

MÚZEUMI FÜZETEK

35. szám

Sorozatszerkesztő

ASZTALOS ISTVÁN

BAG
NÉPRAJZI TANULMÁNYOK

I.

Petőfi Múzeum
Aszód, 1988.

Megjelent Bag Nagyközségi Közös Tanács anyagi támogatásával

Társszerkesztő:

KORKES ZSUZSA

Lektorok:

Andrásfalvy Bertalan

Földesné Györgyi Erzsébet

Gulyás Éva

Horváth Lajos

Kecskés Péter

Paládi-Kovács Attila

Szilágyi Miklós

A borítót tervezte:

BÍRÓ MÁRIA

A rajzokat készítette:

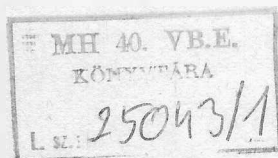
BANK LÁSZLÓ

BOGAR GYÖRGY

KOCSIS MIHÁLY

A borítón Gönyey Sándor felvétele: Ragi ház, 1938.

(Néprajzi Múzeum Fotótára 78659)

ISSN 0580—3705

ISBN 963 7148 00 0

T A R T A L O M

Előszó	7
H.Csukás Györgyi: Település, építkezés, lakáskultúra a XIX-XX. században	9
Bellon Tibor: Termelés és értékesítés	103
Balázs József: Bag földrajzi nevei	157
Hála József: A bagi kőtörők és kövezők	175
Szendrei Eszter: A születés és kisgyermekkor hagyományai	217
Korkes Zsuzsa: Lakodalmi szokások	239
Madar Ilona: Temetkezési szokások	265

A 60-as évek elején kezdett átformálódni a magyar falvak arculata. A paraszti életforma megváltozott, s ezzel a települések képe is átalakult. Magam is sokszor láttam, hogy egy-egy házépítés alkalmával mi-minden került elő a padlásról: az évtizedek óta porosodó cserépedények, korsók, köcsögök, sirányok, butorok, ládák, szekrények, szuszékok. A falvak népe megsemmisítette ezeket, ilymódon is szabadulni akart a régi életforma emlékeitől. A hagyományos paraszti világ úgy összetörött, akár a padlásról ledobott korsó.

Volt idő, amikor csak a megszállottak hittek a népművészet emberformáló erejében, s a legbátrabbak vallották csupán, hogy népi kulturánk szerves része szocialista kulturánknak. Még jó, hogy ezeknek a keveseknek a hite a hivatalos politikával találkozott, s jó az is, hogy táboruk megerősödött. Ennek az eredménye, hogy kezükbe vehetik az olvasók ezt a kötetet, melynek szerzői több tanulmányban már-már a teljességre törekedve feldolgozták Bag néprajzát.

Sokan voltak, akik a tudományos kutatást, gyűjtést végzők munkáját segítették, s ezeknek az önkéntes társadalmi munkásoknak ezuton is szeretnénk köszönetet mondani. Hiszen az "egyszerű bagiak" segítsége nélkül a tudomány emberei nem dolgozhattak volna. Egészen bizonyosan a segítők között akadnak olyanok, akik tudatosan vállalták a késő éjszakába nyúló beszélgetéseket, voltak olyanok is, akik csupán a jóízű kitarulkozás kedvéért meséltek a régi dolgokról. Mindannyian a szülőföld iránti kötelességüket, a lakóhelyükhöz való hűségüket, az ösökkkel szemben érzett elfogultságukat igazolták. Mindegy hogy mit, miért tettek ezért a tanulmánykötetért, munkájuk jó ügyet szolgált, mert a tegnapi emlékeinek összegyűjtése és napjainkban való felmutatása, a jövőnek való megőrzése, tulajdonképpen az igazi hazaszeretetnek, a teremtő lokálpatriotizmusnak az erősítését szolgálja.

Meggyőződésem, hogy ezzel a munkával, amely a Bag Nagyközségi Közös Tanács és a vidék tájmuzeumának, az aszódi Petőfi Múzeumnak a közös elhatározásából, együttműködéséből és az anyagi erők összefogásából született és jelenhetett meg, jó szolgálatot tettünk. Elsősorban Bag lakosságának, de a Galga-mente, nemkülönben Gödöllő és környéke minden néprajz iránt érdeklődő, kutató, a múlt emlékeiből erőt merítő olvasójának. Nem hiszem, hogy tulzok, ha hézagpótlónak tekintem ezt a munkát, amelyet az ötvenes években a nemrég elhunyt

Dr. Martin György népzene- és tánckutató kezdett, és amelyet az azóta felnőtt néprajzosok fejeztek be. Talán az ő fáradozásuk is példázza közös célunk megvalósítását: napjaink embere segítsen hidat építeni a múlt és a jövő között.

Jamrik László
Bag Nagyközségi Közös Tanács
elnöke

H. Csukás Györgyi:

**TELEPÜLÉS, ÉPÍTKEZÉS, LAKÁSKULTÚRA
A XIX-XX. SZÁZADBAN**

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
RESEARCH REPORT NO. 1000

BEVEZETÉS

Bag 4075 lakosu község Budapesttől 60 km-re az M 3 autópálya, ill. a Budapest-Hatvan-Miskolc vasutvonal mellett. A mult századi kiterjedésének többszörösére nőtt falu szépen gondozott, fákkal, virággal beültetett utcái, uj házai jólétről, élénk építkezési kedvről tanuskodnak. A sátor- és manzárdtetős kockaházak, valamint a legujabb többszintes, erkélyes lakóházak közt szerényen bujnak meg a régi, alacsony, nyeregtetős épületek, amelyeket a helyi nyelvhasználat "hosszuház" néven különböztet meg az ujjab lakóházaktól. A lakóházak mögött, az utcáról szemlélődőnek többnyire rejtetten, alacsonyabb tetőgerincű, szerényebb toldalékpületek, a kertekben pedig fólíasátrak sorakoznak, árulkodva arról, hogy a zömmel Pestre ingázó lakosság életében még mindig jelentős szerepe van a gazdálkodásnak.

A község mai képét szemügyre véve talán indokolatlannak tünik Bag népi építkezésének tanulmányt szentelni, hiszen akadnak még a Galga völgyében falvak - pl. a szomszédos, Baggal egybeépült Hévizgyörk - ahol a hagyományos népi építésnek sokkal több emléke fennmaradt. Bagon mult századi lakóház már kevés van, az is annyira átalakítva, hogy eredeti képére alig emlékeztet valami. A ma még meglévő hosszuházak többsége századunk első évtizedeiben épült, a korábbi évszázadok gyakorlatához képest korszerűbb építésmóddal, más tüzölőberendezéssel. Mára azonban ezeket a házakat is tovább korszerűsítették, így a lakóház századunk első felében végbement változásait sem sikerült mindig konkrét példákkal illusztrálni. A régi faluképet visszaidéző épületegyüttest csak a Pataksoron, és a Puskin utcában, az egykori Papsoron látni még.

Ha a felsorolt okok miatt nem is lehetett a hagyományos népi építészeti feldolgozásokhoz hasonló, sok fényképpel, rajzzal illusztrált feldolgozást készíteni, mégsem volt felesleges Bag népi építkezésével behatóbban foglalkozni. Archiv felvételek, levéltári források, és elsősorban az élő hagyomány alapján sikerült közel két évszázadra visszamenően felvázolni a falu településképeének, népi építkezésének, lakáskulturájának változásait. Az emberi élet, a munka szintérének ismerete nélkül hiányos lenne a népi kultura egyéb ágainak bemutatása is.

A településkép változásai a XVIII. századtól napjainkig

Bag a Galga völgyében fekszik, területének egy része azonban már dombos-dombos: itt érnek véget a Gödöllői-domb-ság legkeletibb nyulványai, a Galgától északra pedig már a Cserhátalja kezdődik.^{2/} A falu határának jelentős részét erdő borította, amelyet a mult században még "bagi rengeteg" néven emlegettek. Egy része a gödöllői uradalom beke-reített vadaskertjéhez tartozott.^{3/} Fényes Elek a mult szá-zad közepén így jellemezte a falut: "...Hegyes-völgyes ha-tára, kevés homokot kivéve, igen termékeny. Rétjei a Galga mentén szépek. Patakjában sok rákot fog. Kis-Bagon vendég-fogadója van, és igen gyönyörű vadas erdeje, melyből azon-ban a nagy vadk már csaknem egészen kipusztultak. Bort is termeszt. A gödöllői uradalomhoz tartozik."^{4/} A falu fontos közlekedési ut, a Pest-Hatvan-Kassa országút mellett feküdt, ahol 1775-től postaállomás is működött.^{5/}

Bag a török-koron át lakott helység maradt.^{6/} Bár a 15 éves háboru alatt, majd Buda visszafoglalásának évében szét-futottak lakói, hamarosan ismét lakott helységgént szerepelt az összeírásokban. A családfők név szerinti összeírásaiból következtethetünk arra is, hogy Bag jelenkori lakossága meny-nyiben leszármazottja a Török-korinak.^{7/} A XVI. századi ösz-szeírásokban egyedül a Gódor család az, amelynek nevével a későbbi összeírásokban és századunkban is találkozunk Bagon. A XVII. század végén és a XVIII. század első éveiben feltü-nő családok /Balázs, Bereczki, Dudás, Katona, Karácsondi, Konkoly, Könczöl, Palya/ leszármazottai azonban ma is Bag népes csalá dai. Valószínűnek tűnik, hogy a 15 éves háboru-nak a Galga völgyét különösen sújtó eseményei okozhatták a lakosság nagymérvű kicserélődését a XVII. századra.^{8/} A ba-gi Katolikus Plébánia anyakönyvei 1700-tól íródtak. A His-toria Domusban feljegyzett hagyomány szerint a falu lakói, akik mintegy 50 viskóban éltek, Buda visszafoglalásának évé-ben elmenekültek, de a török kiűzésének hírére hamarosan visszatértek hajlékaikba.^{9/}

1700-ban, a bujáki vár uradalmának összeírásakor Bagon 45 jobbágyot soroltak fel, akik közül 19 volt új telepes.^{10/} Bag lakosságának egy része tehát a török kort átvészelve he-lyén maradt, ill. még a viszontagságos idők során szomszédos és távolabbi területekről származott oda a XVI-XVII. század folyamán.^{11/} A megfogyatkozott lakosság újabb telepésekkel egészült ki. E betelepülési hullám a XVII-XVIII. század for-dulóján volt a legerősebb. A környező falvak lakosságához képest Bagon alacsony volt a más nemzetiségűek aránya.^{12/}

Bagon a reformáció nem tudott gyökeret verni, a lakos-ság katolikus hiten maradt.^{13/} Az 1675-ös, garamszentbenede-ki gyűlésre készített térkép, mely a váci egyházmegye álla-potát, templomait tüntette fel, Bagon is jelölt templomot.

A térkép a XVIII. század közepéről származó, megújított változatán egy kerek templom sematizált képe látható.^{14/}

Bagról az első térkép, amely a belterületet, az utcákat is ábrázolja, az 1783-ban készült első katonai felmérés. /1. kép/ Ezzel közel egyidejű az urbérrendezés végrehajtásához kiadott kérdőpontokra adott válasz 1768-ból, amelyből fontos adatokat nyerhetünk a falu településképére, a beltelkekre vonatkozólag. Megtudjuk belőle, hogy "házunk folyásaiban, szérős kertjeink végiben különös káposztás kertyeink vadnak és ebből kiváltképpen magunkat segittyük."... "Helységünkben pusztá ház helyünk nincsen, sőt inkább mélt. uraságunk keze alatt szaporodunk, mivel ha új jobbágy szállittatik, avagy a réginek is ha romlandó az háza, ujjat akar sorban építeni, annak minden nemű szükséges épületnek való fa ingyen adattik, és azon kívül mélt. uraságunk által 6 ft-okkal és 6 kila búzával meg segítettik."^{15/}

Bagh község 1770-ben kihirdetett Urbáriuma szerint egy egész helynek a belső fundusa, ami udvarból, szérús kertből és veteményes kertből állt, 2 posonyi mérő mag alá valónak, vagyis 1 holdnak állapított meg, a hiányt ill. a többletet a külső appertinentiákban kellett kiegyenlíteni. Bagon ekkor 27 egész, 33 féltelkest és 36 zsellért irtak össze. Az egésztelkeseknek általában 4-6 pozsonyi mérő alá való beltelke volt, ami lényegesen nagyobb, két-háromszorosa a megállapítottnak. A zselléreknek 1 pozsonyi mérő beltelke jutott.^{16/}

Az első katonai felmérés alapján a telkek elhelyezkedésére is következtethetünk. A térképen jól kivehető a mai Vöröshadsereg utca elődje, Bag Fő utcája, amelyet a múlt század első felében készült összeírásokban Nagy utca néven említenek. Ennek keleti részén szabályos rendben sorakoznak azok a házak, melyek Grassalkovich Antal kedvezményekkel támogatott házépítési akciója eredményeképpen épültek tágas szalagtelkeken. Grassalkovich Antal 1736-ban szerezte meg Bag egynegyed részét, 1746-ban jutott az egész falu birtokába.^{17/} A települések rendezettségét, szabályosságát befolyásoló intézkedéseinek hatása a Grassalkovich uradalom többi falujában is érvényesült.^{18/} A Nagy utca nyugati részén a mai Hősök terének megfelelő kiteresedés figyelhető meg. Az ettől nyugatra eső rész, a mai Felvég, a Malom utca, a Pataksor és az Erdő utca úgy tűnik, hogy a településnek régebbi, szabálytalanabb telekkialakítású része, ahol a házak kuszában helyezkednek el. A mai Hősök teréről délkelet felé elágazó Kiskőrös utca keleten a templom körüli térbe torkollik. Az első katonai felmérés már a mai, 1772-1774 közt épült templomot ábrázolja, melyet köralakban fognak körül a házak.^{19/} A mai Puskin utcának még csak a Papsor északi oldalán ekkor épülő első házai láthatók. A falutól délre terültek el a szőlők, melyekről egy 1715-ös összeírásból megtudjuk, hogy friss telepítésűek, vagyis a XVIII. század elején telepítették őket.^{20/}

A telkes jobbágyok a Nagy utcában, esetleg a Patak-soron lakhattak, míg a zsellérek a Kiskőrös utcában és a Pap-

soron. A Nagy utca felvégi részén is szűkebb beltelkek kialakítására volt csak lehetőség. Ez, a belterület adottságaihoz igazodó megoszlás századunkig megmaradt: a Nagy utca volt a gazdasor, ott is az északi oldalon, a "Napsoron", ill. az "Árnyéksornak" a keleti részén, az Alvégen éltek a legmódosabbak. A Kiskőrös utcában és a Puskin utcában - melyeknek szűk beltelkei gazdálkodásra alkalmatlanok voltak - zsellérek és negyedtelkesek laktak.

A falu lakossága, házainak száma a XIX. század közepéig jelentősen megnőtt. 1770-1815 között Bag családfőinek száma 96-ról 180-ra, 1845-re pedig 243-ra emelkedett. Míg 1770-ben még csak egész- és féltelkesek, ill. zsellérek voltak a faluban, addig 1815-re ez az arány erősen eltolódott a résztelkesek és zsellérek javára: 1815-ben 15 egésztelkes mellett 53 fél- és 42 negyedtelkest, 59 házas és 2 házatlan zsellért irtak össze. 1845-re a telkesek száma ill. megoszlása alig változott, a zselléreké viszont majdnem duplájára, 121-re nőtt.^{21/} Ennek megfelelően a falu terjeszkedett, s a házak száma a telkek osztódásával is szaporodott. Az új beltelkek azonban már jóval kisebbek voltak, nem lehetett a Nagy utcára jellemző telekbeosztást követni. Valószínűleg a XVIII. század végén, a XIX. század elején, a falu terjeszkedésével párhuzamosan jelentek meg a külső kertek és szérűskertek, melyek a falu két részén csoportosultak: a falutól délre, a mai Puskin utca, Szőlő utca és a temető között, valamint a falu nyugati részén, a mai Erdő utcától nyugatra eső területen.^{22/}

A szőlők alatti szérűskertek egy része századunkig megmaradt. Itt volt a plébánia és a kántor szérűskertje, a mai iskola környékén, s annak a néhány gazdának is a szérűskertje, vagy külső kertje, akinek a mai Puskin utcában és Kiskőrös utcában lévő, vagy a Nagy utca Kiskőrös utcával határos szűk beltelkén nem lehetett szérűskertet kialakítani. Pintérek szérűskertjére máig emlékeznek a Puskin utca lakói. Ez a jómódu, gazdálkodó család, akiről a Puskin utcának a templomtól nyugatra eső részét Pintér-sornak nevezték, a Puskin utca és a Templom tér sarkán lakott. Itt a Kiskőrös utca torcolata miatt csak 190 n. öles volt a ház telke, ezért a szérűskert az istállóval az ut másik oldalán kapott helyet. A falu nyugati részén lévő szérűskertek birtokosai elsősorban azok voltak, akiknek háza a Nagy utcában, a Felvégen, ill. a Patak-soron volt.^{23/}

Az említett külső szérűskertek még kivehetők az 1852-1855 közt készült második katonai felmérés Bagot ábrázoló térképlapján. /2. ábra/ Ekkorra azonban a falu már a külső szérűskertek irányában is terjeszkedett, és az egykori szérűskertekben is lakóházak épültek. Az első két katonai felmérést egymással összehasonlítva megállapítható, hogy az eltel 70 esztendő alatt kiépült a mai Puskin utcának a templomtól keletre eső mindkét házsora /a déli oldalt 1836-ban parcellázták/, s a Szőlő utca és a templom közti szakaszon az északi házsor. A déli oldalon még többnyire szérűskertek

és külső kertek voltak. Kiépült a Szőlő utca és a Bánya utca közti szakasz mindkét oldala is, az északi házsor még 1815 előtt. A mai Vöröshadsereg utca déli házsora kissé megtört irányban kelet felé, Hévizgyörk irányában hosszabbodott meg az 1830-as években. Itt zsellértelkek létesültek.

A XIX. század elejére kialakult már a Nagy utcát a Kiskőrös utcával összekötő köz, valamint ennek folytatásaként a Kiskőrös utcát a Puskin utcával összekötő ut. Ez az út a szőlőkhöz vezető legfontosabb utban folytatódott, ezért is nevezik ma mindkét szakaszát Szőlő utcának.

Bag 1851-ben felvett birtokbevallási jegyzőkönyve, 1864-65-ben készült földkönyve, valamint az 1882-es kataszteri térképe alapján nyomon követhető a falu beépülése, az új utcák kialakulása, a külső kertek, szérüskertek beépülése. Fennmaradtak Bag község 1815-1845 közötti személyes összeírásai is, ahol mindig azonos utvonalat követve irták össze a robot kivételére céljából a falu lakóit, jelezve telkük nagyságát, állatállományukat és a robotszolgáltatást befolyásoló egyéb tényezőket is.^{24/} Ezeket összehasonlítva a korábbi említett forrásokkal, a XIX. század elejétől kezdve szinte teljes biztonsággal nyomon követhető a telkek elhelyezkedése, a birtokosok változása, a falu terjeszkedése, a telkek osztódása. Noha az 1882-es kataszteri térképen már más helyrajzi és házszámok szerepelnek, mint a község rendezett határának 1864-65-ben készült földkönyvében, az utóbbiban felvett pontos telekméreteket alapján azonosítani lehetett az 1851-es birtokbevallási jegyzőkönyvnek, ill. az azal lényegében azonos földkönyvnek megfelelő állapotot.^{25/} Innen időben visszafelé haladva, az összeírásban szereplőket a korábbi személyes összeírások adataival egyeztetve, 1815-ig nyomon lehetett kísérni a telkek elhelyezkedését, birtokosainak változását. Felsorolt forrásokra és térképre a tanulmány későbbi fejezeteiben is történik még utalás, itt csak a falu kiépülésére, középületeire vonatkozó eredményeket, valamint a telkek birtokosainak változásaiból levonható tanulságokat ismertetjük.

Mellékletünk az 1882-es kataszteri térkép alapján készült, a számozás azonban nem az akkori, hanem az 1851-es birtokbevallási jegyzőkönyv, ill. az 1864-65-ös földkönyv házszámozását követi /3. ábra/. Azok a házak, amelyek a földkönyvben még nem szerepeltek, de a térképen már jelölve vannak, 1864-1882 közt épültek. Épp ez az időszak, amikor az utolsó külső kertek és szérüskertek is beépültek. Az 1882-es kataszteri térkép, és az ezzel egykoru harmadik katonai felmérés már a falunak a maihoz közelálló, az új telepek kialakulása előtti állapotát tükrözi /3. ábra/. Ezek a külső kerteknek, szérüskerteknek már csak az utolsó hirtmondóit találjuk.

Az 1851-es birtokbevallási jegyzőkönyvben még különbséget tettek külső kert és szérüskert között, számuk együttesen 36 volt, ezek közül 19-en volt istálló. 1864-65-ben 53 volt a paraszti használatban lévő szérüskertek száma,

ezekon kívül volt a helységnek 3 szérüskertje, a plébánia utáni, valamint két urasági szérüskert. Legtöbb külső szérüskert a Puskin utca Pintér-sornak nevezett részének északi házsorához tartozott, szám szerint 12. Az itt élők legtöbbször 1851-ben azt vallotta, hogy házat atyai örökségképpen bírja. Az itt lakó családok többségét már az 1815-ös összeírásban is megtaláljuk, a Puskin utcának ez a része tehát az 1783-1815 közötti időszakban épülhetett ki, s valószínűleg ugyanakkor keletkeztek az utca tulsó oldalán a szérüskertek is. Az utcarész lakói a múlt század közepén fele részben zsellérek, fele részben negyed telkes jobbágyok voltak, akadt még két fél- és két háromnegyed telkes is. Telkeik nagysága 126-260 n.öl közt mozgott. /A Nagy utca jobbágytelkei, melyeknél az udvarhoz csatlakozott a szérüskert és káposztáskert, ezzel szemben 450-1070 n.öl kiterjedésűek voltak, a többség 600-700 n.öles./

A község nyugati végén csoportosuló szérüskertek kialakulásának korát kevésbé tudjuk időhöz kötni. Minthogy ezek a szérüskertek a település legősibb részének telkeihez tartoztak, nem hagyható figyelmen kívül az a lehetőség sem, hogy ezek utolsó maradványai a földesuri szabályozás és a település terjeszkedése során megszűnő, korábbi kétbeltelkes települési rendnek.^{26/} Az 1840-es években kezdődött meg beépülésük, de még az 1882-es kataszteri térképen is található szérüskert istállóval: egyik a Nagy utca 9. sz. alatt lakó Hajdu Istváné, másik a pataksori Fazekas Pálé volt.

A Papsor is több szakaszban épült ki. 1815-ig 10 ház épült az északi oldalon, a keletebbre lévő rész az 1830-as években épült be. A temetővel határos sor házhelyeit 1836-ban osztották ki, lakói 1851-ben azt vallották, hogy házuakat maguk építették. Mindkét soron szinte kivétel nélkül zsellérek éltek, az északon a telekméretek 150-240, a délin 200-380 n.öl közt váltakoztak. A század közepén 3 papsori telkekhez tartozott külső kert vagy szérüskert a temető közelében. A mai Puskin utcának a templomtól a Szőlő utcáig terjedő szakaszának déli oldalán 1864-ig csak 3 ház épült. A Szőlő utca és a Bánya utca közti szakaszon 3 ház már az 1830-as években megvolt, a többségük 1830-1854 közt épült az egykori szérüskertek helyén. A szérüskertek helyén épült házaknál szabálytalanabb telekrajzokat figyelhetünk meg, a házak azonban itt is szabályos sorba rendeződtek. A múlt századi forrásokban "Agyigácsónak" nevezett mai bányagödörben a XIX. század elején épültek fel az első házak, melyekben valószínűleg vályogvető cigányok, a Sárközi család tagjai laktak. 1851-ben 8, 1864-ben már 14 apró ház volt a bányagödörben, a cigányházak szomszédságában.

Az előbb felsorolt adatok természetesen nem a ma is ott álló házak építési idejét jelzik, hanem a telken álló legelső lakóház építésének, a lakótelek kialakításának időpontját. Valószínű, elenyésző az olyan épületek száma, amelyek helyén az elmúlt másfél-két évszázadban ne emeltek volna akár többször is új épületet.^{27/} A századunk első felében lebontott,

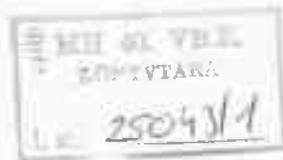

és a hagyomány alapján még jól rekonstruálható épületek között már sokkal több olyan akad, amely minden valószínűség szerint a telkek kiosztásának idején épült.

Az utcanevek is sokat változtak az idők során. Nem csodálkozhatunk, hogy a Puskin utcának annyi megnevezése van, hiszen összefüggő utcaként csak a múlt század vége óta létezik, miután egyes részei más-más időpontban épültek ki. A múlt század első felében készült összeírásokban a templomtól keletre lévő, legkorábban kiépült sort Papsor, vagy Papsor homokon néven említik, lakóit gyakran Homoki jelzővel különböztették meg sok hasonló nevű társuktól. Az ettől nyugatra eső részt viszont a Kiskörös utcához sorolták. Később ezt a részt Pintér-sornak nevezték a már említett Pintér-családról. Századunk első felében Szent András utca lett az egész mai Puskin utca, ezen belül azonban továbbra is a régi nevekkel különböztették meg az egyes részeket. A mai Vöröshadsereg utcát a múlt század első felében Nagy utcának nevezték. A mai községházától nyugatra eső része volt a Fővég, a Templom tértől keletre eső az Álvég. Az itt lakó azonos nevű családokat Felső, Középső, Alsó ragadványnévvel különböztették meg egymástól. A Nagy utcát később Erzsébet utcának, majd a 30-as évektől Szent Imre utcának nevezték, 1945 óta Vöröshadsereg utca. A mai Erdő utca elődje, a "Kisbagh felé való utca" mindössze 4-5 házból állt a múlt század első felében, minthogy a keleti soron lévő ház-helyeket csak 1864 után szakították ki a Nagy utca és Kiskörös utca saroktelkeiből. Néhány utca máig megőrizte hagyományos nevét /Kiskörös utca, Malom utca - korábban "Malom mellett" lévő utca -, Patak utca - korábban Pataksor, melynek lakóit Pataki ragadványnévvel illették./28/

A telkekhez kapcsolódó káposztáskerteken ill. külső kerteken kívül külön palántáskertjei is voltak a bagi gazdáknak, a mai Honvéd utca területén, a község észak-nyugati részén, melyeket garádgya választott el a határos telkektől.

A falutól délre területek el a szőlők, melyeket ugyan csak garádgya választott el a Puskin utca déli sorának telkeitől. A szőlők három dűlőre voltak osztva, melyeket nyugat-kelet irányu dűlőutak választottak el egymástól. A faluhoz legközelebbi volt a Temető-dűlő, a középső a Keresztfa-dűlő - melyben a templommal kb. egy magasságban bádorgópusos fakereszt állt, s megújítva ma is áll - a falutól legtávolabbi a Dutka-dűlő. Szőlővel szinte minden bagi lakos, még a zsellérek is rendelkeztek, a lányok hozományához is legtöbbször hozzátartozott. Többen Hévízgyörkön is birtokoltak szőlőt.^{29/} A Temető-dűlőnek a faluhoz legközelebb eső részén, az észak-déli irányu keskeny szőlőparcellák végében 8 kisméretű gunyhót jelöl a kataszteri térkép. Ezek valószínűleg 1864-1882 közt épültek, mert a birtokbevallási jegyzőkönyvben még nem történik említés róluk, bár a szőlőbirtokot mindig pontosan felsorolták. E gunyhók a hévízgyörki pincékhez képest kis, hevenyészett építmények voltak, melyek csupán eszközök, edények tárolására szolgáltak. Minthogy a bel-

telkek közel voltak a szőlőkhöz, a szőlőfeldolgozás és a bortárolás is a portán történt. Mára hirmondójuk sem maradt a gunyhóknak, helyükön néhány vikendház emelkedik. Minthogy a szőlőkhöz vezető ut, a mai Szőlő utca szomszédságában valaha páskom volt, a betévedő állatok ellen szőlőkapukkal zárták el a szőlőbe vezető utakat. Ezeket a mellettük lakó családok ragadványnevérről nevezték el századunkban, miután a Szőlő utca is lakóházakkal épült be. Az első szőlőkapu volt a Konkó-kapu, a második a Balla-kapu, a harmadik a Dutkási kapu. Hasonló funkciója volt a temetőkapunak is, ahol ugyancsak fel lehetett menni a szőlőkbe.^{30/} E szőlőkapuk 1945-ig funkcionáltak, utána már nem ujitották meg őket, és lassan tönkrementek. A keményfa deszkákból átlós merevítőekkel és ferdetámaszokkal összeerősített kapuszárnyak két végükön egy-egy földbe ásott oszlophoz voltak vaspántokkal hozzáerősítve, középen pedig a földbe ásott ködökfára csukódtak. Az egyik szárnyat zárva tartották, így csak gyalogosan lehetett kijutni a szőlőkbe. A másik szárnyat csak meghatározott alkalmakkor nyitották ki, vagy ha a gazdák külön engedéllyel fogattal mentek ki a szőlőbe.

A temető már a második katonai felmérésen is a mai helyén szerepel, kisebb kiterjedéssel. A mult század közepe táján bővíthették, az 1864-65-ös földkönyvben már régi és új temető van feltüntetve azonos helyrajzi számmal.

A falutól kissé távolabb, a jelenlegi vasutállomás közelében, a melegvíz-források mellett voltak a kenderáztató gödörök, mocsolyák, melyeket szomszéd falubeliek is látogattak.^{31/} Közelükben, a Szentjánosi malom szomszédságában voltak egykor a csoportosan elhelyezkedő gabonás vermek, melyek használata az 1860-as, 70-es években szűnt meg.^{32/}

Bağ mult századi faluképet idézik fel Galgóczy Károly szavai 1877-ből: "Utszái rendesek, szélesek; de nagyon sárosak; a házak eleje fákkal kiültetett. Az építkezés sárfalra s szalmatetőre egészen paraszti, egyedül a paplak cserepes. Van némi felügyelet a rendesebb építkezésre..."^{33/} Ezt a faluképet valamelyest még mutatja a Pintér-sorról az 1930-as években készült fényképfelvétel /6. ábra/.

Bağra jellemzőek az utcavonalas beépítésű házsorok. A telkek a gazdasoron hosszan elnyúló szalagtelkek, a zsellérsoron jóval rövidebb szalag- ill. téglatelkek. A korábbi szérűkertekben létesült lakóházak telkei szabálytalanabbak.

A falu legjelentősebb, anyagukban, szerkezetükben is az átlagostól eltérő épületei voltak az egyházi, uradalmi, községi és megyei épületek, melyeknek csak egy része feküdt a falu belterületén.^{34/} A korábban már említett források és térképek segítségével pontosan meghatározható ezeknek a középületeknek a helye az 1882-es kataszteri térképen. Azonosításukat az is megkönnyíti, hogy a falu földfalú épületeitől eltérő szilárd építőanyagukat a térképen eltérő színnel jelölték.

A belterületen lévő épületek közül már az első katonai felmérésen kivehető, és a legkorábbi forrásokban is szerepel az "uraság háza a pálinkaházzal" megjelölés alatt az urasági

kocsma és pálinkafőző /3. ábra 2. sz./ . Az Alsó kocsmá felépülte után a kocsmáépületet molnárlakássá alakították, így szerepel az 1851-es birtokbevallási jegyzőkönyvben is. A kocsmát és pálinkafőzőt bérlők üzemeltették, köztük Neumann Márton,^{35/} akinek egyik leszármazottja olyan gazdagságra tett szert, hogy birtokába került az egykori postaház hatalmas istállóival, a Nagy utcától a Kiskőrös utcáig nyúló telkével. Az urasági kocsmá szomszédságában volt a községi ún. Felső malom, a nemrégiben lebontott Faska-malom helyén. Ennek víztárolója volt a Tóköz, melynek maradványai a kulturház előtti térnél láthatók.^{36/}

A Nagy utcának a Kiskőrös utca által körülhatárolt részén is sokasodnak a középületek, így a mai Hősök terével együtt itt volt a múlt században is a falu központja. A Kiskőrös utca torkolatától keletre a második épület a megye háza volt, a mai Tanácsház telkén, melyben az utbiztosnak volt lakása /3. ábra 156. sz./ . Kelet felé a szomszédos épület az urasági mézárszék volt /3. ábra 155. sz./ . A következő, az utcával párhuzamos épületről csak annyit tudunk, hogy azt 1831-ben 800 v.fr-ért vette meg Kardos József a helységtől. Korábbi funkciójára nem találtunk utalást /3. ábra 154. sz./ . A Nagy utcát a Kiskőrös utcával összekötő köz nyugati sarkán a XIX. század első felében a jegyző lakása állt, mellette közvetlenül a község kocsmája. Az 1830-as évek elején a jegyzői ház átkerült az urasági pálinkafőző és kocsmaház szomszédságába, a mai orvosi rendelő helyére /3. ábra 1. sz./ . A korábbi jegyzői lak lett ezután a község kocsmája, míg a megelőző, kisebb kocsmáépületben 1834-ben Pataki Pál, a község kocsisa lakott. Az urasági postaház L-alaprajzu épülete /3. ábra 147. sz./ a hozzá tartozó istállókkal a mai TSz iroda épületével azonos. Az urasági alsó kocsmá 1847-ben épült az egykori közlegelő területén, a Nagy utca keleti végén. Ettől kezdve a pálinkaház melletti kocsmá helyén molnár-lakást említenek az összeírások.

Az egyházi épületek a falu közepe táján, a Nagy utca, Kiskőrös utca és a Papsor találkozásánál lévő téren helyezkedtek el. Középen az 1772-1774 közt épült, nagyméretű, egyhajós, homlokzati tornyos barokk templom áll.^{37/} A tér keleti oldalán lévő L-alaprajzu nagy tégláépületben volt a kántor lakása és az iskola /3. ábra 100. sz./ . A vele szomszédos telken, a Papsor és a tér sarkán állt a plébánia-lak, két istállóval az udvarán /3. ábra 101. sz./ . A községi kovácsműhely /3. ábra 178. sz./ a Szőlő utcának a Nagy utca és Kiskőrös utca közé eső szakaszán nyíló köz első háza volt. A Kisbag felé való utca /Erdő utca/ és a Kiskőrös utca /mai Puskin utca nyugati vége/ sarkán állt az urasági erdőkerülő háza /3. ábra 197. sz./ , ami 1834-ben már romos állapotban volt, s később közönséges lakóház épült a helyén. A 208. sz. házban, a Kiskőrös utca és Szőlő utca sarkán, a múlt század első felében a falu magatehetetlen, egyedülálló 2-3 lakója élt, akiről valószínűleg a község gondoskodott.^{38/} Az 1851-es birtokbevallási jegyzőkönyv alapján a ház két szoba-konyhás

lakásból állt, akkor azonban már nem korábbi funkciójában használták az épületet.

A földesuri épületek többsége a falu határában állt. Fontos nyugat-kelet irányú ut, az óbudai nagy ut és a posta-ut találkozásánál épült 1820 körül a nagymultu kisbagi vendégfogadó. A népies klasszicista stílusú földszintes épületet a közelmúltban jelentősen átalakították.^{39/} Közelmúltban volt az uradalmi erdész és molnár lakása és kertje, valamint a kisbagi lisztelő- és fűrészmalom. Ma már a község belterületén, az állomáshoz vezető ut mentén látható a turbinamalom téglalapú épülete, melynek helyén két kerékre járó vizimalom állt a múlt században. A közelében lévő Nepomuki Szent János szoborról Szentjánosi malomnak is nevezték. Egerszegen a XIX. század első felében ugyancsak kétkerekű vizimalma volt az uraságnak.^{40/}

A község terjeszkedése, lakosságának növekedése a múlt század végén és századunkban még gyorsabbá vált:

Év	Lakosok száma	Lakóházak száma	Az egy házban élők átlagos száma
1746 ^{41/}	587	76	7,7
1828 ^{42/}	1298	181	7,1
1851 ^{43/}	1500	242	6,2
1881 ^{44/}	1673	316	5,3
1900 ^{45/}	2132	390	5,5
1930 ^{46/}	3464	693	5,0
1980 ^{47/}	4075	1129	3,6

A II. világháború alatt a falu sokat szenvedett, épület-állományának jelentős része megsérült vagy elpusztult az 1944. decemberében itt folyó harcok során. 1950-re a háborús károkat már helyreállították, s több mint 80 új lakás is épült. 1947-1979 között 1016 új lakás készült el.^{48/} Ezek egy része természetesen nem új parcellákon létesült, hanem az elbontott régi lakóházak helyén. A falu mindinkább kiterjeszkedett az egykori külterületekre is. A Szőlő utca mentén már a múlt század végén épültek lakóházak az uttal határos szőlőparcellákon. 1919 után épült ki a Szőlő utca István utcán túli része. 1919-ben a Tatárülés alatti részt parcellázták, ez volt az első Újtelep, a mai László utcától keletre. Utcáit 1930-ban nevezték el. A László utcától nyugatra eső részt, az egykori Laposok /Tatárülés alatti dűlő/ helyén, 1945-ben parcellázták. Előbb Szabadság-telepnek hívták, majd 1958-ban névvel látták el utcáit. Egyidejűleg tovább kiépültek a már meglévő utcák: a mai Puskin utca és Vöröshadsereg utca mára egészen összeépült Hévízgyörkkel. Beépült az 1940-es évektől

kezdve az egykori Palántáskert és Epreskert is, helyükön a Honvéd utca házai sorakoznak. A Malom, a Peres és a Galgavölgy dülő területén épültek fel a vasutállomás felé vezető ut mentén a Dózsa György utca lakóházai. Bag legujabb, többszintes épületekkel teli utcája az állomás mögötti Jókai utca, melynek telkeit 1967-ben osztották ki.^{49/} A falu régi, központi területein viszont helyenként aprózódtak a telkek.

A faluképhez hozzátartoznak az utcai közutak és az utmenti fészületek is, mely utóbbiról a kötet más fejezetében részletesen olvashatunk.

A közutak régen gémeskutak voltak, majd századunkban kerekes kutak is. Egy-egy utcában több közkut is volt. Saját portáján századunk elején is csak a lovas gazdáknak volt kutjuk, mások a szabad kutakról hordták a vizet. A Vöröshadsereg utcában a Fővégen a bőltnél, és az Alvégen is volt közkut. A Piac-térnél deszkaakadás gémeskut, a Kiskőrös utcában egy kerekes kut szolgálta az utca lakóit századunk első felében. A Szent András utcában lévő egyik kutat "Pintérek kutjának" nevezték az ott lakó családról, de volt a Papsoron is közös kut. Utóbbi 18 család használta. A századunk első felében beépült részeken is akadnak még működő utcai nyomóskutak, noha a lakások döntő többségénél 1980-ban már vízvezeték volt a lakásban vagy az udvaron.^{50/}

Galgóczi Károly dicsérő szavai az utcák rendességéről ma is megállják helyüket: az utcák szélesek, nemcsak a házakat, de az ut menti füves, virágos sávokat, fákat is szépen gondozzák. Már Galgóczi 1877-es ismertetése kiemelte azonban, hogy Bag utcai sárosak.^{51/} Még inkább áll ez a megállapítás a szőlőktől nyugatra kiépült, dombes-dombos terepen futó utcákra, melyek egy-egy nagyobb eső, vagy hóolvadás után sártengerré válnak. Az utak itt néhol fél-másfél méterrel mélyebben futnak, mint a járdák, illetőleg az az udvarok szintje. Az 1980-as években folyamatosan kövezik a bagi utcákat, s ma a község képét jellegzetessé teszik a különféle formájú, minőségű kőből, betonból készült utburkolatok. Az utak kövezésének némi előzménye már volt: a Vöröshadsereg utcában már 1912-ben macadam ut készült - sokan máig "köves ut"-nak nevezik ezt az utcát -, a 20-as években pedig helyi erőből kövezték a Szőlő utca egy szakaszát, minthogy a domboldalról lezuduló víz itt okozta a legtöbb kárt.

Vagyoni-társadalmi tagozódás tükröződése

A korábban ismertetett források nemcsak a falu településképének változásaira vetnek fényt, hanem a benne élők társadalmi-vagyoni tagolódására is. Ezáltal lehetőség nyílik a vagyoni-társadalmi helyzet, valamint a telek- és lakáshasználat összefüggéseinek feltárására is.

Amint az az 1768-as parasztvallomásokból, a források és térképek tanulmányozásából is kiderült, a falu belterülete

már a XVIII. század végére úgy beépült, hogy a Nagy utcában kimért jobbágytelkekhez hasonló nagyságu, szabályos telkeket a későbbiek folyamán már nem lehetett kialakítani. A később beépült falurészekben lévő telkeken többnyire nem voltak meg a feltételek a jobbágygazdaság fenntartására, ezeken többségükben zsellérek, negyedtelkesek éltek. 1945-ig alig változott a helyzet: a Nagy utcában laktak a fogattal rendelkező gazdák, ezért ezt Gazda-sornak, Gazdag-sornak is hívták.^{52/} A XIX. század közepén közülük is már alig 10-12 családbirtokolt egész telket. Bagon azonban már a féltelkesek is jómóduaknak számítottak, különösen akkor, ha a beltelkesen nagyobb kert művelésére nyílt lehetőség. Elősegítette a gyarapodást a szőlőművelés, valamint a gyümölcsstermelés is a szőlőknél, minthogy a pesti piac elérhető távolságra volt.

Bagon alapegységként a fertály telket tekintették, ma is ezzel jelölik a birtok nagyságát. 1845-ben Bag 104 telkes jobbágyából 11 volt egésztelkes, 4 háromnegyed-, 53 fél- és 36 negyedtelkes.^{53/} A jobbágyfelszabadítást követően tovább nőtt a negyedtelkesek aránya a többi rovására, ugyanakkor 1864-ben már 4 család egész teleknél nagyobb földbirtokra tett szert. Bagon, ahol egy családban a 4-6 gyermek sem volt ritkaság a jobbágykorszakban, az apai telek több fiúgyermek közt osztódott, így az utódoknak gyakran csak apró résztelek jutott még módos gazdáknál is. A beltelket viszont ritkán osztották meg, különösen a gazda-soron. Bagon nem alakultak ki közös udvarok, erre csak kivételesen találunk példát. Legtöbbször valamelyik fiutestvér, esetleg vő, kifizette az osztozókat, akik aztán új házat vettek vagy építettek, esetleg házasság révén jutottak házhoz, beltelekhez. Előfordult azonban az is, hogy az örökösök az öröklött ingatlant eladták, árán megosztották, s az így szerzett pénzen igyekeztek új életük alapjait megvetni. Mindez jól kiderül az 1851-es birtokbevallási jegyzőkönyv utolsó pontjából, ahol a birtoklás jogcíme alatt számos példát találunk testvérek osztozására, a társörökösök kifizetésére. Így jöhetett létre az a helyzet, hogy a Gazda-soron, a Nagy utcában éppúgy éltek negyedtelkesek, mint a Papsoron, vagy a Kiskőrös utcában, igen eltérő gazdálkodási feltételek között. Minthogy életképes gazdaság fenntartására megfelelő méretű beltelekre volt szükség, azok, akik valamelyest felküzdötték magukat, s nagyobb állatállományra tettek szert, igyekeztek beltelküket nagyobbra cserélni. Ezzel magyarázható, hogy a szűk beltelkü utcákban, a volt zsellérsoron rendkívül erős volt a fluktuáció, s egy évtized alatt néha az utca egész lakossága kicserélődött. Ugyanakkor a Gazda-soron sokkal szilárdabban tartotta kezében egy-egy család a házat, telket. Itt alig jelentett problémát a XIX. század első feléből származó összeírásokban, valamint a földkönyvben szereplő családoknak az egyeztetése.

Jóllehet a hagyomány szerint ritka volt a vőnek menés, és a közösség szájára vette a "férjhez menőket", a múlt századi levéltári adatok és a jelenkori gyűjtés is arról győz-

nek meg, hogy ez egyáltalán nem volt ritka eset. A házasságkötésnek egyik alapvető szempontja az volt, hogy életképes gazdaság jöjjön létre, így a sok fiugyermekes családok fiai gyakran mentek vőnek olyan családba, ahol éppen a férfi munkaerőnek voltak híján.^{56/} Az 1851-es birtokbevallási jegyzőkönyvben - amely nem terjedt ki minden lakóra, s néhol nem említi meg a birtoklás jogcímét - a következő jogcímeket sorolták fel a lakóház és a beltelek birtoklására: 111 esetben atyai örökségként, 15 esetben az após vagy feleség, 14 esetben a férj, egy esetben az anyai nagyapa után birtokolták, 47-en vették vagy árverésen szerezték, 5-en cserélték, és 21-en maguk építették az összeirt lakóházat.

Az összeírások részletes elemzését, egy-egy család sorának nyomon követését megnehezíti az azonos családnevűek igen nagy száma. Néhány esetben azonban megkíséreltük egy-egy család leszármazottainak mozgását hosszabb távon nyomon követni. Álljon itt a Bagi család példája, ilyen nevű család ui. csak egy volt a múlt század első felében. Valószínűleg Bagról költöztek át - talán még a török korban - egy másik helységbe, majd onnan a XIX. század elején tértek vissza Bagra.^{57/} Bagi Ferenc már az 1815-ös és 1817-es személyes összeírásban is szerepel, mint negyedtelkes jobbágy. A Kiskörös utcában irták össze /218. sz./ Az 1830-as összeírásban már féltelkesként említik, két ökre és három lova volt akkor. 1834-ben irták össze utoljára a Kiskörös utcában, akkorra igazállatainak száma 7-re emelkedett.^{58/} Megnövekedett gazdaságához a Kiskörös utcai szűk telek /az 1864-es földkönyv alapján a telek 126 n.öles, melyhez akkor 237 n.ölnyi külső szérüskert tartozott/ már nem bizonyult elegendőnek. Bagi Ferenc ezért elcserélte beltelkét a Nagy utca nyugati részén, a Felvégen lévő telekre /10.sz./ 1835-ben már itt irták össze egésztelkesként, állatállománya ekkor 4 ökör és 3 ló volt. A telek korábbi gazdája a Németh család volt. Németh Gergely 1820-ban még egésztelkes jobbágy, utóda, Németh István viszont 1834-ben zsellérként lett összeírva. Németh Istvánt 1835-ben már Bagi Ferenc korábbi házában, a Kiskörös utcában találjuk, fél-, negyedtelkes jobbágyok és zsellérek szomszédságában.^{59/} Bagi Ferenc új telkének milyenségére csak a későbbi adatokból következtethetünk.^{60/} Maga a ház az udvarral csupán 181 n.öl kiterjedésű volt, hozzá tartozott azonban a közelben, a mai Hunyady tér nyugati oldalán, egy 786 n.öl kiterjedésű szérüskert. Bagi Ferenc fiai közt megosztotta a birtokot. 1851-ben Bagi Józsefet mint féltelkest irták össze az atyai házban, testvérének, Pálnak, viszont a szérüskert jutott. Ezen még atyja életében épülhetett fel a lakóház, ui. vallomása szerint mind a ház, mind a telek atyja után háramlott rá. Talán éppen ennek a háznak a felépítésével vette kezdetét az itt lévő külső szérüskertek beépítése.

Milyen lehetett a múlt század közepén a falu társadalmi, s hogy tükröződött a vagyoni-társadalmi helyzet a portán, a lakóházon? Az 1851-es birtokbevallási jegyzőkönyv már erős

differentiálódásról tanuskodik. A jobbágyfelszabadítást követően, az ingatlanok szabad forgalmával még élesebben mutatkoztak meg a vagyoni különbségek. 1864-ben 3 gazdának volt $1 \frac{2}{4}$, egynek $1 \frac{1}{4}$, további hat gazdának egész teleknek megfelelő nagyságu földje. Mindegyikük a Nagy utcában, a Gazda-soron lakott, többségük az Alvégen. Jómódjuk nemcsak földjük, beltelkük nagyságában, állatállományukban mutatkozott, hanem lakóházuk alaprajzi kiosztásában is - erre azonban a ház, az építkezés tárgyalásánál térünk ki részletesebben. Ezek a gazdák külső munkaerőt is rendszeresen alkalmaztak. A legmódosabb gazdák közül öten két lakóházat is birtokoltak, a második lakóházban feltételezhetően cselédjeik laktak.

Bag birtokos gazdáinak nagyobb részét azonban az 1-3 fertályos gazdák tették ki, akiknek ugyancsak a Nagy utcában, továbbá a Pataksoron és a Malom utcában, végül zsellérelkek közé ékelődve a Kiskörös utcában, és a Pintér-soron voltak a házaik. Szinte kivétel nélkül zsellérek laktak a Papsort. Esetleg kis szőlőbirtokkal, kerttel rendelkeztek, postai alkalmazottként, cselédként, napszámosként, erdei munkával keresték kenyerüket, majd a Pest-Hatvan vasutvonal kiépülésével egyre inkább a falun kívül néztek megélhetés után.^{61/} Hasonló sors várt a két-három fertályos gazdák utódaira is, a birtok felaprózódása következtében. A gyűjtés során is számos példát hallottunk arra, hogy a kisbirtokos, többgyermekes gazdálkodó családokból származó fiatalok már iparosként, napszámosként, kötőrőként, vasuti alkalmazottként keresték meg kenyerüket, s a szülői háznál megszokottnál jóval alacsonyabb szintű lakásviszonyok közé kerültek, mikor családot alapítottak. A falu társadalmának élén álló, legtehetősebb családok viszont szilárdan tartották pozíciójukat. A módos parasztok egy részénél a XIX. század második felében már érezhető a törekvés az utódok számának korlátozására a birtok egybetartásának érdekében. Mutatja ezt az egy lakóházban élők átlagos számának fokozatos csökkenése is. Még alacsonyabbra kell értékelnünk a gyermekek számát a táblázatban megadottnál, ha számításba vesszük, hogy épp e módos parasztcsaládoknál gyakori volt a három, sőt nem ritkán négy generációt tömörítő, közös házban élő család. E parasztcsaládoknál a felnőtt gyermekek nem vehették át a gazdaság irányítását, hanem a szülők vezetésével közösen gazdálkodtak, közös háztartásban éltek. A szülői gyámkodást még nehezebbé tette a szigorú tisztaszoba rendszer, mely egyetlen szobába kényszerítette az együttélő családokat. A gyakran évtizedekig tartó nehéz menyecske sorsról ma is sok bagi asszonynak vannak eleven emlékei.^{62/} Ott, ahol a birtok ilyen áron való védelmére nem került sor, az előbbutóbb elaprózódott az utódok kezén.

Az 1851-es birtokbevallási jegyzőkönyv adatai alapján a fenti tendenciák a múlt század közepén még csak csirájukban voltak jelen. A századfordulóra azonban már egészen élesen mutatkoztak meg. A Gazdag-sor és a Szegény-sor közti kü-

lönbség élesen kirajzolódott az építkezés, a lakáskultúra terén is. Nemcsak a lakóházak méretében, alaprajzi beosztásában volt különbség, hanem a ház anyagában, az alkalmazott szerkezetekben is. A parasztházaknál gyakrabban került sor a ház átépítésére, az újabb tüzelőberendezések meghonosítására. A szegénysoron viszont századunkig megmaradtak a 19. század elején épült házak, konzerválódtak archaikus építkezésmódok, s jóval később került sor a tüzelőberendezések átalakítására, a füstelvezetés korszerűsítésére is. Más volt a Gazda-soron élők tudásanyaga a házról, mint a Szegény-soron élőké. Amire ott már csak a szülők, nagyszülők elbeszéléséből homályosan emlékeztek /szabadkőnyha, buboskenence/, az a szegény-soron élők számára még a gyakorlatból is ismert volt. Mindezekre a különbségekre az építkezés és berendezés tárgyalásánál részletesen utalni fogunk.

A TELEK

Telekformák, telekelrendezés

Bagon a beltelket portának nevezték, amely gazdaporták esetében udvarra, szérüskertre és kertre tagolódott. A telkek rendkívül eltérő nagyságúak voltak, elrendezésük is sokféle volt, és változott az idők folyamán.

A Mária Terézia-főle urbérrendezéskor az egész- és féltelkesek beltelkének mérete még jóval felülmulta az előirt két pozsonyi mérőnyi kiterjedést /1 hold/: az egésztelkeseké 4-5 1/2 pozsonyi mérő közt váltakozott, de akadtak 6-8 pozsonyi mérőnyi beltelkek is. A féltelkes jobbágyok 2-4 pozsonyi mérő alá való beltelkekkel rendelkeztek.^{63/} Ezek a telkek az első és második katonai felmérésen jól kivehető, hosszú, szabályos szalagtelkek voltak, melyeket Grassalkovich Antal telepítési akciója során mérhettek ki. Az idők során ezek a telkek széltében osztódtak. 1864-re már zömmel 600-700 n. öles telkeket találunk a Nagy utcában, mellettük akad néhány 1000 n. öli körüli, és több 450-500 n. öles telek is. A telekosztódás feltehetőleg még a XVIII. század végén és a XIX. század legelején végbement, mert 1815-től fogva, amikortól Bag személyes összeírásai fennmaradtak, már aránylag ritkán találunk példát a Gazda-soron telekosztódásra. Ezzel szemben a Papsor, a Kiskőrös utca s a mai Puskin utca ugyancsak osztódással aprózódott telkei 100-300 n. öli között váltakoztak a XIX. század közepén.^{64/}

Az 1851-es birtokbevallási jegyzőkönyv, valamint a térképek alapján jól kirajzolódnak a falu különböző részein elhelyezkedő beltelkek elrendezésének különbségei. A korábbi forrásokat az 1882-es kataszteri térképpel összevetve azokat a tendenciákat is kitapinthatjuk, amelyek a XX. század elején tapasztalható egységesülés irányába hatottak.

Az urbáriumot megelőző kérdőpontokra adott válasz, miszerint a szérüskertek a lakóházak folytatásában helyezked-

tek el, s ezeket követték a kertek, csak a Nagy utca északi részére, ott sem minden telekre áll. A déli oldalon, az Árnyéksoron ui. a kert követte az udvart, és a szérüskertek a telkek lábujában, hátul sorakoztak. Ezt a telekelrendezést az indokolhatta, hogy a Papsor kiépülése előtt a telkek végénél lehetett egy ut, ahonnan a gazdák a szérüskertbe behajthattak. A második katonai felmérésen, ahol az istállókat is ábrázolták, több pontatlanság tapasztalható. Így a Nagy utca déli oldalának telkei mögött, és az azokkal határos papsori telkek mögött is istállósor látható. A közel azonos időből származó birtokbevallási jegyzőkönyv alapján a Nagy utcai telkekhez csak egy istálló tartozott, s nem volt istálló a papsori zsellértelkeken sem. A kettős istállósor így elrajzolás alapul, s a papsori házak mögött feltüntetett istállók tartoztak a Nagy utcai jobbágytelkekhez.^{65/} Hasonlóképpen a telkek végében volt a szérüskert a Pataksor 20-23. sz. telkeknél is. /3. ábra./ Ezekben a telkeken az istálló a szérüskertben állt, a lakóháztól meglehetősen távol, általában hossz tengelyével a telek tengelyével párhuzamosan, a telekhátáron. A Vöröshadsereg utca keleti részén, az Alvégen, az 1940-es években bontották le ezeknek az istállóknak az utolsó példányait.^{66/}

Ezzel szemben a Napsoron a szérüskertek rögtön az udvar után következtek, és bár előfordult, hogy az istálló a lakóháztól távolabb, azzal egy vonalban állt, egyre gyakrabban a lakóház folytatásában építették fel. Ilyenkor a lakóház és az istálló határa volt egyben az udvar és a szérüskert határa. Századunkra ez a megoldás vált leggyakoribbá Bagon.

Mint arról a korábbiakban már szó volt, a mult század közepén egyre gyérülő számban, de még megtalálhatók voltak a beltelektől elkülönülő, a falu két részén csoportosuló külső szérüskertek is.^{67/} A külső szérüskertekben lévő istállók a kataszteri térképen még tanulmányozható pár darab alapján a szérüskert belsejében helyezkedtek el, hossz tengelyükkel az utcavonallal párhuzamosan, és bejáratuk a szérüskert belseje felé nyílt. Akadtak külső szérüskertek, amelyek csak rakodóként szolgáltak, és az istálló az udvaron, a ház mellett állt.

A szérüskert építményei

A külső szérüskertek beépülésével az istállókat is a lakóház közelében, legtöbbször annak folytatásában építették fel. Ez a folyamat jól megfigyelhető a földkönyv, valamint az 1882-es kataszteri térkép elkészülte közt eltelt két évtizedben. A térképen már csak mutatóban vannak külső szérüskertek istállóval. Ugyanakkor a térkép azokon a telkeken, amelyekhez az 1864-es földkönyv szerint még külső szérüskert tartozott, istállót és kis szérüskertet jelöl.

A birtokbevallási jegyzőkönyv a lakóházon kívül egyetlen épületet sorolt fel, az istállót, öiben megadott méretével együtt. Ez nem véletlen. Bagon az alföldi jellegű falvakhoz

hasonlóan nem voltak pajták. Az istállók hossza 2-6 öl között váltakozott, megfigyelhető, hogy a 6 öles, legnagyobb istállók a külső szérűskertekben, és a lakóháztól elkülönítve épült istállók között voltak nagyobb számban. Bagon semmi emlékét nem találtuk annak, hogy az istállókban valaha tüzeltek volna. Az azonban századunk első felében is általános gyakorlat volt, hogy a legények kinn aludtak. Ugyancsak az istállóban aludtak a férficselédek is. Az istállók többsége századunkban lepadlásolt volt, de akadtak lepadlásolatlanok is. Utóbbiakban csak nyári időben alhatott kinn a férfinép. A lakóháztól külön álló istállók közül soknak volt lekontyolt teteje. Az istállók a lakóházzal azonos anyagból épültek, de századunkban nőtt a téglafalu istállók száma. Minthogy a földfalú épületeknél az istálló volt az, amelynek fala a páras levegő, a hőmérséklet-különbség miatt a leghamarabb megrongálódott, kidőlt, gyakori volt, hogy azt már téglából építették újjá, míg a lakóház verett vagy sárfalu maradt. Az istálló bejárata a hosszoldal közepén nyílt, a jászlak a végfalak mentén helyezkedtek el, egyiknél a lovak, másiknál a marha helye volt. Az állások közti üres teret placcnak nevezték. A bejáráttal szemközt, a placc szélén, általában a kisborjak jászla fölé szerelték négy földbeásott oszlopra a kinn háló fiatal legények, cselédek deszka priccset, amelybe szalmát tettek, majd takaróul is szolgáló, házilag szótt pokróccal terítették le. Néha két priccset is szerkesztettek egymás fölé, ha ketten aludtak az istállóban. Az istálló lekövezésére, hügylefolyó készítésére csak néhány módos gazdaháznál került sor századunk első felében. Az istálló közelében volt a trágyadomb.

Miután az istálló századunkban már legtöbbször a lakóház folytatásában, vagy az udvaron, a lakóházzal szemben állt, a szérűskert is közvetlenül az udvarhoz csatlakozott. A lakóháztól távol, a kert mögött lévő szérűskertek, istálló felszámolására legkésőbb a Nagy utca déli sorának telkeinél került sor, itt ui. sem az építkezés racionalizmusa, sem a külső szérűskertek felszámolásából adódó kényszer nem szorította a gazdákat arra, hogy a korábbi szokástól eltérően, házuk folytatásában építsék fel istállóikat. A szérűskertet általában elkerítették az udvartól, házilag hasogatott deszka-, vagy sövény kerítéssel, hogy az udvarból a baromfi ne járjon át. A szérűskertnek ismert volt a rakodó elnevezése is. Aratás után ide hordták a gabonát, s itt nyomtatták, majd az 1910-es évektől gépítették el a gondosan elkészített szérűn. Itt tárolták a takarmányt kazlakban, itt volt a szárboglyák helye, s itt volt a répa, burgonya is elvermelve. Noha a múlt századi források az istállón kívül más építményt nem említenek, akkor is lehettek egyszerű, faoszlopokon álló, fonott falú, szalmatetejű fészerek, takarmánykóterek a szérűskertekben, hasonlóak azokhoz az építményekhez, melyeknek Gönyey Sándor még számos változatát mérte fel és fényképezte Galgamácsán az 1930-as években.^{68/} Bagon ezeket már csak az emlékezet alapján rekonstruálhattuk. Az istállóhoz gyakran féltetős

takarmányos csatlakozott. Általánosan elterjedtek a szérüskertekben a szalmafészerek: négy, a földbe leásott ágasra keresztbe vékonyabb fákat fektettek, s szalmát hánytak a tetejére. Oldalait ágakkal befonták. A fészert gyakran a szalmakazalba vágták bele. E fészerek alá tolták be a kocsit, de sokszor itt kapott helyet a takarmányos is. Volt eset, hogy a répásvermet is a szalmásfészerekben alakították ki, fekvőajtóval látták el, s fölé huzták be a kocsit.

Ahol nem volt a háznál pince, vagy nem fért el benne a burgonya, répa, ott a szérüskertben készítettek vermeket. A verem 1,30-1,50 m mély gödör volt, melybe belehordták az elvermelnivalót. Szalmával betakarták, végül földet hánytak a tetejére. A verem sarkait négy kis pálcával jelölték meg. Akinek még több elvermelni valója volt, és elegendő szalmája is, az fennállót, prizmát készített. Ehhez 1,5-2 m széles, 2-3 m hosszú, fél méter mély gödröt ástak. Jól kibélelték szalmával, beleöntötték a burgonyát. A föld felszine fölé nyuló, olykor 1 méter magas rakást sirformára rendezték el, majd vastagon behányták szalmával, és legalább 20 cm vastagon földdel fedték be. Még így is előfordult, hogy kemény télben megfagyott a burgonya, ezért akadtak, akik nagy hidegben istállótrágyát hordtak a veremre, prizmára. A község alacsonyabban fekvő részein előfordult, hogy a vermekben megrothadt a burgonya. Akinek nem volt pincéje, a zöldség téli tárolására benyukálós gödröt készített. Kb. 50 x 80 cm nagyságu, 10 kg zöldség befogadására alkalmas gödröt ástak. Fából tétőt készítettek rá, melyen egy csutak szalmával eltömhető lyukat hagytak. Ezekon keresztül nyultak le a főzéshez szükséges zöldségért.

A fent ismertetett, hevenyészett, mulandó anyagból készült gazdasági építményeken kívül századunkban a módosabb gazdák portáin épültek szilárd falazatu pajták, fészerek is. Az 1920-as, 30-as években készültek a téglapillőreken álló keresztfészerek, amelyekből az egész faluban mindössze 10-15 akad. A keresztfészerek az udvar és a szérüskert határán, a házra merőlegesen épültek, tetőzetük gyakran közvetlenül az istállóhoz csatlakozott. E keresztfészerek olyan magasak voltak, hogy a megrakott szekér, és a cséplőmasina is elfért alattuk. Padlásukon terményt, főleg kukoricát tartottak. Egyik oldalukon gyakran pajtát, kamrát rekesztettek le, másik végükbe ólakat építettek be. Középen volt a kocsiállás. E fészerek máig megvannak, garázsként, rakodóhelyként jól hasznosíthatók. A keresztfészerek, ill. az udvar mögött akkora helyet szabadon hagytak, hogy a kocsival megfordulhassanak. Ezt a sávot fordulónak nevezték. Mára a szérüskert szerepének megszűnésével építményei is eltűntek, csak a századunkban emelt istálló-pajta épületeknek maradt meg nyéhány hirmondója. A szérüskert egybeolvadt a kerttel, s ma már legtöbb háznál fóliasátrak, veteményesek sorakoznak bennük.

Az udvar és a melléképületek

Az udvar legfontosabb építményével, a lakóházzal, külön fejezetben foglalkozunk. Előtte azonban az udvar egyéb építményeiről szólunk. Az udvar az emlékezet szerint mindig kerítve volt. A közeli Aszódról egy emberölési per kapcsán értesülünk arról, hogy Rocsjak Simon aszódi jobbágy házát már 1693-ban sövénykerítés vette körül, a kerítésből kitört káró szolgált ugyanis a gyilkosság elkövetésének eszközeül.^{69/} A mult századi források megemlékeznek a szőlőket, palántást kerítő garádgýáról is.^{70/} A sövénykerítések századunkban is elterjedtek voltak, nemcsak a telek oldalhatáránál, hanem szegényebb portákon az utcafronton is. Az utca felé leggyakrabban földbeásott oszlopokhoz szögezett, vízszintes deszkákból összerótt kerítések voltak, melyek anyagát házilag hasogatták keményfából. Gyakoriak voltak a függőleges deszkákból összeállított, és a léckerítések is századunkban, ezeknek ácsok készítette változatai felül gyakran cifrázottak. A szegényesebb, sövény- és deszkakerítések mellett házilag hasogatott keményfa pallókból összetákoltt kapuk voltak. Mődosabb házaknál a kaput is ácsok készítették, a kapu deszkáit fölül mintásvonaluan kifürészelték, vagy faragott léccel szegték a kapu tetejét. A falajjából az utcára nyiló kiskapuk századunk elején még ácsokos, szimpla deszkaajtók voltak. A századforduló után terjedtek el a tornácos házak térnyerésével a helyi ácsok, asztalosok készítette kuckós kiskapuk, amelyek máig igen jellemzőek Bagra. A gyakran rátétekkel díszített, vésett ajtószárnyak a tornác zárófalában kialakított, bélelt ajtókéva belső oldalán nyílnak, így esőben be lehet állni az ajtónyílásba. Az asztalos készítette kiskapuk enyvezettek, míg az ácsok hasonló ajtói szögezettek voltak. A kuckós kiskapukat általában zöldre festették.

Bagon az emlékezet szerint mindig az udvaron állt a disznóól, hidas, mégpedig a 30-as évekig gyakran az utcafronton a kerítés mellett. Jól láthatók az utcafronton álló, kisméretű, zsuppal fedett nyeregtetős disznóólak a Pintérsorról 1938-ban készült felvételen. /6. ábra./ Az Attila utcában 1926-ban is épült olyan ház, melynél az utcavonalra került a disznóól. A ház új tulajdonosai a 30-as évek végén görgőkön tolták át az udvar hátsó részébe, nem tudván elnézni, hogy az utcára folyik a trágyalé. A 30-as években már hatóságilag is tiltották a disznóólak ilyen elhelyezését, így azok bekerültek az udvar hátsó részébe, a lakóházzal szembe, az istálló mögé, vagy a keresztfészer alá. A disznóólak keményfa oszlopokból és deszkákból készült, rovott falu építmények voltak, egy, vagy több rekeszesek. Ilyen látható Gönyey Sándornak egy 1930-as években készült felvételén. Zsuppal fedett nyeregteteje alatt jól kivehető a szelmentartó félágas. A disznóól elé husángokból, karókból akó, karám készült. A ma is látható disznóólak már faoszlopokhoz szögezett deszkafalu építmények, vagy téglafaluak. A barom-

fiak helye a disznóól padlásán volt, esetleg az istálló, vagy a fészter padlásán készítettek nekik ülést. A lakóházzal szemben volt a farakás, gallyakkal fedve, esetleg földbe ásott faoszlopokra tetőfelét is kanyarítottak fölé. Kut csak fogatos gazdáknál volt századunk első felében, mások a szabad kutakról hordták a vizet. A kutak az udvar hátsó részében, az istállóhoz közel, az épülettel szemben helyezkedtek el, néhány példányuk ma is ott árválkodik még az udvarokon. A kut aknáját kővel vagy téglával bélelték. Orsós nevű kutatás is működött Bagon, több, ma is meglévő kutat ő készített. A kut faoszlopokhoz szegezett deszka káváját kutrovásnak nevezték. Az ágas V-alakban elágazó keményfa oszlop volt, ebben forgott az ostor, melynek végéhez a vödröt hozzáérsítették. A kut mellett favályu állt.

Századunk elején még akadtak az udvaron különálló pincék. A századunkban épült lakóházaknál azonban már igyekeztek a pincét a lakóház alatt kialakítani. Néhol a melléképület alatt is építettek pincét. A szegénysoron sokkal ritkábban készült pince, a község alacsonyabb fekvésű részein pedig a talajviz akadályozta pincék kialakítását.

A konyha korszerűsítésével jelentek meg századunk elejétől fogva az udvaron a kisházak, kiskonyhák, tábori kementék, katlanok és füstölők. Ezekről azonban a lakóház tüzelőberendezéseinek tárgyalásánál szólnunk részletesebben.

A LAKÓHÁZ

Lakóháztípus

Bag két nagy földrajzi táj, az Alföld és az Északi-hegyvidék határterületén fekszik. E két nagy földrajzi-ökológiai egység nemcsak gazdálkodásában, de építkezésében is eltér egymástól. Ez nemcsak az alkalmazott építőanyagok, építési technikák, a ház külső megjelenésének különbözőségeiben áll, hanem a ház tüzelőberendezéseinek, füstelvezetési rendszerének, alaprajzi beosztásának, a helyiségek használatának eltéréseiben is megnyilvánul. Bátky Zsigmond máig használatos tipológiai rendszere épp a tüzelőberendezés és füstelvezetés módja szerint osztályozta a magyarországi lakóházakat.^{71/} E rendszer alapján Bag az északi-magyar, vagy helytelenül leszűkítve, palócnak nevezett háztípus, és az alföldi, vagy közép-magyar háztípus határterületén fekszik. Lakói, akiknek legalábbis egy részénél a török időktől kezdve folytonosságot tételvezhetünk fel, a palóc nyelvjárást beszélik.^{72/} Mindezek tudatában különös figyelmet szentelünk az esetleges északi-magyar vonások felkutatásának Bag népi építkezésében.

Bag ma is tanulmányozható hosszuházai, valamint a hagyomány alapján rekonstruálható lakóházai az alföldi, közép-magyar háztípusba tartoznak. Ez a legfejlettebb magyar háztípus,

amely a XVIII. század óta folyamatosan tért hódít a többi háztípus rovására. Középkori előzményeit, fejlődését most figyelmen kívül hagyva, és csupán az általunk vizsgált korszakra koncentrálna, a következőkben foglalhatjuk össze a háztípus jellegzetességeit. Az alföldi ház két-tüzelős: szobája füstmentes, minthogy ebben a konyhából fűthető, kenyérsütésre, főzésre is alkalmas zárt tüzelő, kemence van. Konyhájában nyílt tűzhelyek találhatók, ezek, valamint a kemence szája fölé szabadkémény borul. E lakóház leggyakrabban szoba-konyha-kamra alaprajzu, egyetlen bejárata a konyha előterébe nyílik, ennek közelíthető meg a szoba és kamra. E két-tüzelős lakóháztípus előnye a helyiségek füsttelenítésének megoldása, és a lakás különböző funkcióinak, a lakótérnek, valamint a sütő-, fűtőtérnek a szétválasztása.^{73/} Ezzel szemben az északi magyar háznak egyetlen tüzelőberendezése van, a sok funkcióju, fűtésre, sütésre, főzésre, alvóhelyként egyaránt használatos kemence, melynek szája a szobába nyílik. Ennek következtében a lakótérként és konyhaként egyaránt szolgáló szoba füstös.^{74/} Itt is történtek kísérletek a szoba füsttelenítésére: az északi háztípus elterjedésének nyugati területén a kemence szája fölött a fődémbe vágott nyíláson, majd a kemence szája fölé épített kürtőn keresztül a padlás térbe vezették a füstöt. A padlás térben a nyílás, ill. a kürtő fölé szikrafogót, un. kiskemencét építettek.^{75/} Valószínűleg ennek alátámasztására, statikai biztosítására szolgáló a mestergerenda alatti támasztógerenda, amelynek elterjedése az északi területen nagyjából egybeesik a kürtős füstelvezetés, ill. a szikrafogó kiskemence alkalmazásával.^{76/} Az északi magyar ház leggyakrabban szoba-pitvar-kamra alaprajzu, egyetlen bejárata az elsősorban közlekedőül szolgáló, de tárolási célokat is betöltő pitvarba vezet, ahonnan a szoba és a kamra nyílik. Utóbbi a palócoknál a nők hideg hálókamrája volt egyuttal, A fent leírt északi magyar ház már nagyon kevés helyen érte meg századunkat, klasszikus formáit csak korábbi leírásokból ismerjük. Már a XVIII-XIX. század folyamán kezdte kiszorítani a kényelmesebb, tűzbiztonsági szempontból előnyösebb, épp ezért a hatóságok, földesur által is szorgalmazott, szabadkéményes közép-magyar ház.^{77/}

Ezek után természetes, hogy Bagon mind a még meglévő emléktárgy, mind a hagyomány alapján a közép-magyar háztípust tudtuk csak regisztrálni. Bakó Ferenc és I. Sándor Ildikó közelmúltban folytatott kutatásai Pest, Nógrád, Heves megyék északabbi, hegyvidéki területein is elvéve találták már csak nyomát a belülfűtős szobai kemencéknek, kürtős füstelvezetésének.^{78/} Még kevésbé csodálható ez Bagon esetében, amely ökológiai, gazdasági építményeit tekintve is inkább az Alföldhöz kapcsolódik.

Az 1851-es birtokbevallási jegyzőkönyvnek a lakóház beosztását ismertető bejegyzései alapján azonban felfigyeltünk az északi magyar ház egykori jelenlétére Bagon. Ez a forrás felsorolja a lakóház helyiségeit szoba, konyha, kamra, istálló, pince megjelöléseket használva. Ott, ahol a felsorolásban

nem szerepel konyha, hanem a lakóház csak szobából áll, vagy a kamra követi a szobát, feltételezhető, hogy nyílt tűzhe-lyekkel, kéménnyel rendelkező helyiség, konyha, nem volt. E házaknál tehát az északi magyar háztípusra jellemző, egy tü-zelőszobát feltételezhetünk, belső fűtésű, kemencés szobá-val. A 216 összeírt ház közül 11 akadt olyan, amely alapraj-za alapján nem sorolható a közép-magyar házak közé. Ezek kö-zül kettő mindössze egy szobából /3. ábra 11., 13. sz./, egy pedig két szobából /3. ábra 14.sz./ állt. Négy épület szoba+kamra beosztású /3. ábra 9., 12., 60., 61.sz./, kettő pedig szoba+kamra+konyha alaprajzu /3. ábra 190., 191.sz./ volt. Igyekeztünk minden egyes esetben megállapítani, hogy az il-lető lakóház a falu mely részén állt, hozzávetőlegesen mi-kor épülhetett, s kik voltak korábbi tulajdonosai.

Rögtön feltűnik, hogy az említett, az átlagostól eltérő alaprajzi beosztású lakóházak a falu nyugati részén, a Felvégen, valamint a Pataksor nyugati végén koncentrálódnak, ezen kívül a Nagy utca északi oldalán, az Alvégen van még két egymás melletti szoba-kamra beosztású lakóház. Ha e há-zak keletkezési korát vizsgáljuk, nyilván csak annak megál-lapítására tehetünk kísérletet, hogy az illető telek házhely-ként mióta funkcionált. A szobanforgó lakóházak mind olyan részein helyezkednek el a falunak, amely már a XVIII. század végén, az első katonai felmérés készítésekor lakott volt. A Nagy utca /3. ábra 8., 9., 190., 191. sz./ telkén már az 1783-ban készült felmérés idején is állt lakóház. A Patak-soron lévő 3 ház pontos azonosítását megnehezíti, hogy ennek a sor nyugati szélső házai, s 1851-es tulajdonosaik család-névvel az 1815-1845 közti személyes összeírásokban itt nem találkozunk. Mindenesetre Urbán István, Némédi Julianna, valamint Albert Mihály és József is azt vallották 1851-ben, hogy házuk atyai örökség. Némédy Mihály szerepét ugyan az 1815-1830 közti összeírásokban, de érdekes módon a Nagy ut-ca - Pataksor által határolt háztömbben irták össze, nem a Pataksor lakói közt. Bár a pataksori telkek gazdája többször változott a XIX. század folyamán, valószínű, hogy az előbb említett telkeken már a XIX. század elején, sőt talán már a XVIII. század végén is állt lakóház. Nem mondható el ugyanez a 10. és 11. számú lakóházakról. Szarka József 1851-ben azt vallotta, hogy "a házhelyet Andrási Josef, Hg. Grassalkovicz uradalmak inspectora adta 1846-ban", s a ház tulajdon épít-ménye. Ebben az esetben inkább arra gondolhatunk, hogy a mindössze egy szobából álló ház esetében egy még be nem fe-jezett, ideiglenes építményről van szó. Annál is inkább va-lószínű ez, mivel a második katonai felmérésen, amely köz-vetlenül a bevallás utáni években készült, már a háromosz-tatu háznak megfelelő nagyságu házat jelölnek, s a ház tu-lajdonosa 1864-ben már Burgulya János zsellér volt. A Bagi Pál által birtokolt 10.sz. házról a korábbiakban már szól-tunk, valószínűleg a 8.sz. - ugyancsak szoba-kamra beosztá-sú - lakóház szérüskertjében épülhetett valamikor 1835-1851 között. Hajdu István Nagy u. 9.sz. telkét 1831-ben árverésen vette Deme Páltól, akinek nevével találkozunk is az 1815-

1845 közti összeírásokban. A 10.sz. telket Baqi József 1835-ben cserélte el a korábban itt lakó Németh Istvántól. Németh Istvánt és elődeit már az 1815-ös, és későbbi összeírásokban is ezen a helyen találjuk. A 4.sz. ház tulajdonosa 1851-ben Albert Pál molnár volt, aki 1830-ban árverésen vette a házhelyet az uraságtól. Ez a telek már az 1815-ös összeírás szerint is lakott volt, sőt már az első katonai felmérés is jelöl itt házat. A Nagy utca 60. és 61. sz. házak 1815-1851 közt egyfolytában a Konczöl ill. a Fábián család birtokában voltak. Valószínű, hogy e két házat még az 1880-as években sem építették át, ui. a kataszteri térképen jóval kisebbek, mint a környező három- négyosztatu házak.

A felsorolt lakóházak tulajdonosait csak 1815-ig tudtuk időben visszafelé követni, a korábbi tulajdonosokra, a házak építettőire vonatkozóan nincsenek adataink. Nem lényegtelen azonban megemlíteni, hogy a házakban lakó, fentebb felsorolt családok közül a Könczöl és Németh család 1699 óta, a Némedi család 1728 óta, a Hajdu, Fábián, Albert, Boda és Demc család 1770-től, a Bagi és Horváth család 1815 óta szerepelnek a Bagról készült személyi összeírásokban.

A szóbanforgó lakóházak többségéről még az is megállapítható, hogy azok a falu legősibb, még a Grassalkovich Antal féle szabályozás előtt meglévő részből valók.

Feltűnő, hogy az összeírásban szereplő házak egyikénél sem szerepel a pitvar terminus. Bár Bakó Ferenc kutatásai meggyőzően bizonyították a szoba+kamra beosztású házak szórványos előfordulását,^{79/} úgy gondoljuk, hogy a bagi házak esetében nem erről van szó. Különösen feltűnő a pitvar hiánya az olyan házaknál, ahol mindössze egy, ill. két szobát sorolt fel az összeíró - utóbbi két testvér közt megosztott ház esetében. Valószínűbbnek tűnik, hogy az összeíró a felmérés időpontjában Bagon már általánosan elterjedt közép-magyar háztípust tartva szem előtt, nem jelölte külön a csak átjáróként szolgáló pitvart, minthogy az nem fért bele sem a szoba, sem a konyha, sem a kamra kategóriába. Bár a bagi szóhasználat a szabadkéményes konyhákat a közelmúltban is pitvarnak mondta, az összeíró következetesen a konyha szót használta, amin értette a kéményalját és az előtte lévő közlökedő helyiséget is. Ilyen megfontolásból ugyan-úgy nem sorolta fel a szoba-kamrás házak pitvarát, mint a szabadkéményes házak hasonló funkcióju átjáróját sem. Eszerint a csak szobából álló házban szoba+pitvar, a szoba+kamra beosztású házban pedig szoba+pitvar+kamra alaprajzu épületet feltételezhetünk.

Legkövetésbé tudjuk értelmezni a Nagy u. 190., 191. sz. alatt felvett két házat, amelyeknél a szobát a kamra követte, s utána következett a konyha. Az 1882-es kataszteri térkép ugyan három kisméretű épületet is jelöl az egyik telken, valószínűtlen, hogy az összeírás időpontjában már különálló kiskonyha lett volna az udvaron, ezen Bagon csak a XX. század elejétől kezdve terjedtek el. Inkább úgy magyarázhatjuk e szokatlan alaprajzi kiosztást, hogy az eredendően belsőfü-

tésű kemencés, északi magyar típusu házat a lakóház nagyobb átalakítása nélkül, egy konyha hozzátoldásával korszerűsítették. Ezáltal ugyan nem oldották meg a szoba teljes füsttelenítését, de legalább a nyári időszakra felszabadult a szoba a főzéssel, sütéssel járó kellemetlenségektől. Ez az egyedi megoldásnak tetsző megvalósítása a konyhának nem véletlenül fordult elő éppen két szomszédos háznál.

Összefoglalva az eddigieket megállapíthatjuk, hogy Bagon 1851-ben, az összeírás időpontjában már a házak döntő többsége az alföldi tipushoz tartozott, s csak mutatóban maradt meg az északi-magyar házak néhány példánya. E házak területi elhelyezkedése azt mutatja, hogy nem egy esetleges északi betelepeléssel magyarázhatók, hanem a korábban általánosan elterjedt északi-magyar ház utolsó hirmondói Bagon. Többségük még a XVIII. század közepe, Grassalkovics Antal birtokba jutása előtt épülhetett - így az összeírás időpontjában még fennállhattak ezek a házak. A Nagy utca 60., 61. sz. házak viszont már a XVIII. század második felében, szabályosan kimért szalagtelkeken épültek. Valószínű, hogy a XVIII. század végétől fogva ilyen házak már nem épültek, a XVIII. század végén, a XIX. század elején kiépülő szellőrsor lakóházai - amlyeket az összeírás időpontjáig valószínűleg még nem építettek át - már mind szoba+konyha+kamra/beosztásuk. Szinte anakronisztikusnak hat, hogy a Nagy u. 10. számú, az egykori szérűskert helyén 1835-1851 közt épült lakóház - talán a szülői ház példáját követve - még mindig szoba-kamra alaprajzi beosztást követ.

Bagon tehát az északi magyar házat már a XVIII. század folyamán kiszorította a fejlettebb alföldi háztípus. Egykori általánosabb elterjedtségére a birtokbevallási jegyzőkönyv adatain kívül csak néhány, az északi magyar ház tüzelőberendezéseivel kapcsolódó elnevezés utal, mint a konyhai szabad-tűzhelyek konyhapad elnevezése, valamint az eléggé általánosan használt szabad kürtő elnevezése a szabadkéménynek.^{80/} Végül talán ugyancsak a már szikrafogóval, kiskemencével felszerelt északi magyar házak egykori általános elterjedtségével magyarázható az, hogy Bagon a mestergerendát alátámasztó szobai gerenda általánosan elterjedt még a szabadkéményes konyhájú házaknál is. Ebből a tényből egyuttal arra is következtethetünk, hogy a szoba kürtővel való füsttelenítése, a padlástérben lévő szikrafogók építése már igen korán, a XVIII. század első felében általánossá válhatott Bagon, különben nehezen honosodott volna meg a kürtő terminus, valamint a szobai támasztógerenda a XVIII. században már uralkodóvá váló szabadkéményes házaknál.^{81/}

A falazat

Az 1945 előtti épületállományban szinte kivétel nélkül sárfalu, vertfalu és vályogfalu épületeket találunk. E faltechnikákat a legtöbb adatközlő jól ismeri, hisz verett és

sárfalakat az 1930-as évekig, vályogfalakat pedig még 1945 után is készítettek. Az 1900-as épületstatisztika adatai szerint Bag 390 házból mindössze 10 volt szilárd falazatu, 377 viszont vályog- vagy sárfalu. Utóbbi kategória tartalmazta a vertfalu épületeket is.^{82/} Ennek ellenére a XVIII. században még nem a földfalak valamelyik változata, hanem a vázas sövényfal lehetett a leggyakoribb falszerkezet Bagon, bár alkalmazásának mára még az emlékezetben is kevés nyoma maradt. A Grassalkovich uradalom falvaiban az urbéri kérdőpontokra adott válaszok közt elég pontos adatok találhatóak az épületfa beszerzésére, ill. a földesur által szorgalmazott épületfal-anyagokra vonatkozóan. Épületfához mindenütt hozzájuthattak a jobbágyok a földesur engedélyével, még azokban a falvakban is, melyeknek határában nem volt az uraságnak erdeje.^{83/} A falvak egy részében a földesur kedvezményekkel támogatta az építkezést, ha az mór téglával, vagy vert fallal történt. Ez arra mutat, hogy akkoriban még nem lehetett általános sem a vert fal, még kevésbé a vályog fal. Gödöllőn a kedvezményezett falazásmód egyedül a mór téglá volt, a földesuri birtokközpontban tehát fejlettebb viszonyokat feltételezhetünk.^{84/} Nem történik viszont említés sehol a sárfalról. A rakott sárfalat ma a földfalak közül a legszilárdabbnak, legtartósabbnak ítélik Bagon, mely elsősorban a gazdaházak falazásmódja volt. Nem valószínű tehát, hogy a földsuri rendelkezéssel ezt a falazásmódot akarták visszaszorítani, ennek semmi értelme nem lett volna. Sokkal kézenfekvőbb, hogy ez az egyébként nagymultu falazásmód Pest megyének északi részén csak a XIX. század folyamán terjedt el, és a vertfal, vályogfal építését szorgalmazó kedvezmények elsősorban a vázas sövényfalak kiszorítását célozták.

A vázas sövényfalak egykori általános elterjedtségét sok adat, sőt számos meglévő, vagy századunkban lebontott sövényfalu épület bizonyítja Pest megyében. Gönyey Sándor megemlíti, hogy Szadán régen a sövényfalu lakóházaknál is általános volt, az 1940-es években azonban már csak melléképületeknél fordult elő. Ugyanő Gyón, Dabas és Sári községeknél említi meg a paticsfalat, mint egykor elterjedt, és az 1920-as években is még fellelhető falazatot.^{85/} Filep Antal Alsónémediben még talált sövényfalu szint, de az utolsó ilyen lakóházakat már századunk első felében elbontották.^{86/} Bakó Ferenc Heves megyében végzett vizsgálatai alapján megállapította, hogy a sövényfal a XVIII. század közepén még korszerű építésmód volt. Ugyancsak ő sorol fel számos példát arra vonatkozóan, hogy a fa épületfal céljára való felhasználását tiltó 1772-es helytartótanácsi rendelkezés nyomán Heves megye nagy részén a XVIII. század végére megszűnt a faépítkezés.^{87/}

Bagon 1768-ban az új házak emelésénél a kedvezmények feltételeként egyedül a sorban való építést említették meg, az építőanyagot nem határozták meg. Ezt nem annak kell tulajdonítanunk, hogy sövényfalu lakóházak ekkor már nem épültek, sokkal inkább annak, hogy a falu határa erdőben nagyon gazdag lévén, még nem volt szükség a fa felhasználásának

ilyen korlátozására. Galgamácsa, Väckisujfalu, és több Galgavölgyi falu építkezését vizsgálva Gönyey Sándor kiemelte a Grassalkovich-uradalom falvainak építkezésében mutatkozó hasonlóságot, egyöntetűséget, megállapítva róluk: "...egy régi erdős területnek háztípusai ezek, amennyiben csak a nagy tölgyfákban bővelkedő, fafuarozásból élő községeknek volt módjában olyan pazarul bánni a faanyaggal, mint ahogy régen ezekben a községekben tehették."^{88/} Jóllehet a fa épületanyagként való felhasználását Pest megyében is rendelettel tiltották 1786-ban, a Grassalkovich birtokon nincsenek adatok arra, hogy e rendelkezéseket komolyan betartották volna. Arra viszont számos adat van, hogy 1782 után, a Bécsben élő, s birtokaikat elhanyagoló Grassalkovich-utódok idején a kasznárok, prefectusok nemtörődőmsége, visszaélései folytán a parasztok szabadon hordhatták a fát, irthatták az erdőt. Majd csak Eszterházy Ferenc zárgondnoksága idején fordítanak nagyobb gondot az erdőkre, s ekkortól alkalmaztak erdőkerülőket is azok védelmére.^{90/} Így a XIX. század elejétől fogva egyre ritkábban épülhettek sövényfalu lakóházak. Bagon már csak a század első felében elbontott lakóházaknál figyelték meg a sövényfalat, amit sövényfal, sárfal elnevezéssel illettek. Emlékeztek ilyen házra a Vöröshadsereg utcában, az Alvégen, és a Puskin utcában is. A későbbiekben még részletesebben ismertetendő, két külső ágasos- szelemenes, sárkéményes, zsuppos háznak a kéményalját a pitvartól elválasztó fala volt földbeásott oszlopok közé fonva és tapasztva. Ugyanczt tapasztalta Vajkai Aurél több Pest megyei szlovák faluban.^{91/}

A gazdasági épületek között is akadtak fonott faluak /pelyvás fészter, szalmafészter/. Az 1852-1882 közt épült szőlőbeli gunyhók egy része is úgy épült, hogy a négy sarokra levertek egy-egy oszlopot, közéjük karókat állítottak, s ezeket hajlékony vesszővel befonták, majd kívül-belül tapasztották.^{92/} Nem halt ki ez az ősi falazásmód még századunkban sem. Az 1920-as években, a Szülő utcai telkek percellázásakor egy hétgyermekes kőműves-iparos szoba-konyhás vertfalu lakóháza mellé sövényfalu gunyhót készített az udvar végébe a nagypapa számára, minthogy az egyszobás házban nem fért el a család. A ház vázát alkotó karókat fagyalfa vesszővel befonták, majd kívül-belül betapasztották. Hasonló módon fonásból készült a gunyhó mennyezete is.

Az 1900-as épületstatisztika két "egyéb" falazatu házat is jelzett Bagon. Ma már nem igen lehet eldönteni, hogy ezek sövényfalu házak voltak-e, mivel a Bányagödörben is akadtak fából összetákolt cigányházak. Minthogy a Puskin utcában a XIX. század első felében épült szellőházak zöme már vertfalu volt, megállapítható, hogy a földesur által is szorgalmazott falazásmód a XVIII-XIX. század fordulójára kiszorította a sövényfalu építkezést, amely csak melléképületeknél, ill. a lakóházak bizonyos részeinél /oromfal, konyhai válaszfal/ maradt fenn a közelmúltig.^{93/}

A vertfal általánosságban későbbi falazásmód, mind a rakott sárfal, elterjedése feltételezi a zsaluzóanyagként

szoigáló fűrészelt deszka széleskörű elterjedését. Bagon, mint Pest megye északi részén, az Alföld és a hegyvidék határán, azonban korábban vált általánossá a népi építkezésben, mint a sárfal. A Tápió-völgye népi építkezését vizsgálva hasonló megállapításra jutott Halász Péter. Ott a sárfal már az 1860-as, 1880-as években kimutatható, utána azonban visszaszorult alkalmazása, és csak a századforduló táján kezdett ismét elterjedni a vertfal rovására.^{94/} Bagon a vertfal a földesuri kedvezmények hatására már a XVIII. század végén terjedőben volt, rakott sárfalra viszont csak a XIX. század közepétől vannak adatok. A vályog ugyan már a XIX. század elején megjelent Bag építkezésében: a Bányagödörben megtelepedő Sárközi család tagjai valószínűleg vályogvetők voltak, ezért is telepedtek le az "Agyigácsóban".^{95/} Vályogot azonban elsősorban kéményboltozatok, esetleg oromfalak építésénél alkalmaztak, s a XIX. század első felében még nem vált általánosan használt falazóanyaggá. A XIX. század második feléből már tudunk vályogfalu házakról a Gazda-soron, de nagyobb elterjedtségre csak századunkban tett szert, mint falazóanyag.

A három falazásmód századunk 30-as, 40-es éveig egymás mellett élt. Az adatközlők egybehangzó állítása szerint a fecskefal, vagyis a rakott sárfal volt a legerősebb, legtartósabb fal. Leggyengébb, amely hamar kidőlt és a vakolat sem tartotta, a verett fal. E három falazásmód használatában megfigyelhető, hogy a fecskefal elsősorban a módosak, a parasztok építkezésmódja volt, míg vertfalat főként a szegénység épített. Vályogfalu házak századunkban már szegényeknél és jómóduaknál egyaránt előfordultak, korábban azonban a vályog is elsősorban a módos gazdák építőanyaga volt. A vályogot vertfalú és sárfalú házaknál is felhasználták az oromfal, esetleg az egész utcai homlokzat, a sárgerenda alatti 2-3 sor, valamint a közfalak falazására. A kidőlt falrészeket is gyakran pótolták vályoggal.

A különböző falazatok eltérő munkarendszerben épültek. A vályog- és téglafalat mindig kőműves rakta. Sárfalú és vertfalú épületeknél viszont a kőműves csak az alapozást, az esetleges pince boltozását, és az ajtók, ablakok behelyezését végezte. A vertfalat általában specialisták készítették, akiknek tevékenységét pénzzel fizették. A helybeli specialisták a föld nélküli szegények sorából kerültek ki, a legutóbbi időben azonban ikladi, nőgráói iparosok is jöttek a bagyi építkezésekhez. Az építető legfeljebb a segéderőt, a "culagert" biztosította. A fecskefal ezzel szemben mindig kalákában készült, egy-egy hozzáértő gazdaember irányításával. Az építkezésben résztvevő rokonokat, barátokat az ételmen kívül visszasegítéssel fizették.

Bagon a község belterületén és a külterületen is több helyen bányásztak sárfal, vertfal, vályog készítésére, valamint tapasztásra, mázolásra, kemence készítésére alkalmas agyagot. Az adatközlők által felsorolt lelőhelyek, "bányák" már az 1864-65-ben készült földkönyvben, ill. a kataszteri térképen is szerepelnek agyagverem jelzéssel. A község belterületén, a mult századi forrásokban Agyigácsónak, ma bánya-

gödörnek, cigánygödörnek nevezett agyagbányák voltak a legfontosabbak, ahonnan sárfal és vertfal építéséhez is bányásztak agyagot. A Puskin utca keleteti végén lévő kisebb agyagvételi helyet hívják ma Agyigácsónak, innen elsősorban tapasztásra, mázolásra szolgáló agyagot hozták haza hátikosárban. Ugyancsak vertfal készítéséhez hozták az agyagot a László utca, Nagymező utca környékéről, a "Kis Misa-partról". Az itteni, és a bányagödörből nyert agyag vályog készítésére is alkalmas volt, vályogot azonban legnagyobb mennyiségben a Tóközben vertek, minthogy ott helyben volt a víz is. A válykos gödrök nyomai máig láthatók. A községtől távolabb, a Nagyvölgybe vezető útnál, a Csigahegy oldalában is volt agyagbánya. Ez a homokkal kevert agyag különösen alkalmas volt vakolatnak, mert nem repedt. A legjobb minőségű agyagot a Domoniyi keresztnél lévő agyagveremből nyerték. Az innen származó agyagot nemcsak sárfal építésére, kemencék készítéséhez használták, hanem tapasztásra, mázolásra is: az egykori szabadkéményes konyhák kéményalját legszívesebben az innen hozott fehér agyiggal mázolták. Előfordult az is, főként a Szőlő utca déli részén épült házaknál, hogy magáról a telokről bányászták a vertfal készítéséhez szükséges földet. Ma is jól megfigyelhető, melyik ház épült a telken kitermelt földből, ezek ut. jóval alacsonyabb terepszinten ülnek, mint a többi ház. Az egyes agyagvermek közt minőségi különbségek voltak. A bányagödörben kitermelt agyagból készült sárga vályog pl. sokkal jobb volt, mint a Tóközben vert fekete vályog, a víz közelsége miatt a legtöbb vályogot mégis ott vetették. Ugyanakkor a bányagödörből származó föld kevésbé volt alkalmas sárfal készítésére, ugyanis a benne lévő kődaraboktól a lovak könnyen lesántulhattak. Ennek ellenére csak a fogatos gazdák engedhették meg maguknak, hogy az építkezéshez szükséges agyagot a legmegfelelőbb helyről hozzák, a szegényebbek a magas fuvar költségek miatt a legközelebbi agyaglőhelyet vették igénybe.

A századfordulőig a házakat a "földszintre" építették, alapozás nélkül, legfeljebb a földet döngölték vissza. 1900-ban a 379 sár-, vályog- és vertfalú épület közül mindössze tiznek volt kő- vagy téglalapozása.^{96/} Csak a századforduló után kezdték alapozni a házakat. Kővet helyben, a bányagödörben gyűjtötték, ahol az agyag közt elszórtan kő is előfordult, s néhány Puskin utcai telekről is bányásztak kővet. Mások a tótgyörki mezei kőbányából, vagy Galgagyörkről, Püspökhátról hozattak homokkővet. Mindgyik kőnek az volt a hibája, hogy vezette a vizet, a 30-as évekig ut. nem alkalmazták szigetelést. Akkortól kezdve kezdtek kátránypapírral, szurokkal szigetelni. A század elején még ritkán, a 20-as, 30-as években azonban már egyre gyakrabban nőgrádi kőbányából is hoztak kővet. Ugyancsak a 20-as évektől kezdve Gyöngyös környéki kővet is használtak az építkezéseknél. Mint-hogy a kővet messziről kellett szállítani, azt csak alapozáshoz, lábazat készítéséhez használták fel. Az 50-60 cm kő- vagy téglalapnak kisebbik része volt a föld alatt, a többi

felette. A századunkban épült házaknak már feltöltött, megemelt padlósíntje volt, a tornácra néhány lépcsőfokon kellett az utcáról vagy az udvarról felmenni.

Téglát a közeli aszódi téglagyárakból, legtöbbször a "Szilas alól" működő tégláégetőből szereztek be. Aszódon és Gödöllőn is működött több uradalmi tégláégető a XVIII-XIX. században,^{97/} ekkor azonban parasztházaknál még szőrványosan használtak téglát, legfeljebb kéményfejek, pinceboltozatok készítésére. Századunkban alapozáshoz már általánosan használták a kő mellett.^{98/} Sokan az aszódi kis tégláégetők-ből olcsón szerzett téglatörmelékkel döngölték bele az alapba. Az aszódi kis téglagyárak, így a szilasi is, a 30-as évekig kézi erővel dolgoztak. Utóbbiban egy ideig tetőcserepet is készítettek. Az agyag magas mésztartalma miatt azonban rossz minőségűek voltak az itt készült téglák.^{99/} Az 1910-es évektől kezdve a gazdasoron elszórtan már épültek téglaházak. /10. ábra./ Ugyancsak a századforduló táján kezdték alkalmazni a legmódosabbak a Kőbányáról származó, sárgás színű rőpatéglát. Elsősorban az utcai homlokzaton alkalmazták, a rőpatéglát ui. nem kellett vakolni.^{100/} /11. ábra./ A téglá építkezés 1945 után váltotta fel végleg a korábbi földfalakat.

A vertfal és a sárfal építésének technikája némileg módosult századunkban azért, hogy a falnak már téglá- vagy kőalapozást készítettek. Ezáltal csökkent a falvastagság, a korábbi 60-70 cm vastag falakkal szemben századunkban mind a sár-, mind a vertfalak 50 cm-es falvastagsággal készültek.^{101/} A falakba az Alföld más tájain általános gyakorlattól eltérően nem raktak erősítésül karókat. Régi épületek bontásánál sem tapasztalták, hogy a falban karók, faoszlopok lettek volna.^{102/}

A rakott sárfal, fecskefal építésénél a ház nagyságától függően 12-20-an vettek részt, az építető család rokonai, ismerősei. Egy 26-27 m hosszú gazdaház elkészítésénél 20-an is segédkeztek. A legtapasztaltabb, házépitésben leggyakorlottabb idősebb emberek álltak a falon, ui. a fal rakásában kellett a legnagyobb szakértelem. A többiek a csomók továbbításában, az agyag előkészítésében segédkeztek.

Először az udvar közepére hordták az agyagot, amiből rendszer gazdaház építéséhez 20-30 kocsival is szükség volt. Ahol nem volt kut az udvaron, a nagy tőről hordták a vizet, ilyen mennyiségben ugyanis nem lehetett közutakról venni. Az agyagot kétszer-háromszor átvágták kapával, a vágásba vizet locsoltak, s az agyag közé töreket, pelyvát kevertek. Ha az építető lovas gazda volt, a törekekkel, pelyvával kevert agyagot lovakkal jól megtapostatták. Lovak híján lábbal is taposták a sarat, de inkább csak kisebb épületeknél. A begyurt sár nem lehetett sem túl kemény, sem túl lágy. Az így elkészített, kenyértészta keménységű, törekes, pelyvás sarat összeturták, csomóba összetolták, hogy megtartsa a nedvességet, és egy éjszaka hagyták kelni, dagadni.

Csak másnap fogtak hozzá a falrakáshoz. A nagy placcon az agyagcsomó mellett volt rakásban a törekszalma, pelyva.

Ezt eltereggették, hogy a sarat ne a földről kelljen felemelni. Két ember vágta ki, adagolta kapával a sarat. Egy kapányi adagot csomónak hívtak. A csomót rádobták a placcon elteregtetett törekre, pelyvára, ami ráragadt a csomóra. Egy másik ember vasvillával alászurt a csomónak, majd kétszer arébb vetette, hogy még több szalma, pelyva ragadjon rá. Végül annak továbbították, aki már a lerakott alapzaton állt. Ő villával a helyére illesztette a sárcsomót. Először a falnak a két szélére raktak egy-egy csomót, majd középre egy villával, hogy kössön, még rá is léptek óvatosan. A sárfal rakását a hátsó falnál, a telekhatáron kezdték, hogy könnyen tudjanak közlekedni. A falat mindkét falsiknál kb. 5 cm-rel szélesebbre hagyták az alapnál, így faragás előtt kb. 55 cm széles volt. A sarkoknál, válaszfalaknál mindig befordították a falat, nehogy a csatlakozó falak széjjel menjenek. Az ajtók, ablakok helyét menet közben kihagyták, a nyílások szélére deszkát tettek és azt kitámasztó deszkával átölösen kimerevitették. Mások az ablaknyílásba deszkarámát tettek, vagy ideiglenesen vályoggal falazták ki. Olyanok is voltak, akik utólag vágják ki az ablaknyílásokat. A falon egyszerre többen álltak, hogy lehetőleg egy menetet egy nap alatt felrakjanak. Az egy menetre megrakott fal 80-120 cm magas volt, ezt egy mezőnynek nevezték. A sarkokat kissé magasabbra rakták, hogy a következő menetnél a sarkok kötésben legyenek.

Amikor egy mezőny elkészült, az időtől, a fal magasságától függően 3-8 napot vártak, hogy a víz kicsepegjen, és a fal annyira megszikkadjon, hogy rá lehessen állni. Ekkor 2-3 ügyes ember a falsarkokat függővas segítségével éles ásóval egyenesre faragta. Voltak, akik külön erre a célra készített faragó szerszámot használtak. Ezután zsinórt feszítettek ki a sarkok közt, a falon meghuzták az egyenes vonalat, s a vonal mentén mind a külső, mind a belső falfelületet egyenesre faragták. Így a kb. 55 cm széles fal 45 cm széles lett. A lukacsos falrészek eltűnésével a fal tömör lett, a falsikok egyenesek.

Ezután előkészítették a következő menetet. Ennél már kívül-belül állást kellett készíteni a fal mellett. Erre dobálták fel a sárcsomókat, amit az álláson állók a falon állóknak továbbítottak. Ahogy egy mezőny 80 cm magas volt, ott három menetben rakták fel a falat, ahol magasabb, ott két menetben. A fal faragásánál lejött sarat is pótlólag felrakták. Miután a felső mezőny is elkészült, több hónapig is száradni hagyták a falat, hogy megbirja a tető súlyát. Mikor már kiszáradt, letakarták, védték az eső ellen. Két sor csurgóra állított cseréppel fedték, melyeket nehezezzel ellátott, átvetett dróttal rögzítettek a szél ellen. Az építkezést tavasszal, nyár elején kezdték, hogy még abban az évben tető alá kerüljön az épület.

A vertfal készítésénél a zsaluzat elkészítése és emelése volt az a munkafázis, amit csak hozzáértő ember, specialista tudott elvégezni. A segéderőt adhatta az építető, de

gyakran azok is pénzért felfogadott emberek voltak. A zsaludeszkát az építettő biztosította. Ezt századunkban már Tüzip-telepekről, fakereskedőktől szerezték be, s a rokonok, ismerősök egymás közt kölcsönözték. A fal vastagságának megfelelően kb. 1 méternyire egymástól faoszlopokat ástak le a földbe párosával. A tartóoszlopok általában a szarufákból kerültek ki. Az oszlopok belső oldalához támasztották a deszkákat, melyeket a fal vastagságának megfelelő szélességű deszkadarabokkal, kődőkfákkal támasztottak ki, majd felül a szembenlévő oszlopokat kötéllel összekötötték. A kődőkfa feszítette a zsaludeszkákat az oszlopokhoz. A kicsit meglocsolt, nedves agyagot ezután a deszkák közé, a vályuba lapátolták. Voltak, akik töreket, pelyvát is kevertek az agyaghoz, de ez nem volt általános. A századunk elején épült házaknál szőlővenyigét is raktak az egyes rétegek közé a fal erősítésére. Két-három ember lapátolt, a többiek a döngölővel vagy bunkóval verték a zsaludeszkák közé a földet, egymás mögött körbe haladva. Egy deszkaközben általában két terítést raktak. A döngölő kb. 20 cm átmérőjű fenyőfarönk volt, melyhez kétoldalt fogóul egy-egy rudat szögelték hozzá. Egy vertfal készítésével is foglalkozó bagyi kőműves bunkónak nevezett eszközt használt, amely egy darab fából készült, s két tenyérnyi nagyra kiszélesedő feje volt. Szokás volt a külső falsarkakra szalmafüzért rakni. Két zsupszalma köteget csavartak össze, s a kb. 4 cm átmérőjű szalmafonatot függőlegesen felfelé vetették a falsarkon. A végéhez mindig újabb szalmaöteget csavartak. Ez szépen "vitte a falat", jól hozzáragadt az agyagos malter is. Az ajtók, ablakok helyét kihagyták, és deszkákkal kitámasztották. A deszkák emelését az építkezést vezető szakember végezte. Ha nem jól készítették el a zsaluzatot, megcsuszott a deszka, kipuposodott a fal. A kidudorodó részt ilyenkor utólag lefaragták. Egy ház - magasságától függően - 10-15 emeléssel készült el. Egy nap alatt kb. 1 méternyi falat készítettek el, utána 3-6 napot vártak. A válaszfalakat a 20-as, 30-as években már inkább vályoghál készítették. Ha nem volt elegendő deszka, szarufa, hogy az egész épületet bezsaluzzák, akkor több részletben húzták fel a falat. Ilyenkor a csatlakozásnál rézsutosan, monetelesen hagyták el a falat, hogy a később elkészítendő szakaszfal kötésben legyen.^{103/}

A vert falak ellen a fő kifogás az volt, hogy a vakolatot ledobta, s hamar kidőlt. Ezzel szemben a sárfal olyan szilárd volt, hogy bontáskor alig tudták szétverni, szikrázott a csákány, amikor beleverték. 1945 után a vert falak készítéséhez hasonlóan salakfalakat is készítettek. Salakbeton épületek elszórtan napjainkig épülnek.

Vályogot nagyobb léptelben, megrendelésre cigányok vetettek. De akadtak szegényebb családok, pl. egy nyolcgyermekes kőműves családja, ahol a családtagok rendszeresen foglalkoztak vályogvetéssel. A jómódu gazdák tőlük vásárolták a vályogot. Voltak olyanok is, akik az építkezéshez szükséges vályogot maguk vetették ki a kőműves által megadott mennyiségben.

Azok, akiknek volt kut a portájukon, otthon, a szérűben verték a vályogot, legtöbben azonban a Töközínél, ahol a vályogföld mellett víz is volt. Előbbiek a Töközi agyagnál jobb minőségű agyagot szállítottak haza, aki csak tehette, a Domonyi keresztől. Erre természetesen csak a fogatos gazdának volt lehetőségük, mint ahogy kut is csak az ő portájukon volt még századunk első felében. A munkamenet a Tököz melletti, nagyobb tételben dolgozó vályogvetőknél, valamint a maguk számára dolgozóknál hasonló volt, de megfigyelhető, hogy utóbbiak nagyobb száradási időt hagytak.

A Töközínél bárki áshatott válykos gödröt. Miután levették a megfelelő mennyiségű agyagot ásóval, kétszer-háromszor átvágták, és jól belocsolták. A sarat ezután egy ideig hagyták dagadni, majd pelyvát, töreket adtak hozzá. A sarat ezután tragacssal odatologálták az elegyengetett szőrűre. A Töközínél lévő füves térség nagyon alkalmas volt vályogvetésre, nem ragadt le a vályog. Arra a helyre, ahová a sarat a tragacsról lebillentették, töreket szórtak. A pelyvát és töreket a megrendelő gazda biztosította, filkással hordták a helyszínre. Az így előkészített kupoc sár kb. 500-600 vályog kivetésére volt elegendő. Általában ketten dolgoztak együtt. Míg egyikük vetette a vályogot, társa már a következő csomó sár előkészítésével foglalkozott. A vályogverő vagy módla deszkaráma volt, melynek két végére fogóul szolgáló deszkadarabot ütöttek. A régi vályogméret 15x30 cm-es volt, az 1920-as évektől már egyezett a téglamérettel. A sárkupac mellé vízzel telt vödört tettek, amibe a vályogverőt mindig belemártották. Belemarkoltak a sárkupacba, és belevágták a vályogverőbe. Kezüikkel is lesimitották, majd szorosán az előbb kivetett vályog mellé leborították. Csak annyi hézagot hagytak két vályog között, amekkora a deszka vastagsága volt. A vályogverő a kezét is mindig megmártotta a vízben. Akik rendszeresen, megrendelésre dolgoztak, már olyan nagy gyakorlatra tettek szert, hogy mindig azonos mennyiségű sarat markoltak ki a kupacból. Egy ilyen pár naponta 3-4 ezer vályogot kivet. Este mindig beáztattak a következő napra egy csomó sarat, és hagyták éjszaka dagadni. A pelyvát, töreket csak másnap reggel keverték hozzá. Reggel már felálligatták az előző nap kivetett vályogot, este pedig összerakták stócba. Az alsó sorba 10, föléje 9, 8, 7 stb. vályog került. Egy stócban 50 db vályog volt. A stóc két oldalát lapjával nekitámasztott vályogokkal védték az eső ellen. Ha olyankor jött az eső, amikor a vályog még nem volt stócba állítva, az egész fáradságos munka eredménye odaveszett. Ha 500-1000 db vályog már összegyűlt, a megrendelő elszállította az építkezés helyére, és ott betakarta. A megrendelő megolvasta a stócotat, majd egy vályog felállításával jelezte, hogy azt a stócot átvette. Utána már ő viselte érte a felelősséget. 1945-46-ban 1000 db vályogért 20 pengőt fizettek.

Azok, akik csak alkalmilag, saját szükségletükre verték a vályogot, 2 nap alatt kb. 500 darabot vetettek ki. A szűkös mennyiséget több alkalommal készítették el. A kivetett

vályogot 3-4 nap mulva élére állították, majd újabb 1-2 nap mulva piramis alakú 50-es kupacokba rakták össze. Végül a vályogot az építkezés megkezdéséig összerakták, és szalmával betakarták. A vályogfalat mindig kőműves rakta, agyagos malterba. Akármilyen száraz volt is a vályog, mikor malterba rakták elázott, és hajlamossá vált az elhajlásra. Különösen őszi, télbe nyúló építkezéseknél jelentett veszélyt, ha a falat egyik oldalon nap érte, másik oldalon még fagyott.

Ugyancsak kőműves rakta a téglafalakat is, amelyek 1945 után szorították ki a korábbi földfalakat. 1945 előtt téglából a pincék, esetleg kéményboltozatok, kéményfejek, vindófnis kemencék készültek. Felhasználták a téglát az oromfalak és a tornácpillérek falazására, a keresztfészerek pillérei- nek elkészítéséhez is. A század első felében azonban még ritkán épültek téglából házak.

Födém, tetőfedés

A födémhez és tetőszerkezethez szükséges keményfa a helyi erdőkben megtermett. A földesur engedélyével az igényelt épületfához könnyen hozzájuthattak a bagyi jobbágyságok, zsellérek. Volt helyben fűrészmalom is, így a födémdeszkák, valamint a tetőszerkezet legtöbb eleme helyi fából biztosítva volt. Egyedül a szelemennek való fenyőfát kellett távolabbról beszerezni, ez sem jelenthetett azonban nagyobb gondot, tekintve, hogy a bagyi jobbágyságok robotszolgáltatásához hozzátartozott a Szolnokról való épületfa fuvarozás.^{104/} Mai idős bagyi ácsmester emlékezte szerint a szelemennek való fenyőgerendát Szolnokról és Pestről szállították. A múlt század második felében már a közeli aszódi fatelepeken is hozzájuthattak a szükséges épületfához. A fa viszonylagos bőségével magyarázható, hogy Bagon a födémek szinte kizárólag fából készültek: a régebbi épületeknél bárdolt keményfa gerendákból és pallókból, a XIX. század második felében már – legalábbis a szobában és a konyhában – gyalult fenyőfa gerendákból és deszkákból. A Galga-völgy más, hasonlóan fában gazdag, és erdei munkával, faszállítással robotoló falujában is hasonló volt a helyzet. Gönyey Sándor Galgamácsán ír a keményfa gerendákból és deszkákból készült födémről, a "cserpadról",^{105/} s Vajkai Aurél is kiemeli Acsa és több más Pest megyei község fában való gazdagságára utaló építkezését. A Galga-völgy építkezése ebben eltér a fában szegényebb alföldi területek építkezésétől, ahol nád- és pólyás födémek gazdag variációival találkozunk.^{107/}

A régi házak mestergerendásak voltak. Ezek utolsó példányai az egykori zsellérsoron maradtak fenn. A múlt század utolsó negyedéig épültek mestergerendás házak. Általános volt a mestergerenda alátámasztása a szoba közepén, vagy az ajtóhoz közlebb eső részen egy diszitetlen, a mestergerendá-

ba becsapolt gerendával.^{108/} A mestergereudára és a hosszanti falakon fekvő sárgereudákra támaszkodtak a keresztgereudák, amelyeket Bagon gereudának neveztek. A gereudákra erősítették fel a padlásdeszkákat, mégpedig a régi keményfa födémeknél szorosan egymás mellé fektetve őket. Az újabb, gyalult fenyődeszkából készült födémeknél már többnyire hiányzott a mestergereuda. A deszkákat úgy rakták fel a gereudákra, hogy két-két deszka közt 20 cm-es hézagot hagytak, és egy másik deszkával ráfedtek. A felső deszkák 1 collt /2,4 cm/ ráfeküdtek az alattuk lévőre. Az alsó deszkák széleit kigyalulták. A deszkákat csak akkor rögzítették az ácsok collos szöggel, mikor a cserepezéssel már elkészültek. A gereudák és a deszkák közti résbe hézagpótló deszkákat helyeztek. A födémdeszkákra került aztán a padlástapasz. A jól meggyurt, pelyvával kevert sarat 3-4 ujjnyi vastagon a deszkázatra tapasztották, majd száradás után lő- vagy tehénganéjos sárral rásimitották, végül hig lőganajos sárral elmázolták. Azok a családok, akik nem tartottak állatot, a delelőre jártak tehéntrágyáért, és tragacccsal hordták haza.

A századforduló után megjelenő tornácok is mindig le voltak padlásolva, sőt szarufás tetőszerkezetű házaknál a tornác, falajja is. A jobb deszkákat, gyalult fenyőfa gereudákat a szobákba és a konyhába tették, a tölgyfa, akácfa gereudákat a kamra, istálló födéméhez használták fel. Az I. világháború után az Ujtelepen épült házaknál előfordult, hogy szegény emberek, akiknek födémgereudákra és deszkára nem tellett, az erdőről hozott, hasogatott tölgyfa és akácfa durungokból készítették házuk mennyezetét, amit aztán alulról, fölülről pelyvás sárral becsapkodtak és bemeszeltek. Ilyen födeme volt néhol a kamrának, istállóknak is.

A stukaturozott födémek az 1920-as évek végén jelentek meg Bagon.

A lakóházak alatti pincék általában dongaboltozatosak, bár századunk elején épültek poroszstílusú boltozatos pincék is.

Bagon a lakóházak századunk első felében kizárólag nyeregtetősek voltak. Csupán néhány külső ágasos-szelemenés háznak volt hátul lekontyolt, eresztékes teteje. A valaha általános szelemenés tetőszerkezetnek mára egyetlen példánya sem maradt, így ennek leírásánál egy archiv felvételre és az emlékcsetre szorítkozhatunk csak.

Századunk elején még szép számmal álltak külső ágasos-szelemenés házak a mai Puskin utcában, de akadt a Malom utcában, a Pataksoron, sőt elvétve a Vöröshadsereg utcában is egy-egy. Ilyen házak a XIX. század közepe óta már nem épültek. Az ágasfa nevére is bizonytalanul emlékeztek a faluban, az egyik Puskin utcai ágasfás ház gazdája ollófának, mások ágasfának, vagy egyszerűen oszlopnak nevezték.^{109/} Még kevésbé emlékeztek az ollóágasos-szelemenés lakóházakra, ennek egyetlen konkrét példáját említették az adatközlők a Malom utcában. Valószínűleg az ollószáras-szelemenés tetőszerkezet Bagon nem terjedhetett el szélesebb körben, mert amikor az ollószár kezdte volna felváltani az ágasfát, addigra maga a szelemenés tető-

szerkezet is átadta helyét a szarufásnak.^{110/} Az ágasfa négy-
szögletesre bárdolt tölgyfa gerenda volt, melynek felső vége
villásan elágazott, a föld feletti része pedig talpazatsze-
rűen megvastagodott. A Szent András u. 145. sz. házról fenn-
maradt archív felvételen jól látható a külső ágas. /8. ábra./
E ház nagy hasonlóságot mutat a Galga-völgyéből és Pest kör-
nyékéről ismert más ágasfás-szelemenes lakóházakkal. Mint-
hogy a ház egykori tulajdonosát sikerült megtalálnunk, e la-
kóházra vonatkozóan pontos adatokkal rendelkezünk. E lakóház
egykori tulajdonosa lánykorát is hasonló ágasfás-szelemenes
zsuppos házban töltötte a Papsor nyugati végén, a parochia
közelében, így az ismertetett lakóház a XIX. század elején
- első harmadában épült zsellérházaknak általános típusa le-
hetett. A szelemen az utcai fal előtti ágason, valamint a
konyha-kamra közti közfalra állított félágason nyugodott.
A szelemen vége tulnyult a félágason, s a végéhez sugarasan
voltak hozzátámasztva a szarufák, melyek a végfal "leütött
eresztékét", lekonytolt tetejét tartották. A szarufák a sze-
lemen fölött faszöggel voltak egymáshoz kapcsolva. A szaru-
fák alul a hosszanti falakon nyugvó sárgerendákra támaszkod-
tak, lecsüngő végük alkotta a falajját.^{111/} Bagon a szarufa
horogfa megnevezését nem ismerték. Más adatközlők olyan sze-
lemenes házakról is beszámoltak, ahol a hátsó homlokzatnál
is külső ágas, a közfalak felett pedig félágások tartották
a szelement. Egy idős ácsmester olyan szelemenes házat is
látott bontás során, melynek az ágasa a falban volt.^{112/}
A szelemen az ágas fölött olykor toldották.

A ma is fennálló bagi hosszuházak már mind szarufás
tetőszerkezetűek, s kialakításuk igen egységes képet mutat.
A hosszanti falak közepén elhelyezett sárgerendán nyugosz-
nak a gerendák, melyeknek az udvar feletti vége általában
tulnyulik az udvari homlokzat síkján. A gerendák végébe
csapolták bele a szarufák végét. A szarufákat felül villás
csappal csapolták össze, s a gerinc alatt 60-80 cm-re kakas-
ülővel kötötték össze. A kakasülőt fecskefarku lappal erő-
sítették a szarufákhoz, vagy belevésték a szarufába, és vas-
szeggel átütötték. A tetőszerkezet készítésekor az első sza-
rufapárhoz belül hosszú, ferde futásu lécet szögeztek, s ide-
iglenesen ehhez rögzítették a többi szarufát is, amíg el nem
készült a tetőszerkezet. A gerendák tulnyuló végei alkották
a falajját, amit mindig gondosan bedesztkáztak. Ugyanígy ké-
szült a tornácos házak tetőszerkezeté is. Itt a tornácoszlop-
ok tetején végigfektetett futógerendára támaszkodtak a fő-
démgerendák végei. Több háznál megfigyelhető, hogy utólagosan
növelték az eresz, a falajja szélességét oly módon, hogy a sza-
rufákat vízcsendesítővel, anciglivel toldották meg. Az anc-
iglik alul a fődémgerendák végén nyugvó gerendára támasz-
kodtak, lecsüngő végüket olykor csipkés vonalura kifűrészel-
ték.^{113/}

A nyeregtető általában tulnyult az utcai homlokzaton.
Ez volt az ablakajja. A kinyulás lehetett 30-40 cm-es, de
akár 70-80 cm-es is. Az utolsó egy-két szarufapárt alul kon-

zolszerűen kiugratott, olykor cifrára faragott végű gerendák tartották. Régebbi házaknál a sárgerenda tulnyuló vége szolgált e célra, századunkban viszont az oromfal mögötti 3-4 szarufához vaskapcsokkal fogatták hozzá a talpszelemen-nek nevezett gerendát, amely a homlokzat elé ugró szarufákat tartotta. Bagon is előfordultak előtornácós házak, melyeknél két faoszlop támasztotta alá az előrenyuló nyeregtetőt. /9. ábra./

A szarufák a régi zsupos házaknál tölgyfából, akácfából, hársfából készültek, s rájuk ugyancsak keményfából hasogadott, kb. 2 m hosszúságú léceket, drugafákat szegeztek faszeggel. Hosszabb hasított léceknél túl nagy lett volna a görbület. A századunk elejétől térthódító cseréptetőknél már fűrészelt fenyőfa léceket használtak.

Az 1945 után épült szélesebb lakóházaknál már székes tetőket készítettek. Az 1950-es és 60-as évek legkedveltebb tetőformája a manzárd-tető volt, ami ma is meghatározza a volt Gazdasor utcaképlet. /7. ábra./

Tetőfedés

Az 1900-as épületstatisztika adatai alapján Bagn 390 lakóházából 351 nád- vagy zsuptetős volt, mindössze 27 épületet fedtek cseréppel, palával vagy bádoggal, és 12-t faszindelylyel.^{114/} Bagon a zszindelytetők nem terjedtek el széles körben, noha a közeli Gödöllőn a házak több mint fele, a szomszédos Aszódon az épületek közel egynegyede, Kartalon egyötöde, Turán egyhatede zszindellyel fedett volt.^{115/} A régi házak faluszerte általános zsuppos ház elnevezése vegyes, nád és szalma fedést takar. /6., 8., 9. ábra./ A Domonyi völgyben, a Kisbagi tónál lévő nádasból vágják a nádat, de az Egresben, a művelés nélküli területeken is felütött a nád. A nádnak azonban nem lehettek bővében, 1859-ben az urbéri rendezési perben elrendelt hivatalos nyomozások jegyzőkönyvében ui. a következőket rögzítették: "Volt ugyan a községnek mintegy egy holdnyi területe a kisbaghi tónál nádlási gyakorlata, azonban a csekélység miatt ezt többé igénybe nem veszi, miután különben sem urbéri nádlás volt."^{116/} Talán ez is egyik oka, hogy Bagon a nádat csak vékony rétegű alsó terítősként használták a rozsszalma alá. A hegyvidék és az Alföld találkozásánál széles sávban elterjedt ez a fedésmód, így a Galga völgyében és a Tápíó-vidéken is.^{117/} A vegyes fedést azért tartották jónak, mert az alsó nádterítés jól fedett, nem porzódott be alatta a padlás, a vastagabb nád hézagaiba pedig a vékonyabb szalmaszálak jól beékelődtek, befodták a hézagokat, nem futott rajta keresztül a víz.

Először egy sor nádat terítettek az alsó lécre, s azt a kötőfával, majd később vastór segítségével markonként a léchez kötötték. Erre jött a zszuperítés. Egy kévét négyfelé

osztottak, azt a mennyiséget hívták bábunak. A bábuból mar-
konként adogatták fel a zsupot, ahol a zsupozó a nádhoz ha-
sonlóan a lécekhez kötözte. Ezután a verőfa segítségével fel-
verték a nádat és a zsupot, hogy egyenletes tetősíkot kapja-
nak, majd csatlóval rögzítették. Az alsó terítéseknél sza-
bálytalanabb, hasított léceket használtak csatlónak, a kö-
vetkező terítés ui. elfedte. A csatlót 60-100 cm-enként drót-
tal rögzítették a szarufákhoz, ill. lécekhez. Ezután követ-
kezett hasonló módon a következő terítés. Hat terítés is rá-
ment egy tetőre. Felül, a tegőgerincen tulnyuló végeket át-
hajlitották az ellentétes tetősíkra. Végül beáztatott zsup-
ból elkészítették a szegélyfödést. A ház elejére gyakran
csokrot tettek. Ezután megáztatott rozsszalma köteget két-
felé vettek, egyik ágát megcsavarták és a tetősíkra hajli-
tották, majd aládugták. A megmaradó ághoz csatlakoztatva a
következő marok szalmaköteget, végigszegték a gerincet. A
szegés lelógó végét már szabályos szegélyléccel fogatták le,
ez ui. látható maradt. A nádat és zsupot, a csatlókat és a
szegélylécet is valaha szalmakötéssel rögzítették a tetőváz-
hoz, századunkban azonban már csak drótot használtak e célra.
Bagon a tetőfedéssel foglalkozó iparosokat házkötőnek, zsupp-
verőnek nevezték. Szerszámuk a vastőr és a fogazott, fogan-
tyuval ellátott verőfa volt. A legutolsó bagi zsupverők Du-
dás Pál és Tóth János voltak. Ők is már inkább csak a tetők
javításával foglalkoztak, mivel az 1920-as évektől nem ké-
szültek zsuptetők Bagon. Javitáskor a kikopott részeket ki-
válták, és helyükre rozsszalma csomókat duggattak. Legutóbb
ikladi, domonyi zsuppverők jártak Bagra az utolsó ilyen te-
tőket javítani. Ma már egy zsupos ház sincs a faluban. A
zsuptetőket az utcai oromzatnál madárdeszkának, vagy sárkány-
deszkának nevezett, az utolsó szarufapárhoz erősített két
deszka védte a szél ellen.

Századunk elején kezdett terjedni a sima, "holdfarku",
poltári cserép. Ehhez már 15 cm-re kellett rakni a léceket.
Az 1920-as évektől az aszódi téglaégetőben készült cserép is
eljutott Bagra. Ugyancsak az 1920-as években Borbély József
aszódi sirkő- és cementcserép készítő iparos igen jó minősé-
gű, tartós cementcserépe is elterjedt Bagon, ma is számos
épületen megtalálható még. Ezután már a különféle hornyolt
cserepek váltak uralkodóvá.

Oromzat

Bagon, és a környező Galga-völgyi falvakban a fonott és
deszka oromzatokat fürgátnak, a falazott oromzatot fürfalnak
nevezték. Az ágasfás-sztelemenes házaknak fonott fürgátjuk
volt, melynek alsó harmadát tapasztották és meszelték. /8.
ábra./ E házak a Galga-völgy, és a Grassalkovich uradalom
más, Pest környéki falvaiban is elterjedt tipust képvisel-
ték, eltérés csak a fonott fürgát tapasztásának mértékében,
kialakításában volt. Előfordult, hogy a fonást egyáltalán
nem tapasztották, másutt csak alsó, kisebb nagyobb részét
tapasztották és meszelték, végül akadtak olyanok is, ahol

csak kis szellőzőnyílást hagytak az oromzaton. E fonott fűrgátak századunkat csak a volt szellőrházakon érték meg, de feltehető, hogy a múlt század első felében, a deszkaoromzatok elterjedése előtt, a gazda-soron is általános volt az ilyen oromzat.

Máig is több példánya megmaradt viszont az egyszerűbb, állóhézagos deszka-oromzatoknak. /5., 6. ábra./ Ezek a XIX. század második felében terjedtek el.^{118/} Egyszerűbb, diszitetlen változatai a szegény-soron is gyakoriak voltak. Az ácsok ügyességét, diszítő kedvét dicsőró, diszesebb deszka-oromzatoknak ma már csak archiv felvételek őrzik emlékét. /9. ábra./ Felső, háromszög alakú mezőjüket farácszat alkotta, alatta a deszkák széle mentén kifűrészelt, áttört diszúsáv következett. Az alsó, állóhézagos deszkázatu, trapéz alakú mezőben kereszt, nap, hold, csillag, szív alakú, szimmetrikusan elhelyezett szellőző nyílásokkal törték át a deszkát. A különböző mezőket csipkézett szélű takarólécek választották el egymástól. A "fűrgát hegyibe" keresztet tettek. A Hévízgyörkön is látható, évszámos faoromzatok alapján a diszesebb faoromzatok a XIX. század utolsó két, és századunk első két évtizedében készültek. Ezután már mindinkább a vályogból, téglából falazott oromzatok, fűrfalak váltak uralkodóvá. Egyszerű deszkaoromzatok azonban még az új telepeken is készültek szegényebb házaknál. A falazott oromzatot úgy is próbálták utánózni, hogy a deszkaoromzatra nádszövetet erősítettek, és azt bevakolták. Néhány téglakoromzatos háznál kiugratott téglákkal keretezték a padlásszellőző nyílást, sőt keresztet is képeztek ki ilymódon.

A korábbi diszes deszkaoromzatok folytatásaképpen, de már a városi "svájci villák" faragott, fűrészelt, eklektikus oromdiszceinek mintájára, Bagon és a környező falvakban is elterjedtek a diszszarufának nevezett fa oromdiszcek. Ezeket a szomszédos városokban, falvakban látott minták után a helyi ácsok készítették sablonok segítségével.^{119/} /10. ábra./ Attól tüggően, hogy az oromzatnak mekkora részét borították, 2, 4 sőt 6 tartófas /gombos/ változatokat különböztettek meg. A leggazdagabb ilyen oromdiszcek a századforduló utáni első két évtizedben készültek. Az 1920-as, 30-as évekből már csak az oromzat felső negyedére kiterjedő, szerényebb változatok maradtak fenn. Ezekhez a hagyományos népi diszitésmódot felváltó, eklektikus oromdiszcekhez hasonlóak, és velük egykorúak a tornácoszlopok fűrészelt diszitéményei, a tornácok áttört paluszterei. A ház csucsán lévő kereszt is gyakran ilyen fűrészelt diszitéményből emelkedett ki. /10. ábra./ Bagon azonban korántsem találjuk a csucsdiszceknek olyan gazdag variációit, mint Galgamácsán. A legmódosabb családoknál a század elejétől feltűntek a rópatéglából falazott homlokzatok is, sarkosan elhelyezett téglából képzett párkányokkal, tagolt padlásszellőző nyílásokkal. Ezek oromzatán is alkalmazták az előbb ismertetett diszszarufát. /11. ábra./

Fadozat

Bagon a századfordulóig a legtöbb háznak, még a gazdasoron is, döngölt agyagpadozata volt, amit mázolós padlónak neveztek. A föld színére épült, alapozás nélküli házaknak legtöbbször ilyen padozata volt. A falajjában is döngölt, tapasztott agyagpadkát készítettek. Csak az emelt padozatu házaknál jelentek meg a padlós szobák, tégelával, műkölappal burkolt konyhák, tornácok.

Mikor a ház felépült, megterítették a ház földjét agyaggal, pelyvát, töröket szórtak rá, meglocsolták és jól ledöngölték. A döngölő egy kb. 130-150 cm magas rönkfa volt, aminek a végere 15x15 cm-es szögletes pallót szögelték, hogy a sarkokat is jól le tudják döngölni. A ledöngölt földre lótrágyával kevert, finom sárral rásimitottak. Miután megszáradt a ház földje, tehéntrágyával kevert hig sárral felmázolták. Végül sárga homokkal szórták föl a padlót és azt faltól falig a söprüvel szép csikosra felseperték.^{120/} A mázolást a szombati takarításnál minden héten megújították. Voltak, akik sárga agyiggal mázoltak, mások a fehér agyagos mázolást tartották szebbnek.

Gazdaházaknál századunkban az első szobát, a pompás szobát már padlóval látták el, sőt, akadt ház, ahol a hombáros kamra is padlózva volt. A hátsó szoba azonban többnyire itt is mázolós maradt. Az emelt padlószintű házak gangja, de gyakran a konyha és ritkán a lakószoba is téglapadozatu volt. Az 1910-es években megjelentek a mintás műkölapok is a tornácokon, konyhákban. E műkölap burkolat annyira közkedvelté vált Bagon, hogy az 1910-es évektől kezdve az utcai homlokzaton is ezzel rakták ki sok helyen a lábazatot. /10., 11. ábra./ A Budapesten, építkezéseknél dolgozó bagiak révén hamarosan ismertté váltak az olcsóbb beszerzési lehetőségek, így több háznál gyári selejtből készült, többféle mintájú műkölappal burkolt padozatokat is látni.

Mára a mázolós padlók még a régi hosszuházakból is mindinkább eltűnnek. Az 1970-es felmérés még 372 vertföldes szobát talált Bagon, 1980-ban már mindössze 36 akadt.^{121/}

Ajtók, ablakok

Az ajtók, ablakok, főként az utcai homlokzaton, olyan elemei a háznak, melyek rangjelzők is. Ezért a módosak igyekeztek a ház építésekor az akkor divatos ajtókat, ablakokat csináltatni, régi hazaknál pedig az ujitás, modernizálás során az egyik első lépés az ablakok kicserélése volt. Ugyanakkor a takarékosági szándékot jelzi, hogy a hátsó szoba ablakai már szerényebb kialakításuak, mint az első szobáé. Amíg a parádés szoba és a konyha ajtaját, ablakait asztalossal csináltatták, addig a hátsó szoba, a kamra nyílászáróit gyakran ácsok készítették. Egy 1916-ban épült lakóház tulajdonosának az építkezéskor nem volt elegendő pénze az első szoba ablakainak megcsináltatásához, ezért az ablakokat ideiglenesen berakták vályoggal, és csak évek multán csináltatták meg a házhoz

illő ablakokat. Ezért a házak építésével egyidős ablakokat legfeljebb az 1920-as évektől találunk. Régebbi lakóházak többségénél már kicserélték az eredeti ajtókat, ablakokat.

Az asztalosok enyvezett, vésett ajtószárnyakat, pallótokos ablakokat készítettek. Az ácsok borított és vésett ajtószárnyai, kiskapui viszont szögezettek voltak. Az asztalosok készítette ajtók, ablakok városi mintákat követőek, egyszerűek, az ácsok készítette darabok változatosabbak, gyakran diszítettek. Így a helyi ácsok terjesztették el a Bag utcaképeire máig jellemző kuckós kiskapukat. /10. ábra./ Ezek a tornácós házakkal terjedtek el, s a ház utcai homlokzatának már szerves részét alkották. A kuckós kiskaput tornác nélküli házaknál is igyekeztek kialakítani oly módon, hogy ancigli hozzátoldásával növelték a falajja szélességét, esetleg utólag tornácot alakítottak ki, s a ház homlokfalát az új ereszvonallig meghosszabbították.

A konyhaajtó, egyben a ház bejárati ajtaja, a szabadkéményes házaknál két részből állt: a külső, lécekből készült félajtóból, a saroglyából, és a belső ajtóból. A régi zsupos házaknak a szegény-soron ács tokos ajtói voltak, vaspánton, vaspipán forgó, borított ajtószárnyakkal. Ilyen ajtók vannak még az Erdő u. 8. sz. házon. A századunkban épült lakóházaknál azonban már legfeljebb a kamra, pince ajtaja ács tokos, a szobáké, konyháké borított ács tokos vagy pallótokos, vésett ajtószárnyakkal. Ugyanakkor a kamra, pince ajtószárnyai még gyakran "zsaluleveles", borított ajtószárnyak. A kamrából nyíló pincéknél gyakoriak a fekvő deszkaajtók.

Bagon egyrétegű, gerébtokos ablak legfeljebb kamrán, istállón fordul elő. Az utcai homlokzaton még az archiv felvételeken megörökített legrégebbi házakon is mindenütt dupla ablakok láthatók. A Szent András u. 145. sz. külső ágasos lakóház két kisméretű, kapcsolt gerébtokos, négyszemű ablakkal néz az utcára. A Galga völgyéből ismert többi külső ágasos lakóház is mind kétablakos utcai homlokzatu,^{122/} eltérően a Tápió-vidék, vagy Alsónémedi egyablakos utcai homlokzatu külső-ágasos-szelemenés lakóházaitól. Az Erdő u. 8. sz. alatti, a 19. sz. harmadik negyedében épült lakóháznak pallótokos, négyszemű ablakai vannak. Századunk elején már nagyobb, hatszemű pallótokos ablakok készültek, az 1920-as években pedig megjelentek a hármas osztásu tükörablakok. /10., 12. ábra./ Jellemző azonban, hogy ezeket még a legmódosabb gazdaházaknál is csak az utcai homlokzatra tették, míg a hátsó frontra ács készítette ablakok kerültek. Bagon az ablakszárnyak közé nem tettek vasrácsot. A Gazda-soron a legmódosabb házaknál zsalugáteros ablakok is előfordultak, mára azonban ilyet is hiába keresnénk. Napjainkban a hagyományos ablakokat mindinkább nagyobb, redőnyös ablakokra cserélik, ezáltal a régi hosszuházak utcai homlokzata is elveszíti jellegét.

Homlokzat

1945-ig a különböző földfalú házakat tapasztották és meszelték. Először pelyvás sártapasztás került a falra, majd szikkadás után lótrágyával kevert, híg sárral simították. A vályogépületeket a kőműves először agyagos malterrel grundolta, majd lótrágyás híg sárral űberezte. A vakolatot simítóval egyengette el. A falakat évente kétszer, tavasszal és ősszel újra meszelték. A föld színére épült házaknál a lábazatot nem hangsúlyozták, a lakóház külső megjelenését az oromzat és az ablakok kontrasztja, az ablakok ritmusa határozta meg. Bár a Gazda-soron mult századi épületek nem maradtak fenn, és az archiv fotók is mind újabb épületeket örökítették meg, feltehető, hogy a nem népi eredetű lakóházakat kivéve /mint a Neumann-ház, a volt postahivatal épülete/ ezek nem sokban különböztek a zsellérsor lakóházaitól. Az eltérés inkább a lakóház nagyságában, arányaiban mutatkozott meg.

Ettől eltérő homlokzatok a századforduló táján kezdtek feltűnni, amikor a házak már megemelt padozattal, tornáccal épültek, magasabbak lettek. Az utcai homlokzat szélesebb lett, a tornác végén nyíló kiskapu a ház szerves tartozékává vált, amelyhez olykor több lépcsőfok vezetett az utcáról. /11. ábra./ A megemelt padlószinttel, a föld felszíne fölé emelkedő alapfal hangsúlyos lábazatot kapott a ház. A különböző kő lábazatok mellett már az 1910-es években megjelentek, és Bagon jellegzetessé váltak a műközlappal kiemelt lábazatok. /10., 11. ábra./ Az 1920-as, 30-as években épült házaknál már gyakran találunk szerény vakolatdiszeket az udvari homlokzaton: falpilléreket, ablakereteket, ereszpárkányt. /12. ábra./ A mult század vége óta szórványosan rópatéglás homlokzatu házak is épültek Bagon, melyeknél a téglából képzett architektura jelentette a homlokzatdiszítást. /11. ábra./

Az átalakítás, modernizálás során a régi, a föld színén ülő házakat is igyekeztek "megemelni". Bontások során a sárgerenda fölött nemogyszer 50-60 cm-es ráfalazást, "fejleszt" is találtak.^{123/}

1945 után terjedtek el az újabb építőanyaggal, a téglával, a nemesvakolattal ellátott színes homlokzatok. Hatásukra a régi házak homlokzatát is igyekeztek az új izlés szerint átalakítani. Minthogy a föld- és vályogfalakhoz csak az agyagos tapasztás kötött, nádhaló, lécrács közbeiktatásával, vagy "kantra állított" téglából készült köpenyfal alkalmazásával vakolták az épületeket. Ennek következtében a földfalú hosszú házak közt is alig akad ma tapasztott, meszelt homlokzatu ház.

Az 1945 utáni évtizedekben a házak utcai homlokzata egyre mozgalmasabbá, színesebbé vált. A homlokzatot vízszintes, bemélyített sávokkal tagolták, gyakori volt, hogy az egyes mezőket és az oromzatot eltérő színűre festették. Igen hangsúlyossá váltak a lábazatok, számtalan formai megoldással. Az 1950-es évek végétől az 1970-es évekig nagy számban épülő manzárd-tetős házak még mozgalmasabb tömeghatásuak: többszörösen megtört homlokzatuak, bonyolult tetőkialakításuak, az épületnél felhasznált anyagok sokfélesége és tarkasága oly-

kor már cikornyásnak hat. Az 1970-es években tulburjanzóvá vált a házak diszitése. A legkülönbözőbb anyagokat, követ, téglát, műkvet, csempét, mozaikot vegyitenek, olykor bán-tóan harsogó színűek a homlokzatok. Megszűnőben van az egy-kori Gazda-sor és a szegény utcák korábbi elkülönülése: hi-valkodóan diszes, nagy házak épülnek az egykori zsellérsoron, vagy akár a bányagödör mellett is.^{124/} Ennek ellenére egyes utcarészek megőrizték régi beépítésmódjukat, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy a túl szűk telkekre az új izlősnek megfelelő szélesebb épületek nem fértek volna el. Gyakran látni azonban olyan régi hosszuházakat is, melyeknek utcai homlokzatát mozaik- vagy csempe burkolattal modernizálták. Az egykori Gazdag-utca, a Vöröshadserog utca, jelenleg egy-ségesebben hat, itt ui. még az 1950-es, 1960-as években át-épült a legtöbb ház, a legujabb divathullámoktól ez az utca mentes maradt. A Puskin utcában már jóval tarkább a kép: itt a még utcasort alkotó régi házak mellett azok modernizált változatai, valamint az elmúlt évtizedek divathullámait fel-mutató épületek minden változata megtalálható. Az 1945 után parcellázott utcákban ismét egységesebb az utcakép, minthogy nagyjából azonos időszakban felépült házak ugyanannak a kor-szaknak az izlését tükrözik.

Bag legujabb utcája, a vasutállomás mögötti Jókai utca házai szinte kivétel nélkül két-, háromszintes, erkélyos, te-tőtérbeépítéses épületek, melyeken ismét a fehér falak és a barnára pácolt faelemek az uralkodók. Az utóbb ismertetett épületeknek a népi építkezéshez már semmi közük nincsen, nem szerves fejlődés eredményei. TV-ben, magazinokban, vagy má-sutt látott példák nyomán, mérnöki tervek alapján készülnek, s bárhol az országban megtalálhatók.

Tűzelőberendezés, füstelvezetés

A recens kutatások, az adatközlők emlékezete alapján, a bagai lakóházak az alföldi, középmagyar háztípusba tartoz-nak. Az északi-magyar ház egykori jelenlétére már csak az 1851-es birtokösszeírás adatai figyelmeztettek. A századfor-dulóig a konyhák szabadkéményesek voltak. Ezek a XIX. század első felében még úgy készültek, hogy négy, a tető fölé nyuló, a fődémgerendákba erősített faoszlopot vízszintes karókkal kötötték össze, majd ezeket vesszővel befonták, és mindkét oldalon vastagon betapasztották. A kéménybe egy rudat huztak keresztbe füstölőnek. A kéményt a tetőhöz való csatlakozásnál kívül náddal borították.^{125/} A sárkéménynek nevezett tapasztott sövénykéményeket évente kétszer, tavasszal és ősszel uj-ra tapasztották. Ennek ellenére hatóságilag tiltották az ilyen kémények építését tűzveszélyességük miatt. Az 1930-as években bontották le utolsó példányukat a Szent András /Puskin/ utcá-ban. Néhány adatközlő halványan emlékezett kerek sövényké-ményekre is, ezek még hamarabb eltűntek. E sárkémények fölé, hogy az eső ne verjen be a konyhába, utóbbb bádog tetőt erő-sítettek.

A múlt század második felében már általában vályogból építették a szabadkéményt, még szegényebb házaknál is. Ezeknek utolsó megmaradt példánya az Erdő u. 8. sz. alatti háznál látható, bár már ezt is lezárták alulról. /5., 15. ábra./ A konyha hátsó része fölé boruló, s a füst terelését szolgáló dongaboltozatot a mestergerenda mellett, középen törte át a padlástérben fokozatosan szűkülő kémény, mely a tető fölött téglából falazott kéményfejben folytatódott. Az archiv felvételeken látható kéményfejek oldalt nyitottak, felül egyenes, dongaboltozatos, esetleg csonkagula alaku záradékuk van, melynek csucsat olykor keresztrel diszítették. /6., 9. ábra./ A szabadkémény a konyha egész hátsó részére kiterjedt, Bagon nem találtunk adatokat félkéményekre, noha aránylag ritka volt, hogy mindkét szobát fűtötték volna.

A szabadkémény alatt, a kéményajjában, kürtőajjában helyezkedtek el a két oldalfal mentén az 50-60 cm széles, sárból, vályogból épített padkák. Ide nyílt a szobai buboskemence szája, ami elé sár tévőt, tévét támasztottak. A padka alján hamusluk volt, ahová a hamut kotorták. A két padka közül annál volt a tűzhely, amelyik a kemencével határos falnál, általában a hátsó szoba közfalánál volt. Ezt a padkát konyhapadnak nevezték. Századunk elején ezen főztek hegyesfenekű fazékban, sirányban, majd vasháromlábba, treifuszra helyezett vaslábba. Ha a kemencét befűtötték, a kemence szájába berakták az ételet, hogy melegen tartsák, a kemencében azonban nem főztek. Ha a konyha másik oldalán is volt padka, azt edényes padnak, rakodás céljára használták. Egy-szobás, szűk konyhájú házaknál azonban gyakran csak a szoba felőli oldalon volt padka. Bagon ismeretlen volt a konyha hátsó falánál lévő rakodó padka, ami a Tápió-vidék szabadkéményes konyháiban gyakori volt.^{126/}

Nem találtuk nyomát az Alföld más területein, így a Duna-Tisza köze délebbi területein elterjedt, s legtöbbször már csak asztal funkcióban használt középpadkának sem.^{127/} Ismeretlenek voltak Bagon a Tápió-vidékére jellemző, a padkára épített patkóalaku katlanok is.^{128/} A legtöbb konyháiban egyáltalán nem volt katlan, a zsellérházak szűk konyháiban el sem fért volna. Itt a konyhapadra állított kerek vasháromlábba helyezték a bográcsot, esetleg az udvaron ástott gödörbe állították. Később cigányok készítette hordozható katlanokat használtak. Csupán a gazdaházak tágas konyháiban voltak a padkák végében hasábalaku, középen az üst befogadására szolgáló kerek nyílással ellátott rakott katlanok. A konyhapad felett a falban gyakori volt a mécses elhelyezésére szolgáló vakablak, amelyben utóbb sőt, paprikát, lim-lomot tartottak.

A szobát a századfordulóig általánosan kemencével fűtötték, amit buboskemencének, puposkemencének hívtak. Noha egyetlen egy sem maradt meg napjainkra, az elbeszélések, leírások alapján /süvegcsukor alaku, fordított szakajtó alaku/ a Pest megyében leggyakoribb, egyszerű csonkakupalaku, vagy boglyaalaku kemencék lehettek, sima lezárással. Más formájú,

csongagula-alaku, szögletes szobai kemencére, vagy cserép-kályhára nem találtunk adatokat, noha ilyennt számosan ismerünk Pest megye közeli községeiből, és a Tápió völgyéből is.^{129/} Bagon szobai kemencéket az I. világháboru után már nem építettek. Ezért nem terjedtek el a csongagula alaku kemencék, amelyek a Tápió vidékén a két világháboru közt váltották fel a "gömbölyű kemencéket".^{130/}

A kemencének először megcsinálták a konyhapaddal azonos magasságban az alapját, ami vályogból, sárból készült. Kb. 30 cm széles padkát hagytak körben, majd a kemence méretének megfelelően 1,5-2 cm átmérőjű, másfél méter hosszú druga-fákat ütöttek be 6-8 cm-re egymástól körben a padkába. A drugafák mogyorófa, szilfa, akácfa, esetleg gyertyán vagy junarfa ágak voltak. Ezek végeit fölül hajlitott ággal, vagy később vasabronccsal, kocsiráffal fogták össze. A druga-fák kissé meghajlitva, felfelé összetartva a kemence vázát alkották. Ezután alulról fölfelé haladva szilva, kőrisfa gallyal, vagy venyigével befönték a vázat. A kemence tetejét fadarabokkal befedték, vagy bedrótozták. Tapasztáshoz legalkalmasabb a Domonyi keresztől hozott agyag volt. Ezt jól meggyurták, töreikkel, pelyvával, marhatrágyával keverték. Az így elkészített képlékeny sárból felmarkoltak egy csomót, és a fonás közé csapták, majd elsimitották. Kb. 15-20 cm vastag tapasztást készítettek. Mikor ez elkészült, két hétig száradt a kemence. Ezután egy kistermetű ember bebujt a kemence száján, és elnyirbálta metszőollóval a kilógó gallyakat, majd nedves sárral belül is elsimitotta. 8-10 nap mulva kiegészítették a kemencét. A jobb hőtartás végett a kemence fenekét téglával rakták ki, és alája összetört üvegdarabokat helyeztek az alapba.

A kemence körüli padkán ücsörögtek, fontak télen. A kemence és a hátsó fal közti részt, amely egy-két kisgyermeknek nyújtott fekhelyet, szurgyiknak, kuckónak nevezték. Általánosabb, mindenki által ismert volt a szurgyik elnevezés. A kuckót legtöbbször azonosnak tartották a szurgyikkal, egy adatközlő szerint viszont a kuckó a szurgyik alatti üreg volt, ahová valaha a kotlóstyukot ültették költeni. A padkára és a szurgyikba pokrócot terítették, hogy kényelmesebb ülés essen rajta. A szurgyik hátsó részében több adatközlő szerint kis, rakott padka volt, erre helyezték a kisgyermek párnáját. Nem találtuk viszont nyomát a kemence mellett, a konyhával közös falban a világító kandallónak, amire több Pest megyei községből vannak adatok.^{131/} A kemence szája fölött egy lyuk volt a konyhával határos közfalban. Ezt egy téglával dugták be, "hogy a kemence heve ne menjen ki". A kemencék attól függően, hogy hány kenyér sütésére voltak alkalmasak, különböző méretűek voltak. Említettek 4 és 8-9 kenyeres kemencéket is. Kenyeret a család számától függően hetente, kéthetente sütöttek. A kenyérsütés eszközei a sütőlapát, a szemvonó, a piszkafa, és a kukoricafosztásból készült csutak vagy csóva voltak. A kemencét a múlt században még az erdőről hozott fával, gallyal fűtötték,^{132/} századunk-

ban szalmát, száríziket, vinyegét, pazternát /kendertörme-
lék/ is felhasználtak fűtésre. A kemencét fehérre meszelték.

A mult század második felében gazdaházaknál általánossá
vált a két szobás ház. Az első szoba parádés szoba, pompás
szoba, privát szoba volt, amelyet csak különleges alkalmak-
kor használtak. Ebben egyáltalán nem volt tüzelőberendezés.
Ez alól csak azok a házak voltak kivételek, amelyekben több
generáció, több házaspár élt együtt, ilyenkor előfor-
dult, hogy az első szobát is lakták. Még ilyenkor sem fűtöt-
ték mindig az első szobát, hanem az ott alvók ágycát felfor-
rosított téglával melegítették.

Századunk elejétől fokozatosan alakult át a hagyományos
tüzelőberendezés. Először a leggazdagabb családoknál, és
csak jóval később a szegényebbeknél. Az átalakulás is más-
képp zajlott le azoknál, akik új házat építettek, mint azok-
nál, akik a régi ház alakításával igyekeztek az újabb di-
vatot követni. Ilyen esetben az átalakulás több lépcsőfok
közbeiktatásával, évtizedenkénti módosításokkal zajlott. Ál-
talanában akkor került sor nagyobb változtatásra, amikor új me-
nyecske került a házhoz, így az időpontok elég pontosan megha-
tározhatók. Főként ujonnan épült gazdaházakra jellemző, hogy
bizonyos lépcsőfokokat átugorva rögtön az akkor legkorsze-
rűbbnek tartott berendezkedést valósították meg. A sok-sok
változat ismertetésére alig van mód, így az alapvető tenden-
ciák felvázolása után néhány konkrét példával illusztráljuk
a lakóházak és tüzelőberendezéseinek e századi változásait.

A XIX. század legvégén, a századforduló táján jelentek
meg a rakott sparheltek, falba rakott masinák, melyek a ház
füstelvezetésének hagyományos módját még nem változtatták
meg. Ezek először a szobában jelentek meg. Azoknál a házak-
nál, ahol mindkét szobában volt kemence, a lakószobában lé-
vőt elbontották, s helyére került a rakott sparhelt, amely
télen fűtésre és főzésre egyaránt szolgált. Kenyérsütésre
továbbra is a másik szobában lévő kemencét használták, nyá-
ri időszakban pedig a szabadkéményes konyha tűzhelyén főz-
tek. Ott, ahol az első szobában nem volt kemence, valamint
az egyszobás házaknál, a lakószobában lévő kemence mellé épi-
tették a rakott sparheltet, s füstjét a szabadkémény alá ve-
zették. Ez a megoldás a század első évtizedeiben már a leg-
szegényebb házaknál is általános volt.

Jómódu, tágas konyhával rendelkező családoknál hamar-
osan a nyári, konyhai főzést is korszerűsítették, amennyiben
az egyik padkára sparheltet építettek. Megszűnt a szabad
tűznél való főzés, legfeljebb lakodalmakkor főztek még na-
gyobb mennyiségeket fazékban hagyományos módon, a konyhapa-
don. A Szegény-soron jóval ritkább volt a két rakott spar-
helt.

Ezzel a változtatással szinte egy időben kezdték a szo-
bából eltávolítani a buboskemencéket. Minthogy kenyérsütésre
tovább sem tudták nélkülözni a kemencét, a buboskemencéknél
jóval kisebb belmagasságu, négyszögletes kemencéket építet-
tek a konyhába.^{133/} Ezek már többnyire vályogból, téglából

épültek, bár hallottunk olyan kemencéről is, melynek boltozatát párhuzamosan elhelyezett, félbevágott kocsiabroncsok alkották, melyeket dróttal átfontak, majd kívül-belül betapasztották. E kemencék feneke olyan alacsonyan volt néha, hogy szájuk elé gödröt mélyítették, amelybe beleállva a kenyeret kényelmesebben vethették be. A kemenceboltozat belmagasság kb. 50 cm volt. Helyszűke miatt előfordult, hogy a kemence egy része átnyult a szobába, esetleg az udvarra kilógott. Egy ideig még e konyhai szögletes kemencék mellett is megmaradt a szabadkémény, főként azoknál a házaknál, ahol a husfüstölés miatt ragaszkodtak hozzá. Általában a konyha egyik oldalán volt a kemence, másik oldalán a katlan és a rakott masina. Az utolsó szabadkéményeket az 1960-as években bontották el, az Erdő u. 8. sz. házét kivéve. Ezeket is többnyire lepadlásolták már, csak egy ajtót hagytak a földemen, amin keresztül a húst felrakták füstölni. Az I. világháború utáni időszakban azonban új házak már nem épültek szabadkéménnyel, és a meglévő szabadkéményeket is mindinkább elbontották.

Az 1910-es években jelentek meg, és az 1930-as évekig készültek a vindófnis kemencék. I. Sándor Ildikó a Tápió-vidék tüzelőberendezéseiről írt tanulmányában jól elhatárolta egymástól a kaminos és vindófnis tüzelőberendezéseket, amelyeknél a terminológiai keveredés gyakran egy falun belül is olyan erős, hogy pusztán az elnevezés alapján nem lehet megállapítani, milyen tüzelőberendezésről van szó.^{133a/} Míg a Tápió-vidék falvaiban a kaminos tüzelőberendezés terjedt el századunk elején, amely évtizedekre konzerválta a szobai kemencét sőt a konyhai tüzelőberendezést is, addig Bagon és a Galga-völgy többi falvában a vindófnis tüzelőberendezés uralomra jutásával megváltozott az egész ház tüzelési rendje, füstelvezetése.^{134/} A vindófnis kemence építése ugyanis együtt járt a szabadkémény megszüntetésével, a szobai kemence elbontásával. Abban, hogy Bagon a kaminos megoldás nem terjedt el, talán annak is szerepe lehetett, hogy itt a kaminos megoldást sugalló féloldalas szabadkémények nem igen fordultak elő.^{135/}

A vindófnis, indófnis a lakószoba felőli sarokba épített, nagy, álló hasábalaku, a padlásig felnyúló kémény, melynek alsó részében foglal helyet a kemence. A kemence jóval alacsonyabb belméretű, mint a szobai kemencék voltak, a szája kissé távolabb nyílik a vindófnis ajtó mögött. A külső ajtó és a kemence szája közötti padkába hamuslyuk mélyed. A kemence szája fölött is megtalálható a téglával szabályozható cuglyuk. A vindófnis kúrtója a padlástérben kb. 75x75 cm-es belmérettel, azonos keresztmetszettel törí át a tetőt. A vindófnit mindig kőművesek készítették, vályogból vagy téglából. Az így kialakult melegkonyhában már nem volt szükség a konyha korábbi kettéosztására, így a kéményalját elválasztó pillért, boltíves nyílást megszüntették, és a konyha egységes légterű lett.

A vindófnis is alkalmas volt husfüstölésre, ha nem is biztosított olyan egyenletes, hideg füstöt, mint a szabad-

kémény. Füstöléskor a kemenceajtó és a vindófnis ajtó közti kis térben, a hamulyuk felett tüzeltek. Itt ételt is szoktak melegíteni. A vindófnival megszűnt a konyhapad szerepe, azt elbontották, és a vindófnit mellé rakott masina épült. Ennek, miként a szobai tüzelőnek is, a füstjét a vindófniba vezették. A vindófnik mellett a padlástérben gyakran alkalmaztak fekvő kéményeket is, hogy a másik szoba füstjét is a vindófniba vezessék. Olyan esetet is láttunk fekvőkémény alkalmazására, amikor a vindófnit épp a tetőgerinc alá került, így a kéménypillért a padlástérben a hátsó fal felé eltolva építették fel, és fekvőkéménnyel vezették bele a füstöt. A vindófnik is épülhettek úgy, hogy az alattuk lévő kemence teste félig átnyult a szobába.^{136/} Ma már vindófnis kemence is alig található Bagon, a konyhák mennyezetén azonban még jól kivehető az elbontott vindófnik lenyomata.

A konyhai kemencék terjedésével egyidőben, az 1910-es évektől egy másik fejlődési tendencia is megindult. A legmódosabb házaknál az udvaron felépített kisházba, kiskonyhába került ki a kemence, katlan, s falba rakott masina is épült benne. Az ilyen házak már cilinderkéménnyel épültek, s konyhájukban ugyszólván minden konyhai funkció megszűnt. Áprilistól októberig a kiskonyhában főztek, amely mellé gyakran kamra is épült. Gyakori volt, hogy nyáridőben a család idős tagjai teljesen kiköltöztek a kiskonyhába. Télidőben kenyérsütéskor, disznóöléskor használták a kiskonyhát. A kiskonyha kemencéje a szobai vindófnis kemencék mintájára épült, itt azonban a kemence testét nem falazták fel a mennyezetig, és a kürtő a kemence teteje fölött elszükült.^{137/} A kemence teste gyakran kilógott a falon túl, a szomszéd porta felé. Előfordult, hogy a kiskonyha is tornácos építmény volt, s a rakott katlant a tornác sarkában, vagy a kiskonyha külső fala mellett építették fel, s föléje két oszlophoz erősített félteőt emeltek. Némelyik kiskonyha kamrája alatt pince is található. E kisházak általában a lakóházzal szemben épültek, az utcafronton, vagy az udvar hátsóbb részében. Kiskonyha építésére 1912-ből van az első adatunk, azóta szinte napjainkig épülnek nyárikonyhák. Ujabbán már nem mindig különálló épületben helyezik el a nyárikonyhát, hanem a ház használaton kívül került részeit, a hambáros kamrát, fészert alakítják át ilyen célra, vagy a gang végében választanak le nyárikonyhát.^{138/} /4/b. ábra./

Sok családnak azonban hosszú ideig nem tellett kisház, nyárikonyha építésére, ugyanakkor a kor változásait követve már czeknél a házaknál is cilinderkéményes konyhákat építettek. Minthogy a kemencét és a katlant továbbra sem lehetett nélkülözni, ezeket vagy a fészterben, vagy az udvaron építették fel.^{139/} Az 1920-as, 30-as években már a Szőlő utcában, szegényebb családok is cilinderkéményes házakat építettek. A szobában és a konyhában is falba rakott masina volt, az udvaron pedig tábori kemencét építettek, vagy fészterben, félteő alatt helyezték el a kemencét. Ezek közt az udvari kemencék közt is akadtak félbevágott hordóabroncsokból és ágakból

készített kemencék, többségük azonban téglából épült. Kialakításuk a vindófnis kemencék mintájára történt, de kürtőjük szűkebb és alacsonyabb volt. Ezek füstölésre már nem voltak alkalmasak. Fenekük téglából volt kirakva, alája homokba ágyazott üveg- és kavicsstörmeléket tettek, hogy a kemence fenéke jobban tartsa a meleget. A fészerben, udvarban felépített, szűk kürtőjű kemencék építésével egyidejűleg sokan az udvar végében külön füstölőt építettek. Ehhez általában az elbontott vindófnis ajtaját használták fel. Mások ismerőshöz hordták a füstölnivalót, ahol még megvolt a szabadkémény, vagy a vindófnis. E fészerben lévő nagy udvari kemencék, katlanok, füstölők máig sok helyen megtalálhatók még. A falubeliek számontartják a működőképes kemencéket, s családi ünnepek, lakodalmak alkalmával itt süttetik a kuglófot. Rakott katlanok napjainkban is épülnek még, ezeket ma is praktikusnak, nélkülözhetetlennek tartják sok háznál. Látunk kifejezetten a mosógép melegviz-ellátására az elmúlt években épített, csempékkel kirakott katlant.

A szobai tüzelőberendezések divatja is szinte évtizedenként változott. A szegényebb családok gyakran több évtizedes késéssel követték a módosabbakat. A falba rakott masinákat már az I. világháború után kezdték vamasinákkal, csikősparheltekkel felváltani. Ezeknek az az előnyük is megvolt, hogy hor-dozhatók voltak, így nyáron a szobából átvitték őket a kiskonyhába. Az első szobákban gyakran nem volt tüzelőberendezés. Néhány módos családnál a századfordulón karcsu, magas, szecessziós mintázatu, belülről fűtött cserépkályhát raktak az első szobába. Másoknál hengeres, vagy szögletes öntöttvas kályha volt az első szobában, amelybe azonban nagyon ritkán fűtöttek be. Az 1930-as évektől jelentek meg jómódu gazdaházaknál a zománcos asztali tűzhelyek, melyek a parádés szobák díszei voltak. Csepeli gyárból rendelték őket. Egyéni ötlet alapján egy módos gazdaháznál az 1930-as években színes, mintás csempékkel kirakott asztali sparheltet készítettek: a kisméretű csempéket sós sárba rakták, ami úgy kötött, mint a cement.

Napjainkra már ezek a konyhai és szobai tüzelőberendezések is eltűnőben vannak. 1980-ban a lakások több, mint 80 %-ánál volt gáztűzhely, az újabb lakásokat pedig kazántüzelésű központi fűtéssel látják el.^{140/}

A tüzelőberendezések tökéletesedése, a zárt füstelvezetés meghonosodása századunkban nem járt együtt a lakáshasználat korszerűsödésével. Az alföldi magyar háztípusnak az a már középkorban megvalósított vívmánya, hogy a szobai és konyhai funkciók térben elkülönültek, veszendőbe mont. A melegkonyháknak sok helyen szinte teljesen megszűnt a konyhai funkciója, ugyanakkor a lakószoba téli időszakban a konyha szerepét is átvette.

Alaprajzi tagolódás

A lakóház alaprajzi tagolódásáról, az egyes alaprajzi változatok térbeli elhelyezkedéséről, valamint a különböző vagyoni-társadalmi helyzetű családoknál való előfordulásáról jó keresztmetszetet nyújt az 1851-52-ben felvett birtokösszeírás. Az összeírt 216 lakóház alaprajzi beosztását tekintve a következőképpen oszlott meg:

Alaprajz	Összesen	Ebből pincéje van	Istállója van
sz	2	-	-
2 sz	1	-	-
sz+ka	6	-	4
sz+ka+ko	2	-	1
sz+ko	14	-	-
sz+ko+ka	171	4	82
2 sz+ko	4	1	2
2 sz+ko+ka	12	4	10
2 sz+2 ko+2 ka	1	-	1
3 sz+ko	1	1	-
4 sz+ko	1	1	1
Összesen:	216	10	101

Az első négy sorban szerepelnek azok a házak, melyek feltételezhetően belső fűtésű kemencével rendelkeznek, vagyis az északi-magyar háztípusba tartoznak. A lakóházak döntő többsége azonban már a közép-magyar, vagy alföldi háztípushoz tartozó épület, melyek legnagyobb hányadát a szoba-konyha-kamra alaprajzu házak teszik ki. Szoba-konyha alaprajzu ház kizárólag zselléreknel fordult elő, mindig istálló és pince nélkül. Legtöbb ilyen ház az 1830 körül települt falurészen volt. A szoba-konyha-kamrás házak viszont a jobbágyok szinte minden kategóriájánál és zselléreknel egyformán előfordultak, s minden falurészen a leggyakoribb típust képviselték. Közülük felükhöz istálló is tartozott, pince viszont mindössze négyenél akadt. A néhány két szobából és konyhából álló épületet úgy értékelhetjük, hogy azoknál családi megosztás során alakították át a kamrát szobává. A négy ilyen ház közül kettőhöz nem tartozott istálló sem. A két szoba-konyha-kamra alaprajzu lakóházak viszont a Nagy utcában, az Alvégen sűrűsödnek, azon a részen, ahol 1945-ig a legmódosabb gazdák laktak. A 12 ház közül 10-hez istálló, 4-hez pince is tartozott. Akadt köztük olyan ház is, amely korábban középület lehetett. Az egyetlen 2 szoba-2 konyha-2 kamra beosztású épület nyilván egy telken egymás mögött elhelyezkedő két ház, egy Bagon egyöbiként nem jellemző közös udvaron. A 3 és 4 szobás lakóházak nem parasztházak, egyik a plébános, másik a jegyző lakóháza volt.

A meglehetősen egységes szoba-konyha-kamra alaprajzu lakóház tehát a 19. század közepén kezdett differenciálódni.

A legmódosabb családok egy részénél megjelent a második szoba. Ugyancsak ezeknél a kétszobás házaknál fordult elő legnagyobb arányban pince /a házak egyharmad részénél/, míg a 171 szoba-konyha-kamra alaprajzu ház közül mindössze négyenél volt pince. A pince lehetett a ház egyik helyisége, leggyakrabban a kamra, vagy a hátsó szoba alatt, de lehetett az udvaron különálló építmény is. A lakóházak össz-számához viszonyítva a kétszobás ill. pincés házak kis száma azt mutatja, hogy építésük, terjedésük nem sokkal a múlt század közepe előtt indulhatott meg. A század második felében, a jobbágyfelszabadulást követő erőteljes vagyoni differenciálódás következtében egyre élesebb lett a különbség a Gazda-sor és a volt zsellérek lakta falurészek közt. A Gazda-soron a századfordulóra általánossá vált a kétszobás lakóház, és egyre gyakoribbá vált a pince építése is. 1986-ban a Vöröshadsereg utca idős lakói még jól emlékeztek az 1920-as 30-as években épült házak helyén állt korábbi házakra. Azok már mind két szobásak voltak, és soknak közülük pincéje is volt. E házak a XIX. század második felében épülhettek. A kataszteri térképen a lakóházak méreteit egymással összehasonlítva úgy tűnik, hogy a házak többségét még 1851-1882 közt kétszobásra átépítették. E kétszobás lakóházak első szobájában a századfordulón általában nem volt tűzfelberendezés, a tiszta-szoba rendszer tehát már a XIX. század végére általánossá vált a Gazda-soron.¹⁴¹ /4/b., c., d. ábra./ Ugyanakkor a Szegény-soron, továbbra is a szoba-konyha-kamra alaprajzi beosztás maradt általános, ilyen házakat ma is szép számmal találunk a Puskin vagy a Kiskőrös utcában. /4/a., 5. ábra./

A múlt század közepén a gazdaházak többsége még a zsellérházakéval azonos alaprajzi elrendeződést mutat. A vagyoni-társadalmi helyzet tehát nem is annyira ebben, mint az épület, az egyes helyiségek méretében mutatkozott. /4., 5. ábra./ Igaz, a nagyobb számban fennmaradt, feltehetőleg még a XIX. század első feléből származó egykori zsellérházakat nem tudjuk egykoru jobbágy-házakkal összevetni, minthogy ilyenek nem maradtak fenn. A gyűjtés során azonban sok esetben kiderült, hogy a Vöröshadsereg utca új gazdaházai az elbontott ház helyén, sokszor a régi pince felhasználásával, a régi alapokon épültek. Így feltételezhető, hogy azonos alaprajzi beosztás esetén is nagy különbség volt a ház, különösen a konyha és kamra méreteiben.

A szoba-konyha-kamra alaprajzu lakóházak egyetlen bejárata az udvarról a konyha előterébe vezetett. Innen nyílt a szoba és a kamra. A két szobás házaknál a hátsó szobát követő kamra természetesen az udvarról nyílt. A padlásfeljáró általában a kamrában, esetleg a konyhában volt. Az ajtó mögött, a födémen hagyott nyíláshoz létrát támasztottak. A századunkban épült lakóházaknál már igyekeztek a gangról nyíló zárt padlásfeljárót kialakítani, de gyakori volt az is, hogy a kamrában készítettek rögzített padlásletrát. A pince vagy a tornácra, falajjából nyílt, vagy a kamrából. Előbbit garádicsos pincének, utóbbit fekvőajtós pincének nevezték. Másutt inkább a hátsó szoba alá építették a pincét, hogy tényleg melegebb legyen.

Bagon, mint az Alföldön és az Északi-hegyvidék területén is, a szobát háznak nevezték. A tiszta szobát első ház-nak, a lakószobát hátsó háznak. A konyhát csak a zártkéményes, meleg konyhák elterjedése óta hívják konyhának. A szabadkéményes konyhákat hagyományosan pítvarnak, majd a melegkonyhák megjelenésével szabadkonyhának nevezték. Ezen belül a hátsó, kémény alatti rész neve kürtőajja, kéményajja volt, míg az előtért, miként az egész konyhát is, pítvarnak nevezték. A két részt a mestergerenda alatti egyenes záródású, vagy boltíves nyílással áttört fal választotta el egymástól. A szabadkémények elbontásával a kéményboltozat terhét viselő, és a konyhát megosztó pilléreket is elbontották, a melegkonyha már egységes légtérű lett.

A tornác Bagon is újabb fejleménye a lakóháznak. Az udvari homlokzat előtt végighúzódó gang az 1910-es években kezdett terjedni. /13. ábra./ Korábban csak a tető kinyújtásával nyert cressz, falajja, szolgált az udvari homlokzat védelmére, ill. közlekedőül. A tornácoszlopok lehettek fából, vagy falazottak. Utóbbiak téglából készült vakolt, vagy vakolatlan pillérek voltak, felül kiugratott téglából képzett egyszerű fejezettel. /13. ábra./ A faoszlopok szögletesre bárdolt, díszítetlen gerendák voltak, melyek alá gyakran csonkagula alaku, olykor virágmotívummal díszített beton talapatot raktak. A faoszlopokat felül gyakran fűrészelt, áttört mintájú háromszögalaku falemezzel merevítették, s gyakori volt fa- és téglaoszlopos házaknál egyaránt a fűrészelt, csipkézett szélű szegélydeszka a futógerenda előtt. Az új telepeken több háznál előre készített beton dobokból összeállított tornácoszlopokat találunk, melyeket egy aszódi sirkő és cementcserép készítő iparos készített a 20-as években. Tornácós házak még az 1960-as években is épültek Bagon, az L-alaprajzu házak többsége is körbegangos. /12. ábra./ A legutóbbi évtizedekben a tornác hátsó részén gyakran nyárikonyhát alakítanak ki azoknál a házaknál, ahol erre a célra nincs külön épület vagy helyiség.

Meg kell emlékeznünk az előtornácós házakról is, bár ezek Bagon nem voltak annyira kedveltek, gyakoriak, mint a szomszédos Hévízgyörkön, vagy Aszódon, ahol ma is számos példányuk áll még.^{142/} A bagyi foszlopos, előtornácós házaknak csak néhány fénykép őrzi emlékét. /6., 9. ábra./ Ennek a tornáctípusnak számos változatát ismerjük Pest megye északi részéről, főként a Galga-völgy falvaiból.^{143/} E házak többsége deszkaoromzatos, a fürgát általában a tartóoszlopok síkjában helyezkedik el, a fürgát és a homlokfal közti rést bedeszkezik.^{144/} Gyakoriak azonban az olyan változatok is, ahol a fürgát a homlokfallal van egy síkban, ilymódon az előrenyuló nyeregtetőt alátámasztó két oszlop, az őket összekötő vízszintes gerenda, valamint a sárgerendák konzolszerűen kiugró végei állványszerű ácsolatot alkotnak. Falazott oromzatoknál is ezt a megoldást találjuk. Az évszámos deszkaoromzatok alapján ezek az előtornácós házak a múlt század utolsó évtizedeiben és századunk elején épültek. Akadnak azonban kisebb számban olyan házak is, melyeknél az előtornác külső-ágasos-szelemenés tetőszerkezettel kapcsolódik. Ilyen előtornác rajzát közli Vaj-

kai Aurél a Galga vidékéről, s nemrég bontottak le egy hasonló házat Domonyban.^{145/} Minthogy külső-ágasos lakóházak a múlt század közepe óta már nem igen épültek területünkön, feltehető, hogy ez a tornáctípus - ha nem is túl gyakran - már korábban is előfordult a Galga-vidéken. A Vajkai Aurél által idézett példákon a tető kinyulása elég jelentős, olykor 1,5 méteres volt. A bagi, aszódi, hévizgyörki házaknál a tetőkinyulás lényegesen csekélyebb, 60-70 cm-es volt csupán.

A hosszuházak mellett már az 1882-es kataszteri térkép is jelölt két L-alaprajzu házat. /3. ábra./ Ilyen épületek azonban nagyobb számban csak az 1920-as, 30-as évektől épültek, legtöbbször mindkét udvari homokzatuk előtt tornáccal. /12. ábra./ Ilyen lakóházak szórványosan a település minden részén előfordultak, de sehol sem váltak gyakorivá. Ezeknél a házaknál az utcafronton két egymásba nyíló szoba helyezkedett el, melyek közül csak a konyhával határos volt fűthető, ez szolgált lakószobául, míg a belőle nyíló, tüzelőberendezés nélküli szoba a tiszta szoba funkcióját töltötte be.

Az istállók korábban nem kapcsolódtak szorosan a lakóházhoz. Mindenesetre a XIX. század közepe óta megfigyelhető tendencia, hogy az istállót a lakóház folytatásában építsék fel.

A legujabb változásokra csak röviden térünk ki, s az országosan jellemző tendenciák közül csak a helyi jellegzeteségeket emeljük ki.

Hosszuházak, L-alaprajzu házak az 1950-es, 60-as évekig épültek, még mindig gyakran tornáccal. Az utcafrontról kockaháznak tűnő, sátor- vagy manzárdtetős házak jó része is L-alaprajzu, ami többnyire annak köszönhető, hogy a korábbi hosszuház hátsó helyiségeit megtartották, az elé épült az új kockaház. Őrszigethy Erzsébet a szomszédos Hévizgyörk lakásviszonyait, építkezését vizsgálva a 60-as évek jellegzetes háztípusának tartja ezt az új épületből és régi szárnyból álló házat, melyet találó kifejezéssel "nyulványos kockaháznak" nevez.^{146/} A régi ház helyiségeit sokoldalúan lehetett hasznosítani: nyárikonyha, garázs, fás-, szeneskamra kialakítására nyílt lehetőség. De gyakran a fészer alatt építették föl a házból kiszorult kemencét, katlant is, itt válogatták, készítették elő a piacra szánt zöldséget, ládák, kisclejtezett tárgyak őrzőhelyéül is szolgáltak a régi ház megmaradt helyiségei.^{147/} Nemritkán a teljes ujonan épült lakóház is ilyen toldalék szárnyal épült.

Az új lakóházakra jellemző, hogy előszobából nyílnak helyiségei. Ennek megvolt az előzménye: a hosszuházak konyhája, mely minden tüzelőberendezését elveszítette, főzőhelyiségből fokozatosan átjáróvá, előszobává vált, melyben legfeljebb a kéménypillérek és értékebb konyhabutorok kaptak helyet. Az utcafronton két szoba helyezkedik el, s az előszoba tulsó oldalán is van egy szoba. Az előszoba és a hátsó szoba mögött alakítják ki a konyhát, spáizot, fürdőszobát. Másutt a konyha hátra került, a hátsó szoba mögé, ami nagyban korlátozza használhatóságát. Új ház építésénél messzemenően tekintettel voltak a régi lakóházra, ha lehet, annak pincéjét is megtartották.

A hagyományos hosszuházakból fejlődő L-alaprajzu és "nyulványos kockaházakkal" lezárult a lakóház hagyományokon alapuló szerves fejlődése. Az 1970-es 80-as években feltűnő, mérnöki tervek alapján készülő többszintes házak a helyi viszonyokhoz kevéssé alkalmazkodó, nehezen tipizálható épületek. A lakóház ma már egyre kevésbé túkrözi a termelés és életmód összefüggését, a felhalmozás egyik fő lecsapódási területévé vált.^{148/} Manapság az sem számít ritkaságnak, ha 20 éves táglapületeket bontanak le, s építenek helyükön divatosabbat. A lakóház, s vele a lakáshasználat századunkban felgyorsuló és egyre viharosabbá váló változásait a legidősebb generáció tagjai viselik el legnehezebben. Sokan nem találják helyüket a régi hosszuházakhoz képest palotának ható modern házakban.

Példák a lakóházak átalakulására századunkban

Vegezetül néhány konkrét példával illusztráljuk a tüzei-berendezés és a lakáshasználat változásait századunkban adatközlőnk albeszélése alapján. E példák jól megvilágítják azt is, hogy a különböző vagyoni szintű családok lakáskultúrájában azonos időben milyen különbségek, fáziseltolódások lehettek.

A Szent András u. 145. sz. lakóház volt a falu utolsó ágasfás-szelemenes háza, melyet az 1940-es években bontottak el. 18. abra. Az alapozás nélküli, sárfalu lakóház a XIX. század második negyedében épülhetett. Szoba-konyha-kamra-istálló alaprajzu. Hátul lekontyolt nyeregtetője zsuppal fedett volt, fonott, és alsó harmadában tapasztott oromzattal. A szelement a ház homlokzata előtt a földbe ásott tölgyfa ágas, valamint a konyha-kamra válaszfalára állított félágas, ollógerenda tartotta. A ház mestergerendás volt, a mestergerendát a szobában egy "gömbölyű" gerenda támasztotta alá. A földem és a tetőszerkezet gerendái bárdolt tölgyfából és akácfaából készültek, csak a szelemen volt fenyőfa. A szabadkéményes konyhát a mestergerenda alatt kétoldalt fonott, tapasztott fal osztotta két részre, pitvarra és kürtőajjára. A kémény alatt kétoldalt egy-egy sárpadka húzódott, a szoba felőli volt a konyhapad, amelyen szabad tűznél főztek, s ide nyílt a szobai kemence szája is. A kamra felőli padkát edénytárolásra használták. A szabadkémény négy, hevederekkel összeerősített tartóoszlopból állt, melyet függőlegesen befontak, és kívül-belül tapasztottak. A szobában négykenyeres csonkakupalaku buboskemence állt, melynek konyha felőli oldalához rakott sparhelt volt hozzáépítve. A buboskemencét széles padka vette körül. A szurgyik hátsó részén sárból rakott kispad volt. A szoba utcai és oldalalakjának ságletében a ház építésekor "az alapot meghagyták", és ilymódon saroklócafént szolgáló sárpadkát, padlócat képeztek ki, amely az utcai homlokzaton faltól-falig ért. A szoba, miként a többi helyiség is, mázolás padlóju volt. A padlásfeljáró a kamrából nyílt. Az ajtó mögött nyílást hagytak a földemen, ahhoz támasztották a létrát. Az 1930-as évek elején ledőlt a sárkémény. Ekkor cilinderkéményt építettek a

konyhába, s egyidejűleg elbontották a buboskemencét. Ettől kezdve a szomszédokhoz jártak kenyeret sütni, vagy péktől hozták a kenyeret. A konyhában is rakott sparhelt épült, nyáron ezen, télen a szobai rakott sparhelten főztek. Ehhez a lakóházhoz egészen hasonló volt az a Szent András utcai ház, melyben az adatközlő, a ház egykori tulajdonosa, gyermekkorát töltötte. A vertfalú lakóház a Papsor legkorábban kiépült részén állt, így az sem lehetetlen, hogy a XVIII. században épült. Ez az épület vertfalú volt. Tetőszerkezete az előbbi házéhoz hasonló volt, de a szelemengerendát az olólófa /félágas/ felett toldották.

Az Erdő u. 8. sz. ma is álló ház a XIX. század harmadik negyedében épülhetett. /15. ábra./ Vertfalú, szarufás tetőszerkezetű, deszkaoromzatos épület. Szoba-konyha-kamra alaprajzu, falajjával, melyet a szarufák végéhez toldott ancig-livel utólag megnöveltek. 1918-ig zsupos volt, akkor cserepesré alakították. Szobája és konyhája mestergerendás, kamrájának földeme gerendás, az előbbi két helyiségétől eltérően gyalulatlan gerendákból, deszkákból készült. A mestergerenda, valamint a szarufák egy része is másodlagos felhasználású. A szoba közepén, a mestergerenda alatt támasztógerenda állt, melynek csaplyuka ma is látható a mestergerendában.^{149/} A szobában puposkemence és mellé épített rakott sparhelt állt. A szűk konyhában máig megvan a vályogból épült szabadkémény, amely bádoglemezzel lezárt téglakéményfejben folytatódik. A konyha mindkét oldalán kb. 60 cm széles padka húzódott. A ház összes helyisége földes. A padlásfeljárt eredetileg a kamrában, az ajtó mögött volt, innen 1930-ban áthelyezték a hátsó homlokzatra, amikor a kamrát szobává alakították, 1930-ban a pupos kemencét és rakott sparhellet elbontották. A szobába vasmasina került, melynek füstjét a szabadkémény alá vezették. A konyhapadkákat a közelmúltban bontották el, egyidejűleg az ajtószélességnyi boltíves átjárót ajtóval látták el. A szabadkéményt alulról lezárták, a padlástérben azonban jól látható. /14. ábra./ A ház jelenleg lakatlan.

A Vöröshadsereg utcában egykor állt, szoba-konyha-szobakamra-hambár-istálló-takarmányos beosztású, poltári cseréppel fedett, fecskefalu épület századunk első két évtizedében még szabadkéményes volt. A konyhapadkákat tüzhelyként már nem használták, a hátsó szobával határos falnál rakott sparhellet építettek a konyhapadra, másik végébe rakott katlant. Az első szobában bubos kemence állt, melyet csak kenyérsütéskor használtak, a hátsó szobában falba rakott masina. Amikor sok gyerek volt a háznál, és az első szobába is jutott belőlük, reggelente télen elfütöttek a kemencét, hogy ne legyen éjszákára annyira hideg a szoba. A háztulajdonos két fertályos gazda volt, hét gyermekkel. Amikor 1918-ban e család egyik fiútagja megnősült, kidobták a szobából a bubos kemencét, mert szégyellték a menyecske előtt. Helyette a konyhába építettek alacsony, lapos kemencét, melynek teste félig átnyult a szobába. A szabadkémény továbbra is megmaradt, és a kemence a rakott sparhelt, valamint a katlan füstje is oda távozott. 1928-ban, amikor a család lánytagja férjhez ment, és ő is férjével a háznál maradt, újabb, nagyobb átalakításokat végeztek

a házon. Elbontották a falba rakott sparhelteket, és mindkét szobába vasmasinát vásároltak. Továbbra is megmaradt a szabadkémény, valamint alatta a katlan. Egyidejűleg azonban a hambárt nyárikonyhává alakították, és az elbontott konyhai kemence helyett ott építettek kemencét. A nyári főzés színtere is áttevődött a nyárikonyhába. 1944-ben, amikor az idős gazdaasszony meghalt, menyé szétszedette a szabadkéményt és a katlant, és a konyhában cilinderkéményt húztak.

A Vöröshadsereg u. 42. sz. házat jómódu gazda építtette 1902-ben. A szoba-konyha-szoba-kamra-pince-istálló alaprajzu, fecskefalu, hódfarku cseréppel fedett lakóház szabadkéményes volt épületekor. Első szobája kemence nélküli tiszta szoba volt, hátsó szobájában bubos kemence állt, mellette rakott sparhelttel. Itt főztek télen-nyáron. A konyhapadot már nem használták főzésre. 1928-ban a lakóházzal szemben, az utcafronton kiskonyha épült, "ide vitték át a kéményt", a konyhát pedig cilinderkéményes melegkonyhává alakították át. A kiskonyha két különbejáratu helyiségből állt, előttük tornáccal. A konyhában vindófnis kemence és rakott sparhelt volt, amelynek teste félig tulnyult a falon, a szomszédos telek felé. A katlan a tornácon helyezkedett el, a fal szögletében külön kéményc volt. Kamrát azért építettek melléje, mert nyáridőben az idős házaspár kiköltözött a kiskonyhába, így nem kellett mindenért a házba szaladgálniuk. Télen viszont a melegkonyhában laktak.

A Vöröshadsereg u. 30.sz. ház helyén álló, homokkő alapon vert és vályog falu házat 1962-ben bontották el. A ház 1941-ig szabadkéményes volt, két konyhapadkával. A hátsó szoba felőli padkán rakott tüzhely volt. A konyhapadon már csak lakodalmak alkalmával főzték sirányban a levest. Ugyancsak a konyhapadra állított vaslábra helyezték a bográcsot, amikor lekvárt főztek. Az első szobában kemence, a hátsóban rakott sparhelt volt. 1941-ben elbontották a szabadkéményt, és vindófnis kemencét építettek a konyhába, az első szoba felőli sarokba. Az első szobába, ahol a fiatal házaspár állt, esikő-sparheltet vettek, a hátsó szobában az idős házaspár haláláig, 1950-ig megmaradt a falba rakott masina. Ezután mindkét szobába asztali sparheltet vásároltak. Hidegben a szobában, nyáron a konyhában főztek. 1962-ben alapjáig elbontották a ház lakórészét, és helyén L-alaprajzu, körbe-gangos házat építettek Gyöngyösről hozott kőből készült alapon téglából. A lakóház bejárata az előszobába nyílt, innen lehetett megközelíteni a két utcai szobát, s a hátsó szobát. Az előszoba mögött spáizot, a hátsó szoba mögött fürdőszobát alakítottak ki. A konyha a lakórész utolsó helyisége volt, a gangról nyílt. Ezt követte még a fészter, valamint a régi épületből megmaradt pincekamra és istálló. Minthogy továbbra sem akartak kemence nélkül maradni, a fészter alatt építettek kemencét, melléje katlant, az udvar hátulsó részében pedig füstölőt. A kemencében 1971-ig sütöttek kenyeret, rokonok, szomszédok is átjártak kalácsot, disznótorost sütni benne. A katlant és füstölőt máig használják.

A Vöröshadsereg u. 55. sz. alatt 1923-ig szoba-konyha-szoba-kamra-pince beosztású szabadkéményes lakóház állt. 1860 táján épült, gyenge kő alapon fekete vályogból. A század elején első szobájában nem volt tüzelőberendezés, hátsó szobájában rakott sparhelt állt. Szabadkéményes konyhájában csak a hátsó szobával határos falnál volt padka, rajta rakott sparhelttel, katlannal. A konyha hátsó részében volt a kemence, szája előtt gödörrel. 1923-ban bontották el a házat. Helyén kő alapon vályogfalú épületet emeltek. A vályogot maguk verték a szérűben; a Domonyi keresztől hozott agyagból. A ház szoba-konyha-szoba-kamra-pince-nyárikonyha-istálló alaprajzu volt. A konyhában már cilinderkéményt húztak, tüzelőberendezés nem volt benne. Nyáron a nyárikonyhában főztek, ahol rakott sparhelt volt, s vindófnis kemence is, ténlen pedig a hátsó szoba rakott sparheltjén. Az első szobában nem volt tüzelőberendezés.

A Vöröshadsereg u. 119.sz., archiv felvételen is megörökített lakóházát 10 holdas gazda építtette 1911-ben. /10. ábra./ Nőgrádból hozattak követ alapnak, a ház maga aszódi téglából épült. A ház falazott oromzata előtt diszszarufa készült, lábazatát műkölappal hangsúlyozták. Téglázott gangja fűrészelt diszű faoszlopokra támaszkodott, melyeket ugyancsak fűrészelt diszű, virágokkal ékes deszka mellvéd, paluszter kötött össze. A ház beosztása szoba-konyha-szoba-kamra-pince-hambáros kamra-istálló volt, az istállóhoz keresztfészer csatlakozott. A házzal együtt kiskonyha is épült vindófnis kemencével, falba rakott sparhelttel. A konyhában cilinderkémények voltak, főzésre nem használták, csak konyhabutorokat tároltak benne. Az első, parádés szobában hengeres öntöttvas kályha állt, amibe ritkán fűtöttek csak be. A hátsó szobában laktak, s téli időszakban itt is főztek sparhelten. A nyári főzés színtere a kiskonyha volt. A konyhát cementlappal burkolták, a két szoba, sőt a hambáros kamra is padlózva volt. A födém gyalult fenyőgerendából készült.

A Vöröshadsereg u. 27.sz. rópatéglás homlokzatu ház helyén hasonló alaprajzu, vertfalú épület állt, amelynek elbontásakor, a 30-as években már vindófnis konyhája volt, az akkori öregek elbeszélése szerint azonban valaha szabadkéményes volt. 25 holdas, jómódu gazda portáján állt. 1936-ban építették fel helyén erősen megemelt alappal a vályog és téglafalu, rópatéglás utca homlokzatu, ma is álló házat. /11. ábra./ Egyike volt az első plafonos épületeknek a faluban. Alaprajzi beosztása: szoba-konyha-szoba-hambáros kamra-fészer, előttük ganggal. A pince a régi épületből maradt meg, az istállók és a pajta külön épületben helyezkedtek el a szérűskertben, az udvar mögött. A szobák padlósak, a konyha és a gang műkölappal burkolt. A konyhának a szobákkal határos két sarkában egy-egy cilinderkémény emelkedett. A hátsó szobában szecessziós cserépkályha állt, melyet még az előző lakóházból mentettek át, az első szobában pedig színes csempékkel kirakott, házilag készített asztali sparhelt. A lakóházzal egyidejűleg kisház is épült, ebben volt a kemence, és az első szobai spar-

helthez hasonló, színes csempékkel kirakott asztali tűzhely. A kiskonyhában zajlott a főzés, még téli időszakban is laktak benne. Az 1960-as évek elején bontották le a kisházat, s a funkcióját veszített kamra egy részén, a hambárok helyén alakították ki nyárikonyhát.

A Szőlő u. 37.sz. alatt a 20-as években juttatott földön építette fel egy nyolcgyermekes, föld nélküli, kőműves munkából, summásságból élő család szoba-konyhás házat. A ház homokkő alapra épült, vert fallal, szarufás tetőszerkezettel. A konyhába már cilinderkéményt építettek, a szobába és a konyhába is rakott sparhelt került. A kemencét a vindófnis kemencék mintájára az udvaron építették föl. Lekvárfőzéskor az udvaron ásott gödörbe állítottak egy négylábu vaskarikát, treifuszt, s abba helyezték a bográcsot. E ház mellett épült fel a nagyapa számára a sövényfalú gunyhó.

Az Attila u. 6.sz. alatti házat egy fertályos, erdei munkával is foglalkozó gazda építette 1926-ban. A homokkő alapon rakott sárfalu épület szoba-konyha-szoba-kamra-pince alaprajzu, udvari homlokzata előtt készen vásárolt cement dobokból épült oszlopos tornác huzodott. A tornác és a konyha kölapos, a szobák padlósek. A ház szarufás nyeregterőjét aszódi kisiparostól vett cementceréppel fedték. A konyhában vindófnis volt, a lakószobában rakott sparhelt, amit az új tulajdonosok nem sokára vas masinára cseréltek. 1948-50 közt elbontották a vindófnit, cilinderkéményt húztak a konyhában, s a konyha hátsó feléből spáizot, mosdóhelyiséget választottak le. A gang végében piciny nyárikonyhát rekesztettek el, s ettől fogva a csikósparheltet nyárra átvitték a szobából a nyárikonyhába.

A példák felsorolását folytathatnánk, ennyi is elegendő azonban a lakóház és a lakáshasználat századunk első felében végbement változásainak érzékeltetésére, az eltérő vagyoni-társadalmi helyzettel összefüggő különbségek felvillantására.

Berendezés, lakáshasználat

Bár hagyományos lakóházat egyre kevesebbet találni Bagon, a régi berendezés, a régi butorok kutatása mégsem eredménytelen. Nemcsak a hosszuházakban akadunk még hagyományosan berendezett szobákra, régi butordarabokra, hanem érdemes volt újabb házak kamráiban, fészereiben is körülnézni. Az adatközlőknek a lakóházak egykori berendezéséről szóló visszaemlékezéseit ezek a kamrába kitett, padláson lapuló butordarabok tették konkréttá.

A lakás berendezésében, használatában meghatározó szerepe volt a házat lakó család vagyoni-társadalmi helyzetének, a család összetételének. Így nemcsak a ház méretében, anyagában, hanem berendezésében is hatalmas különbség volt a Gazdag-sor és Szegény-sor, parasztok és nincstelenek lakóházai között. Ugyanakkor az egyszer elért helyzet nem volt tartós, öröklődő, ha sok utód osztozott az örökségen.

A Puskin utca ágasfás-szelemenenes zsupos házaiban századunkig megőrződött olyan archaikus butorelem, mint az utcai és udvari fal szögletében lévő sárpadka, a padlóca, melyre deszkát helyeztek, és fehér, házivászon lócaterítővel fedték le. Nemcsak ülőhelyként szolgált az asztal körül, hanem kisgyermeknek fekvőhelyként is. Ugyanígyen, sárból, vályogból épített "butora" volt a háznak a kemence padkája és a szurgyik, mely egy-két kisgyermeknek fekhelyként szolgált.

A szobákban az I. világháborúig általános volt a sarkos elrendezés. A konyhával határos fal és a hátsó fal szögletében helyezkedett el a kemence, az átellenes sarokban, az utcai és udvari fal sarkában a saroklóca az asztallal. A saroklócák végéhez csatlakozva, a hátsó és az udvari fal mentén helyezkedtek el az ágyak. A hátsó fal melletti első ágy előtt is karoslóca állt. A századforduló után ennek helyét módosabb házaknál Thonet székek foglalták el. A butorok elhelyezését messzemenően meghatározta, hogy hány szoba volt, ill. hány személy, hány kiscsalád lakta a házat.

Szegényebb családokban az egyetlen szobában szorult össze az egész család, s ott kellett helyet szorítani az összes butornak. A szoba nagy részét az ágyak foglalták el, s minden butor használatban volt. Ahol sok gyermek volt, azok a szurgyikban, a padkán, a szülőkkal együtt, vagy az ágy alá tolható gurulós ágyban aludtak. Előfordult az is, hogy a földre fektetett trózsákra ágyaztak nekik, amit aztán kitétek a kamrába vagy fészerbe. Gyakran még a ládának sem jutott hely a szobában, azt is a kamrában tartották.

A parasztcsaládoknál általános volt a két szoba, és aki csak tehetett, igyekezett az első szobát tiszta szobának fenntartani. A szobák ideálisnak elképzelt rendje leginkább ezekben valósult meg. A parádés szoba is sarkos elrendezésű volt, de általában nem volt benne tüzelőberendezés. A gyakran menyegyzetig feltornyozott vetett ágy az utcai és hátsó fal szögletében volt, egyes családoknál azzal is kiemelték, hogy alatta a földpadlót fehérre felmeszelték. Ha több eladó lány vagy menyecske volt a háznál, két vetett ágy is lehetett, amikben a soha nem használt, forhantos ágyneműt tartották. Ebben a szobában kapott helyet az ujabb, divatosabb kelengye butor. Így, a századfordulón, a sublótok megjelenésével a magasabb, négyfiókos sublót került az első szobába, a háromfiókos, vagy a láda a hátsóba. Ahol nagyszámu volt a család, és 3-4 ágyat is el kellett helyezni a lakószobában, ott a sublótoknak csak az első szobában jutott hely. Ahol több generáció, vagy házas testvérek éltek egy fedél alatt, már nehezebben lehetett megvalósítani a tiszta szobás rendszert. Ilyenkor aludtak az első szobában is, de előfordult, hogy nem fűtötték rendszeresen. A zsufolttságot csökkentette, hogy a legények, fiatal férfiak általában az istállóban aludtak.

A férjhez menő lány rangját jelezte, hogy milyen hozományt kapott. Módos gazdák lányai általában 9 vánkost és egy dunnát kaptak a naponta használt ágynemű mellett. Az alvó két vánkosból és egy dunnából állt.

Az ágyat a következőképpen vetették meg: a szalmazsákra /trózsák/ házilag szőtt, kenderből készült lepedőt, hamvast terítették. A legmódosabb családoknál erre keskeny derékaljat tettek, rá derékaljterítőt. Föléje került a gyolcsból készült slinglött lepedő. Ennek két, kivarrott végét az ágy közepe felé visszahajtották. Efölé hármas sorokban rendezték el a vánkосokat, melyeknek a szoba közepe felé eső végét bódogi himzéssel varrták ki, s a lyukhímzés alá rózsaszín, piros, kék, posztó csikot varrtak. A mintákat helyi drukkoló asszonyok nyomták elő.^{150/} A párnákra kétrét hajtvá állították fel a dunnát, amit lécekből összeállított ágytámasztóval támasztottak fel. Az ágyneműhöz megfelelő számú lepedőt és ágyhajtat kaptak. Az 1920-as évektől már ugy vetették az ágyat, hogy a lapedőre a kétrét hajtott dunnát helyezték először, s erre a vánkосok számától függően két vagy három sorban a vánkосokat. Ugy rendezték el őket, hogy a felső sorban a középső párna kissé a többi felé emelkedjen.^{151/}

Az egyszobás házakban persze nem volt mód vetett ágy fenntartására, de nem is igen volt rá szükség. A szegények csak a naponta használt dunnát és vánkost kapták, mikor férjhez mentek. Akinek jutott forhántos vánkос is, elég gondja volt, hogy hová tegye. A ládában megdohosodott, naponta leszedni az ágyról pedig körülményes volt. Szegényebb helyen nemcsak a derékalj hiányzott, de még szalmazsák sem igen volt. Csak szalmát raktak az ágyba, arra terítették a hamvast, rá a lepedőt. Kivarrott, slingölt lepedővel csak ünnepi alkalmakkor terítették le az ágyat.

A butorok változásai leginkább a ruha tárolására szolgáló kelengyebutorokon mérhetőek le, ezeknek a divatváltozásai, valamint a különböző rétegekhez való kapcsolódása ugyanis a házasságkötés révén jól követhető, időhöz köthető. Másrészt ezeket a ládákat, sublótokat, mint neves alkalomhoz kötődő tárgyakat, emlékként is sokáig megőrzik.

Bacon parasztcsaládoknál e kelengyebutorokat az emlékezettel beérhető időben párban adták. A régebbi típusu butor a fehérnemű tárolására szolgált, míg a divatosabb, újabb butorfélében a felső ruhákat őrizték. Szegény családok lányai csak egy ládát kaptak, de az sem volt ritka, hogy édesanyjuk stafirungos ládájával mentek férjhez. A cselédsorban élő férfiak is ládában vitték magukkal a gazda házához minden vagyonukat, ahol az istállóban aludtak.

A butorok beszerzésének fő alkalmai a vásárok voltak. A bagiak elsősorban az aszódi vásárokat keresték fel butorvásárlás céljából, ahol a helyi asztalosokon kívül jázsáságiak is nagy számban megjelentek butorokkal. A legelső fennállókat is jászbcrényi, jászfényszaru asztalosoktól vásárolták a 30-as évek elején, mert akkor a környéken fennálló szekrényeket még nem készítették. A butorokat stráfkocsin - az ágyakat szétszedett állapotban - szállították haza. Valószínűleg a Galga völgyében a múlt században tömegesen elterjedt komáromi ládákat is az aszódi vásáron szerezték be.^{152/} Ezen kívül felkeresték a hatvani, turai vásárokat is. Az egyszerűbb butorokat, főként lócákat, a helyi ácsok, asztalosok is elkészítették.

A tárolóbutorok közül az ácsolt ládára, szekrényre már csak kevesen emlékeztek. Mindössze egyetlen egyet sikerült felkutatnunk, ami egy jómódu gazda-család kamrájában husos szekrényként szolgált. Egy Bagra férjhez ment idős kartali asszony azonban elmesélte, hogy nagyanyja Kartalon az 1880-as években egy tulipános ládát, egy szekrényt és egy borjút kapott, amikor férjhez ment. A ládában a tarka ruhát, a szekrényben a fehér ruhát tárolta. Valószínű, hogy korábban Bagon is ismert volt a gömöri ácsolt láda kelengyebutorként is, napjainkra azonban ennek már nem maradt emléke.

A komáromi készítésű ládáknak sok példányát találtuk meg a gyűjtés során fészerbe, kamrába, a falajjába kitéve, fa, szén, termények, különböző lim-lomok tárolójaként. A ládák a komáromi butorstilus 3. és 4. periódusába tartoznak, csupán egy, átfestett ládáról gyanítható, hogy még a 2. stílusperiódus idején készült. Ennek alapján a komáromi ládák az egész 19. század folyamán a leggyakoribb kelengyebutorok voltak Bagon, mint a Galga völgy többi településén is. Gyakoriak alul fiókkal ellátott változataik is. E ládák mellett a múlt század végén egyszerűbb, barnára festett, vagy vörösesbarna-fekete, flóderozott diszítéssel ellátott kisebb-nagyobb ládák is elterjedtek, melyeket valószínűleg aszódi asztalosok készítettek. Legtöbbjük kihuzós láda, alul egy fiókkal. Sok már teljesen a sublótokat imitálja, homloklapjukra osztóleceket, gombokat, kulcspajzsokat szegeztek fel a fiókok jelzésére. A múlt század végén már nagy és kisládát kaptak párban a gazda-lányok, de már megjelent a sublót is. Szegény családok leányai azonban még a 20-as, 30-as években is egyszerű barnára festett ládát kaptak. A század végétől jelentek meg a barnára festett, flóderozott, majd politurozott sublótok, amelyeknek a kíséző butora a kisláda, kihuzós láda volt. Két oldalukon félbevágott, esztergált pálcákkal díszítették őket, a magasabb, ötfiókos változatok felső részén két kis fiók volt egymás mellett. A sublótok bekerültek a tiszta szobába a vetett ágy mögé, a láda pedig az ajtó mögé szorult, esetleg kikerült a melegkonyhába. A sublótok tetjét fehér, kivarrott toritőkkel fedték, s rá szimmetrikus rendben feszületet, kegytárgyakat, gyertyatartókat, bögréket helyeztek. Az első fennálló az 1930-as években jelentek meg Bagon, sublóttal párosítva. Az 1950-es évektől terjedtek el párban, de még ma is akad idős bagi asszony, akinek a házában nincs fennálló szekrény. A fennálló mellett is megfő a sublót, de még a barna kihuzós ládák, kisládák többsége is megtalálható a lakásban, ha nem is a szobában. A váltás időpontjára nézve következzon néhány konkrét példa.

A tulipános ládákról a legtöbb 70-80 éves adatközlő azt nyilatkozta, hogy az még nagyanyjuk kelengyebutora volt. Ez csak a legkésőbbi stílusperiódust képviselő ládáknál lehet, a többi még a XIX. század első feléből származik, tehát még tavolabbi elődjüktől maradhatott fenn. Az idős adatközlők édcanyja a századforduló körüli időszakban már nagy és kis ládát, vagy sublótot és kisládát, kihuzós ládát kapott.

Legidősebb adatközlőnk 1909-ben sublóttal és kisládával ment férjhez; egy másik idős adatközlő 1912-ben négyfiókos sublóttal és kihuzós ládával. A leggazdagabbak nem vásáron vették, hanem aszódi asztalossal csináltatták a sublótot és ládát. Az 1930-as években a leggazdagabb lányok már egy fennállóval és egy sublóttal mentek férjhez. 1932-ben kapott bagi lány először páros szekrényt, amit csak a jászberényi vásáron tudtak beszerezni. A páros szekrények, ill. a hálószoza garnitúrák azonban csak az 1950-es években terjedtek el szélesebb körben. Ekkor már Pestről is rendeltek butort.

A többi butordarabnak fennmaradt példányai jóval kevesebb variációt mutatnak. A saroklócák, karoslócák, melyek szétvágva még majd minden háznál megtalálhatók, kék, barna, zöld színre festett, deszkalábu padok voltak, keret-betétes szerkesztésű, vagy fűrészelt mintás deszka támlával. Utóbbiakat főként a helyi ácsok készítették. Akadtak pilléres lábakon álló, kávas szerkesztésű karoslócák is.

A mult századi asztaloknak alig egy két példánya maradt meg a kamrákba kitéve. Ezek az országosan elterjedt, klaszszicista jellegű asztalok voltak, lefelé keskenyedő hasábalaku lábukat alul ivelt vonalú, egymást keresztező merevítő deszkák kötötték össze, középen rozettával. Ezeket az aszódi vásárokon beszerzett, keskeny, esztergált lábu asztalok váltották fel, melyek lábát H-alakban kötötték össze az ugyancsak esztergált merevítők. Az asztalos készítette kávas szerkezetű székek, valamint a Thonet székek csak a századfordulótól kezdve kerültek be a szobába, az ágy előtti lóca helyére. Hagyományos formájú, vagy festett ágyakat nem találtunk, noha a szomszédos Hévízgyórkáról még 1900-as évszámot viselő festett ágyról is tudunk.^{153/} A Bagon sokat emlegetett toronyos nyoszolyák esztergált rudakkal és faragott mezős ágyvégekkel ellátott ágyak voltak, melyek fej felőli vége magasabb volt. Ahol sokan zsufolódtak össze a szobában, az ágyak mögött egyszerűbb deszka priccs, vacok is helyet kapott, s használtak sok helyen betolós ágyat, és asztalágyat is. A kisgyermekek rácsos oldalú ringó bölcsőben feküdtek.

A szoba berendezéséhez hozzátartoztak a falra akasztott diszitmények is. Bag lakóinak vallásos érzületét nemcsak az ut menti kereszték, a ház kéményén, oromzatán, kapuján elhelyezett kereszték jelezték, hanem a szoba berendezése is. A bejárattal szemközt lévő falon, a két ablak közt megdöntve felakasztott tükör fölött lógott a feszület. A tükröt kétoldalt apróbb keménycserép tányérokka l vették körül. A saroklóca feletti falfelületeken, de olykor az ágyak fölött is, szentképek sorakoztak, melyek elhelyezésénél az volt a fő rendezési elv, hogy szimmetrikusan helyezkedjenek el, és felső peremük egy egyenesbe essen. A képek többnyire vékony deszkakarmás színes olajnyomatok voltak, melyek Jézus és Mária Szívét, a Szentháromságot, Jézus mennybemenetelét, Mária megkoronázását és a világot tartó kis Jézust ábrázolták. A más Galgamenti falvakból ismert üvegképeknek Bagon nem sikerült nyomára akadni.^{154/} A szoba bejárata fölé a falra háziáldást függesz-

Az asztalt általában csak az első szobában terítették le vászon abrosszal. A hátsó szobában többnyire viaszos vászon terítő volt. A saroklőca szögletében volt a kenyeres kosár helye. A szobai mestergerenda tárolóhelye volt az imakönyveknek, borotválkozó készségnek, tőskatulának, szappannak. A törölközőt az ajtóba vert szegre akasztották. Az ajtó mögött volt a falon a fogas.

A szoba földjét hetente mázolták, majd sárga homokot szórtak rá, s azt csikosra felséperték. Csak 1945 után kezdtek rongyszőnyeget, pokrócot teríteni a szoba padlójára. Pokrócot sok háznál ma is készítenek. A villany bevezetése előtt az első szobában általában huzós, a hátsóban akasztós petróleum lámpával világítottak. Téli időben a hátsó szobában állították fel a szátyát, s ott is fontak. A szülő nő ágycát is a meleg, hátsó szobában készítették el. Ágya elé a gerendához főkötő lepedőt erősítettek. Ez közepen slingöléssel, két oldalt hímzéssel díszített gyolcs lepedő volt. Ezt, vagy hasonlót használtak akkor is, mikor az első szobában a halottat két székre tett kocsiodalra felravatalozták. Sok ilyen főkötő lepedőt őriznek ma is a családok, noha egy részüket szemfödőként a halottal eltemették.

A hagyományos sarkos szobaberendezést az I. világháború után kezdte felváltani a párhuzamos szobaberendezés. Ennél a karoslőca került az utcai homlokzat közepére, a két ablak elé, s eléje állították középre az asztalt. Az udvari és hátsó fal utca felőli végében egymással szemben helyezkedett el a két ágy, előttük székekkel. Az ágyak folytatásában újabb ágy, pírccs vagy diván következett, végül a sublót, esetleg szekrény. Ezt a szobaelrendezést több hosszuháznál ma is megtaláljuk, /15. ábra/ de idősebb emberek a modern házakban is gyakran így rendezik be szobájukat. A hátsó falnál egymás mellé helyezték, és a szoba közepe felé belógó ágyak polgári divatja Bagon alig terjedt el.

A huzatos, hideg szabadkonyhákknak alig volt butoruk. Az edények rakodóhelyeként az egyik padka szolgált, de használtak rakodásra ládát, stelázszerű polcokat is. A mosáshoz, lug készítéséhez szükséges hamut a hamuslukba, vagy egy edénybe kotorták. A kéményalját a pitvartól elválasztó boltívre, vagy a mestergerenda alatti falfelületre színcs, keménycserep tányérokat aggattak, ezek jelentették a konyha díszét. A pitvar csak átjáróként szolgált, és ott tartották az ajtó melletti vizlócán a vizes vedret. Nagyobb konyhákban, ahol nyáron étkezni is szoktak, asztalt is helyeztek el a pitvarban. A konyhák falát fehérre meszelték, vagy fehér agyiggal mázolták. Mindössze egy adatközlőtől hallottunk arról, hogy a század elején szokás volt a konyha hátsó falát bekarcolt virágmintákkal díszíteni. A házat évente kétszer, tavasszal és nyáron kimeszelték. A konyhát azonban minden szombatn rendbetették, kimeszelték, mint ahogy a kikopott padlót is hetente kellett mázolni.

A kamrák elsősorban élelmiszer tárolására szolgáltak. Ide hozták le a padlásról a füstölthust, ha már elkezdett cse-

pegni, itt tartották a gerendára erősített rácson vagy polcon a kenyeret. A dagasztószek és teknő, valamint a kenyérsütés eszközei is itt kaptak helyet. A mennyezetre erősített rudakra dobták fel a viselő ruhát, s ott lógtak a csizmák is. A kamrában tárolóként gyakran találni a szobából kiselejteztett butorokat is, ládát, padot, asztalt. A gazdaházak udvarról nyíló nagy kamráiban beépített gabonás hambárok sorakoztak. Szegényebb házaknál a gabonát ládában, zsákokban tartották, vagy leborították a padlásra. A szegényes, egyszobás házaknál különösen fontos volt a padlás tárolóhely szerepe, mint-hogy a kamra igen kicsi volt, és a család szaporodásával gyakran a kamrát is szobának használták. A padlás azonban a parasztgazdaságoknak is fontos tárolóhelye volt. A szépen sározott, évente megújított padlásra hordták fel a kukoricát, babot, diót, tökmagot, de oda borították le a gabonát is, ha nem fért a hombárba, vagy nedves volt. A padlásra kerültek az időlegesen használt butorok, házi eszközök is, mint a bölcső, és a szátva. Az istálló padlását szénapadlásként hasznosították, de felhasználták a kercsutfészter padlását is különféle termények, főleg kukorica tárolására.

A pincékben a zöldségen, burgonyán kívül bort is tároltak, minthogy szőlővel a legtöbb bagi család rendelkezett.

Az életforma megváltozásával eltűnnek a hagyományos hosszuházak, megszűnik a lakáshasználatnak az évszázadok során kikristályosodott, a munkához, életmódhoz igazodó rendje. Az itt leírtak visszaemlékezéseken alapulnak. Az idős bagiak nem kevés nosztalgiával idézték fel a múltat, még azok is, akiknek küzdelmes, nehéz sors jutott osztályrészül. Nekik köszönhető, hogy megismerhettük a lassan már csak archiv felvételeken látható régi házakban folyó életet.

Összefoglalás

Bag többutcsás település, jól elkülönülő gazda- és zselérsorral, amely századunkban mérnökileg kimért, sakktáblaszerű utcahálózattal bővült. A telkek utcavonalas beépítésűek. A kétbellekesség nyomait csak a múlt századi források alapján lehetett regisztrálni, akkor is csak a telkek egy kis hányadánál. Ugyanakkor a XVIII. században kimért, szabályos szalagtelkek egy részénél is nagy távolságra volt egymástól a lakóház és a szérüskert az istállóval. Megfigyelhető azonban a XIX. század közepe óta az a tendencia, hogy az istállót a lakóház folytatásában építsék fel. A gazdasági építmények az Alföld gazdálkodására jellemző, kevésbé szilárd építmények voltak, s hiányzott a hegyvidéki területek jellegzetes építménye, a csűr.

Amikor Bag népi építkezését próbáljuk a szűkebb és tágabb táj népi építészetében elhelyezni, nehéz helyzetben vagyunk, ugyanis a Galga mente népi építkezéséről sem készült még ösz-

szegzés. Csupán néhány falu, elsősorban Galgamácsa építkezéséről rendelkezünk bővebb adatokkal. Másfelől megnehezíti az általánosabb következtetések levonását, hogy a századfordulónál korábbi épület a gazdasoron nem maradt fenn, s ilyen épületről felmérésekkel sem rendelkezünk. Különösen a tüzelőberendezés, a tetőszerkezet tekintetében éreztük ennek hiányát.

Bagon két nagy tájegység határterületén fekszik. Ökológiai viszonyai, történeti fejlődése is részben az északi-hegyvidékkel, részben az Alfölddel rokonítják. Ezt tükrözi építkezése is: bizonyos időszakokban az északabbra fekvő területekkel, más periódusban az Alfölddel mutatott hasonlóságot.

Mint a hegyvidék és síkság találkozási zónájának, valamint a Duna-mentének fában aránylag gazdag területein, Bagon is elterjedt volt a XVIII. század végéig a vázas sövényfal, ezt azonban már a XVIII. század végén kezdte felváltani a vertfalas építkezésmód. A sárfal úgy tűnik, hogy nemcsak Bagon, hanem Pest megye északi területein is később jelent meg, mint a vertfal. Egészen az 1930-as-40-es évekig az egyik leggyakoribb, legkedveltebb faltechnika maradt, amit elsősorban parasztok alkalmaztak. Ezzel szemben a vertfal főként a szegényebb rétegek építkezésmódja volt századunkban. Ebben a szegény mutatkozik a Duna-Tisza köze délebbi területeitől, ahol a vertfal már a múlt század végére kiszorította a sárfalakat. Bagon és a Galga menti községekben ismeretlenek voltak az Alföld nagy területein alkalmazott vázas sárfalak, gőmölyefalak. Sem sárfalaknál, sem vertfalaknál nem találtuk emléket annak, hogy a falat oszlopokkal, karókkal erősítették volna. Ilyet századunkban már nem alkalmaztak. Ugyancsak nem döngöltek a vertfal rétegei közé szalmát, mint az a Duna-Tisza között szokásos volt. A fal venyigével való erősítése is csak szórványosan fordult elő, általános volt viszont a sarkakon függőleges szalmafonat beépítése. A falszélek verésére külön eszközt nem használtak.

A vályog szórványosan már a XIX. század második felében előfordult falazóanyagként, de nagyobb mérvű elterjedése csak századunkban következett be. A helyi, és távolabbi kőbányákból származó követ csak a századfordulótól használták alapozásra, lábazatok készítésére. A tégla alapozásra, és falazóanyagként ugyancsak századunkban terjedt el.

Bagon - néhány külső-ágasos zsupos ház hátsó homlokzata, valamint a külön álló istállók egy részének kivételével - a házak nyeregtetősek. A Galga völgyében észak felé haladva már fel-feltűnnek a felső csonkakontyos és kontyos tetőformák is, pl. Galgamácsán és Acsán, a legrégebbi épületállományban. Bagon, mint a Galga völgyi és a Pest környéki falvak nagy részében, még századunkban is akadtak külső-ágasos szelemenes házak. Többségük fonott oromzatu, és kétablakos utcai homlokzatu, eltrően pl. a Tápió-völgy és Alsónémedi külső-ágasos szelemenes lakóházaitól. Bagon a külső ágasos tartószerkezetet felváltó ollószáras tetőszerkezetnek alig maradt nyoma, szemben Galgamácsával és több Pest környéki településsel, ahol ilyenek nagy számban fennmaradtak. Bagon már a múlt század közepén áttérhet-

tek a szarufás tetőszerkezetre, amelynek a meglévő emlékanyag, és az adatközlők visszaemlékezése alapján is szinte kizárólagos megoldása az, hogy a szarufákat alul a födémgerendákba csapolták. Ennek némileg ellentmondanak a Magyar Néprajzi Atlasz 55/1 témájára, a szarufa alátámasztási módjára adott válaszok. A Baghoz közeli kutatópontokon eszerint a századforduló táján a szarufa a födémgerendákon nyugvó hosszanti gerendán nyugodott, s vége tulnyult azon. Ugyanezt rögzítette Gönyey Sándor Galgamácsán. Bagon ezzel szemben az ereszes és tornácós házaknál is, de még vízcsendesítővel toldott ereszaljánál is, a szarufa mindig a födémgerendákba van csopolva.

Bagra, és a Galga-menti falvakra is jellemző az utcafront felé kinyújtott tető. Nagyobb tetőkinyulásnál faoszloppal támasztották alá, így jöttek létre a Galga mente jellegzetes előtornácós házai, melyek Bagon is előfordultak, de nem akkora számban, mint a környező vegyes lakosságu falvakban. A fonott, tapasztott oromzatokat felváltó deszkaoromzatok közül Bagon az állóhézagos forma terjedt el, változatos formájú szellőző nyílásokkal.

A tetőfedésnél a Bagon alkalmazott nádterítésnek, és felvert zsuppal való fedésnek Galgamácsán, a Tápió vidékén, és általában a hegyvidék és síkság érintkezési sávjában is megtaláljuk analógiáit. A szomszédos községekből származó archiv fotók azonban arra figyelmeztetnek, hogy korábban a kévézett zsupfedés is elterjedt lehetett, sőt gyékénnyel, csátéval is fedhettek házakat. Minthogy Bagon zsupptetők az I. világháború óta nem készültek, ennek nyoma az emlékezetben nem maradt.

A födémek tekintetében ismét eltéréseket regisztrálhatunk a fában szegényebb alföldi területek építkezésétől. Míg ott a nád- és viklis mennyezetek voltak meghatározók,^{156/} addig Bagon, és a Galga völgy többi településén is, a keményfa gerendákból és pallókból, majd gyalult fenyőfa gerendákból és deszkákból készült födémek voltak általánosak. A mestergerenda alkalmazása a múlt század második felében szűnt meg. Általános volt a mestergerenda alatti támasztógerenda a szoba közepe táján. Ilyenről Gönyey Sándor nem adott hírt Galgamácsán. A Tápió-vidéken, és a Pest környéki szlovák falvakban pedig más elhelyezkedésben hallunk a mestergerenda alatti oszlopról.^{157/} A Bagon általánosan ismert támasztógerendák párhuzamait a palóc területen boldoganyának nevezett, szakrális tartalommal is felruházott faoszlopban látjuk.^{158/} Ezek elterjedését Bakó Ferenc kutatásai Heves megye déli és Szolnok megye északi részén is kimutatták, így a Baghoz közeli Boldogon, Csányban, Horton, Hatvanban, Vámosgyörkön.^{159/} A boldoganya megnevezés, és a hozzá kapcsolódó szakrális képzetek ezekben a falvakban sem voltak már ismereteseek. Bakó Ferencotól eltérően e támasztóoszlopok keletkezését nem a szelementartó ágasból eredeztetjük,^{160/} hanem valószínűbbnek érezzük Balassa M. Iván feltevését, hogy a belső fűtésű kemence felett a padlástérben épített szikrafogó "kiskemence" indokolta alkalmazását.^{161/} Bagon már csak a mestergerendát

gyámolító oszlop továbbélése, valamint a szabadkürtő terminus a szabadkémény jelölésére, emlékeztettek az északi ház egykori jelenlétére. Ennek egykori általánosabb elterjedését a XIX. század közepéről származó lakóházösszeírás is kétségtelenné tette. A kürtő elnevezés fennmaradása, valamint a mestergerenda alatti szobai támasztóoszlop egyttal arra mutat, hogy a bagi belső fűtésű kemencés házaknál a belső füst-elvezetés, a kürtő korábban megjelent, mint az északabbra fekvő területeken.

A XVIII. század végére megszűnt az északi-magyar típusú házak építése, Bag építkezése az alföldi építkezésmódhoz idomult. A szabadkéményes konyhák, kívülfűtős kemencék korai elterjedése Bagon nem meglepő, minthogy a Galga déli folyásánál fekszik, így a Tápió-vidékéről, a Jászságból érkező hatások előbb alakították át építkezését, mint a hegyvidékbe jobban benyúló, északi községeket. Galgamácsán más, a belülfűtős kemencékhez kapcsolódó elnevezés is fennmaradt, pl. a cselesznek,^{162/} ami Bagon már ismeretlen.

Bagon a gyűjtött adatok alapján csonkakupalaku és boglyaalaku kemencék voltak, amelyeket fűtésre, kenyér és kelt tészták sütésére, ételek melegítésére használtak, szurgyikja és padkája pedig fekvőhelyül is szolgált. Minthogy a szobai kemencék építése Bagon a század elején megszűnt, a két világháború között terjedő csonkakugla formájú, szögletes kemencék itt már nem épültek.^{163/} De nem találtuk nyomát a korábbi eredetű, nyeregalaku, hasábformájú és összetett kemencéknek sem, amelyek az alföldi és dunántúli eltérő háztípusok érintkezési zónájában hosszú észak-dél irányú sávban kimutathatók, így a Pest környéki és Duna menti falvakban is tudunk előfordulásukról.^{164/} Ugyancsak nem találtunk adatokat szeneskályhák vagy csempkemencék korábbi meglétére, noha Vajkai Aurél a Pest környéki szlovák falvakban, Gönyey Sándor Galgamácsán, Szokolyán, Diósjenőn és I.Sándor Ildikó a Börzsönyben még talált ilyeneket.^{165/} Bag esetében tehát az Alföld építkezésmódjához való idomulás nemcsak a kemence szájának a konyhába fordítását, és a szabadkéményes füstelvezetést jelentette, hanem az alföldi legáltalánosabb kemencetípus meghonosodását is.

Az alföldi területek tüzelőberendezéseitől eltérően Bagon hiányzott a Duna-Tisza közc közeleső területein már csak asztal funkcióban használt konyhai középpadka, és a katlan sem tartozott a konyha gyakori elemei közé. A Tápió-vidéken honos patkó-alaku katlanokkal szemben Bagon csak gazdaházak tágas konyháiban voltak hasábalaku rakott katlanok. E hiányok ellenére Bag a ház tüzelőberendezéscit és füstelvezetését tekintve a századfordulóig az alföldi, közép-magyar háztípus tipikus jegyét mutatta.

A századforduló után a Galga menti falvak, így Bag is eltérő uton fejlődtek, mint az alföldi települések. Míg ott a kaminkéményes melegkonyhák kialakítása évtizedekre fenntartotta a korábbi szobai és konyhai tüzelőberendezéseket,^{166/} addig Bagon már századunk elején kezdtek megszüntetni a szobai kemencéket, s a kemence kikerült a konyhába. Vagy a sza-

badkémény alatt épült fel, vagy annak elbontásával idegen eredetű, kőművesek által épített vindófnis kemencék vették át a kenyérsütés, husfüstölés szerepét. Ezek sem honosodtak meg azonban tartósan és általánosan, mert a század első évtizedétől már egyre több helyen cilinderkéményes házak épültek, s a kemencét már a kisházban, vagy az udvaron építették fel.167/

Bag építkezésére - már 1851-ben, amikor az első részletesebb házösszeírás keletkezett - jellemző a vagyoni-társadalmi megosztottság, ami a házak térbeli elhelyezkedésében, anyagában, nagyságában, beosztásában, berendezésében egyaránt jelentkezett. Gazdaházaknál a XIX. század közepe táján megjelent, és a századfordulóra általánossá vált a két szoba, amely a múlt század végén már a tiszta-szoba rendszerrel párosult. E házaknál a század elejétől általánosan elterjedt a tornác és a pince építése is. Ezzel szemben a szegénysorokon továbbra is egyszobás házak épültek, többnyire csak falajjával. Napjainkra a falurészek korábbi elkülönülése megszűnőben van, a régi hosszuházak helyén városias jellegű épületek emelkednek.

- - - - -

Itt mondok köszönetet mindazoknak, akik a tanulmányom megírását elősegítették: mindenekelőtt adatközlőimnek, továbbá Bag Nagyközségi Közös Tanács, a Gödöllői Földhivatal és a Pest megyei Levéltár aszódi fiókja dolgozóinak, valamint Polónyi Péternek, a Gödöllői Helytörténeti Gyűjtemény vezetőjének.

J E G Y Z E T E K

- 1/ Az 1980. január 1-i népszámlálás adatai alapján.
A Magyar Népköztársaság Helységnévtára. 1985., 129.
- 2/ Wellmann Imre Bagot ökológiai szempontból a Gödöllői domb-
sághoz sorolja, míg Hévizgyörköt már a Galga és Tápió men-
ti siksághoz, közelebbről a Cserhátaljához.
Wellmann I., 1967. 28-38, 89.
- 3/ Wellmann I., 1967. 33-34., Galgóczy K., 1877. 176.
- 4/ Fényes E., 1851. I. 66.
- 5/ Horváth L., 1982. 145.
- 6/ Wellmann Imre kimutatta, hogy a török-kort átvészelő 65
Pest megyei helység többsége a dombvidéken feküdt, ahol
az erdőborította magaslatok védelmet nyújtottak.
Wellmann I., 1967. 35. U.ő., 1933. 39., Horváth L., 1982.
58, 62-88.
- 7/ Horváth L., 1982. 112, 113.
- 8/ Bag lakói 1649-ben azt vallották, hogy volt idő, amikor
falujuk pusztán állt. Makkai L., 1958. 108., Horváth L.,
1982. 60, 61.
- 9/ Asztalos I., 1976. 4.
- 10/ Horváth L., 1983. 76.
- 11/ Horváth L., 1982. 67. A Palya család őseit 1658-ban még
Györkön találjuk. Horváth L., 1982. 91.
- 12/ Wellmann I., 1933. 37., 38., Horváth L., 1982. 112-116.,
Uő., 1983. 13, 14. Korabinszky már 1786-ban magyar falu-
nak jelzi, hasonlóképpen a későbbi ismertetések is. Kora-
binszky M.J., 1786. 23.
- 13/ Makkai L., 1958. 120, 121., Horváth L., 1982. 88-98.
- 14/ Makkai L., 1958. 127, 57. ábra., Horváth L., 1982. 97,
98.
- 15/ Wellmann I., 1967. 167, 168.
- 16/ Bagh Község Urbárium 1770. PmL. 165.a. Bag urbéri pere.
Urbarialis Contractus 1774. PmL.IV.165.a. Bag urbéri pere.
- 17/ Wellmann I., 1933. 39, 40., Makkai L., 1958. 128, 129.,
Horváth L., 1982. 140.
- 18/ Wellmann I., 1933. 47.
- 19/ Pest megye műemlékei, 1958. 241.
- 20/ Horváth L., 1984. 158, 159.
- 21/ Horváth L., 1982. 146, 147, 154.
- 22/ A II. József félc katonai felmérésen jól kivehetők a
falu nyugati végén lévő szérüskertek, nem jöel viszont
kerteket a térkép a mai Puskin utca és a szőlők közti ter-
ületen. Minthogy utóbbi külső szérüskertek az 1780-as
évek után kiépülő falurész házához tartoztak elsősorban,
feltehető, hogy a XVIII. század végén, a XIX. század ele-
jén keletkeztek.

- 23/ Bag rendezett határának földkönyve 1864/65. PmL.IV. 165.c. 14. kötet., Bag - Birtokbevallási jegyzőkönyv 1851. PmL.IV.165.c. 13. kötet. Itt köszönjük meg a Pest megyei Levéltár munkatársainak a kutatásban nyújtott önzetlen segítségét.
- 24/ Bag község személyes összeírásai 1815-1845.PmL.IV.165.a.
- 25/ Az első kataszteri térképnek sajnos nem sikerült nyomára akadnunk. Az 1882-ben készült színezett kataszteri térképet a Nagyközségi Közös Tanács őrzi, ezzel azonos a gödöllői Járási Földhivatalban lévő 1885-ös térkép. A térképek kutatásra való átengedéséért köszönet illeti a Tanács és a Földhivatal dolgozóit.
- 26/ Vargha László a település rövid ismertetésekor megjegyzi, hogy Bag egyes részein "kertes településre utaló telekbeosztás" figyelhető meg. Pest megye műemlékei 1958. 242. Bagon az emlékezetben igen halvány nyoma maradt az egykori külső szérűskerteknek, ugyanakkor a szomszédos Hévízgyörköt többen megemlítették, hogy ott volt kertesség. Wellmann Imre kiemeli, hogy a Gödöllői uradalom területén is megvannak a kertesség nyomai, mégpedig elsősorban a régi települési falvaknál. A térképmellékleten éppen Hévízgyörk alaprajzát közli az első katonai felmérés alapján, mint tipikus kertes települését. Wellmann I., 1933. 48.
- 27/ A Járási Hivatal Művelődési Osztálya 1974-75-ben katasztert készítettett a falu házairól, feltüntetve építési idejüket. Jóllehet a bementett évszámok nem mindig megbízhatóak, különösen a régi építésű házak esetén, melyek tulajdonosai többször cserélődtek az idők során. Tájékozódásul mégis érdemes megemlíteni: a Puskin utcában 8 épületet, a Vöröshadsereg utcában ötöt, a Szőlő utcában hatot, az Erdő utcában és az Árpád utcában egyet-egyet jelöltek meg XIX.századnak. Az épületek többsége a XIX. század végén épült, kivéve néhány Puskin utcai épületet. Az azóta eltelt 13 év alatt még tovább csökkent a múlt századi lakóházak száma. Bag. Házak építési ideje. APMA 5/68.
- 28/ Az utcanevekre, a ma is élő helynevekre vonatkozóan ld.: Dr. Balázs József: Bag földrajzi nevei. 404/85.
- 29/ Bag- Birtokbevallási jegyzőkönyv 1851. PmL. IV. 165. c. 13. k.
- 30/ Ld. a 28. sz. jegyzetet.
- 31/ Bag rendezett határának földkönyve 1864/65. PmL.IV.c. 14. k. Horváth L., 1982. 144.
- 32/ A közeli Hévízgyörkről származó adat szerint Somogyi Ilo-
na, 60 éves asszony, azt vallotta 1658-ban, hogy a régi időben az egyházi eszközöket a török elől gabonásverembe rejtették. Horváth L., 1982. 92. A gabonásveremnek még az 1864-es földkönyvben is szerepelnek, az 1882-es kataszteri térképen viszont már nem jelölték őket. Ezzel egybevág egyik adatközlőnk infomrációja: dédnagyapja /1814-1876/ még használta az állomási új épületsor és a műut közti területen a mocsolyák szomszédságában lévő gabonásveremket, nagyapja /1848-1904/ viszont már nem. Hévízgyörkön

- tovább használatban maradtak a csoportosan elhelyezkedő gabonásvermek, adatközlőnk még látott kb. 1,5 m mély, "gömbölyű" gabonásvermeket az állomás feletti domboldalon. Ld. még: Horváth L., 1982. 127.
- 33/ Galgóczy K., 1877. 175-176.
- 34/ Horváth L., 1982. 156-158.
- 35/ Uo. 157.
- 36/ Ld. a 28.sz. jegyzetet.
- 37/ Ld. a 14.sz. jegyzetet, továbbá: Pest megye műemlékei 1958. 242.
- 38/ Horváth L., 1982. 155.
- 39/ Pest megye műemlékei 1958. 242., Horváth L., 1982. 157. Felmerte: Nagy Terézia és Tölgyesi Ernő, 1973. SZNMN 368.
- 40/ Bag helysége Urbéri Személyes Összeírása 1845. PmL. IV.a. Bag rendezett határának földkönyve 1864/65. PmL. IV. 165.c. 14. k., Horváth L., 1982. 157-158, 192.
- 41/ Horváth L., 1982. 140.
- 42/ Nagy Ludovico, 1828. I.
- 43/ A lakosság számára: Fényes E., 1851. I. 66. A lakóházak számát az 1851-es birtokbevallási jegyzőkönyv, valamint az 1864-es földkönyv adatai alapján 242-re becsülhetjük.
- 44/ A Magyar Korona Országainak Helységnévtára, 1882. 34.
- 45/ Magyar Statisztikai Közlemények Új sor. I. 1902. 195.
- 46/ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye általános ismertetője és gazdacimtára. Északi körzet ismertetője. 1931. 265.
- 47/ A Magyar Népköztársaság Helységnévtára, 1985. 129.
- 48/ Horváth L., 1982. 271.
- 49/ Ld. a 28.sz. jegyzetet; Horváth L., 1982. 227-228.
- 50/ Horváth L., 1982. 226-227.
- 51/ Ld. a 33.sz. jegyzetet.
- 52/ Horváth L., 1982. 212. Hasonló elnevezéseket találunk Hévízgyörkön, ahol a Napsoron éltek a legmódosabb gazdák. Őrszigethy E., 1986.
- 53/ Horváth L., 1982. 162-165.
- 54/ Bag rendezett határának földkönyve 1864/65. PmL. 165.o. 14. k.
- 55/ Wellmann Imre a gödöllői Grassalkovich uradalom gazdálkodását vizsgálva az 1770-1815 közötti időszakban arra a megállapításra jut, hogy ebben a periódusban nem jellemző a jobbágybirtok felaprózódása. Ezt azzal magyarázza, hogy az uradalom falvaiban az "Anerbenrecht", az elsőszülött fiú öröklési joga érvényesült, a nem öröklő parasztfiúk viszont a zsellérek sorát gyarapították, s belőlük kerültek ki az uradalmi bércsek, taksások is. Wellmann I., 1933. 127-128. A XIX. századi viszonyokra már semmiképp sem áll ez a megállapítás: a telket, szőlőt az örökösök közt egyenlően felosztották, csupán a beltelkeknél kerülték a megosztást. Gyakori volt viszont, hogy külön kenyéren élő testvérek egy házban éltek.
- 56/ Őrszigethy Erzsébet a szomszédos Hévízgyörk sokban hasonló viszonyairól fest igen szemléletes képet. Őrszigethy E., 1986. 82-88.

- 57/ Horváth L., 1982. 67-68.
- 58/ Bag község személyes összeírásai 1815-1845. PmL.IV.165.a.
- 59/ U.o.
- 60/ Ld. a 23.sz. jegyzetct.
- 61/ Horváth L., 1982. 193, 212, 213. Hévizgyörk férfinépének pesti munkavállalásáról, a gazdaságok átalakulásáról ld. Őrszigethy E., 1986. 87, 100-105.
- 62/ Ugyanerről a jelenségről: Őrszigethy E., 1986. 83-84.
- 63/ Ld. a 16.sz. jegyzetct.
- 64/ Bag rendezett határának földkönyve 1864/65. PmL. IV. 165. c. 14. k.
- 65/ A második katonai felmérésen sok pontatlanság tapasztalható: nem jelölték pl. a Kiskőrös utca házait, noha azok már az első katonai felmérés idején is megvoltak.
- 66/ Hasonló telekrendezést ismertet Bakó Ferenc több Heves megyei faluból. Maklár esetében a hosszú szalagtelkek az 1770-es években végbement földesuri beltelekrendezés nyomán alakultak ki, a korábbi szálláskertes települési rend felszámolásával. Bakó F., 1964. 308-312.Üő., 1969. I. 433.
- 67/ A birtokbevallási jegyzőkönyv, valamint a földkönyv is csak abban az esetben tüntette fel a szérűskertet, vagy külső kertet, ha az a lakótelektől elkülönítve feküdt.
- 68/ Gönyey S., 1940. 34, 36, 37., Üő., 1939. NMEA 16., NM F 82 431-82 447.
- 69/ Horváth L., 1983. 54.
- 70/ Ld. az 54. sz. jegyzetct.
- 71/ Bátky Zs., 1930. 113-137.
- 72/ Kálmán B., 1977. 80-82, 119.
- 73/ Filep A., 1980. 320-325., Dám L., 1980.
- 74/ Filep A., 1977. 728-731., Balassa M.I., 1985. 112-117.
- 75/ Bakó F., 1974. 222-228, 254-255, 275-276. Balassa M.I., 1985. 112-117.
- 76/ Balassa M.I., 1980. 132-133., Üő., 1981. 167-168.
- 77/ Bakó F., 1974. 222-228, 254-255.
- 78/ Ld. a 77.sz. jegyzetct, és I.Sándor I., 1977. 389-393.
- 79/ Bakó F., 1975. 185-187, 208., Üő., 1969.447.
- 80/ Bakó F., 1974. 226, 246-247., Balassa M.I., 1985. 115.
- 81/ A kürtő meglétére Nógrád megyéből 1712-ből van az első adat. A kürtő az északi magyar háztípus elterjedési területén különböző időkben jelent meg. Hont megyében még egy évszázaddal később is akadt kürtő nélküli füstös ház. A délebbi, síkság felé eső területeken korábban terjedt el a belső füstelvezetés. Bakó F., 1974. 244-254., Balassa M.I., 1985. 166-167.
- 82/ Magyar Stat. Közl. Uj sor. I. 1902. 195.
- 83/ Wellmann I., 1967.
A Grassalkovich-uradalom bagi erdciről készült kimutatás szerint a leggyakoribb fafajták a tölgy és a gyertyán voltak.
- 84/ Wellmann I., 1967. 164.
- 85/ Gönyey S., 1942. 223, 231., Ébner /Gönyey/ S., 1927. 156.
- 86/ Filep A., 1980. 248.

- 87/ Bakó F., 1967. 185-189, 193., Uő., 1969. 435-437.
- 88/ Gönyey S., 1940. 22-23.
- 89/ Wellmann I., 1933. 145.
- 90/ Wellmann I., 1933. 117, 144-146.
- 91/ Vajkay A., 1937. 121.
- 92/ Hasonló sövény gunyhók Alsónémediben is voltak a Gyáli szőlőkben. Csoma Zs., 1980. 334.
- 93/ Zólyomi József levéltári adatok alapján Nógrád megyében a XIX. század második felére teszi a sövényfalak kiszorulását, ettől kezdve már csak közfalként, vagy melléképületek falazataként fordult elő. Zólyomi J., 1974. 16.
A Heves megyében felderített karóvázas sövényfalú épületek többsége ugyancsak XVIII. századi eredetű volt. Bakó F., 1967, 167.
- 94/ Halász P., 1985. 371.
- 95/ Horváth L., 1982. 156.
- 96/ Magyar Stat. Közl. Uj sor. I. 1902. 195.
- 97/ Wellmann I., 1933. 161, 178-185., Asztalos I., 1979. APMA 299/80.
- 98/ Az 1920-as években épült vertfalú házaknál általában három sor téglát raktak alapozásnak.
- 99/ Asztalos I., 1979. APMA 299/80., Uő., 320/85.
- 100/ A szomszédos hévizgyörki rópatéglás házakról, azok rangjelző szerepéről ld.: Őrszigethy E., 1986. 37.
- 101/ Hévizgyörkön egy 1838-ban épült vertfalú lakóház fala 80 cm széles volt. Őrszigethy E., 1986. 36.
- 102/ Gönyey Sándor Väckisujfalun jegyezte fel, hogy régi vertfalú házak bontásánál fadarabokat találtak, melyek a fal erősítésére szolgáltak. Egy ilyen väckisujfalui ház gerendáján 1772-es évszám volt olvasható. Gönyey S., 1939. NMEA 16, 5382. Novák László is megemlíti, hogy a legrégebbi házak falát faoszlopokkal erősítették a Tápió mentén. Novák L., 1985. 425. Bagon még a régi ágasfás házaknál sem találtunk adatot a földfalak oszlopokkal, karókkal történő erősítésére.
- 103/ A vertfal építésének technikáját egészen hasonlóan írja le Gönyey Sándor Galgamácsáról. Ott is szalmafüzért tettek a falsarokra. Ennek szerencséjéhez szerepéről Bagon nem tudtak. Gönyey S., 1940. 25.
- 104/ Wellmann I., 1967. 168.
- 105/ Gönyey S., 1940. 24.
- 106/ Vajkai A., 1937. 121.
- 107/ Sztrinkó I., 1987. 78-79.
- 108/ A Bakó Ferenc által közölt Heves megyei középoszlopoktól eltérően Bagon ezek nem a kemencepadkánál álltak, hanem a szoba közepe táján. Bakó F., 1967. 222-232.
- 109/ Bag környékén másutt is találkozunk a szelementartó fél-ágas ollófa megnevezésével: pl. Galgamácsán, Szadán. Gönyey S., 1939. NMEA 5382. 4., Uő., 1942. 223, 224.
- 110/ Gönyey Sándor ezzel szemben Galgamácsán, Szadán is talált ollószáras-szelemenes házakat, Galgamácsán több rajzot, fényképet is készített ezekről. Gönyey S., 1940.,

- 23-25,27., Uő., 1942. 225. A Néprajzi Atlasz a Baghoz közeleső kutatópontokon az ollólábat és ágast együtt említi, mint a szelemen leggyakoribb alátámasztóját a századfordulón, sőt több helyen tulnyomórészt, vagy kizárólag ollóláb szerepel. Ezzel szemben Bagon alkalmazásának nagyon kevés emléke maradt. Barabás J., 1967. 43, 54/2. térkép.
- 111/ Ezt az adatot óvatossággal kell kezelnünk. Galgamácsán, Szadán a szelemen házak szarufája nem a sárgerendán, hanem a fődémgerendákon végigfektetett gerendán nyugodott, amit Gönyey Sándor ábráján sárgerenda elnevezéssel jelöl. Szadán ugyanezt vizvető gerendának nevezték. Gönyey S., 1939. NMEA 5388. 44., Uő., 1942. 223.
- 112/ Gönyey Sándor is megemlíti egy galgamácsai szelemenes háznál, hogy "a szoba feletti belső ágasfa a szobaajtó mellett a falban fut le". Gönyey S., 1939. NMEA 5388. 33.
- 113/ Bagon már a XIX. század utolsó negyedében épült Erdő u. 8. sz. háznál is, századunkban pedig kizárólagosan olyan szarufás tetőszékek épültek, hogy a szarufák végét a fődémgerendákba csapolták. Ez ellentmondásban áll a Néprajzi Atlasz adataival, mely szerint a Baghoz közeli kutatópontokon a koszorugerendán nyugvó, csüngő szarufás szerkezet volt a századfordulón a leggyakoribb. Barabás J., 1967. 43-45., 55/l. térkép.
- 114/ Ld. a 96.sz. jegyzetet.
- 115/ U.o.
- 116/ Jegyzőkönyv f 1277. számra Bagh község urbéri rendezési perében elrendelt előmunkálat és hivatalos nyomozások eszközléséből. 3379 December 15. 1859. PmL. IV.165.a. Bag urbéri pere.
- 117/ Balassa M.I., 1961. 138., Bakó F., 1969. 439., Gönyey S., 1942. 224,233., Uő., 1939. NMEA 5388. 31., Halász P., 1985. 384.
- 118/ Gilyén N., 1985. 158-160.
- 119/ U.o. 165. Diszszarufának nevezték a Börzsöny vidéken is Halász P., 1977.
- 120/ Hasonló módon mázolták, majd homokkal szórták fel a padlót a Tápió-vidéken is. Halász P., 1985. 385-386.
- 121/ Horváth L., 1982. 272.
- 122/ Váckisujfalu: NM F 82 459, 82 460., Gönyey S. felvétele, 1938., Domony: NM F 249 191, 249 192. Bodó Sándor felvétele, 1970.
- 123/ Hasonlóról ír Hévizgyörkön Ūrszigethy E., 1986. 40.
- 124/ Horváth L., 1982. 273.
- 125/ Hasonló sárkémény rajzát közli Gönyey Sándor Szadáról, Novák László Tápiószecsőről. Gönyey S., 1942. 228, 229., Novák L., 1985. 433.
- 126/ I.Sándor I. 1985. 452-456. Hasonlóról ír Borzsák Endre is Monoron és Gombán. Borzsák E., 1941. 210. Ezzel szemben Bagon nemcsak rakodó padka nem volt, de még a két oldalfal mentén sem volt minden háznál padka. Főként szűkebb konyháknál egyetlen padka volt csak, ami a szabad tűzhely funkcióját látta el.

- 127/ Sztrinkó I., 1987. 99-101.
- 128/ I.Sándor I., 1985. 459-460, 519.
- 129/ Szögletes, csonkagula alakú kemencék a Galga völgyében is voltak, pl. Galgamácsán. Gönyey S., 1940. 24-26. Ugyanitt Gönyey Sándor néhány zöld csempekemencét is talált: Gönyei S., 1940. 27., NM F 82 452. A Pest megyei szlovák lakosú falvak szögletes kemencéiről, kályhaszemés és csempekemencéiről ld. Vajkai A., 1937. 119, 124, 127-130.
- 130/ I.Sándor I., 1985. 480-482, 493, 518. Ld. még Sztrinkó I., 1987. 92.
- 131/ Vajkai Aurél pl. Galgamácsáról is megemlíti. Vajkai A., 1937. 128-131.
- 132/ Az urbéri rendezés során lefolytatott hivatalos nyomozás során a volt bagyi urbéresek azt állították, hogy "a községnek mind épületi mind tüzi faizása volt és van, minden telek után a tüzi faizás évenként 8 szekér szálfából állt, a zsellérek ezeknek gallyait kapván; az e részbeni gyakorlat 1848 után nem változott, s kapták az épületi és tüzi faizást a helybeli és juharosi pusztai /mely a gödöllei járásban van/ erdőből..." Ezzel szemben az alperes szerint "a bagyi volt urbéresek erdei hasznvételi joguk, csak a szoros értelemben tüzi faizásból állt, mégpedig az egész telek után 8 szekér galyfa vagy rásgya, odvas és kiszáradt fa vagy tuskóból..." PmL.IV.a. Bag urbéri pere.
- 133/ Ilyen hasábalakú, "aláfütős" konyhai kemence rajzát közli Gönyey Sándor Galgamácsáról. De hasonló uton haladt a tűzelőberendezés alakulása a Börzsöny vidékén is, ahol a konyhai szögletes kemencéknek ötféle elhelyezkedési módját mutatta ki I.Sándor Ildikó a szabadkéményes konyhákban. Gönyey S., 1940. 26, 28., I.Sándor I., 1977. 359, 370-378.
- 133a/ I.Sándor I., 1985. 471, 472, 476-480.
- 134/ Gönyey S., 1940. 28. Galgamácsai vindófnis kemencék rajza: NMEA 5382. 109., 5388.40.. Hasonló vindófnis épületek századunk 20-as, 30-as éveiben a Börzsöny vidékén is. I. Sándor I., 1977. 378-381.
- 135/ Ébner /Gönyey/ S., 1927. 155-160., I.Sándor I., 1985. 471.
- 136/ Ilyen vindófnis kemence található még a Vöröshadsereg u. 104.sz. házban.
- 137/ Hasonló vindófnis közül I.Sándor Ildikó egy perőcsényi nyárikonyhából. I.Sándor I., 1977. 382, 387.
- 138/ A nyárikonyhák építésének hasonló folyamatát írja le I.Sándor Ildikó a Tápió vidéki és börzsönyi falvakból. I.Sándor I., 1977. 381-382., Úő., 1985. 513-516. Ld. még Sztrinkó I., 1987. 105-106.
- 139/ I.Sándor I., 1985. 515., Úő., 1977. 381.
- 140/ Horváth L., 1982. 277.
- 141/ A Duna-Tisza közén is a XIX. század utolsó harmadában, nagyobb arányban a századfordulón jelent meg a második

- szoba, vele együtt a tiszta-szoba rendszer. Ezzel szemben a visszafogottabb fejlődésű hegyvidéki területeken nem vált általánossá a második szoba. Az 1970-es népszámláláskor a lakásoknak Heves megyében 38,7 %-a, Nógrád megyében 40,8 %-a, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 43,8 %-a, Szolnok megyében 52,4 %-a kétosztatu, szobakonyhás volt. Sztrinkó I., 1987. 111-112., Bakó F., 1975. 182,194,209-211.
- 142/ Hévizgyörkön a Dózsa Gy. utca az 1920-as években épült be ilyen előtornácós házakkal. Flórián M., 1970. NMEA 11 241., NM F 247 137.
- 143/ Domony: Vajkai A., 1927. 132-133., Bakó F., 1976. 139-141., Galgamácsa: Gönyey S., 1940. 25,27-28. Északon Acsáig követhető a kétoszlopos homloktornác a Galga völgyében és a szomszédos településeken /Acsa, Váckisujfalu, Galgamácsa, Zsidó, Kartal, Verseg, Domony, Bag, Hévizgyörk, Galgahéviz/.
- 144/ Ilyennek rajzát közli Hévizgyörkről Gilyén N., 1985. 159.
- 145/ Vajkai A., 1927. 131,133., Bodó Sándor 1970. NMEA 11 303.5., továbbá Váckisujfalu: NM F 82 459. Gönyey S. felvétele, 1938.
- 146/ Őrszigethy E., 1986. 34,128.
- 147/ Uő., 1986. 150.
- 148/ Hévizgyörk hasonló viszonyairól: Uő., 1986. 40,43,44.
- 149/ A másodlagosan felhasznált mestergerenda másik oldalán egy hasonló csaplyuk látható, így valószínűnek tűnik, hogy egy korábbi mestergerendát használtak fel, amely alatt ugyancsak volt támasztóoszlop.
- 150/ Szücs Ágota-Gót Julia 1952. NMEA 4933. 4-5.
- 151/ Ilyen vetett ágy rajza látható: Szücs Ágota - Gót Julia 1952. NMR 7050.
- 152/ Pl. Galgamácsán: NM F 82 543, 82 544, 82 694-5.
- 153/ NM F 210 487.
- 154/ Pl. Turán: NM F 82 703.
- 155/ Sztrinkó I., 1987. 54,48.
- 156/ Uo. 78.
- 157/ A Tápió vidéken a régi ágasfás házaknál a konyhában, az oldalfal szélén volt a mestergerendát alátámasztó ágas. Vajkai Aurél Csomádon említ egy 1793-as évszámú mestergerendás házat, amelynél a szelement 3 ágasfa, a mestergerendát két ágas támasztotta. Elhelyezkedésükről sajnos nem ir. Egyedül a Gönyey Sándor által közölt gyóni kétosztatu háznak van a szoba közepén, a kemencepadka sarkánál emelkedő "gyámoszlopa". I.Sándor I., 1985. 456., Vajkai A., 1927. 133., Ébner /Gönyey/ S., 1927. 156.
- 158/ A mestergerendát gyámolító oszlopra országsszerte találunk elszórtan adatokat. Filep A., 1979. 506-507. Elterjedésének gyakorisága alapján mégis az egykor belső fűtésű kemencével rendelkező északi magyar házvidéknek a sajátos eleme, ezért is tartják palóc etnikus sajátosságának. Bakó F., 1967. 219.

- 159/ Bakó F., 1967. 216-218, 222, 237.
 160/ Bakó F., 1967. 238-239.
 161/ Balassa M.I., 1980. 132-133.
 162/ Gönyey S., 1940. 25, 28.
 163/ Dám L., 1986. 239.
 164/ Balassa M.I., 1985. 140-144., Vajkai A., 1927. 124, 125, 128.
 165/ Vajkai A., 1927. 124, 127, 128., Gönyei S., 1937. 293-294, Uő., 1938. 275. Halász Péter, Novák László és I.Sándor Ildikó az 1970-es években már csak az egykori csempekemencék, zöldkályhák csempéivel kirakott sparhelteket találtak. E csempekemencék alakjukban, funkciójukban is a lapostetejű kemencéket követték, melyek korábban a Börzsöny vidékén is elterjedtek voltak.
 Halász P., 1977. 334, 338., Novák L., 1977. 296., I.Sándor I., 1977. 363-369, 395, 398. 1. 43. jegyzet.
 166/ I.Sándor I., 1965. 476-478, 519., Dám L., 1980. 123., Sztrinkó I., 1987. 104.
 167/ Ehhez hasonló fejlődésmenet zajlott le a Börzsönyben. I.Sándor I., 1977. 370-388, 396.

- Asztalos István, 1976. Galga-völgy földrajzi nevei Pesty Frigyes Kéziratost helységnévtárában. Muzeumi Füzetek 8. Aszód.
- Bakó Ferenc, 1964. Maklár. Településnéprajzi tanulmány. Egeri Múzeum Évkönyve.
- Bakó Ferenc, 1967. A faépitkezés emlékei Heves megyében. Egeri Múzeum Évkönyve.
- Bakó Ferenc, 1969. Település, népi építkezés. In: Heves megye műemlékei I. Szerk., Dercsényi Dezső-Voit Pál. Budapest.
- Bakó Ferenc, 1974. Észak-magyarországi parasztházak tüzelőberendezésének történeti előzményei. Egeri Múzeum Évkönyve.
- Bakó Ferenc, 1975. A parasztház alaprajzi fejlődése Észak-Magyarországon. Egeri Múzeum Évkönyve.
- Bakó Ferenc, 1976. Tetőformák, homlokzatok a Bükk és a Mátra vidékének parasztházain. Egeri Múzeum Évkönyve.
- Balassa M. Iván, 1980. Dél-Borsod település- és építéstörténetének vázlata. Ház és Ember I. Szentendre.
- Balassa M. Iván, 1981. A lakóház történeti fejlődése Észak-Magyarországon. Kandidátusi értekezés. Kézirat.
- Balassa M. Iván, 1985. A parasztház évszázadai. Békéscsaba.
- Barabás Jenő, 1967. Mutatvány a Magyar Néprajzi Atlasz anyagából. 43. Tetőváz. 55. A szarufa elhelyezkedése. Néprajzi értesítő.
- Bátky Zsigmond, 1930. Magyar tüzhelyek és háztípusok. Néprajzi értesítő.
- Borzsák Endre, 1941. A régi tüzhely, ételek, étkezés. /Comba, Monor, Pest megye/. Ethn. 209-222.
- Csoma Zsigmond, 1980. Alsónémedi helye az Alföldi borvidék homoki szőlő- és borkulturájában. In: Alsónémedi története és néprajza. Szerk.: Balassa Iván. Alsónémedi.
- Dám László, 1980. Magyar néprajz I. Építkezés. Budapest.
- Dám László, 1982. Az alföldi lakóház történeti fejlődésének vázlata. In: Néprajzi tanulmányok. Szerk.: Balassa Iván-Ujváry Zoltán. Debrecen.
- Dám László, 1986. A lakóház táji változatainak és történeti fejlődésének problémái az Alföldön. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk.: Novák László-Selmeczi László, Nagyköörös.
- Ébner /Gönyey/ Sándor, 1927. Kaminkéményes konyhák Bugyi, Sári, Dabas és Gyón Pest megyei községekben. Néprajzi értesítő.
- Fényes Elek, 1851. Magyarország geographiai szótára. I. Pest.
- Filep Anta, 1977. Északi magyar háztípus. Néprajzi lexikon I. Budapest.

- Filep Antal, 1979. Ház középszlopa. Néprajzi lexikon 2. Budapest.
- Filep Antal, 1980/a. Középmagyar háztípus. Néprajzi lexikon 3. Budapest.
- Filep Antal, 1980/b. Alsónémedi települése és építkezése. In: Alsónémedi története és néprajza. Szerk.: Balassa Iván. Alsónémedi.
- Galgóczy Károly, 1876-77. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye monographiája III. Budapest.
- Gönyey Sándor, 1937. Az ősi faépítkezés emlékei Diósjenőn és környékén. Néprajzi Értesítő.
- Gönyey Sándor, 1938. Szokolya népi építkezése és háztartása. Néprajzi Értesítő.
- Gönyey Sándor, 1940. Adatok Galgamácsa néprajzához. Néprajzi Értesítő.
- Gönyey Sándor, 1942. Budapest környékének községei. Szada. Néprajzi Értesítő.
- Gilyén Nándor, 1985. A magyarországi lakóházak deszkaoromzatairól. Ház és Ember.
- Halász Péter-Suda Vilmos, 1977. Népi építészet és lakáshasználat változásai a Börzsöny vidékén. In: Börzsöny néprajza. Szerk.: Ikvai Nándor, Studia Comitatus 5., Szentendre.
- Halász Péter, 1985. A Tápió menti falvak telekhasználata és építkezésének változásai. In: Tápió mente néprajza I. Szerk.: Ikvai Nándor, Studia Comitatus 15. Szentendre.
- Horváth Lajos, 1982. Bag története. Bag.
- Horváth Lajos, 1983. A Galga-mente történetének írott forrásai 1686-1711. Muzéumi füzetek 26. Aszód.
- Horváth Lajos, 1984. A Galga-mente történetének írott forrásai 1699-1728. Muzéumi füzetek 30. Aszód.
- Kálmán Béla, 1977. Nyelvjárásaink. Budapest.
- A magyar nyelvjárások atlasza, 1968. Szerk.: Deme László-Imre Samu. Budapest.
- A Magyar Korona Országainak Helységnevtára, 1882. Szerk.: Kollerffy Mihály és Jekelfalussy József. Bp.
- A Magyar Népköztársaság helységnevtára. 1985. Budapest.
- Magyar Statisztikai Közlemények. 1902. Uj sorozat I. Budapest.
- Makkai László, 1958. Pest megye története. In: Pest megye műemlékei. I. Szerk.: Dercsényi Dezső. Budapest.
- Nagy, Ludovico, 1828. Notitiae Politico-Geographico-Statisticae Inclyti Regni Hungariae, Partimque eidem adnexarum. I. Budae.
- Novák József Lajos, 1914. Rákospalota néprajzi leírása. Néprajzi Értesítő.
- Novák László, 1977. A Börzsöny ÉNY-i vidékének településföldrajzi viszonyai. In: Börzsöny néprajza. Szerk.: Ikvai Nándor. Studia Comitatus 5.
- Novák László, 1985. A Tápió vidékének hagyományos építkezése. In: Tápió mente néprajza I. Szerk.: Ikvai Nándor. Studia Comitatus 15. Szentendre.
- Őrszigethy Erzsébet, 1986. Asszonyok férfisorban. Magyarország felfedezése. Budapest.

- Pest megye Műemlékei, 1958. Szerk.: Dercsényi Dezső, Budapest. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye általános ismertetője és gazdaságtára. 1931. Északi körzet ismertetője. Bp.
- I.Sándor Ildikó, 1977. Tüzelőberendezések változása a Börzsöny vidékén. In: Börzsöny néprajza. Szerk.: Ikvai Nándor. Studia Comitatus 5. Szentendre.
- I.Sándor Ildikó, 1985. A lakóház tüzelőberendezésének változása száz év alatt a Tápió vidékén. In: Tápió mente néprajza I. Szerk.: Ikvai Nándor. Studia Comitatus 15. Szentendre.
- Sztrinkó István, 1987. Népi építészet a Duna-Tisza közén. Studia folkloristica et ethnographica 22. Debrecen.
- Vajkai Aurél, 1937. Adatok a Budapest környéki tót falvak népi építkezéséhez. Néprajzi Értesítő.
- Wellmann Imre, 1933. A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdaságkodása. Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez. Budapest.
- Wellmann Imre, 1967. A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdon vallomásainak tükrében. Mezőgazdasági tanulmányok. Budapest.
- Zólyomi József, 1974. Nógrád megye népi építkezése a levéltári források alapján. 1700-1850. Nógrád Megyei Múzeumok Közleményei.

ADATKÖZLŐK

Angyal Istvánné, Bodor Erzsébet
 Balázs Ferencné, Tóth Mária /1934/
 Balázs István ács /1902/
 Balázs István /1909/
 Balázs Istvánné, Katona Teréz /1912/
 özv. Balázs Mihályné /1928/
 Balázs Sándor /1932/
 özv. Benko Andrásné, Bereczki Erzsébet /1911/
 özv. Boda Jánosné, Juhász Angéla /1905/
 özv. Dudás Mihályné, Tóth Erzsébet /1914/
 özv. Gergely Istvánné, Kaputa Emerencia /1896/
 Gergely Jánosné, Katonás Anna
 Gergely János /1909/
 Gergely Jánosné, Katona Erzsébet /1913/
 özv. Ignác Mihályné, Katona Teréz /1902/
 Katona Mihály /1927/
 özv. Katona Mihályné, Gergely Anna /1921/
 özv. Könczöl Ferencné, Drávai Margit
 Könczöl Mihályné, Gergely Anna /1921/
 Povázson Pálné, Fehér Borbála /Kartal, 1911/
 Skuci József kőműves /1906/
 Skuci Józsefné, Balázs Borbála /1910/
 Tolnai Sándor /1913/
 Tolnai Sándorné, Katona Angéla /1918/
 Tóth Józsefné, Katona Margit /1903/

SETTLEMENT, CONSTRUCTION

Bag is a middle-sized village along the Budapest-Hatvan-Miskolc roadline at the meeting point of two great geographical regions, the Hungarian Plain and the Northern-hillside, in the valley of the river Galga. Its inhabitants are Roman Catholic Hungarians. The predecessors of many Bagian families can be found in the registrations as early as the beginning of the 17th century.

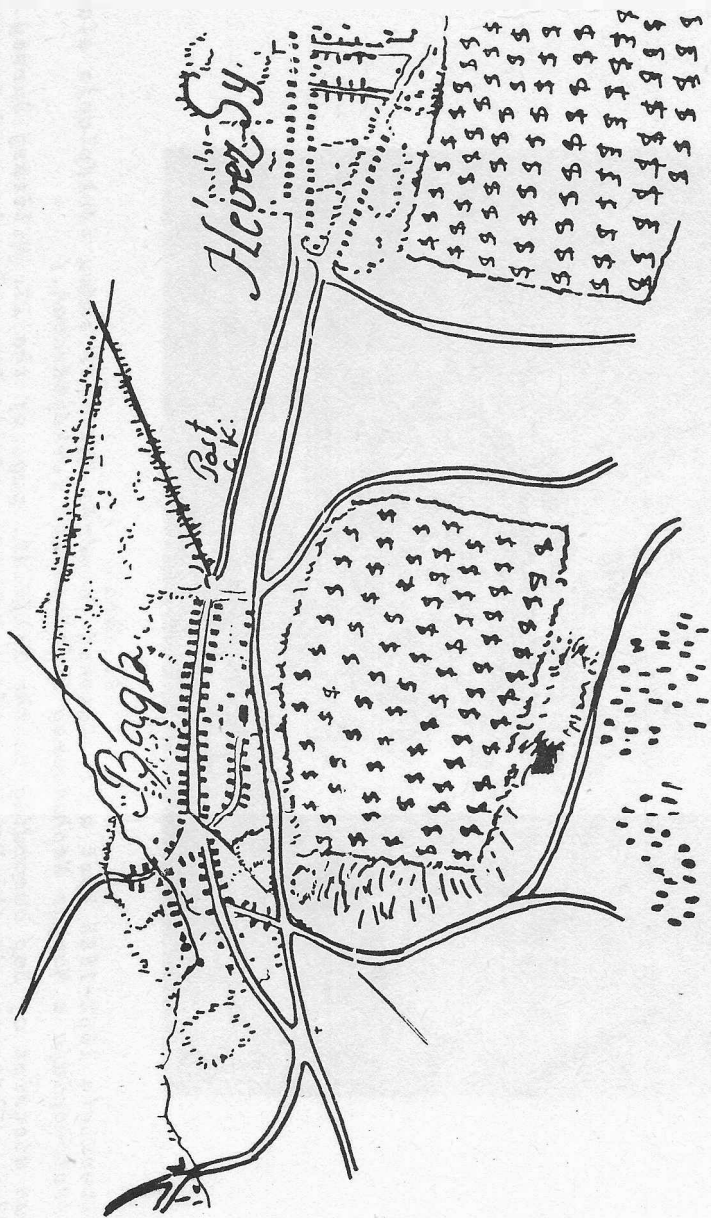
According to the regulation orders of the land-owner Antal Grassalkovich, the houses were built in arranged lines as soon as at the end of the 18th century. The Big Street inhabited by peasant-landowners differed strongly from the line of strait inner-holding houses. Still in our century the Big Street was the street of well-off, carriage-owning masters. The long stretching ribbon-lots were to be divided into yards, threshing grounds and gardens. The threshing ground joined with the stable together the yard or had its place at the very end of the lot. A smaller part of the living houses lie separated from the threshing grounds, the later being collected in one pile. These separated yards of living and farming were characteristic to the oldest, irregularly built parts of the settlement. The system has been vanishing at the middle of the 19th century and the field of farming yards became covered with living houses, too. According to the practice on the Plains, no shed has been built in Bag.

Basic material for buildings walls was mud, of which poorer families have erected pounded walls, while richer ones made mud walls or adobe. In the 18th century even wattle walls occurred frequently. Forked-post purlin at the middle of the last century was changed by rafter-type roof covered with fastened reed and thatch. Till the middle of the 19th century some closed fireplace-houses with oven were similarly frequently encountered. These are typical to northern mountain regions. But at that time the firing and smoke-guiding method of the Plain-houses became already general: a free chimney fell onto the kitchen fire-places and the cone-frustum type mud oven of the room was heated from that place, too. From the turn of the century on, the oven was placed into the kitchen, then into the yard, at last into the summer-kitchen. The room-kitchen-pantry ground-sketch, typical till the middle of the 19th century, at the turn of the century was completed by the best room at smallholders

houses. Portico first appeared on Bagian houses at the turn of the century.

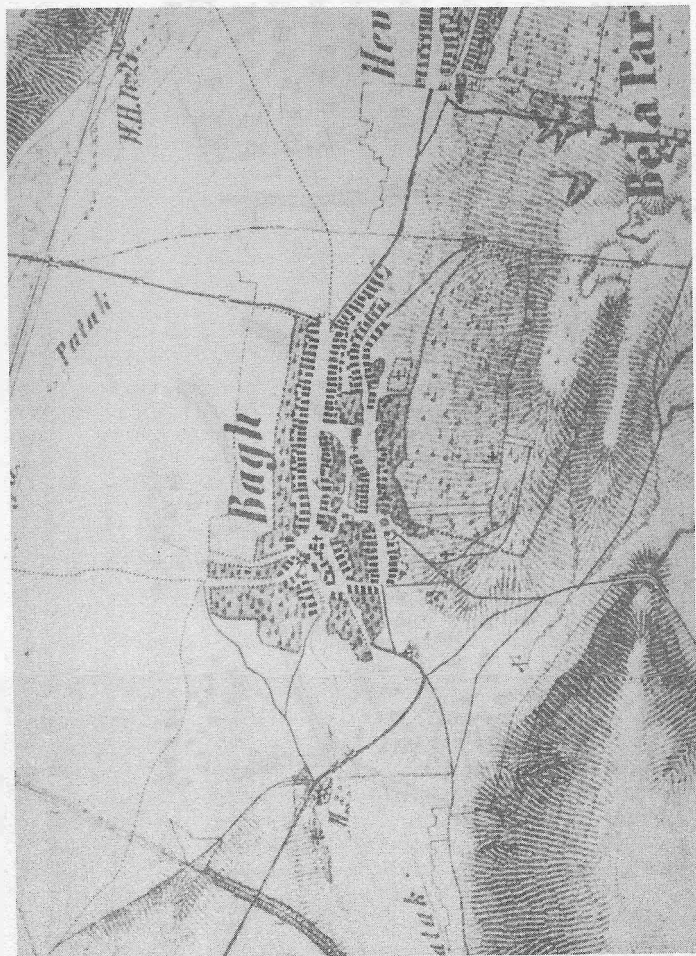
Well defined separation according to wealth, characteristic to the village became evident at the arrangement, building-material and ground plain of houses as well, as in their installations. Today, these differences have vanished, even at the old "long houses" hardly remained vestiges.

Györgyi H. Csukás

I. dbrn
 Bag belterülete 1782-ban az I. Katonai felmérés XV/18. számú térképlapja alapján. /Fotókópiaja
 a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Térképtárában/

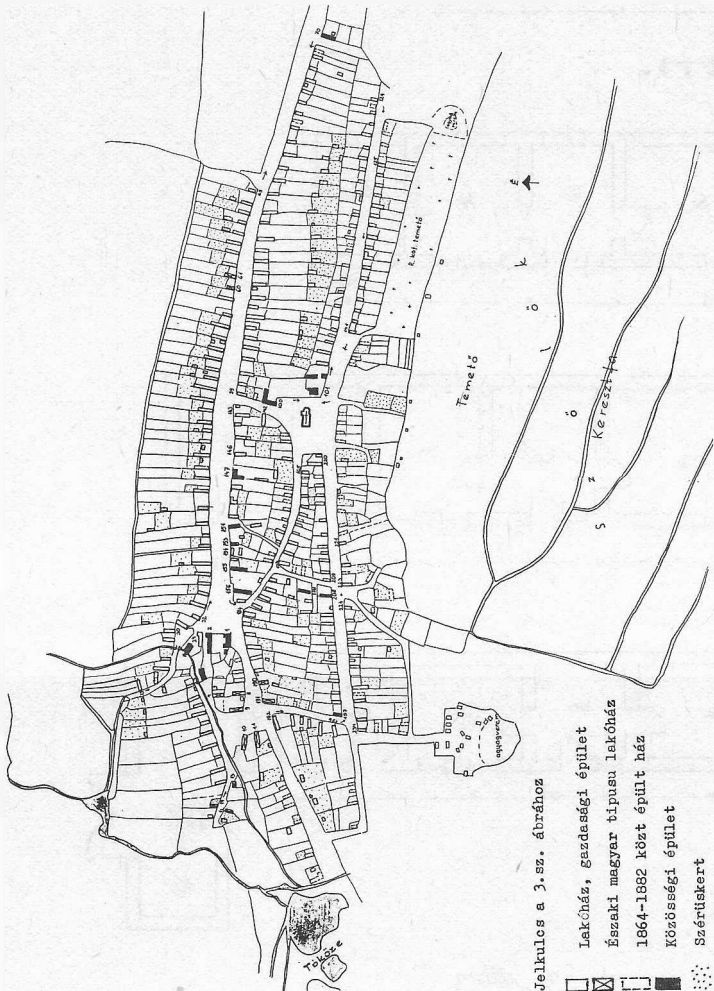
Location district of Bag in 1782 according to the Nr. XV/18. Page of the I. Military Survey.
 /Photocopy in the our Historical Mapstore of the Hungarian Army of People/

2. ábra

Bag belterülete 1852-1856 közt a II. Katonai felmérés XXXIV/49. számú térképlapja alapján.
/Fotókópírdja a Magyar Néphadsereg Hadtörténeti Térképtárában./

Downtown district of Bag according to the XXXIV/49. page of the II. Military Survey between
1852-1856. /Photocopy in the War Historical Mapstore of the Hungarian Army of People/

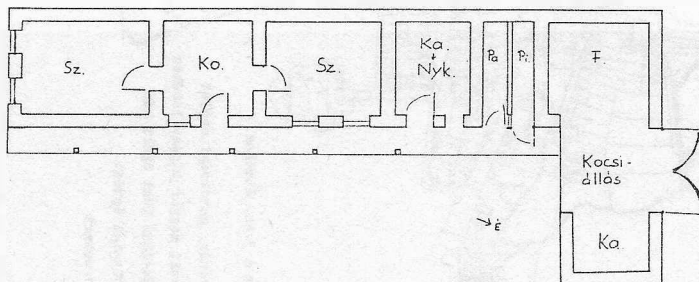
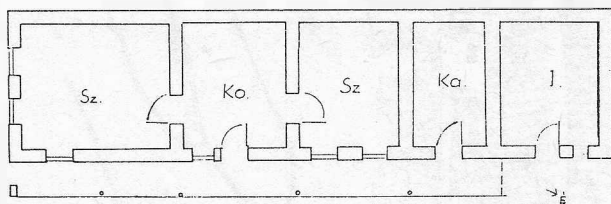
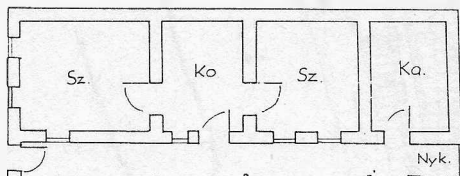
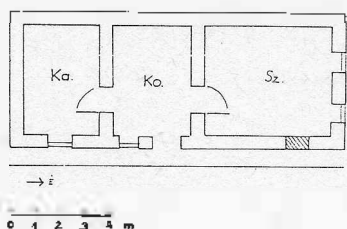

Jelkules a 3.sz. ábrához

- Lakóház, gazdasági épület
- ▨ Északi magyar típusú lakóház
- ▬ 1864-1892 közt épült ház
- Községi épület
- ⋯ Szertűskert

3. ábra

Bag beiterülete az 1882-es katasteri térkép alapján / A bagi Nagyközségi Községi Törvényes Tulajdonosok /
 Dombóvár district of Bag according to the cadastral map in 1882. / Belonging to the Large
 Community Common Council of Bag /

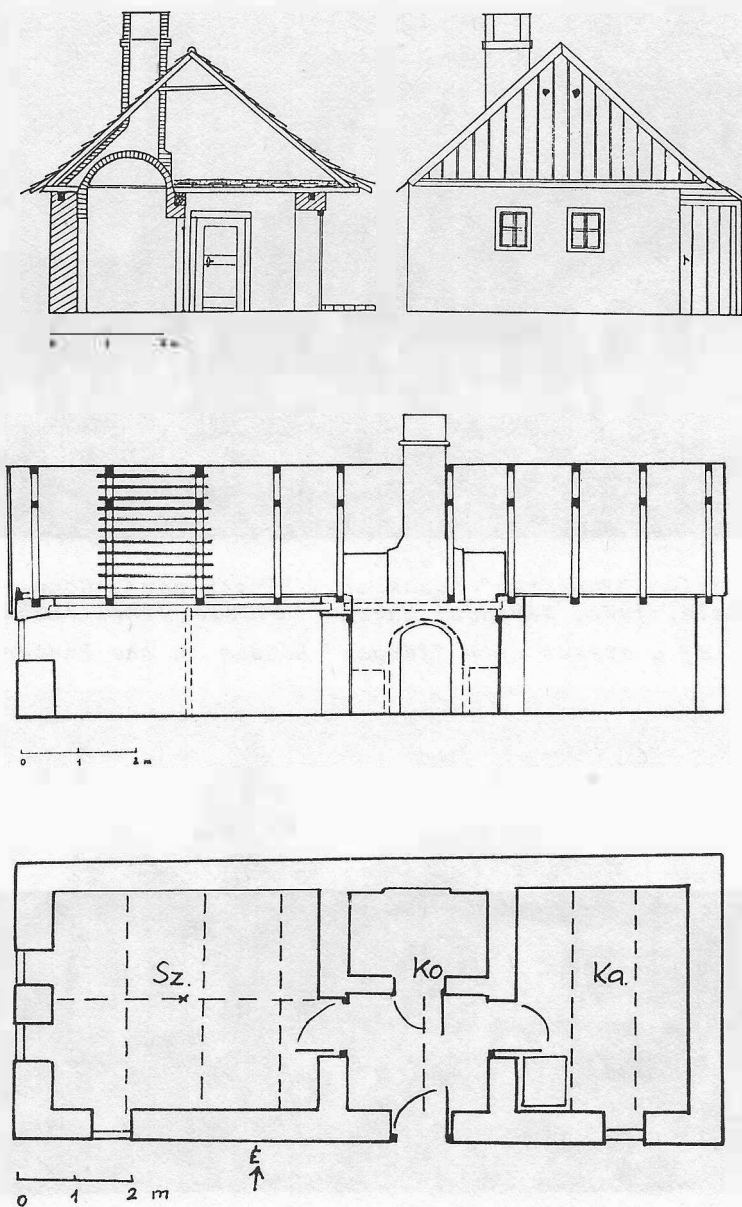

4. ábra

Házalaprajzok Bagról Flórián Mária 1970-ben készített felmérései alapján. NMEA 11240. Kiskőrös u.10. /Ép.1880.k./
 Puskin u. 145. /Ép. 1906./ Patak u. 16. /Ép. 1907./ Vörös-
 hadsereg u. 91. /Ép. 1931./

Ground plans of Houses from Bag according the survey of
 Mária Flórián in 1970.

5. ábra
 Erdő u. 8. sz. ház felmérési rajza. H. Csukás Györgyi felmérése,
 1987.
 Survey sketch of the house in Erdő St. 8.

6. ábra

Utcarészlet "fürgátas" házsakkal. /Pintér-sor/. Gönyey Sándor felvétele, 1938. Néprajzi Múzeum Fotótára /NMF/ 78658.

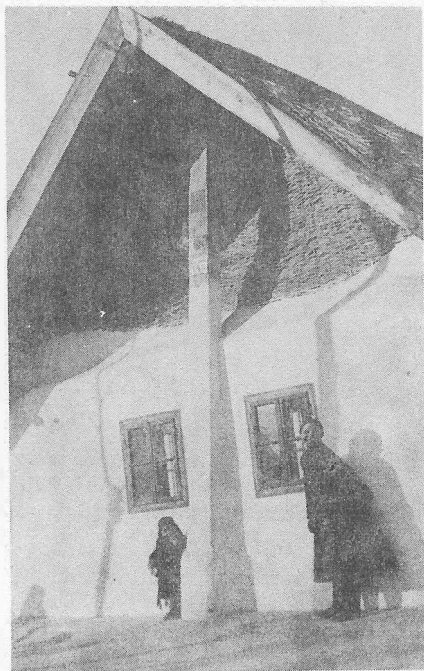
Detail of a street with "fürgát" houses in the Pintér-line.

7. ábra

Újabb mansárd-tetősház keresztfészerrel és hosszuház a Vöröshadsereg utcában. H. Csukás Györgyi felvétele, 1987. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Fotótára /SZNMF/ 46548.

Newer house with mansard and crossbarn, long house in the Vöröshadsereg St.

8. ábra
 Ágasfás ház. /Szt. András u.145/
 Gönyey Sándor felvétele, 1938.
 NMF 78661.

Proped house in St. András
 St. 145.

9. ábra
 Ház kiugró szarujával, deszkás fürgáttal. Gönyey Sándor felvé-
 tele, 1938. NMF 78663.

House with protruding rafter and wooden "fürgát".

10. ábra
 Újabb, díszes oromzatu ház
 /Szt. Erzsébet u. Ép. 1911./
 Gönyey Sándor felvétele, 1938.
 NMF 78662.

Newer house with decorated
 front in St. Erzsébet St.
 Built in 1911.

11. ábra
 Vöröshadsereg u. 27. sz. lakó-
 ház rópatégla-s utcái homlokza-
 ta. /Ép. 1936./ H. Csukán Györ-
 gyi felvétele, 1986. SZNMF
 46535.

Vöröshadsereg St. 27, living
 house with street front made
 of "rópa" bricks. Built in
 1936.

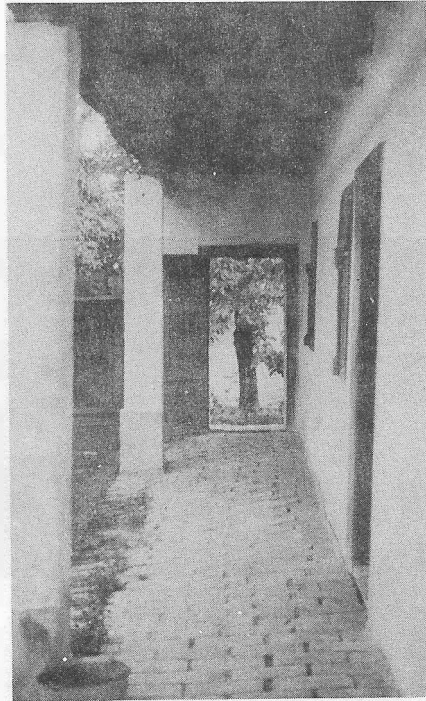

12. ábra
 Vöröshadsereg 77.sz. L-
 alaprajzu, körbe-gangos
 lakóház. /Ép. 1930./
 H. Csukás Györgyi felvétele,
 1987.

Vöröshadsereg St. 77.
 Living house with corridor
 around and L-ground plan.
 Built in 1930.

13. ábra
 Vöröshadsereg u. 104.
 sz. ház gangja. /Ép. 1919./
 H. Csukás Györgyi felvétele,
 1986.

Corridor of the house in
 Vöröshadsereg St. 104. Built
 in 1919.

14. ábra
Erdő u. 9. sz. ház szabadkéménye. H. Csukás Györgyi felvétele,
1987.
Free chimney in the Erdő St. 18.

15. ábra
Párhuzamos elrendezésű szobabelső. H. Csukás Györgyi felvétele,
1987. SZNMF 46511.
Parallel arranged interior.

Bellon Tibor:

TERMELÉS ÉS ÉRTÉKESÍTÉS

THE
LITERATURE OF THE
MIDDLE AGES

A Gödöllői dombság keleti oldalán, a Galga völgyében meghúzódó apró falvak sorában elhelyezkedő Bag gazdaságtörténetének a nyomkövetése - hacsak nagy vonalakban is - módot ad arra, hogy közel három évszázad változásairól adjunk számot. Senné megfogalmazható a feudális, jobbágyi gazdálkodás keretei között folyó árutermelés alakulása, a mindenkori szorító kényszer adta alkalmazkodás a földesuri és piaci körülményekhez. Ebben a paraszti termelési folyamatban - úgy tűnik - vannak állandó mozzanatok, de a jellemzőbb a változás, a körülményekhez való rugalmas alkalmazkodás. Pest közelsége, árufelvevő szerepe mindig is döntő hatással volt a vonzáskörébe tartozó településekre. A Galga völgye különösen jó példa ennek a hosszú gazdasági kapcsolatnak a bemutatására.

Annak ellenére, hogy ez a terület korán a néprajzi érdeklődés előterébe került, a mai napig sem mondhatjuk el, hogy bőséges irodalom állana a megismerésére. Gazdaságtörténetének főleg a XVIII. századi vonatkozásairól Wellmann Imre munkássága révén van részletes ismeretünk.^{1/} A Galga menti táj történetének a sokoldalú feltárását, levéltári forrásainak megszólaltatását az utóbbi időben az aszódi Petőfi múzeum vállalta fel. Kiváló tanulmányok, adatközlések, forrásfeltárások egész sorát publikálták, melyből elsősorban a történeti kép lett gazdagabb, árnyaltabb.^{2/} Bag község történetét terjedelmes kötetben Horváth Lajos vette közkinccsé.^{3/} A Galga-mente néprajzi képének - így a minket is foglalkoztató gazdálkodásnak - árnyaltabbá tételéhez nagymértékben hozzájárult Vankóné Dudás Juli a Falum, Galgamácsa^{4/} és Lapu Istvánné: Viseletek és szokások Zsámbokon^{5/} című könyve.

A gyér levéltári források alapján a XVIII-XIX. század gazdálkodásáról rajzolható kép szükségszerűen nagyon vázlatos lehet. A forrásokból azonban így is kiviláglik, hogy a török kiűzésétől a fokozódó földesuri fennhatóság alatt - ha lassu ütemben is - egy lassan erősödő, gazdasági tevékenységét bővítő, lélekszámban is gyarapodó faluközösség Bag. Az újjászervezett gödöllői uradalom jobbágyfalujaként éli a maga életét, földesura a Grassalkovich család.

A község határa 5633 magyar hold, vizektől szabdalt, sík és dombokra futó terület, homok, lösz és agyag talajokkal, melyek jó és közepes terméseredményeket biztosítanak, sokféle növénykultúra számára alkalmasak. Wellmann Imre írja, hogy "a Boncsok-domb másik oldaláról az Aranyos és az Egres vize a Mácsán, Bagon, Héviz-Györkön átfolyó Galgába

tart. Ez a legrakoncátlanabb a vidék három fővize közül, Mácsa panaszkodik is kiöntései miatt. De ha az ár csupán rövid időre lepi el és nem hordja tele iszáppal a réteket, az csak előny abban a korban, amikor mesterséges öntözésnek se hire, se hamva."^{6/} A vizeknek a hasznát malmok hajtására is fordították. Korabinszky 1786-ban azt írja Bagról, hogy vizimalma, gabona- és fűrészmalma van az uradalomnak.^{7/} Ezeknek a vizimalmoknak a működéséről, bérleti viszonyairól egy XIX. század közepén keletkezett szerződésből kapunk részletesebb képet. A bérleti díj nagysága és összetettsége nagyforgalmu malmokra utal.^{8/} A változatos határ sokféle hasznosításra adott alkalmat: a dombokon értékes faállományu erdők diszlettek, értéktelenebb részeit legeltetésre fordították. A falu feletti domboldalon volt a gyümölcsös- és szőlőskert, a sik területeken a gabonának és kápnövényeknek helyet adó földek sorakoztak, majd a nedvesebb talaju káposztás- és kenderföldek következtek, hogy a patakok partján a kaszáló rétek zárják a sort. Az évszázadok alatt kitapasztalták, hogy melyik területet hogyan hasznosíthatják a leggazdaságosabban.

A XVIII. században berendezkedő faluközösség a határ egészségét éli. Az adatokból kitetszik, hogy a gabonatermesztésnek, ezen belül a kásaféléknek volt nagy a szerepe. 1696-ban Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlésén abban állapodnak meg, hogy a megyének 600 mérő kásának való hántolt kölest kell beszolgáltatnia. Ezt a mennyiséget a községekre kivetik. Általában 10 mérő alatti mennyiséget kell egy-egy falunak adnia, Bagra négy mérővel esik.^{9/} De a XVII-XVIII. század fordulóján is párját ritkító gabonatermésről számolnak be az összeírások: hatszoros gabonatermés van a községben, ez pontosan kétszer annyi, mint az országos átlag.^{10/}

A gabonatermelés mellett nyilvánvalóan az állattartásnak is fontos szerepe volt a falu életében. A könnyen értékesíthető jószág, melyet az ellenség elől is el lehetett rejteni, a jobbágygazdaságnak a gyarapodását segítette. Egy 1698-as határpercből arra következtethetünk, hogy az Egres patak völgyében volt a falu gulyájának a delelő helye. Eszerint az aszói határ "egy mély árkon ki edgy Egres nevű hajdani malomhoz megy /nyilván az Egres patakon felállított vizimalomról van szó B.T./ fel a Bagi delelőre innen."^{11/}

A XVII-XVIII. század fordulóján készített összeírásból megtudjuk, hogy Bagnak 45 jobbágya van, ebből 19 új telocps. Állatállományuk 131 ökör, 78 ló, 95 tehén, 59 növendékmarha, 13 juh. Tanulságos a fenti sorrend, hiszen a korabeli értékrendet tükrözi: legértékesebb az igavonó ökör és ló, csak utána következik a többi. Az összeírásból azt is megtudjuk, hogy a határt két nyomásban műveli a község, és a jobbágy 24 mérő magot, a zsellér ennek a felét veti el. A jószág teletetését a jobbágy négy szekér szénával, a zsellér kettővel oldja meg. A részükre juttatott kaszálón ennyit lehet készíteni. Az adatokból még az is kiderül, hogy a szőlőjüket ekkor kezdték bővíteni.^{12/} Az összeírás abban az időszakban

keletkezett, amikor Bag jobbágyi gazdaságai berendezkednek a határban, művelés és használat alá vonják az egész rendelkezésükre álló területet. A faluban - mint megtudjuk - a legmódosabb gazdának ekkor 8-10 ökre van, ezeket részben az erdőkben, részben a szántóföldeken legelteti. Az erdők tűzi- és épületfát egyaránt adnak, emellett a sertés is a tölgy-makkon hizik meg.^{13/}

A jobbágygazdaságok kialakulására, szerkezetének jelle- gére már ebben az időszakban is nagy hatással volt Pest, a városi piac közelsége. Wellmann Imre kutatásainak eredménye- ként azt a tanulságot vonja le, hogy "a mezőgazdaság fejlő- dése szempontjából még fontosabb a minőségi hatás, a terme- lésnek városi igényekhez igazodó differenciálódása...Pest környékén a kép, kétségtelenül a városi kereslet hatása alatt két vonatkozásban módosul: a tuinyomó részben a szilaj vagy félszilaj állattartás mellett nagyobb hangsúlyt kap a baromfitenyésztés, az uralkodó extenzív gabontermesztés mel- lé pedig fokozott mértékben fölzárkózik a kertművelés... je- lentős szerep jut a káposztáskerteknek, dinnye, továbbá hü- velyesek és tők termesztésére használt s egyéb külön kerít- tett földdaraboknak is mint a szántóföldi művelést kiegészít- ő növénykultúrák termőhelyeinek."^{14/}

Bag tipikus példája volt annak, hogy a kényszerítő kö- rülmények hatására hogyan szervezi meg a maga gazdaságát: a túlnépesedett, vagy a korabeli szóhasználattal "elnépese- dett"^{15/} falu egyre jobban érzi az előtte álló korlátokat, melyet a szűkké vált határ, a földesur és a mostoha termé- szet állított eléje. Extenzív módon tovább nem lehetett gaz- dálkodni, ha nem is az egész határban, de annak egy részén törekedtek az intenzitás növelésére, amelyik a szőlőterület bővítésében, az ugar kapáskultúrába történő bevonásában és a piacra való kerti növények termelésében fejeződött ki. Leginkább ez utóbbiban érhető tetten a változás.^{16/} A Galga menti kertkultúrának, amelyik napjainkban is virágzik, ide nyulik vissza a gyökere. Több évszázados tapasztalat gyűlt össze ezen a tájon.

A szántóföld bővítésének XVIII. század eleji formájával is éltek a bagiak, az erdők rovására terjeszkedtek. Egy-egy erdőrészt kiirtottak és ott szántóföldi művelésbe kezdtek. Az volt az irtványnak az előnye, hogy nem tartozott bele a job- bágy telki állományába, így utána földesuri szolgálatot sem kellett teljesíteni. A század elején készült összeírások még külön kezelik a kétféle szántót, Bagon a jobbágyok 1715-ben 95,5 pozsonyi mérő szántóföldet műveltek, mellette 8,5 po- zsonyi mérő irtványföldet. Ezenkívül 29,5 kaszás réten és 12 kapás szőlőben gazdálkodott a község. Öt évvel később, 1720- ban 215 pozsonyi mérő szántót, 2,33 pozsonyi mérő irtványt, 66 kaszás rétet és 31 kapás szőlőt találnak az összeírók. Egy évszázaddal később, 1828-ban a szántó területe 361 po- zsonyi mérő, a rét 128 székér szénát terem, 49,5 kapás öreg szőlőt és 27,5 kapás 1-4 éves új ültetésű szőlőt találnak az összeírók a bagiak birtokában.^{17/} Látjuk, hogy a közeli más-

fél évszázad alatt a bagi jobbágyok által használt határ fokozatosan bővült a szántóföld és a rét irányába. Azt nem tudjuk, hogy mindez az erdő rovására történt-e, vagy a földesuri, majorsági területből is szakítottak ki újabb jobbágytelkeket.

A késő-feudális egységes telkiállomány kialakítását Mária Terézia urbéri rendelete tette lehetővé. Ezek eredményeként különvált a jobbágybirtok és a földesuri, majorsági birtok. Az urbáriumban meghatározták, hogy a jobbágytelkeknek milyen nagyságúnak kell lennie, figyelembe vették a helyi adottságokat, a föld minőségét, a rétek, erdők állapotát. Adóképes jobbágyi üzem létrehozása volt a cél. Bagon egy egész jobbágytelek 26 hold szántóból /holdanként két pozsonyi mérrő magot számolván/, 8 kaszálóra való rétből, melyet esztendőnként két alkalommal lehet kaszálni, és különböző apróbb haszonveteli földekből /kenderföld, káposztáskert stb./ állott. A robotszolgáltatás egy egész telektől hetenként egy nap "négy marhával, maga szekerekkel, boronájával s ekéjével" lett megállapítva.^{18/} A község életében az urbárium nagyfontosságú volt, majdnem egy évszázadra meghatározta a gazdálkodás rendjét, a földhasználatnak, a jobbágytársadalomnak a szerkezetét. A későbbi időkben minden a földdel kapcsolatos intézkedésnek, a földesurral kapcsolatos vita eldöntésének ez volt a hivatkozási alapja.

Bag zsellér és telkes jobbágy lakosai a Gödöllőn székelő földesurakkal olyan szerződéses viszonyba kerültek, amelyekben mind a robotszolgáltatás, mind a pénzfizetés meghatározó szerepet játszott. Az urbérrendezőskor a földesur kezelésében maradt szántóföldek, kaszálórétek, erdők, kenderföldek és káposztáskertek használatáért a falu a szerződésben meghatározott szolgáltatásokat végzett. A különböző időszakból fennmaradt kontraktusok arról árulkodnak, hogy a felsorolt területeknek a gazdasági szerepe, sulya miképpen módosult. A szerződésekben a mindenkori tényleges érték fejeződött ki. Tanulságos ebből a szempontból a káposztáskert dézsmájának az alakulása.

Az 1814-ből fennmaradt káposzta földek kontraktusából kiderül, hogy az "ötöd dësma tészen numeró 17 491 káposztafejeket". Hatalmas mennyiséggel kell tehát számolnunk! A szerződés további része arról intézkedik, hogy "ezen ki tett, s megnevezett esendő dësmanak mennyiségébül 3000 válogatott káposzta fejeket a méltóságos uradalom szükségire in natura kiadni obligálatnak, a többi pedig vagyis numeró 14 491 fojjet készpénzben megváltyák, minden százért 4 forintokat és 30 krajcárokat ezen folyó év október hónapnak végével a gödölley cassába tókélletessen bé fizetvön, amely tartozás 589 forintokat és 9 krajcárokat tészen."^{19/} 1845-ben az urbéri személyes összeírás alkalmával azt jegyezték fel, hogy "Bag a káposztás földjeitől esendő dözma fejében 7800 fő káposztát ad természetben, és készpénzt fizet."^{20/} Egy később keletkezett iratban olvassuk, hogy "a temérdek nehézséggel járó káposztadésmanak természetbeni szedése iránt az uradalom és a lakosság oly egyezségre lépett, miszerint a lakos-

ság kezén lévő káposzta földektől az addig természetben teljesített dézmaadást 7800 fő káposztával és 96 pft készpénzzel évenként megváltotta."21/

A káposztáskertek körüli vita tulságosan mutatja, hogy a paraszti gazdaságokban mekkora értéke volt ezeknek a területeknek. A jobbágyfelszabadítás eredményeként az 1850-es években került sor a parasztbirtokok elkülönítésére a majorsági földektől. Ennek során újra felmérték az adott község telkiállományát, számbavették az urbárium óta eltelt időben bekövetkezett változásokat. Az alapvető cél a szabad forgalmi parasztbirtok kialakítása volt. Ezért az elkülönítés gyakran együttjárt a tagosítással, a szétszórt parcellák egyesítésével. Ezzel a termelés és a munkaszervezés korszerűsítését kívánta a hatóság segíteni. Más kérdés, hogy a központi akaratot a helyi érdekek és a termelési tapasztalatok gyakran módosították. Bagon az 1860-as években került sor erre a rendezésre.

A Káposztáskert a Galga mentén található, nagyon jóminőségű, értékes terület volt, és az maradt napjainkig. A vitát az váltotta ki, hogy az uradalom a Káposztáskertet nem tekintette a telkiállományhoz tartozónak, ezért a maga számára ki akarta sajátítani. 1851-ben az 1121-es szám alatt iktatott beadványban indította meg a földesur, báró Szina György a "sommás visszahelyeztetési per"-t a falu ellen. A bíróság helyt adott a keresetnek. Bag község a döntés ellen fellebbezést nyújtott be 1853-ban. Tanulságosak a falu indokai, belőle a XIX. század eleji jobbágygazdálkodás állapotára talá-lunk eligazító adatokat.

Először azt bizonyították, hogy a földesuri szolgálatoknak milyen volt a rendje: "Bagh község urbéres község lévén, ebeli illetményét hol rendes urbéri szolgálatok, hol pedig három évekre kötött urbért pótló szerződések mellett bírta, amint a község, vagy volt földesura viszonyai megkívánták, s így történt, hogy a káposztás földeket ember emlékezetét felülmúló időktől fogva miután a földes uraságnak 17491 fő káposztára /mert jelen okmányok szerint dézsma fejébe annyit tartoztak volna adni/ szüksége nem lévén, azt dézsma váltásra kiadott contractus mellett kezelte, mint a felhívott contractusok határozottan igazolják, hol nyíltan kimondatik mikép dézsma váltáság fejébe fizetnek bizonyos mennyiségű káposztát és pénzt, mert a természetben való dézsmálás a káposztásoknál igazság alapján lehetetlen volna...az uraság ezeket a saját maga által készített okmányokban decime minute az az kisebb haszonvételeknek nevezte."

Második érvük, hogy a Mária Terézia féle "urbárium nem határozza azt meg, hogy a jobbágytság földje káposztás, kukoricza, buza vagy krumpli földbe adatik-e ki, hanem egybe véve csak annyit mond, hogy szántó földbe 26 hold, és az esetben tétetik csak ki a káposztás föld, ha a jobbágyok azt competentiájokon /járandóságukon/ felül birják...ebből az következik, hogy az illetménybe beszámított, azaz hogy nem illetmény feletti...igy ez a terület csakugyan urbéres káposzt-

tás. Mert ha a tisztelt ítélet okadatolása állna, úgy az uraság elfoglalhatná a község krumpli földét vagy dinnyeföldét is."

A negyedik pontban arra hivatkoznak, hogy "Bagh község soha rendezve nem volt, s így a Terezianum urbarium kelte után urbéres szolgáltatások mellett kiadott területek továbbá is urbéresek maradnak, habár azok a Terezianum urbariumba be-foglalva nem találhatók...Márpedig jelen káposztásokat az alperesek ember emlékezetét meghaladó idő oltá de a csatolt okmányok szerint is 1814-ik évtől már természetbeni rendes 5-öd dézsma szolgáltatás, már annak megváltására kötött szerződések mellett birták, mely szerződések folytán bejött jövedelem a község joga biztosítása tekintetéből mint urbéres jövedelem kezeltetett..."

Megfogalmazták azt a jogos aggodalmukat is, hogy ha erre a területre az uraság ráteszi a kezét és a majorságához csatolja, akkor a falu tönkremegy, "...mert ezek a káposztások voltak minden jövedelem forrásai, azt elvesztvén, ha a hiány másunnak pótoltatik is, a föld minőség végtelen különbséget okoz...ezen ítéletével több mint ezer szegény család kenyere vagy végnyomorusága határozottatik el."^{22/} Ha az utolsó szavak némi patetikusságot sugároznak is, kétségtelen, hogy a falu életében ezeknek a földeknek meghatározó szerepük volt.

Az ügy folytatódott. A földesur a fellebbezés megszüntetését kérő indokai között azt bizonyítja, hogy a káposztáskert valóban nem tartozott a telkiállományba, hanem azt a bagyiak az uradalomtól különböző szerződések alapján vették használatba. Indokai ezek: "...mindenkor szabadon rendelkezett eránta az uraság, míg ha a káposztás urbéres lett volna, nem lehetett volna, mert jobbágyot arra kötelezni nem lehetett, hogy urbéres tartozását megváltani kéntelen lett volna." A legfőbb érve pedig az, hogy a szabadságharc alatt is teljesítették a szolgálataikat a bagyiak, mikor pedig mindenki levette ezt a terhes nyűgöt a nyakából: "1848, 1849-dik esztendőben is természetben kiszolgáltattván e kertek utáni tartozásaikat, pedig Bagon igen jól tudják, megvan-e az urbéri illetőség vagy sem."^{23/}

A kérdés még évekig nem jut nyugvópontra. 1860. februárjában tanukat hallgatnak ki. Több más dolog mellett a káposztáskertek ügyére is rákérdeznek. A koronatanu Lipovniczky István, aki 17 évig volt Grassalkovich gödöllei uradalmának a gazdatisztje, arra, hogy ismeri-e a bagi káposzta- és kenderföldeket? - azt válaszolja: "Igen ösmerem 1834 oltá. -- E földek urbéri illetmények-e, vagy csak bizonyos adósságok mellett az uradalom részéről a volt jobbágyoknak átengedett majorsági földek?" - hangzott az újabb kérdés. A válasz: "A káposzta- és kenderföldeket én mindenkor allodiális földeknek ismertem, mert szerződés mellett és meghatározott mennyiségű fej káposztát és készpénzt fizettek. Egyébiránt én is voltam kint a hely színén megnézni, ellenörködés végett, hogy haszontalan harasztos fejeket ne küldjenek, és e káposztát tartoztak Gödöllőre be is fuvarozni."

- Ha a földek allodiálisak voltak, és szerződés mellett birattak, mit jelenthet tehát a községi összeírásokban, hogy a káposztásokban a dézma az urbéri jövedelmek közé van sorolva?

- A régi időkben ez az uradalomban rendes szokás volt, hogy az adózások dézmának neveztettek, ezt igazolja az is, hogy az 1844. összeírásban ugy emlékszem, hogy a természetbeni adózás meghatározott mennyisége ki van téve.^{24/} Tehát a tanu a szokásrendre hivatkozik, amelyik a feudális járadékok nyelvén nevezte meg az egyéb jellegű szerződéses kapcsolatok révén teljesített urasági tartozást is. Minden bizonytalansággal a köztudott van az igazság, amelyet a közös meg egyezés is feltételez.

Ebben a kérdésben az uradalom és a falu között 1862-ben született meg az egyezés. Eszerint "a volt urbéri telkesek kezén lévő Káposzta és Kenderföldekre nézve az egyesség akként létesült, hogy ezen $76 \frac{148}{1000}$ holdat tevő földeknek fele része a jelenlegi birtokosoknak tulajdonában maradjon, mégpedig minden, az uradalmat illető kárpótlás nélkül, - fele része pedig ezen káposzta és kenderföldeknek, vagyis

$38 \frac{77}{1000}$ hold váltság fejében az uradalom tulajdonába bocsájtassék, úgy azonban, hogy ezen káposztások és kenderföldek jelenlegi helyen és mennyiségben az illetőknek birtokába maradjanak, és az uradalmat ezen egyezés szerint azokból illető fél rész az urbéri szántóföldekből hasítottassék ki, és tagosítottassék az uradalmi majorsági birtokhoz. - Amennyiben pedig zsellérek kezén is találhatnának ilyen káposzta- és kenderföldek: - ezek is hasonló bánásmód alá esnek, - s az ezek által a telkesek és zsellérek között fenntartható különbségek kiegyenlítését a telkes gazdák ezen a magukra vállalják."^{25/} A káposztáskertek és a kenderföldek napjainkig szolgálják a község népét. Az intenzív kertkultúra részeként napjaink háztáji üzemszervezetében van fontos szerepük.

A fentebb idézett levéltári források a káposztás mellett sőt gyakran azzal együtt emlegetik a kenderföldeket. Bagon a kendertermesztésnek a legutóbbi időkig fontos szerepe volt, annak feldolgozása a nők téli munkarendjét határozta meg. A házilag előállított vászon részben piaci áru volt, nagyobb részben azonban a paraszti háztartás textilszükségletét fedezte. Csak a századunk első felében esett vissza a természet és feldolgozása. A feudális korban a kenderföld - ahogyan láttuk is - a telkiállomány részét képezte, utána a földesuri járandóságot, a dézsmát fizetni kellett, ami többnyire a termés kilenced részének a beszolgáltatásával járt. Ez Bagon is így volt 1845-ig. Ekkortól munkával váltják meg a falu lakói, melyet szerződésben rögzítenek. Az uradalommal abban állapodnak meg, hogy "Bagon a kender dézma megváltása fejében a malom alji rétek szerződésében érintett egyesség szerint a kartali irtványosi egyik táblának azon hátra maradó

részét, mely az ezen szerződésben a rétek birtokáért megszántani tartoznak, szintén az alkalommal az érintett hátra maradt részt is egyes erővel őszi vetés alá megszántani s leboronálni tartoznak.

Bagi negyvenkét zsellér folyó 1845-ik évre a Méltóságos Uraságnak esendő kender dézma helyett 21 hold foglalatu kaszálót lekaszálni, felgyűjteni és boglyába rakni köteles."26 A robot ilyen formájú visszaállításának nem tudjuk az okát. Minden bizonnyal az uradalom gazdálkodásában kell keresnünk. Számunkra az a tanulság is levonható, hogy sem a szántóföldi művelésben, sem a rétgazdálkodásban nem volt minőségi különbség a paraszti és a majorsági üzem között. Ugyanaz az eszköz-állomány, és ugyanaz a gyakorlat érvényesült mindkét üzemi-pusban.

URBÉRI EGYEZSÉG ÉS TAGOSÍTÁS

Történeti ismereteinkből tudjuk, hogy hazánkban 1848-ban eltörölték a jobbágyságot. A jobbágyföld szabad használatu és szabadforgalmu parasztbirtok lett. Ekkortól vált végképpen külön a földesuri kezelésben lévő majorsági- és a parasztközön levő föld. Ez a szétválás évekig, évtizedekig tartó küzdelemben zajlott. A földesuri és paraszti érdekek összecsapásában jó ha kompromisszum született, többnyire az egykori jobbágyok kerültek hátrányos helyzetbe. A földesur csak a telkiállományt akarta elismerni, melyet az urbárium rögzített. Az eitelte közel háromnegyed évszázad alatti változásokat nem. Így az irtások vagy más módon a jobbágyok kezére került földek tulajdonjogát magának sajátította ki. Az új tulajdonosok pedig arra törekedtek, hogy az évtizedek óta használatukban lévő területek tulajdonjogát is megszerezzék. Bagon ilyen küzdelem folyt a fentebb bemutatott káposztáskertekért.

A majorsági és paraszti föld szétválasztásával egyidőben egy másik nagy munkát a tagosítást is elvégezték. A családi öröklések, eladások következtében a földek nagyon elaprózódtak. A kiosztással egyidőben szükségessé vált a szétszórt parcellák összevonása az adott gazdálkodás szintjének megfelelő formában. Tanulságos, hogy ebben az években át tartó küzdelemben a bagi társadalom milyen aktívan vett részt, és hogy milyen elszántan tudta védeni a saját érdekeit. Kettős feladata volt: mint közösség, védte a falu egész határát, mint családi üzem pedig arra ügyelt, hogy a tagosítás során ne károsodjon, valóban a földcserék megfeleljenek a korábbi értéknek.

A munka 1851-ben kezdődött el. Először számbavették Bag határát, pontos felmérést, ennek alapján térképet készítettek. Az alaptérképet az 1797. évi urbéri térkép alapján csinálták meg, ezt egészítette ki a fenti birtokösszeírás. Sajnos, ezek a térképek vagy lappanganak valahol vagy elvesztek, csak összeírás maradt meg, amelyik gazdag földrajzi névanyagot tar-

talmazva az adott terület nagyságára is utal. Ezek szerint:
"belsőség 41 7/8 hold /1200 ölével/
rétek: Malomárok és az új Canalis közt 121 6/8 ö1 /800 ö1 ka-
szásonként/, az új Canalis és a falu közt 511 7/8 ö1 /800 ö1
kaszásonként/

szántóföldek: 1. Aszódi ut mellett Kartal felé 2 4/8 hold
/1200 négyszögölével/, 2. Domonyi ut, a rétek és az Aszódi
határ közt 91 3/8 hold, 3. Malomárokra első dűlő a Malomnál
80 5/8 hold, 4. Malomárokra 2-dik dűlő 71 5/8 hold, 5. Malom-
árokra 3-dik dűlő 71 3/8 hold, 6. Malomárokra 4-dik dűlő
65 5/8 hold, 7. Malomárokra 5-dik dűlő 41 2/8 hold, 8. Föl-
dek a forrástól az aszódi mély utig 22 4/8 hold, 9. Földek
az aszódi ut és a domonyi határ közt 100 5/8 hold, 10. Föl-
dek a Keresztnél, Kortsmáros mellett 13 3/8 hold, 11. Ha-
lyag-völgyi dűlő 154 2/8 hold, a község földje ugyanott
7 5/8 hold, 12. Százöles 1-ső dűlő a Halyagvölgy mellett
113 5/8 hold, 13. Százöles Közepső dűlő 99 5/8 hold, 14. Száz-
öles dűlő a Tatárülés mellett 91, Haszontalan része 15 hold,
15. Tatárülés dűlő hasznos része 90 4/8 hold, 16. Nagy- és
Kis-Szénásvölgy 234 6/8 hold, 17. Kölesföldek dűlője 140 6/8 =
= összesen 633 5/8 hold rét, 1510 5/8 hold szántó. - Bagon
van jelenleg közpolgárok birtokában 51 egész urbéri telek.
Egy egész teleknek a járandósága az urbéri laistrom szerint:
belsőség 1 hold, 8 kaszásrót 800 négyszögöllel számítva,
szántó föld 26 hold, összesen 35 hold, és így 52 egész telek
járandósága 1820 hold, a járandóságon felül 366 1/8 hold ta-
lálható."27/ Érdekes, hogy ez az összeírás nem tartalmazza
sem a legelőnek sem az erdőnek az adatait, valamint kimarad-
tak az apróbb haszonvételű földek, mint a kender- és káposz-
taföldek valamint a szőlő is.

1854-ben 19 pontból álló kérdőívet tettek közzé, amelyik-
kel a határ használatának a hagyományos rendjét kívánták fel-
tárni. Előbb azt tisztázták, hogy a telki álmány miként ala-
kult a községben. Leírják, hogy "Bagh községben urbérlileg ve-
rificáltatott 51 telek és 125 zsellér -- a tereziái urbér be-
hozatalakor volt 36 zsellér, a telkek egész, 3/4, fél és 1/4
telekre vannak felosztva." Azt is megtudjuk a válaszokból,
hogy a községben a gazdálkodási rendszer "3 vetés forgásosnak
mondatik, egymint őszi, tavaszi, ugar." Megtudjuk továbbá,
hogy "egy negyed telkes évenként kaszál egy szekér anya, és
fél szekér sarjuszénát. Egy szekérre 16 mázsát számítva ösz-
vesen 40 mázsát használhat el, miután kétszer kaszálhatók a
rétek."28/

A kérdőpontokra adott válaszokban gyakran nem egyezett
az uradalom és a község véleménye. A bíróság dolga volt az
igazság megállapítása. Számunkra tanulságos a vélemények idő-
zítése, mert a kétféle szemléleten, magatartáson túl kétféle
gyakorlatot, megítélést is tükröz. Talán benne rejlik a vál-
tozás is, amelyik időközben a gazdálkodásban végbement. Arra
a kérdésre, hogy egy egész telek megművelésére hány igavonó
jószág kell, a falu nyolcat, az uradalom képviselője négyet
nevezett meg.

Egy további kérdés azt firtatta, hogy az 1848 előtti utolsó dicális összeírásakor a községben egy telekre hány igazvonó és fejős marhát, sertést, juhot, borjut tartottak, a bagiak azt válaszolták, hogy "egy egész telkes tartott hat ökröt, három tehenet, négy lovat, husz darab juhot és öt darab sertést". A szövegből azonban az derül ki, hogy ez csak a teréziai urbér végrehajtása során meghatározott kiváncsalm volt, a valóságos számok nem derültek ki. A jobbágyok érdeke azt diktálta, hogy a valós állatszámokat tartsák titokban, és ezt még a XIX. század közepén is gyakorolták. Tanulságos a bagiak indoklása, rávilágít a korabeli gyakorlatra: "1848 előtt a jobbágy állományal bíró lakosok viselték országsszerte a közadót, és így saját érdekük hozta magával, hogy adó alapjául minél kevesebb marhát vétessenek fel a különben is minden szigorubb ellenőrzés nélkül készített dicális conscriptióba."

Ugyancsak eltérően ítélték meg a legelőhasználatot. A falu azt érezte, hogy korlátozva van, míg az uraság véleménye szerint a közlegelőt a falu is tetszése szerint használta. Arra a kérdésre, hogy tart-e a község ménest, gulyát, üz-e baromtenyésztést, a földesur képviselője nem fogadja el a község igenlő válaszát, sőt "határozottan kétségbe vonja, miután a ménes és gulya részint igazvonó, részint heverő marhákból áll".^{29/} A kérdésekre adott válaszokból még azt is megtudjuk, hogy a községnek mint testületnek is volt saját használatában 48 hold 234 négyszögöl szántóföld és 49 hold 628 négyszögöl kaszáló. Ettől a község sem dézsmát nem adott, sem robotot nem szolgált 1848 előtt. Ennek fejében viszont köteles volt négy lovat és kocsit tartani, melylyel közszolgálatot végzett.

Az ellentétek kompromisszumos megoldásokkal nyuqvópont-ra jutottak. 1862. május 29-én ünnepélyes külsőségek között az alispáni bíróság előtt mind az uradalom megbizottai mind "Bagh község volt urbéres telkeseinek, legelőilletékes házas zselléreinek lentirtt meghatalmazottai" az urbéri egyezséget láírásukkal hitelesítették. Ennek alapján olyan határkép és határhasználati rendszer alakult ki és rögzült, amelyik közel egy évszázadon át keretét adta Bag gazdálkodásának.

Az urbéri egyezség alapjául a Mária Terézia urbáriumában megállapított 51 egész telek számot vették. Az urbéres zsellérek száma 125, akiket szintén kielégítenek a járandóságuk szerint. A községnek a korábban szolgalmi joggal adott szántóföld és kaszáló továbbra is a birtokában maradt.

A beltelkeket illetően abban állapodtak meg, hogy annak a nagysága egy hold /1200 négyszögöl/ legyen. Akinek a felmérés pillanatában több volt, attól a rétből vették el a többletet, akinek viszont kevesebb volt, szintén a rétből pótolták a hiányt. A zsellérek telkeit - függetlenül a jelenlegi nagyságuktól - meghagyták teljes mértékben.

A szántóföldekről a XVIII. századi urbárium alapján azt határozták, hogy egy egész telekre 26 hold szántófölde+ mér-

nek ki. Így Bag szántó járandósága 1326 hold. A mérések $32\frac{14}{1000}$ hold többletet mutattak ki. Erről a többletről abban állapodtak meg, hogy ennek a felét, 16 hold 205 ölet a falu kapja meg ellenszolgáltatás nélkül. Ezt a földet a telkesgazdák között osztják fel birtokaik arányában, a másik fele viszont "az uradalom tulajdonába bocsájtassék, és majorsági birtokához tagosíttassék" - szól a szentencia.

Ugyancsak megállapodtak a rétek dolgában is. Eszerint az urbéri jog alapján egy egész telkes gazdát "8 kaszáló illetőleg hold rétet" illet meg. Összesen 408 hold rétet tehát a telkesgazdák tulajdonrészé. A hivatalos fölmérés azonban itt is többletet állapított meg, majdnem 135 holdat. A "barátságos megegyezés" alapján ezt a területet is felezik. Egyik fele a telkesgazdáknak méri ki birtokaránylagosan, a másik fele "váltság fejében az uradalom tulajdonába bocsájtassék, és lent irt módon majorsági rétjeihez tagosíttassék." - Korábban láttuk, hogy a káposztás és kenderföld megosztását is hasonlóan intézték el. Ennek eredményeként a falu korábbi határból jelentős területeket vontak majorsági kezelésbe. Egyértelműen hátrányos helyzetbe került a falu népe.

Még nehezebbnek bizonyult a legelőelkülönítés, ugyanis itt nemcsak a volt urbéres telkes gazdákat kellett figyelembe venni, hanem a zsellérek járandóságát is. Rajtuk kívül még a községi szolgálatban álló papnak, kántornak, tanítónak és jegyzőnek az illetőségét is a községéhez mérték. Ennek megfelelően 68 $\frac{5}{8}$ egész telek lett a legelőkiosztás alapja.

A közös legelő azonban mindössze csak $441\frac{302}{1000}$ holdat tett ki. Ennek "elégtelensége miatt a baghi volt urbéresnek a határbeli urasági erdőnek egy részét is - az erdészeti szabályok figyelembe tartása mellett - legeltették" - ezért úgy döntött az alispáni bíróság, hogy a falut törvényesen megillető legelőt, telkkökönt $8\frac{1}{2}$ holdat az uradalom "a jogos igény" alapján megajánl. Így a legelőterület $583\frac{312}{1000}$ hold nagyságu. A hiányzó legelőt az urasági erdőből pótolták. Az uradalom "nagyelőküen" még azt is megengedte, hogy a legelő számára kivágandó erdő fáját a bagiak minden kárpótlás nélkül a maguk hasznára fordíthatják. Ezzel viszont megszűnt a korábbi erdei legelőtűzés gyakorlata. A bagiak ismét hátrányba kerültek a jószágtartásukat illetően is.

Megszűnt a korábbi közös erdőhasználat is. Az egyezség alapján a község telkes gazdái és zsellérei $66\frac{5}{8}$ telekre való jogra tarthattak igényt. Egy egész telekre 4 $\frac{1}{2}$ holdat számolván a község erdőterületét közel 300 holdban állapították meg. Ennek birtoklását ketté választották: külön kezelték a gazdák erdejét és külön a zsellérek erdejét. Erről később bővebben szólunk.

A megállapodás következő részében részletekbe menően kijelölik a szétosztandó területeket. Az nyilvánvaló itt is, hogy elsősorban az uradalomnak, a majorsági gazdálkodásnak az

érdekeit tartja szem előtt a bíróság, a község érdeke csorbát szenved. Megállapodnak abban, hogy a szántóföldet, legelőt és erdőt 1200 négyszögöllel számolják holdanként, míg a kaszáló rétet csak 900 négyszögöllel, ugyanis kb. ennyit tud egy jó kaszás egy nap alatt levágni rendes termés alkalmával.

Láttuk fentebb, hogy a telkiállományon kívüli maradvány szántóföldek fele az uraságot illette. Ezt a területet és az urbéres földek között szétszórta levő földjeit - közel száz holdat - az uradalom átadta a községnek. Így a határnak ez a része nem szenvedett csorbát. Helyette viszont elvette cserébe a Rétszél dűlőben levő 20 holdat, amelyik korábban urbéres föld volt, fekvéséből is következően a jóminőségűek közül való. Ugyancsak ennek fejében a majorsági földekhez csatoltatta az erdei dűlőben lévő közel 130 holdas szántót is. Ezzel túllépte a járandóságát. A mintegy 50 holdas többletet 16 hold réttel és a közlegelőből feltörhető 34 hold területtel pótolta vissza. Nyilvánvaló, hogy ebben a döntésben is a falu hozta a rövidebbet, rosszabb minőségű területekkel volt kénytelen beérni. "Ezen csere által az urasági szántóföldek közt eső urbériség az uradalom tulajdonává válik, az urbéri szántóföldek közt levő urasági birtokrészek pedig az urbéri szántóföldek kielégítésére szolgálnak, melyek a domonyi határtól kezdve a jelenlegi szántóföldek tömegéből fognak kihasíttatni." - hangzik a közös megállapodás.

A rétek ügyében a következőket rögzítik: az uradalom a falu javára lemond a maradványrétek neki eső feléről, az árokalji urasági rétről, a beltelk mellett és az "urbériség közt szétszórva levő" réteiről, összesen 240 holdnyi területről, amelyet máshol, a maga birtoka mellett hasít ki a faluéból az Egres pataktól a Malomárokig. Megjegyzik, hogy "mivel az árokalji rétek nem egészen hasonló minőségűek a kicserélendő urbéri rétekkel, az árokalji rétek 1000 négyszögöllel, az e helyett adandó urbéri rétek pedig 900 négyszögöllel mint rendszerint, fognak számíttatni."

A közös legelő és erdő ügyében úgy szól az egyezség, hogy az a jelenlegi "összes közös siklegelőből" fog állani, kivételt képez a Kisbágyi csárda körül levő közlegelő. Ha ez a terület nem fedezné a járandóságot, - ami nyilvánvaló, hiszen a legelő egy részét még szántónak is kihasítják, - úgy a "hiányzó mennyiség az a faizási haszonvétel elkülönítése fejében telkenként 4 1/2 holdjával kijelölt Szilvás völgyi erdőből fog aként pótoltatni, hogy mindennek előtte ezen erdőből a telkenként 4 1/2 hold faizási illetőség fog kihasíttatni, s közvetlenül mellette a legelő kiegészítéséhez szükséges terület fog kiméretni."

A megállapodás záradékában még kikötötte az uradalom, hogy "A lakosság által birt. dézsmás szőlők tekintetében a volt földes uraság ezentúl is fenntartja a dézsmaszedési jogait", valamint azt, hogy "a község félévi bormérése eránti jogviszonyok ehelyütt az eddigi gyakorlatban érintetlenül megahagyatnak." Vagyis a szőlőhasználatban továbbra is megmarad érintetlenül a feudális jogviszony, ugyancsak a bormérési jog-

ban.^{30/} Hogy ennek a továbbélése, működése a következő időben miképpen volt, sajnos, a rendelkezésünkre álló forrásokból nem állapítható meg. Nyilvánvalóan sokáig nem volt tartóható, itt is át kell térni a polgári jellegű formára, mint az ország más területén.

Az urbéri egyezséget a falu tulajdonába került határ tagosítása illetve ujrafelosztása követte. Eddig a faluközösségnek együttes érdeke dominált, hogy a földesurtól minél nagyobb területet csikarjon ki. Mint láttuk, a bíróság elsősorban az uradalmi érdekeket vette figyelembe, a falu- mint az országban szinte mindenhol - hátrányba került. A hátrányos helyzetet elsősorban az jelentette, hogy összeszűkült a falu gazdálkodásának a tereuma. Azzal, hogy a közösen használt legelőkből, erdőkből és rétekből kiszorult, elsősorban az állattartás hagyományos formái kerültek válságba. Az erdőkből pl. teljesen ki lettek tiltva a bagiak. Az urasági területeken, majorokban a parasztok ezután csak mint munkások jelentek meg. Minden bizonnyal ebben a folyamatban is kereshetjük annak az okát, hogy az egész Galga völgyből, így Bagról is sok ember - elsősorban a nincstelenek és zsellér utódok - vették a vándorbotot, és az iparosodó fővárosban, Budapesten keresték a maguk és családjuk boldogulását.

A tagosítás és legelőelkülönítés megmutatta, hogy milyen belső megosztottságu volt Bag társadalma. A volt urbéres, telkes gazdák és a volt zsellérek között kibékíthetetlen ellentét feszült. Míg a gazdák több-kevesebb földdel és nagy belső telkekkel rendelkeztek, addig a zselléreknek szűkös portán kellett magukat meghuzniuk, és csak a kevéske erdő és legelő teremtett némi háttérrel a család megélhetéséhez. Ezt egészítette ki napszámmal, uradalmi munkával és az ipari munkára járással.

A tagosítás a két rétegben más-más eredményt szült. Az 1863. év tavaszán hozott döntés szerint "a volt urbéres zsellérek legelő illetményüket a telkesekétől elkülöníteni és egymás közt egyéneként fel a kiosztani óhajtván" megállapodtak, hogy kiadják "a monostori és hévizi határon a hármashatártól befelé, a Szilvás völgyi sík legelő dűlővel a szőlők közepéig irányozva." A kiosztás rendjét nyilhuzással döntötték el. A határozat másik része az erdőről intézkedik, miszerint "ugyanazoknak faizási illetmény fejében kiadandó erdő terület a ritkás erdőből a telkes gazdákéval egy tagban fog ugyan kiméretni, mindazonáltal haszonélvezet tekintetéből a zselléroket illető terménnyiség kivonalazandó leszen." Tehát a telkes gazdák a maguk erdőjét leválasztották a zsellérek járandóságától. Ezekkel az intézkedésekkel ugyanugy bántak el a zsellérekkel a gazdák, mint ahogy az egész faluval elbánt az uraság, amidőn a maga érdekeit érvényesítette messzemenően. Ezzel az intézkedéssel a zsellérek méginkább hátrányba kerültek, megélhetésüket még kevésbé biztosította a baji határ.

A belsőségeket, káposztásokat és kenderföldeket úgy hagyják, mint ahogy korábban is használták, ahogy fogalmaztak: "szabályozás alá nem kerülnek".

Jelentős különbség az is, hogy a telkes gazdák - szemben a zsellérekkel - a legelőilletményüket nem osztják fel maguk között, hanem "birtokarány kulcs szerint közösségben hadják, nemkülönben az őket illető erdőterületet." Míg a zselléreket arra vitte a szükség, hogy a csekély legelőt felosztva szántóföldi művelés alá fogják, addig a gazdák meghagyják közös használatban. A megállapodás kiegészítéseként szerepel még, hogy a legelőilletmény fejtében kapott erdő kizárólag csak a volt urbéresek között lesz kiosztva a telkeik nagyságának az arányában. Ez a terület, melyről a fát a tulajdonosok minden ellenszolgáltatás nélkül a maguk számára kitermelhetik, hogy az így megtisztított területet legelőnek fordíthassák.

A szántóföldek dolgában arról kapunk hírt, hogy "a telkes gazdák tagosítani nem óhajtván, kívánságokhoz képest a szántóföldek öt vető nyomásban öszvesítendőek, amelyből minden gazda birtokaránya szerint egy-egy darabot kap." A vetőnyomások kijelölését közösen végezték, majd sorhuzás útján állapították meg a sorrendet. A réteket is három dűlőre osztották, továbbá kijelölték a közös célokat szolgáló területeket: az egy holdas temetőt, a homokgödöröket és az utak helyét.^{31/}

Az itteni tervezetet több indítvány is korrigálni igyekezik. Ésszerűsítő és egyszerűsítő javaslatok érkeznek a telkes gazdáktól. Ezekből a határ használatának teljesebb képbontakozik ki előttünk. Az adatok szerint ezeket az indítványokat a tagosító munkálatok során messzemenően figyelembe vették. Érdemes idéznünk néhány észrevételt ezekből: "Bagh község határa tagosítási ügyben kiválasztott és megbízott választmányi tagok ezennel a többi telkes gazdák nevében is kinyilatkoztatjuk, hogy ezennel öt darabban óhajtjuk és kívánjuk kivenni és magunknak kihatítani éspedig

1-ször Hogy a mostani Peres és a mellette lévő 1-ső Malom dűlő összevételén s így ezen két dűlő egy darab legyen.

2-szor A második malom dűlő és az 1-ső Görbe dűlő szintén egy darabba vétessék, úgy, hogy ezen volt négy darab dűlőben minden telkes gazdának 1 darab föld jusson.

3-szor A második Görbe dűlő a Csintovány dűllővel egybe vétessék, úgy nem különben a Császárut dűllőben lévő két darab dűllő egyesíttessék úgy a Mély uttal felmarad peres dűllő és így ezen négy darab dűllőben minden telkesnek egy darab föld hasíttassék ki. - Eszerint tehát azon tér, hol az őszi vetés fog lenni, minden gazdának két darab földje fog lenni, ez a kívánságunk, s eszerint óhajtjuk, hogy ezen vétő így de nem másképp adassék és hasíttassék ki a telkes gazdák közt."^{32/}

Egy hónappal később a második vető ügyében kérnek változtatást a bagyi gazdák: "A második Görbe dűlő a Csintoványi dűllővel összekapcsoltassék, innen az osztás a Malomároktól kezdve az országuton keresztül merőleges irányban a dűllő utra történjék egészen a Császár dűllőig, innen az osztás átmeny az országut mellett apróbb földekre, melyek

merőlegesen az országuttra osztandók, ezek után folytattatik az osztás a Császár ut dűlőben a Diósberki legelő résztől le a Domonyi utig merőleges irányba a domonyi határvonalra, innen átmegyen az osztás a Peres dűlőből elmaradt részbe és kezdetik a hármas határnál párhuzamos irányban az aszódi határon 121 ölre az országuttól az első vetőben kiosztott utolsó földszélhez, és végződik a Mélyároknál oly formán, hogy itt a volt községi föld beosztása által az utolsó gazdáknak földjeik két darabban a Domonyi ut által elvágva leendenek... Az Aszód, Domony, Baghi hármas határnál lévő volt községi rét a második vetőben azoknak kiknek földjeik oda esnek mint rét fog kiosztatni a rétilletőségeikbe hasonló területtel beszámíttatni."35/

Még ugyanennek az esztendőnek decemberében a Nagyvölgyi dűlő kiosztásánál a következő módosítást kéri: "Az osztás kezdődjek a tisztelendő plébános urnak kiosztott új földje melletti legelőnél és megy végig a Nagyvölgyi kutig. Minden rét, mely ezen nagyvölgyi dűlőben van, fölűbe lesz kiosztva, de holdankint 900 négyszögöllel számítva, kivőve a Halagvölgyből lehuzódó 276 rétparcellát mely azért, hogy vizkiöntéseknek és iszapolásoknak van kitéve amennyire a nagyvölgyi dűllő ut és nagyvölgyi ut között fekszik holdankint 1200 négyszögöllel fog számíttatni.

A Nagyvölgyi dűlőnek az erdővel határos szélei tizenkét egyenes szabályozási vonalakkal olyképpen bekerítendők, hogy ezután a határvonal rövidebb távolságokon egyenes, de nem oly csafrangos legyen amint eddig volt, miután ez csak későbbi határvillongásokra adna alkalmat, amit kerülni akarunk. A Nagyvölgyi dűlő ut maradjon ahogy volt, és két ölre leendő szélesbitése a Tatár és Száz öles dűlők felé történjék, szinte a kutnak vezető ut is maradjon a mostani alkalmas helyén, melyct mi erdőre járó utnak nevezünk."34/

Ugyancsak változtattak a 4. és 5. vető korábban meghatározott formáján: "A Halagvölgyi és Százöles dűllők dűllőutja a Vadaskerttől számítva 250 ölre eső pont köttessék össze a Vadaskert szélén /kihagyott szám helye B.T./ ölre fekvő pont, mely két pont jelenlétünkben hancsékokkal is ellátatott ezen vonal által a Halagvölgyi dűllő két részre szakasztván, kívánjuk, hogy ezek rosszabb része az 5-dik vetőbe vétessék fel, a Vadaskert felé eső második része pedig a 4-ikbe. Továbbá ugyancsak ezen dűlőben a dűllő uttól a vadaskert felé /kihagyva a szám helye B.T./ öl méretett le, és ezen pont összekötendő a Vadaskert szélén lemért /kihagyott számhely B.T./ ölnyire eső ponttal. A Vadaskert szélén eső rosszabb része a Halagvölgyi dűlőnek kívánságunk szerint szintén az 5-dik vetőbe vétessék fel és így a dűllő 3 részre szakítottván csupán középső fentemlitett részre osztassék a 4-ik vetőbe, továbbá az egyes földekre nézve kinyilatkoztatjuk, hogy ezek a Nagyvölgyi dűllő dűllőutjával párhuzamosan feküdjenek.

A százöles és Róka lyuk dűllőkre nézve kinyilvánítjuk ezennel, hogy ezekből ne szakítottassék semmi el, és az osztás ugy fogantatottassék mint ezt már előbb tett nyilatkozatok alapján kívánjuk.

A Nagytatárülés düllő Nagyvölgy felé eső homokos részét szintén két részre kívánjuk szakítani mégpedig a következőképpen: a Nagy- és Kistatárülés düllők régi düllőutjától ahol ez a Nagyvölgyi düllő új düllő útjába vég, 935 ölre a Rókalyuk düllő felé határozottassék meg, az elosztási vonal Nagyvölgy felé eső egyik pontja ugyancsak e düllő majdnem derekán tekvő régi barázdájában mely barázda 2 részre szakította ez-
előtt e düllőt, e barázda 80 ölre a Kistatár ülés düllő régi düllőutjától a Rókalyuk düllő felé vétessék a pont és e 2 kiirt pont összekötődvén, a Rókalyuk düllő felé eső rosszabb rész vétessék az 5-ik vetőbe, ellenkezőleg a Kistatár ülés düllő felé eső rész a 4-ik vetőbe, a fekvésekre nézve pedig szintén kívánjuk, hogy párhuzamosan mérjük a Nagyvölgyi düllő düllőutjával. - Minden egyéb szántóföld vétessék az 5-ik vetőbe, mely vetőbe az országuton kívül a Káposzta- és Kender-
völdek között található különbségek kiegyenlítése végzett szá-
mittassék be."35/

Még e hónapban az utolsó korrekciót is végrehajtják a tagosítás során: "a halagvölgyi düllőnek osztása fent a halagvölgyi Vadaskertnél kezdetik és megy Balázs Ferencné földjéig, innen áttér az osztás Karácsondy István földjére aki a düllőben a 4. vetőben az utolsó és innen folytatva az osztást végződik a Nagyvölgyi düllő utnál, innen pedig áttér az osztás a Rókalyuk düllőbe mely a Nagytatár és Kistatár ülési düllőkből felmaradt részekkel egy düllőt képezend és folytatódik az osztás a Nagyvölgyi düllő utnál és végződik a Csintoványi utnál.

A Rókalyuk és Kis- meg Nagy Tatárülési düllők közti görbe düllő utat kívánjuk, hogy a jelenlegi irányban a Nagyvölgyi düllő uttal Csintoványig megmaradjon és ebből kiágazand a Száz öles düllő uton a volt községi földben legyen egy keresztut mely a nagypart végett 6 öl széles legyen, nemkülönben az új községi föld mellett Csintoványtól felfelé szinte egy két öles düllő ut hagyassék, mely Fogarassy helyes 4 vetőbeli földje mellett megtörve az új düllő utba vezettessék, mely levezet a nagyvölgyi düllőuton.

A Nagyvölgyi düllőben Balázs János földjében kihagyott 2 öles ut folytatandó a Nagyvölgyi düllő uttól felfelé a Nagy vizmosás felé eső oldalon a Karácsondy István földjéig a 4. vetőben. A földek iránya párhuzamba veendő a már kiosztott vetőbeli földeknek és a halagvölgyi düllőnek az erdővel határos széle eddigi mód szerint egyenes vonalak által szabályozandó.

Az országut által elfoglalt terület az ötödik vetőbe számítottassék be és egyenlítettessék ki. A káposztás és kenderföldekben különbség pedig a volt urasági Káposzta és Kenderföld nemkülönben a zselléri részletek által is pótolttassék és egyenlítettessék ki, az ugynevezett plantás pedig szinte szám szerint birtokaránylag egyformán irassék a földkönyvbe anélkül, hogy a helyszínen részletesen osztva lenne."36/

Ezzel az intézkedéssel a baji határ mintegy száz óvig tartó beosztását, használati rendjét határoztták meg. Tanulsá-

gos az a gondosság, ahogy mérlegelték a föld minőségét és a legcélszerűbb használati módját alakították ki. Tervszerű és tudatos közösségi munka volt ez, melyet most már a földesuri kötöttségek nélkül valósíthattak meg a maguk legjobb elképzelése szerint. A gazdálkodás rendjét most már teljesen a birtokosok határozták meg. A szabad földforgalom előtt megnyílt az út, amelyek egyesek vagyonosodásához, mások elszegényedéséhez vezetett. A közös erdőkből és legelőkből történő kirekesztést leginkább a zsellérek érezték meg. Ezek kisebb része az uradalmak, majorok munkáskezeinek a számát gyarapította, a nagyobb rész a fővárosban talált megélhetést. A bagiak elsősorban az utépitésben helyezkedtek el, és mint hires kövezők váltak ismertté. Ebben a szakmában ma is sok bagi található. Ezzel van összefüggésben, hogy a napjainkban modernizálódó főváros régi macskaköves utjainak a követét a bagiak szedték fel, ennek egy részét a falu számára szerezték meg, és ma mind az utcák, mind az udvarok jórésze ezekkel a kövekkel van szépen kirakva. A hires bagi kövezők a falujukban is remekeltek.

A megállapodott közösségi gazdálkodást 1877-ben érhetjük tetten. Ekkor a megye monográfusa Galgóczy Károly számbavette a településeket, s a jelenlegi állapotukat bemutatta. Eszerint Bagnak 4369 katasztrális holdu határa van. Ebből mindössze 55 hold a legelő, a legnagyobb része a határának szántó, amelyik nagyon eltérő minőségű: 675 hold a jó, 547 hold agyagos, gyengén termő. A közel 1000 holdnyi rétnek egy részét is szántással hasznosítják. Azt írja Galgóczy, hogy a határt két fordulóban művelik, és fontosnak tartja azt is megemlíteni, hogy a községnek jeles az állattenyésztése, a földjeiket pedig rendszeresen trágyázzák. Ekkor a legfontosabb gabonájuk a tisztabuza.^{37/} Hogy Galgóczy informátorai nem jártak el pontosan az kiviláglók a husz évvel későbbi mezőgazdasági statisztikai felmérésből. Ezek az adatok a korábbival sokkal inkább összhangban vannak. Ebből a statisztikából megtudjuk, hogy Bag határában 1970 hold a szántó, 349 hold a rét, 1432 hold az erdő, 100 hold a szőlő, és a legelő - szemben Galgóczy adatával - 324 hold. A határ egész területe 4376 hold. Ezt a területet 93 kettős lófogattal művelik meg. A statisztika szerint erre az időre már ökörfogat nincs a községben. A 328 szarvasmarhának nagyobb része üsző és tehén, az állomány közel kétharmada magyar szürke, és a piros-tarka is a százat közelíti. Tehát a fajtaváltás a század utolján következik be.^{38/} Ha ezeket az adatokat összevetjük a közel másfél évszázaddal korábban készült összeirással /1760/ azt tapasztaljuk, hogy lényeges különbség nincs az állatlétszámot illetően. Akkor 276 szarvasmarhát és 160 lovat irtak össze. Ebből az következik, hogy a kis határ eltarthatósága és állati munkaerőszükséglete körülbelül itt húzható meg. Ugyanakkor nem járunk messze az igazságtól, ha azt is következtetjük, hogy a termelés szerkezete és intenzitása ebben az időszakban nem változott alapvetően.^{39/}

Századunkra ez a forma öröklődött, és a recens kutatás, az emlékezetet vallató vizsgálat már ettől a képtől történő elmozdulást, változást regisztrálhatja. Azt előljáróban megállapíthatjuk, hogy üzemszervezetileg nagyon nehéz, szinte lehetetlen típusokat elkülöníteni. Néhány középirtok és több kisirtok alkotja a struktúrát, mellettük a néhány holdas törpeirtokok egész sorával. Inkább a mennyiségi, mintsem a minőségi eltérések a jellemzők, és nagyon sok az átmenet. Az egész képet még színezi, hogy sok család kétlaki életet él: a férfi eljár a vasuthoz vagy budapesti munkahelyre, a család otthonmaradt tagjai pedig művelik a kevéske földet, piacoznak zöldséggel, gyümölcssel, baromfival. A mezőgazdasági technika - elsősorban a gépek alkalmazása mutat meg legtöbb különbséget. A tehetősebb parasztgazdaságok vásárolnak korszerű gépeket; kettős ekét, vetőgépek, cséplőgépet, és ha ritkán is, itt alkalmaznak napszamosokat, aratókat. A feudális örökség azonban szívósan tovább él.

A falu határát - ahogyan láttuk is - két fordulóban, a helyi szóhasználatnál élve: két vetőben éltek. Századunkban ugyan már nem volt. Az egyik vetőbe őszi kalászosot, a másik vetőbe tavaszi kapás növényeket vetettek. A gabona levágása és behordása után a tarló felszabadult a legelő állatok számára. Az Aszódi ut választotta el a két területet. A Malom dülő, Peres, Görbe dülő, Császárut, Détári völgy és Diós-berek alkotta az egyiket, a Nagyvölgy, Százöles, Hajagvölgy, Rókalyuk, Tatárülés a másikat. A fordulórendszer az 1930-as évekig háborítatlanul élt, de nyomaiban még 1945 után is megmaradt. Csak az ötvenes évek szigorú agrárpolitikája borította fel a hagyományos termelési rendet és ezzel együtt a hagyományos határhasználati gyakorlatot is.

A múlt század hatvanas éveiben végrehajtott tagosítás előnye századunk elejére a birtokaprózódás következtében szinte teljesen elveszett. Egy fertál föld 20-25 darabból is állott. A két világháború között felmerült az újabb tagosításnak a gondolata, azonban erről a gazdák hallani sem akartak. Így a TSZ megalakulásáig megmaradt az apróparcellás tagosítatlan határ. A feudális kori elnevezések napjainkig élnek, ha esetenként nem is pontos a használatuk. Katona Ferenc szerint "határban a fertál fűdek századunkban már negyedet jelentettek. Eredetileg egy helyes gazda két fertályos volt. 51 helyet alakítottak ki a község határában. Egy fertály föld 12 holdnak számított, mindenfajta jog ez után volt. Körülbelül 7 hold volt a rét és a szántó, 5 hold volt a páskom és az erdő. Ezt az erdőt és legelőt a gazdák közösen használták szinte a termelőszövetkezet megalakulásáig. Volt még Nyolcadrész is, ezt a zsellérek ilték." Tudják azt is, hogy a szőlő nem tartozott bele a telkiállományba.

A szűken lévő osztható föld azt eredményezte, hogy a földet és a mezőgazdasági eszközöket a fiuk örökölték, míg a lányokat kiházásították. Ritka eset volt, hogy lányok is örökölték földet. A jellemzőnek a következő példát tarthatjuk: "Két lóval gazdálkodtunk. Az elkülönüléskor egy-egy ló és

egy-egy tehén maradt a bátyámnak is nekem is. Ekét vettünk mig egyet, hogy mindegyikünknek legyen. A zsákokat, hordókat is kétfelé osztottuk. A kocsi a bátyámé lett, nekem másikat vettünk. A gazdálkodási dolgokat, szerszámokat csak ketten /fiuk/ osztottuk el."

Az öregek - mig birták magukat s a munkát - nem szabadultak meg a földtől. Ha át is adták korábban a fiaiknak, a maguk számára élvezeti jogot kötöttek ki. Ez a gyakorlat főleg a két világháború között vált általánosabbá. Két formája is élt ennek: vagy meghatározott mennyiségű termény- és jószágjárandóságot kötöttek ki, vagy a föld egy részét visszatartották és ezen részesművelést folytattak. Ezt a földet részibe mind idegenek mind a családtagok művelhették. A bagi határban általában tíz holdnyi terület volt az alsó határ, amelyiken egy család nagy szorgalommal meg tudott élni.

Egy-egy család jószágállománya - mint láttuk korábban - eléggé behatárolt volt. A gazdasági munkák végzésére és fuvarba Pestre járni többnyire két jó lovat tartott egy tehetősebb gazda. Arra törekedtek, hogy csikót is maguk neveljenek. Egy-két fejős tehen járta ki az udvarról a legelőre naponta, ezek számát egy-egy borju vagy üsző növelte. Csak anynyi sertést tartottak, hogy a család szalonna- és husszükségletét fedezhessék. A malac szaporulatot piacokon, vásárokon értékesítették. A baromfiállomány - elsősorban a csirke és tyúk - a tojáshaszon mellett a család husszükségletét is ki-elégítette, míg a liba elsősorban a stafirungba való toll miatt volt kedvelt.

A szűk határon is volt arra lehetőség, hogy feles vagy harmados földet művelhessen az arra rászoruló ember. Általában több évre - többnyire három évre - kötöttek megállapodást. Ilyen földeket kovács családú gazdák vagy idős emberek adták ki, akik a maguk erejéből nem tudták a munkát elvégezni. Gyakran az igaerő hiánya késztetett egy-egy gazdát, hogy földjéből valamennyit felébe vagy harmadába adjon ki. Így művelte meg a község is a közel ötven holdnyi földjét, és a kaszálóit is részibe vágatta le.

Ezek mellett általánosnak mondható az egymás kölcsönös segítése mindenfajta munkában. A közeli rokonok, szomszédok, barátok összefogtak egy-egy feladat elvégzésére. Ez a segítség napjainkban is megvan. Egymást segítik a kerti munkában, de ha kell, a szőlőben is. A piacra járók is összefognak, egyszer egyiknek, másszor a másiknak a kocsiján viszik a piacra az árut. Gyakran a piacon is segítenek egymásnak mind az áruslásban, mind az áru őrzésében. Jóllehet ezeknek a segítségnek nem pénzben számolták az ellenértékét, arra kinosan ügyeltek, hogy a visszasegítés is hasonló értékű, hasonló nagyságu legyen. Néhány munkának mint pl. a szüret, a kukoricafosztás vagy a kendermunka egy-egy fázisa kifejezetten társas jellegűt öltött, benne a szórakozás fontos szerepet kapott.

A bagiak kihasználták Aszód közelségét, a nevelőotthonból szívesen hozták ki és alkalmazták gyereket különböző mezőgazdasági munkákra. Egy-egy családnál néha több gyerek is

kinn volt. Étkezést, ruhát, szállást és némi készpénzt is kaptak a gyerekek a munkájuk fejében.

Bagon a gazdák kezén levő föld lényegesen századunkban sem nőtt. Az I. világháború után a frontról hazatért nincsteleneknek vagyonszállás címén osztottak 10 holdnyi területet a Farkaslyuk nevű határrészen. Az 1945-ös földreform sem hozott lényeges változást a falu életében, hiszen felosztható nagybirtok híján a rászorulókat nem tudták kielégíteni. Arra biztatták őket, hogy menjenek el más területekre, pl. az Alföldre, ahol szerezhetnek maguknak földet. Kevésen kaptak a galgahévízi határban földet, és a domonyi határban is osztottak a bagiaknak 76 holdat. A Gáspár-gödörnél a legjobban rászorulóknak kb. 30 holdnyi házhelyet osztottak ki.

GABONATERMELÉS

A magyar paraszti gazdálkodásban mindig is kiemelkedően fontos szerepe volt a gabonatermesztésnek. A korábbi példák-ból is láttuk, hogy Bagon a kenyérgabona termesztése kiemelkedően fontos volt, a terméseredményei esetenként magasan a terület átlaga felett állottak. Elsősorban rozst termeltek, de kevés helyen jó reménnyel búzát is vethettek. Az egyéb gabonafélékről, mint az árpa, zab, köles - mind az írásos források, mind az emlékezet tud.

A szem alá a földet kétszer szántották meg. Századunkban már rendszeresen trágyázták a földet. A jószágállomány elegendő trágyát termelt, hogy a földeket jól megszórhassák. Már vasekét használtak, aszódi vaskereskedőknél szerezték be a kőne és más típusú okéket. Egy-két gazda kottós ekét is vásárolt. A gondos szántás díszbe volt a gazdának.

A jól előkészített talajra a magot kézzel szórták el. A vetőgép az 1910-es években terjedt el, de nem vált általánossá. Mindössze 5-6 gazdának volt a községben. Így a zsákból, hamvasból történő kézi vetés maradt általános a legutóbbi időkig. A vetőmagot lehetőleg mindenki magának hagyta. A legszebb gabonáját külön aratta és külön is csépeeltette el. A vetőmagot is külön kezelte. Vetés előtt a gabonát rézgálicos oldatban csávázták, hogy ne legyen üszögös. Rozsból egy hold földbe 100-120 kilogramm magot számoltak. Kocsira téve zsákokban vették ki a vetőmagot. Az erős házivászon hamvast a sarkainál fogva átlósan összekötötték, majd a nyakukba akasztották. Belőle szórták a vetőmagot. A munka megkezdése előtt a vető ember a kalapját megemelte, keresztet vetett és mondta: Jézus segíts! A vetés befejeztével Hála Istennek! mondással jelezték a végét.

Az ügyes vető ember két elővel vetett: előbb magaelőtt jobb oldalra, majd bal oldalra szórta a magot. Így egy menetben széles pásztát tudott elvetni. A föld szélein hosszában szórta a magot úgy, hogy kezét magamellélt lengette. Az ideálisnak a szeptemberi, októberi vetést tartották. Arra törekedtek azonban, hogy legkésőbb mindenszentekre /november 1./ a földben legyen az őszi vetés.

Az elszórt magot vasboronával vitték be a talajba. Ha nagyon röges volt, kétszer is megboronálták a földet, majd tövisboronával simitották el. A tövisborona rámáját boqnár csinálta keményfából, többnyire akácból, de ügyesebb faragó ember is értett hozzá. A rámája szánkó szerűen kunkorodó orru volt, három átkötő keresztfával, amelyik a közéje rakott galagonya tövist megfogta. Boronának való tövis kőkény és galagonya az erdők alján termett. Leginkább a csintoványi forrás fölötti erdőszélről hozták, kaszakéssel, metszőollóval vágták, lovaskocsin szállították haza. A vastag végét tűz fölé tartva vagy tőkén balta fokával ütögetve puhították, majd rácsavarták a keresztfákra. 60-120 szál ment egy boronába. Két méter széles volt és 110 cm hosszú a fa váz, amibe a vesszőt kötötték. Láncot kötöttek rá, két lóval vontatták a földön. Nehezékként farönköt, tuskót tettek rá, néha még a gyerek is ráült. A bozontos farka a használat közben tört, kopott. Intenzív használat mellett két évnél többet nem birt ki egy tövisborona. Mindenféle föld simitására használták: a gabonavetésen kívül a kertekben, a kukorica- és burgonya vetéseken. A használat helyszínére kocsin vitték ki. Még a hatvanas években a termelőszövetkezetben is használták, a háztáji gazdaságban napjainkban megtalálható.

Századunkban a henger használatára is sor került, de nem vált általánossá. A községben mindössze 5-10 darab ha volt. A homokos vetett föld lenyomtatására használták, hámfával, vonólánccal lovak után kötötték.

A gabonavetés különösebb gondozást nem igényelt. Egyedül az aszat és a konkoly kiirtását kellett elvégezni. A tavaszi időben, mikor a gyom már mutatta magát, botra köpüvel felerősített aszatólóval szurkálták ki. Az aszatólót kovács csinálta. Gabon a vetést nem legeltették, mivel birka nem volt, amelyik lecsipkedte a zöldet, más jószág meg kárt tett volna benne. Ha nagyon kövéren nőtt a vetés, tavasszal Szent György nap előtt megkaszálták. A zöldet hazavitték, szarvasmarhával etették. Nagyon jól tejelt tőle. Azt tartották, hogy a megkaszált vetés még szebb, gazdagabb termést adott.

Aratás, cséplés

A paraszti munka éves ritmusában kétségkívül a legnagyobb-nak nagy az aratás, a kenyérnek való begyűjtése számított. A gabona az életet jelentette a parasztember asztalán. - Azt tartották a régiek, hogy Péter-Pál napjának hajnalán /junius 29./ felszakad a gabona töve, meg lehet kezdeni az aratást. Az előtte való héten ki-kimentek a gabonatóblához, nézegettek, próbálgatták hogy milyen érett a szem a kalászbán. Amikor már a szem nem tejes, viaszkérésben van, kezdődhetik az aratás. Bag paraszti gazdaságai közül mindössze 5-6 foglalkoztatott idegen munkaerőt, a nagy többség a megtermelt ga-

bonát maga aratta le. A kaszás, a marokszedő is kitellett a családból, a kéveköttést pedig közösen végezték: "kötte aki érte" - mondják.

Az aratásra gondosan felkészült mindenki. Megkalapálták a kaszát, a végére kétágu takarót erősítettek, melyet többnyire a rugalmas juharfáról vágtak. A vastagabb végét a kacs fölött kötözték a nyélhez, a vékonyabb végét madzaggal erősítették a kasza nyakához. A tarisznyába került az üllő, kaszkalapács, a szaru féntok és kaszakő. Reggel és délben kalapálták a kaszát, de fenni sűrűn kellett, hogy könnyen vágja a gabonát. A tarisznya a kaszanyélre volt felakasztva, a marokszedő sarlót és a vizeskorsót kézben vitték ki a mezőre.

A kenyérnek való gabonát mindig az állóra vágták, úgy mondták, hogy rávágták a rendet. Csupán az árpát vágták rendre, mint a szénafüvet, mert annak néhány napig még száradnia kellett. A kaszás úgy vágta, hogy egyenes és kicsi tarló maradjon, hiszen a szalmára nagy szükség volt. A kaszás mindig férfi, a marokszedő mindig nő volt. A kaszás vágta a rendet, a marokszedő hátrálva a sarlóval szedte a markot. Amennyit egyszerre a kezével át tudott fogni, ez volt egy hónaljnyi, kitette oldalra. A másik soron jövet erre rátette a következő hónaljot. Ezt a mennyiséget egy maroknak is mondták. Két marokból lett egy kéve, azt kötötték be a kalásznál öszszecsavart kötélbe. A kévek nagysága a marokszedő erejétől függött. Inkább azonban az volt a jellemző, hogy kisebb kéveket csináltak, ezekkel könnyebben lehetett dolgozni.

Ha nem kellett esőtől tartani, úgy csak este rakták csomóba a kéveket. 14 kévét számítottak egy csomóba. Alulra a nagygereblyével összeszedett kaparékból csinált kévét tettek. Ha ez nem volt, akkor az alsó kéve kalászát visszahajtották, visszatörték. Négy ágban, kereszt alakra rakták a csomót, legfelülre a pap került. A papkévéből kivett szalmával lekötötték a csomót, hogy egy esetleges vihar fel ne borítsa.

Az aratás befejezéséig minden csomó kimmaradt a talpon. Utána kezdtek hordani. Ezt a munkát közösen csinálták. 4-5-6 gazda is összeállott, egyszer egyikét, utána a másikat hordták be, hogy minél rövidebb időre maradjon bontottan az asztag. A kocsit előkészítették a hordáshoz: felrakták a vendégoldalrudakat, a keresztfákat, a szekér aljába ponyvát tettek, hogy a kicsorgó szemet felfogják. A rudak végére rudalló köteleket csomóztak, hogy majd a megrakott szekeret lekötthessék velük. Egy kocsira 6-8 csomó gabonát raktak fel. Egy csomó ment a kocsi ajjába, a többi tövével kifelé állott a vendégoldalrudakra támaszkodva. A csinosan megrakott szekeret átlósan lekötötték, hogy a rázós uton szét ne csusszon a rakomány.

A hordás megkezdése előtt a telkek végében álló szérüket előkészítették a gabona fogadására. A szérű helyén sűrűre vett kukorica, csalamádé volt vagy korai krumpli. Ezeket levágták, illetve felszedték. A közöttük növő gatz, fücsomókat kisarabótták, hogy tiszta legyen a terület. A szalagtelkek

összeérő hátulsó végében volt egy viszonylag keskeny vakut, amelyen egy szekér fért el. Ezen jártak haza a gabonával, más tarményekkel megrakott szekerek. Ezen a hátulsó részen volt az istálló is. Az egyes telkeket licium garád választotta el egymástól. Az élő sövényben Szent Anna szilva és vöröszilva fák voltak, gyümölcsüket a hordó és cséplő munkások szívesen fogyasztották. A szérüskertek körül nagy fák diszlettek, ezek között voltak a szalma- és szénakazlak, a szár-boglya csomók, de itt kapot helyet a répás- és krumplisgödör is.

Az asztag alá vastagon szalmát teritettek, hogy alulról nedvességet ne kapjon a gabona. Külön feneket kezdtek a búzának, rozsnak és az árpának, hogy a szem össze ne keveredjen. Bár a századforduló táján még előfordult, hogy kétszerest vetettek, azaz vegyescsn rozst és búzát, ezt azonban a két világháború között már szétválasztották, és külön kezelték az egyes magvakat. Asztagnak és csomónak egyaránt mondták a szérüre hordott gabonarakást. Kör alakúak voltak, az oldalukban a kévék tövükkel kifelé állottak. Mikor megfelelő magasságu volt az oldala, tetőzték: a kévéket kalászával lefelé fordítva rakták. Arra nagyon vigyáztak, hogy akármilyen nagy eső esik közben, a csomó be ne ázson. Úgyes asztagrakók voltak, akik takarosán végezték a munkájukat. A folyamatosan érkező kocsikról adogatták fel neki a kévéket. Pontosan tudták, hogy milyen nagy feneket kezdjenek, a termés mennyiségének az ismeretében.

A szemnyérés helye a szérü volt. Az idősebbek még emlékeznek arra, hogy lóval tapostatták ki a kalászból a szemet. Két lovat kötöttek egymás mellé kötőfékkal, és istráanggal, úgy hajtották körbe-körbe a földre terített gabonán. A munka technikája, az egyes tárgyak, folyamatok nevei már kiestek az emlékezet rostáján, így azt rekonstruálni nem lehetett. A községben már a századforduló előtt megjelentek a cséplőgépek, előbb a kezdetlegesebb járgány, majd az önjáró cséplőgép. Ez utóbbi Kollár Pál tulajdonában volt, majd Neumannak is lett. Az 1920-as évektől már a szalmával fűthető gőzgép, majd a traktor hajtotta meg a cséplőgépeket. Kollár Pál gépészkovács volt, rajta kívül Boda Köncöl Antalnak és a Balázs testvéreknek volt cséplőgépe.^{40/} A falu gabontatermése mellett még a szomszédos területeket is kiszolgáltatta ez a gépi technika. Egészen a termelőségvetkezetek megalakulásáig, illetve a kombájnok megjelenéséig szolgálatban voltak ezek a gépek.

A cséplőgép kiszolgálását részben a tulajdonos, részben a cséplőtető gazda szervezte meg. Állandó ember volt a gépész, az etető, minden más munkára alkalmi társulás jött össze. Rokonok, szomszédok fogtak össze, hogy a sokrétű munkára legyen elegendő ember: kellett kévehányó több is, egy nő a cséplőgép tetején a kévekötelet vágta el, és a kibontott kévét az etető kezébe adta. Mások a töreket és a szalmát hordták, kellett ember a zsákok cipeléséhez és a mérlegeléshez is. Ezek a munkások segítségben voltak, a cséplőtető hasonló módon visszasegi-

tette. Nemritkán ugyanaz a munkacsapat kísérte végig a gép útját, esetleg egy-két ember cserélődött. Az étkezést mindig az a gazda oldotta meg, akinél a gép dolgozott.

Bagon a zsupszalmának is fontos szerepe volt. A hosszú szalmájú rozstól cséphadaróval verték ki. A törött szalmát kifésülték közülről, majd kévébe kötve tárolták a felhasználásig. Sokan emlékeznek még rá, hogy a falu házainak javarésze zsuppal volt fedve, úgy mondták, hogy "a zsup vót a szegény ember cserepe." Használták még a kukoricaszár bekötésére is, sőt ebben a szerepben maradt meg a legtovább. A cséplőgépek elterjedésével úgy készítették a zsupot, hogy az etelő a kibontatlan kéve kalászáat tette a gép dobjába, hogy a szemet kiverje, majd átfésülték a kévét és a törött szálakat újra a gépbe tették. A legutóbbi időkben - a tsz előtt már súlyokkal verték ki annyi zsupot, hogy a kukoricaszár bekötéséhez elegendő legyen. Kisebb melléképület tetejére is zsup tetőt raktak.

A cséplés során keletkezett mindenféle anyagnak fontos szerepe volt a paraszti gazdaságban. A tiszta szemet zsákokba fogták fel, majd gondosan szétválogatva a hombárba töltötték. Mindenfajta gabonának külön rökése volt, nem keveredhetett. A szalmát a szérűn kazalba rakták. Elsősorban a jószág alá alomnak használták fel. Az árpszalmát sarjuval rétegesen keverve tárolták és a szarvasmarhát etették vele. Ugyancsak takarmánypótló szerepe volt a töreknek; répával, tökkel keverve etették. A gabonát liszté őröltették a helybeli, később az aszódi malmokban. A korpát, árpát, zabot az állatok táplálására használták. A kölest szintén malmokban meghántolták és különböző kásaételeket készítettek belőle. A gabonából készült ételek a család egész évi táplálkozásában nagy szerepet játszottak.

Kapáskulturák

A gabona mellett századunkra az újvilági eredetű növénynek, a kukoricának lett nagy jelentősége a szántóföldi kultúrák között. Fontos takarmánynövény volt és maradt napjainkig. Elsősorban a sertéshizlalásban játszott szerepet, napjainkban különböző feldolgozás során mind a sertés mind a szarvasmarha táplálását szolgálja. Győr adatok fényében tudjuk, hogy korábban a sertés hizlalására az erdőben termett tölgy-makk szolgált. A makkos erdők fogyásával, a modern erdőgazdálkodás kialakulásával no meg az ízlésváltozással a makk szerepét a kukorica vette át szinte egyeduralgoként.

Ezt a folyamatot az is jól tükrözi, hogy a vetésforgóban a kukorica előkelő helyre került, mindjárt a gabonafélék után következett; annak egyharmadát, közel a felét adta. A szemet a hizó állatnak adták, baromfit etettek vele, de a szára sem ment veszendőbe. Levelestől leszecskázva takarmányrépával ke-

verve kitünő szarvasmarha takarmány volt, de a leveles szárát tőlen egyedül is etették a szarvasmarhával. A megmaradt izék kiváló téli tüzelő volt a kemencében. A jelentőségét az is bizonyítja ennek a növénynek, hogy a gazdák a náluk dolgozó éves cselédek bérébe 100-200 négyszögöl kukoricaföldet adtak. A szántást a gazda végezte, a magot és a munkáját a cseléd. Ha krumplit ültetett is bele, a neve kukoricaföld maradt, jelezve eredeti rendeltetését.

A kukorica jó talajelőkészítést követelt, gyakran kapott trágyát is ez a föld. Sokan már ősszel megszántották a földet, hogy az őszi, téli csapadék jobban átjárja. Tavasszal azonban mindenképpen alapos szántást igényelt a kukoricaföld. A vetés a szántással egyidőben történt. Minden harmadik fogatásba vagy harmadik kerülőbe szórták kézzel a magot. Nem jelentett gondot, hogy a barázdá fenekére vagy az oldalára esik, mert nem szántottak mélyen, mindenholon jól kikelt. A következő forduló barázdájával betakarták az elvetett magot. Vetőgépet csak az 1930-as évektől használt néhány nagyobb gazda. Csak azokat a csöveket működtették, amelyek a sorközt biztosították. A nem eléggé egyenletes szántást vas- vagy tövisboronával is elsimitették. A kukorica vetőmagot mindenki a maga terméséből válogatta. A legszebb csöveket nem morzsolták le, hanem felakasztották száradni, és csak a vetés előtt szedték le a csutkáról a szemet. A vetőtávolságot kapáláskor állították be, a barázdába előggé sűrűn szórták el a kukoricaszemeket.

Bacon a legismertebb a lófogu kukorica volt, de ismerték a magyar kukoricát és a fehér kukoricát is. A sűrűn kelt kukoricát az első kapáláskor kivágták, kimetélték. Jó takarmánya volt ez a szarvasmarhának, kitűnően tejelt tőle. Ugyancsak a szarvasmarhával etették meg a tövén nőtt hajtást, a fiát, melyet a második kapáláskor kézzel törtek le. Ez a második kapálás a tőtögetés volt. Tőtötték a kukoricát, a tövéhez a kapával kis földcsomót húztak. Azt tartották, hogy így a vihar nem tudja ledüteni a szárát. A tötögetést kézikapával végezték, csak néhány nagyobb gazda használt ekekapát. Két kapálásnál azért sem lehetett többet elvégezni, mert a köztes növények - különösen a tők - növekedése ezt nem tette lehetővé. Nyár közepére olyan indája volt, hogy kapával nem lehetett közte járni.

A sűrűn vetett kukorica a csalamádé fontos nyári takarmánynak számított. A kertben a szérük helyén és a kenderföldök egy részén vetették. A nyári munkák során folyamatosan vágták és etették, különösen legelőszegény időben számított takarmánypótlónak.

A nyár második felében az érettebb kukoricacsöveket le-letörögették, és parázon sütvé vagy vízben megfőzve fogyasztották. A sült és főtt kukorica kedvenc csemegéje volt gyerekeknek, felnőtteknek egyaránt.

A kukorica szeptember vége felére megérett. A családból többen mentek ki a földre és hajával együtt törték. Csomóba dobálták, vagy kosárba szedve a kocsira borogatták. Mindig a háznál fosztották meg. Egy hold földön "három lőcső

kocsival" termelt, ami kb. 10-12 mázsa csöves kukoricának felelt meg. A szárát esténként harmaton vágták vagy éjjel, hogy a levele ne törjön, zsuppal, gyékénnyel kévébe kötötték, csomóba összerakták. A munka végeztével kocsin hazaszállították és a szérün ugyancsak csomóba rakták, innen etették, vagy szecsokálták. A kukoricatövet nem szedték ki, hanem leszántották, jó trágyát adott a földnek. Tüzelőként nem tartották jónak, sok volt vele a veszőzés, annál az erdőn szedett nyári tüzelő gally jobban megfelelt.

A kukorica törése, de különösen a fosztása segítséggel végzett társasmunka volt. Összefogtak a szomszédok, rokonok, együtt dolgoztak. A fosztás esti munka volt, alkalmat adott a fiataloknak a találkozásra, beszélgetésre, udvarlásra. A háziak a segítőköt piritott tökmaggal, borral kínáltak. A lefosztott kukoricát zsákokba gyűjtötték, majd a padlásra hordva szétterítették. A fosztást a tehenekkel etették meg a tél folyamán.

A kukoricasorok közé rendszeresen ültettek köztesnövényeket, elsősorban babot és tököt. A babot a sorok köze, minden második tő kukorica után tették. Kedvelték mind a gyalogbabot - mondták kuporgóbabnak is, mind a folyós babot - ezt futósbabnak is nevezték. Minden harmadik sorba ültettek. Egy 12 soros kukoricaföldbe négy sor babnál nem tettek többet. A leggyakoribb fajta a cukorbab /ez gyalogbab/ és a féhérbab /ez folyós/ volt, de emellett ismerték és termelték is a tarkababot.

Nyár derekára a bab megérett, lehetett szedni. Zsakkal mentek ki a kukoricásba és szárával együtt leszedték, a földből kinyűtték. A kocsí derekába borigatták, amelyikbe előzőleg hamvasít torították, hogy a kipergő szemet felfogja. Az udvaron kiterítve még több napig szárították, a zöld csöveket leszedegették, ezt kifejtették, és fejtettbalevest csináltak belőle. A megszáradt babot hamvason cséppel, mosósukkal kicsépcelték. A szemet rostával felszörták, fajtánként szétválogatták. A szalmája nem volt jó semmire, többnyire alomnak használták vagy eltűzelték.

A másik köztes növény a tök volt. Elsősorban az állatok takarmányozására szolgáló disznótököt /zöld- és sárga héjú/, marhatököt, uritököt /féhér hajú, sütni való/ - és újabban spárgatököt termesztettek. Ez utóbbi főzelékként nyári cledel, maguk keveset fogyasztottak belőle, inkább a pesti piacokon értékesítették.

A tököt is a kukorica sorába ültették, hogy az ekckapa el tudjon menni mellette. A bukrok 5-8 lépés távolságra voltak egymástól, hogy az inda futásának elegendő hely legyen. Egy hold kukorica között 5-6 kocsira való mennyiség termelt. A kukorica szedésekor ezt is hazaszállították és a szalmakazal tövéhez rakva tárolták. Onnan etették. Altalában addig tartott ki, míg a fagyok nem jöttek, így nem kellett takargatni, védeni. A magját mindig kiszedték belőle, részben vetőmagnak, részben piritva fogyasztották, de még olajat is ütöttek belőle.

Jelentős szerepe volt Bagon a burgonyának a mindennapi táplálkozásban, de sokat értékesítettek belőle a piacokon is. Rendszerint kukorica után ültették a következő tavaszszal. Minden harmadik barázdába "harmadik ekefogatásba" került a vetőmag. "Eke után gyuggattuk a krumplit" - vallják többen is. A gazda szántott, a felesége ment utána és a szántás, a barázda oldalába kézzel belenyomta a vetőkrumplit.

Nagyon változatos névanyag gyűjthető, többnek azonban a fajtatulajdonságait nem sikerült megtudni. Elsőként az el-lát említik. Fajtaállandósága kitűnő volt, nem fajzott el, évtizedekig megtartotta a jó tulajdonságait. Szerette az agyagos és a homokos fekete talajt. Termelték a gűl babát, kiflikrumplit - ez a kifli alakját formázta - a hadirózsát. Ezt a fajtát előszeretettel vásárolták a pékek és a kenyérgyárak, mert a kenyérbe tették. Az 1920-as évek közepén terjedt el, nagyon bőtermő volt. A pékek az ollát is szívesen használták, mert könnyen főtt, omlós, parázs volt a belseje. Egyik fajtája a fehér ella hosszú lapos alakú volt, míg a hagyományos inkább sárga és gömbölyű.

A krumpliföldet a szántás-vetés után tövisboronával elboronálták, esetleg meghengereztek, hogy simább legyen és a gumóhoz jobban tapadjon a föld. A kikelő növény különösebb gondozást nem igényelt. 2-3 alkalommal kapálni kellett. Az utolsó kapálásra közvetlenül a virágzás előtt került sor. ezt tőtögetésnek mondták. Kapával a krumpli tövére több földet húztak, hogy a gumó alatta szebben tudjon fejlődni. A két világháború között a tőtögetést ekkapával végezték. Szaporább munka volt.

Amikor a krumpli elvirágzott, nemsokára meg lehetett nézni, hogy milyen termés lesz alatta. Nem vették fel az egész bokrot, mert a sok apró gumó kárba ment volna, hanem kézzel megpiszkálták, herelték a bokrot. Egy-egy főzetet szedtek ki ügyelve arra, hogy csak a nagyja kerüljön ki, az apraja tovább fejlődhessen.

Szeptember elejétől /Kisasszony naptól, szept. 8./ már lehetett ásni a krumplit, de elhúzódhatott az egész hónapban. Akkorra érett meg a krumpli, mikorra az indája teljesen elszáradt. Ha nagyon sűrű indája volt, hogy az ásást ne akadályozza, vasboronával összehuzatták a föld végébe. A bukrokat kapával vágták fel. Ez rendszerint crót és ügyességet követelő férfimunka volt, a szedést inkább asszonyok, gyerekek végezték. A krumpli botakarítását krumpliszüretnek, krumpliszedésnek, krumpliásásnak egyaránt mondták. A gumókat csomóba dobálták a földön egy kicsit széjjel, hogy a nap érje, pirit-sa egy kissé meg. A frissen zsákba szedett krumpli beizzadt, nem volt mutatós a piacon. A csomókból zsákokba szedték fel, majd kocsira rakva szállították haza vagy a piacra. Egy kocsira 15-20 zsákkal fért fel. Otthon a szérűn leborogatták a zsákokból a földre, hogy szétválogathassák.

Három csomót alakítottak ki: ennivaló, vetnivaló és malacnak való. Külön vermelték el mindegyikét - már azt a meny-

nyiséget, amihez tavaszig nem akartak nyulni. A téli fogyasztásra vagy takarmánynak szánt mennyiséget a pincében tárolták. Majdnem minden háznál volt pince, abban elegendő hely a krumplinak is, és attól sem kellett tartani, hogy megfagy benne.

Tavasszal mikor a föld fagya kiment, szétszedték a kupot. Zsákokba felszedték a krumplit. A felesleget piacra vitték, a fogyasztásra szánt mennyiséget a pincébe, a vetőmagot előkészítették, hogy viszik a földre. A nagyobb vetőmagot szétvagdoszták 2-3 darabra hosszában úgy, hogy egyenként több csira is legyen. A kupból kikerülő szalmát a napon hagyták szikkadni, majd az állatok alá alomnak felhasználták.

Az elmúlt évtizedekben jelentősen megnőtt a csiráztatott burgonya termelése Bagon. A jó piaci lehetőségek ösztönöztek erre. A magnak való krumplit a szövetkezeteken keresztül vásárolják. Február végén ládába rakják, meleg helyen tárolják. Három hét alatt kicsirázik, március közepe táján lehet kiültetni. Ha jó idő jár rá, június közepére szedhető, piacra vihető. A gumó nagyságát hereléssel állapítják meg. Kiszántják, úgy szedik fel értékesítésre.

Végezetül szólnunk kell néhány olyan növényről, amelyik színezte az itt felvázolt képet. Ilyen a dinnye. Bag mindig híres volt a dinnyetermesztéséről. Már az 1730-as években azt jegyezték fel a községről, hogy a pesti piacra káposztát és dinnyét szállítanak.^{41/} De még a termelőszövetkezetben is jelentős területet foglal el a dinnyeültetvény. A horti dinnyésektől tanulták meg a termesztését a Tsz-ben.

A magot megtermelték. Kiválasztották a legszebbeket, legformásabbakat, azokra M betűt karcolva, jelezvén, hogy ezt magnak szánják, nem szabad levenni. Egy három holdas TSz táblában kb. 40 dinnyét hagytak meg magnak. Addig hagyták a szárán míg teljesen meg nem érett, szinte a dinnyeszezon végéig a földön tartották. Egy kádba belekaparták a belső részt, majd a magvakat kimosták belőle és megszáritották. Koratavaszig száraz helyen tárolták.

A magot gyepkockákba ültették el. A legelőn vágták hozzá a gyepet gyepvágóval. A gyeptéglákat melegágyba tették, füves oldalukkal lefelé. Egyes bottal lyukat csináltak a közepébe, abba tették a magot, amelyet előtte két napig langyos vízben áztattak. A magra apró szitált homokot szórtak, majd megöntözték. 4-5 nap alatt kijött a hajtás. A melegágyat lehetőleg lótrágyából rakták, fél méter magas volt, 10 méter hosszú, deszka oldalának a magassága 30 centiméter, a tetejére üveglapokat tettek.

A dinnyeföldet jó mélyen meg kellett szántani. Egy hold földbe 3500 palántát számoltak. A fészek helyén 5-6 kapavágásnyi mélységű gödröt készítettek, abba órtott trágyát szórtak egy villahegnyit. Erre a kiszedett földet ráhúzták, kis kupacot képezve. Ebbe ültették a gyeptéglában lévő palántát, jól megöntözve. A dinnye sok gondozást követelt, elsősorban

kapálást. Arra nagyon kellett vigyázni, hogy gyomos ne legyen. Ha megindult nőni, kézzel irányították a folyását, hogy a területet egyenletesen fussa be. A szárát másfél méterenként leföldelték, hogy a szél össze ne borogassa. Ott gyökeret is eresztett.

A dinnye érettségét kopogtatással lehetett megtudni, ezt a dinnyés kora reggel csinálta, mert a napon már vastagabb volt a hangja az éretlennek is. Az érett dinnyét leszakították az indájáról és csomóba hordták az ut mellé, ahonnan kocsik szállították a piacokra. Ősz felé a kisdinnyéket savanyítani szedték le.

Másik jeles növénye a kertnek a mák. Sokat nem termesztenek, elsősorban a család szükségletét elégítik csak ki, esetleg a kevés felesleg kerül a piacra, bár nagyon jó ára van - vélekednek többen is. A máknak jól előkészített talaj kell. Még ősszel mélyen megszántják a földet és alapos munkával elgereblyözik. Mihelyt elmegy a hó, a mákot már lehet vetni. Kiskapával árkot kell csinálni, nem túl mélyet, abba szórják bele a magot. A kiszedett földet gereblyével ráhúzzák, betakarják a sort. - A vetőmagot mindenki magának neveli. A legszebb gubókat félreteszi, és csak a vetés előtt vágják ki és kifejtik a mákot belőle. A sortávolság 20-30 cm, a tőtávolság 5-10 cm. Ezt ritkítással érik el. A sűrűn kelt mákot az első kapáláskor ritkítani szokták. A második kapáláskor kis töltést kap, nem dől el olyan könnyen. A mákot megmossák, abroszon szárítják, majd vászon zacskóban tárolják. A szárát és a gubóját elégetik, néhány éve még gyógyszer alapanyagként felvásárolták.

Állattartás

A paraszti üzem egyik meghatározó vonása, hogy önálló. Mind a munka megszervezésében, mind a szükségletek kielégítésében elsősorban a saját erejére támaszkodik. Jól működő faluközösségekben nagy szerep jut a kölcsönös segítségnek, különösen a munkacsucok idején. Azonban itt is a saját erő a meghatározó, hiszen a visszasegítés mértékét, lehetőségét befolyásolja. A föld megmunkálásában az ember elsődleges segítőitársai az állatok. Igavonóként és husállatként egyaránt számított a jelenlétük. A tej, tejtermékek és a hus a háztartás számára a saját gazdaságokból került ki. Ezért is a gazdaság színvonalát jelölő szerepe volt a jószágállomány mennyiségének és minőségének.

Bár ebből a szempontból tipikusnak mondható, hiszen az állatösszeírások bizonyossága szerint a XVIII. századtól a szarvasmarha és a lóállomány elérte azt a létszámot, amelyik az adott határra az adott termelési keretek között optimálisnak mondható. A határ eltartókéességét is jelentette ez az állandó létszám. Az is megállapítható ezekből a tényekből, hogy alapvetően nem változott a gazdálkodás intenzitása a vizsgált időszakban. Tanulságos az is, hogy a két világháború között kibontakozó zöltségkultúra is csupán módosított-

ta, de nem változtatta meg ezt a képet: az egyik oldalon egy intenzív, piacérdekeltségű termelés bontakozott ki, a másik oldalon viszont megmaradt a hagyományos termelési keret. A termelőszövetkezet megalakulásával ez a folyamat megakadt, illetve más irányt vett. Napjainkra nagymértékben visszaesett mind a szarvasmarhatartás mind a lótarítás. Ez utóbbinál a motorizáció is közrejátszott.

Az emlékezettel elérhető időkben, századunkban némi fejlődés figyelhető meg. Az egy-két fejőstehen, az egy pár ló a gazdaság stabilitásáról árulkodott. A megszerveződött tejbegyűjtés a hozam növelésére ösztönzött, ami fajtaszelckciót vont maga után.

A fejőstehenek a legelőre jártak ki naponta a csordával. Reggel kihajtotta a pásztor, este fejésre hazajöttek. A jól tejelő fejősteheneket azonban istállóban tartották, nem engedték a legelőre, amelyiknek a fűhozama nagyon változatos volt, gyakran kisült. Egyébként is a legelő a határ egyébire nem használható dombos részén terült el. A legelőre járó szarvasmarhák száma a két világháború között 300 körül volt. Páskomnak mondották a legelőt, a pásztor tehenésznek. A legelőn nőtt tövis, gaz irtása a pásztor föladata volt, de tavaszunként a jószágtartó gazdák is kimentek és éles kapákkal kivagdalták a gatz, tövist, halomba hordva elégették, így tartották tisztán a legelőt. Az ott növő terebélyes vadkörte-, juhar- és tölgyfákat nem bántották, ezek alatt pihent a kijáró jószág. Ezek a nagy fák még az erdő emlékét idézik, az irtásból hagyták meg árnyékadónak. - Az állatok mindig a faluban töltötték az éjszakát a telkek végében lévő istállókban, kinnháló gulyáról, ménesről alig tud az emlékezett.

Az erdő és a legeltetés ügyét a birtokos gazdákból választott ún. legeltetési társulat intézte. A faluközösség által használt területek fölött ez a testület gyakorolt hatalmat. Ők döntöttek a pásztor személyéről és fizetéséről, a fűbért is megállapították, gondoskodtak a legelő rendbentartásáról, az itató kutak állapotáról. Ahogyan az emlékezet megőrizte, nem volt egy szigorú szervezet ez a testület, a dolgok menetét legalább olyan mértékben befolyásolta a hagyomány, a megszokott rend.

Az istállók nagyságát az állatlétszám befolyásolta. A szarvasmarhákat és a lovakat egy fedél alá tették. A községben még él az emléke annak, hogy a nagyobb gazdákhöz teli-re katonaságot szállásoltak be. A katonák lovainak meghatározott nagyságu istállót kellett építeni. Ezek néhány példányát az 1930-as években bontották el. A katona istálló 16 méter hosszú és 5-6 méter széles volt, négy fakkosnak kellett lennie. 4-5 ló fért el benne.

A két világháború között megnőtt a tej szerepe, ezért olyan teheneket igyekeztek tartani, amelyek jó tejelők voltak. Korábban megelégedtek 5-6 literes napi hozammal is, ennek jórészét is elhordták házakhoz, vagy feldolgozott állapotban az aszódi és a budapesti piacokon értékesítették.

Nagy hatással volt a község gazdálkodásának alakulására, korszerűbbé tételére Neumann Géza működése, aki a maga száz hold körüli földjén korszerű termelést folytatott. Neumann Géza zsidó bérlő volt, aki földet szerzett itt, és maga irányította a gazdálkodást; ma a portáján a Petőfi MGTSS irodáit találjuk. 20-30 darabból álló korszerű szarvasmarha telepén kiváló tejgazdaságot vitt. A fejési átlaga kétszerese volt a faluénak. A tejet maga szállíttatta el vasuton Budapestre. Tölc sokat tanult a falu. Közvetlen, szives ember volt, segített a hozzáfordulóknak. Ösztönzésére hozták létre a falu tejszövetkezetét az 1920-as években. 8-10 gazda összefogott, tejszarnokot csináltak, és naponta szállítottak Budapestre. A tejes vonat 5-6 kanna tejért is megállott akárhol. A tejszövetkezet az 1950-es években szűnt meg. A tejszarnok a mai husbolt helyén állt. Jól működő szövetkezet volt, hasznót hozott a gazdáknak.

Az állattartás fontos szempontja volt a takarmány, hiszen enélkül jószágot tartani lehetetlen. A takarmány jelentős részét a réti széna adta, tavasztól ősziig pedig a legelőn élt az állat. A statisztikákból láttuk, hogy a kettő kb. egyenlő arányú volt Bag határában. Emellett döntő szerepe volt a szántóföldi takarmánynövényeknek, a kukoricának, árpanak, krumplinak, töknek. Az 1930-as évektől kezdve a vett takarmányok adták ennek a bázisát. Jobban sikerült években még piacra is jutott a takarmányfeleslegből. Anyaszénát rendszeresen adtak el az újpesti kenyérgyárnak. Ott több ló volt - lófogatokkal hordták szét a kenyeret, pékárut - szívesen vásárolták a jó bagi szénát. De vevők voltak rá a pesti fuvarosok is.

A múlt században a bagiak úgy segítettek magukon, hogy urasági réteket is béreltek. A gödöllői uradalomtól 1841-ben a "Malom árok alja allodiális rétet", amelyik a kishagi Vadaskert alatti töltéstől a vizimalomig húzódott 97 holdas kaszáló volt, három évre árendálták ki. Az uradalom elsősorban munkával fizettette meg a bérleti díjat: "mind az anyafünek, mind a sarjunak mind a sarjukaszálás után új esztendő napjáig a legeltetés használása egyedül a lakosoké lévén... Ezért kötelesek a hévizgyörki határban lévő 71 holdas kaszálón mind az anyafüvet mind a sarjut egyszerre lekaszálni, petrencébe rakni, majd ezekből 30 petrencés boglyát rakni. Külön végzik a munkát az urbéresék, az egész- és féltelkesek külön-külön és külön a fertályosok. A boglyában megszáradt szénát kötelesek Gödöllőre vagy Babathra hordani. Kötelesek a kanálist kiásni, a rekettyebokrokat kivágni. Ugyancsak le kell kaszálniok és össze kell gyűjteniök a kartali határban levő 28 holdas lucernát. Ha ebből felszántanánk vagy juhlegelőnek fordítanánk, úgy ugyanannyit a kartali határban levő bükkönyből kötelesek levágni és feltakarítani."⁴²

Még ebben az esztendőben Szent György naptól kezdve az egerszegi pusztát is árendába vették a bagiak. Ennek a bére évenként 600 forint, ezen kívül az urbéri erdőből 51 öl fát Pestre, ugyanannyit a kartali erdőből Gödöllőre kellett szállítani. Ez a pusztta vegyes használatu volt: erdő, legelő és kaszáló. Ennek megfelelően úgy intézkedtek felőle, hogy mind-

egyik feladatának alkalmas legyen. A súlyos feltételeket a falu jobbágyai kénytelenek voltak elfogadni. Lehetőség nyílt a kaszálásra és a legeltetésre, a csösztt a falu fogadta. "A marhának gulyában nem pedig magányosan és külön legelni szabad léssen, hasonlóképpen Pestre vagy Vácra való menetelbe vagy visszajövetelbe ottan a marhát kifogni és legeltetni büntetés terhe alatt tilos." A makkoltatás uradalmi jog, makkérés idején tilos az erdőbe bojárni, a határvoalat jelentő földhányásokat vagy hancsikokat tiszteltben kell tartani. Ezenkívül az elültetett facsemeték gondozása is a falu feladata - szól a megállapodás.^{43/}

A feudális kötelékek megszűnésével oldódott a szigorúság. Az erdei legeltetés nem szűnt meg, csupán az intézményes formáját veszítette el. Századunk gyakorlata szerint ki-ki a maga pihenő igásállatát hajtotta az erdőbe legelni. A serdülő fiúk összeállottak bandába és közösen mentek az erdőre legeltetni. Gyakran éjjeleire mentek a nappal dolgozó állatokkal. Alkalmas helyen nagy tüzet raktak, szórakoztak és felváltva őrizték a legelő állatokat. Az erdei legeltetésnek nagy hagyományai voltak ezen a tájon. Wellmann Inre az 1720-as összeírást vizsgálva állapítja meg, hogy "Bagon és Zsidón csak erdei legelő van... A hatalmas tölgyesek igen jó alkalmat adtak a sertéshizlalásra, úgy hogy a földesurnak jól jövedelmezett a helyenként szokásban volt malacodézsma.^{44/} A XVIII. században még az állattartás érdekeinek vettek alá minden mást. A rétken is legfeljebb egyszer kaszáltak anyaszénát, utána legelőnek fordították. Ugyancsak Wellmann írja, hogy "utjában áll a sarju fejlődésének az általános gyakorlat is, hogy kora tavasszal "fűhegyen" a rétre is ráengedik a tél mostohaságán valahogy átvergődött jószágot, s emiatt a kaszálás későre esik, körülbelül aratás idejére. Egyáltalán, az állattartás extenzív vonásainak ad hangsúlyt, hogy - mint a válaszok többsége tanúsítja - a rétken is a legeltetés szempontja áll előtérben."^{45/} Századunkra anynyi módosulás következett be, hogy a széna jelentősége megnőtt, és a kaszálót nem legeltették, így többnyire kétszer is kaszáltatták, anyaszénát és sarjut.

Nyár elejére megérett a szénafű, lehetett kaszálni. Mivel eléggé keskeny kaszálók voltak, így a kaszás a föld hosszában haladt. Gyakran egy-egy parcellán alig egy-két rendet lehetett levágni. Az első kaszálású szénát öregszénának, magszénának, első szénának mondták, a második kaszálát neve sarju volt. Paládi-Kovács Attila erről a területről csupán a széna nevet regisztrálta, valamint a sarjut.^{46/}

A község tulajdonában lévő 30 holdas kaszálót századunkban úgy használták, hogy fertály föld után arányosan kiosztották a volt telkesgazdák között. Karókkal kimérték, kihancsikolták, kikarózták. Nyilat huztak, hogy kinek melyik darab esik. A karók végére - melyek a dűlőutakon voltak leütve - szénacsóvát tettek. Két karó között a kaszáló hosszában egy ember megindult, hogy kitapossa a mezsgyét. Nagyon vigyáztak, hogy "egyenes legyen a csapás." Él itt is az a szólás, hogy

"előbb kaszálj, utóbb szánts!" Az urbéres közös kaszálókon fűzfabokrok jelezték a mesgyét. Bagon a leghosszabb rét a Hosszunyilas volt, az állomástól a Galgáig húzódott. Ezen is fűzfabokrok és hancsikok jelölték a mesgyét. A hancsik a mesgyén ásott kis négyszögletes gödör volt. Az ást bele-nyomták a földbe, a kivett kockányi gyeptéglát mellé tették. Ugy maradt, míg a gödör be nem iszapolóddott. 2-3 évig is jelezte a mesgyét, akkor újra csinálták. Ilyenkor mindkét szomszéd ott volt, hogy később vita ne támadjon közöttük. Kimen-tünk hancsikolni vagy kihancsikoljuk a rétet - mondták. Egymástól a hancsikok 30 méternyire voltak. Ezeket figyel-ve a kaszálás előtt a két szomszéd kicsapta a mesgyét: az egyik ember a hancsikra állott, a másik irányába haladva kitaposta a határvonalat. Az így közösen kijelölt réteket azután lehetett kaszálni.

A réti fűvet mindig rendre vágták, a kaszára nem tet-tek csapót. A termés minőségétől függően egy jó kaszás 900-1200 négyszöglet tudott egy nap alatt levágni. Ha nagyon vastag volt a rend, kicsit szét is szórta a kasza hegyével, hogy jobban száradhasson a fű. Néhány nap mulva megforgat-ták a rendet favillával. Nagyon vigyáztak arra, hogy a ren-den lévő széna ne kapjon esőt, mert az értékét nagyban ron-totta. Emlékeznek olyan esős időszakokra is, hogy csak ajjad-zónak - jószág alá olomnak - lehetett használni a szénát olyan földszagot kapott, annyira megdohosodott.

A megszáradt szénát felgyűtötték. Ebben a munkában az egész család részt vett. Régebben a fa- századunkban egyre inkább a vasvilla volt a szénagyűjtők legfontosabb munka-eszköze. A renden haladva maga előtt gyúrte, hajtotta a szé-nát a gyűjtő mindaddig, míg egy petrencé nem lett. Keskenyebb földön a két szélső rendről egy-egy villányi szénát a közép-sőre dobálták, ennek a neve garád. Utána ebből hajtották a petrencét. Egy petrencébe kb. 30-35 kg széna került. A garád két oldalára állott egy-egy ember, úgy hajtották. A petren-céket petrenceruden, vagy petrencéhorodóruden vitték arra a helyre, ahol a boglyát csinálták. Három petrencét szorosan egymás mellé letettek - ez volt a boglya fenéke. Egy ember felment, taposta, igazgatta, 2-3 pedig rakta, adogatta fel. A rét nagyságától függően 7-15 petrencét raktak egy boglyá-ba. A gyűjtés során elmaradt szénaszálakat gereblyével huz-ták össze.

A boglyába rakott szénát még aratás előtt hazahordták, hogy a sarju fejlődhessen. A kocsin a saroglyákat leeresz-tették és felrakták a vendégoldalrudakat. A boglyához állva először a vendégrad és a kocsi oldala közötti részt kis szé-nacsomókkal töltötték ki, majd a kocsi oldalát rakták meg. Így kialakították a rakfelületet. A sarkakon, hogy a rako-mány szét ne csusszon szarvat hajtottak, egy jó villányi szénát középen visszahajtva helyezték el. A rakomány köze-pét jól bélelték, hogy egymást fogja. Mindig az átlós sarok-ban hajtottak szarvat, aztán rakták az oldalt, melyet ódal-kötésnek mondtak. Egy kocsira 3-4 boglya szénát raktak fel.

A rakományt minden esetben le kellett kötni, hogy a gödrös földutakon szét ne rázódjon. Rudalló kötéllel átlós irányban kötötték le a kocsit, a kötél végeit a vendégradra erősítették. Csigával is feszítették a kötelek.

Ha a pesti piacra vitték a rakományt, külön gondossággal kötötték le, és összefogott 2-3 ember, közösen mentek, hogy ha szükség van rá, segíthessenek egymásnak. A dombos, völgyes uton a rakomány könnyen meglódult, ilyenkor féket alkalmaztak, ezt bönökának mondták. A bönoka vasfék, amelyikkel a két hátulso kereket fogták meg.

A hazahordott szénát a szérún rakták le. Az anyaszénát a mennyiségétől függően kerek alaprajzu boglyába vagy hosszukás, téglalap alaku kazalba rakták. Gondosan lekötötték a szénából csavart 8-10 méteres kötéllel. Egy ember hajtotta, a másik eresztette, a végét görcsbe hajtották /bunkó szerü véget csináltak/, hogy ha a boglya oldalába bedugják, jól fogjon, ki ne csusszon.

Jó nyárban remény volt jó sarjutermesre is. A lekaszált sarju sokkal apróbb volt mint az első széna, nehezebben állott össze, ezért minden munkája nagyobb figyelmet követelt. A vékony rendet gyakran nem is kellett forgatni, ugy is megszáradt. A gyüjtést itt is petrencerakással végezték, néha azonban - ha nem volt eléggé száraz a sarju, hosszukás csomóba, kalangyába rakták. Ez a boglyát helyettesítette. A kocsira is nehezebben lehetett felrakni, mert könnyen szétcsuszott az apró szálu sarju. Itthon kazalba rakták árpaszalmával rétegesen: egy sor árpaszalma, egy sor sarju. Ennek ketös haszna is volt: a sarju nem fülledt be a kazalban, mert a szalma levegösebbé tette, másrészt keverten szivesebben is ette a szarvasmarha.

Bagon a szántófüldi takarmánytermesztés nem vált általánossá. Néhány gazda ugyan kevés lucernát és lóherét vetett, de ez nem jellemző. Azt tartották, hogy elcgendő széna terem a réteken, kár a termőföldet erre pazarolni. Csupán a tavaszi árpa és a takarmányrépa tudott megkapaszkodni a vetésforgóban, no és természetesen a kukorica a köztesnövényével, a tökkel, amelyikről már korábban részletesebben szöltünk.

Az erdő

Láttuk a korábbi adatokból, hogy Bagon a legelő mellett az erdő maradt meg legtovább - egészen a termelőszövetkezet megalakulásáig a faluközösség használatában. Az erdő szerepe a község életében igen nagy volt: épület- és tüzfát adott, alkalmanként legelő gyanánt élték, a gyüjtögető ember gombát, vadgyümölcsöt szedett, itt termett a tövisboronának való kökény és galagonya, de az erdőből került ki az urnapi sátor füve és lombja is. Vadjaira hivatásos- és orvvadászok lestek, fészkeit gyerokok keresték, az odvas fáiba rakodó méhek mézét is felkutatták. Egyszóval a jelentősége éppen a sokoldalúsága miatt végig megmaradt, és sok feudális kori örökséget is hordoz.

Az erdő feudális kori használatát az urbéri elkülönülés kapcsán felvett iratokból ismerhetjük meg valamennyire. 1858-ban az uradalom és a falu között vita támad az erdőhasználat addigi gyakorlatát illetően. A község képviselői azt állították, hogy "mind épületi mind tüzi faizása volt és van, minden telek után a tüzi faizás évente 8 szekér szálfákból állott, a zsellérek ennek gallyait kapván a részekbeni gyakorlat 1848 után nem változott." Az uradalom képviselője azt bizonyította, hogy "a bagi volt urbéresek erdei haszonvételi joguk csak a szoros értelemben vett tüzi faizásból állott mégpedig az egész telek után nyolc szekér gallyfa vagy rásgya odvas és kiszáradt fa, vagy tuskóból... épületfa is adatott az 1842. évig az uradalom által az illetők folyamodására és az uradalomtól megvizsgált és önkéntesen megállapított szükségletekhez képest... az erdei öl négy láb magas, hét láb hosszú, 3 láb mély." 1860 februárjában tanukat hallgat ki a bíróság ebben az ügyben, akik a fentebbi állítások summáját adták.⁴⁷

A földesurtól történő elkülönülés után a község a maga erdőrészt az állami erdészet felügyelete alatt használatba vette. Mint tudjuk, külön választották az urbéres és a zsellér erdőt. Az előbbinek urbéres erdő, illetve gazdák erdeje lett a neve, a másik rész a zsellérek erdeje vagy nyolcadrészek nevet kapta. Az urbéresek erdeje az 51 telkijog alapján közel 250 holdat tett ki, a zsellérek erdeje 50 holdnyi területű volt. Az új állapotnak megfelelően a századfordulóra a község kidolgozta mindkét erdőre az ügyviteli szabályzatot. Sajnos csak a zsellérek erdejére vonatkozó rendelkezések maradtak fenn. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy lényeges eltérés nem lehetett a másiknál sem.

A gazdasági ügyvitelből kiderül, hogy Bagon 125 zsellér-illetmény volt. Egy egész telek járandóságra 8 zsellér-illettséget számítottak. Ennek megfelelően 82 egyént ismert el a jegyzék, aki a zsellérek erdejének "jogosult közös birtokosa." Abban is döntöttek, hogy a közös birtokosok gyűlésének a határozatait az elnök, a választmány és a jegyző hajtja végre. Ezeket a tisztségeket hozták létre. Az erdő felügyeletét továbbra is a gödöllői járási erdőőr látta el. Az ő utasításainak engedelmeskedett az erdőbirtokos zsellérek közös gyűlése által választott erdőszolgá, aki erdőőri képesítéssel nem rendelkezett. Együttal mezőőri feladatokat is el kellett látnia. A megállapodás csak a fa haszonvételekről szól, egyéb erdei haszonvételekről nem történik említés.

Ezt a megállapodást 1902-ben részletes leírásban is rögzítik. Pontosan kidolgozták a szervezet működési rendjét. Ennek értelmében az elnök hatáskörre arra terjed ki, hogy nyilvántartja a birtokhatár biztosítására szolgáló határjeleket, a gazdasági beosztás állandósítására szolgáló oszlopokat, legeltetési tilalmi jeleket, és a választmánnyal közösen intézi az ügyeket. Arról is intézkednek, hogy "a gally és száraz hulladék /szedelék/ fára a választmánynak joga van a község szegényei számára igazolványokat kiadni, melyek alapján ezek

minden pénteki napon reggel 6 órától délután 3 óráig ingyen összeszedhetik és elvihetik. - Döntenek a vágásra kijelölt erdőréssz osztásának a módjáról is. Eszerint akár lábon osztják a fát, akár kivágott, csomózott állapotban, annyi résznek kell lennie ahány jogosult van. A meghagyandó fákra külön jelet kell tenni, nehogy valaki kivágja őket. A csomókat a jogosultaknak sorsolás alapján kell kiosztani. "A közös birtokosok kötelesek failletményüket legkésőbb március hó végéig az erdőből elvitetni." - szól a határozat.^{48/} Amíg az erdőhasználatnak a paraszti gyakorlata megmaradt, ez a rendelkezés életben volt.

Bagon pontosan tudják és napjainkig számontartják az erdőhasználat rendjét. Az erdőjog föld után járó illetmény volt, amelyik századunkra teljesen elszakadt a földtől, külön életet élt. Adták-vették az erdőjogot egymás között az emberek. A baji erdőben 204 jog volt összesen, ennyi csomót kellett csinálni.

A gödöllői erdészlet jelölte ki a vágásra érett erdőrészt, amelyik 4-5 holdnál sohasem lehetett nagyobb. A fa ki-termelése közös munka volt: kinek mennyi része volt az erdőben, annak arányában kellett résztvennie a munkában. Vagy maga ment a részes, vagy állított maga helyett megfelelő munkabírásu embert. Egy fertály föld után 3-5 napot kellett menni az erdőre. A vágásra érett erdő kijelölését október elején kezdték meg, többnyire téli munka volt a favágás. 50-80-100 ember is kiment egy-egy alkalommal fát vágni. A gallynál szalonját sütötték, a munkát egymást segítve, egymásra figyelve végezték. Mindenki a saját munkaeszközét - baltát, fűrész - használta. A munkát az erdész vezette.

Egy-egy táblára kb. 40 évenként került sor, a forgás szerint akkor esett rá. A különösen szép, egészséges fákat nem vágták ki, hagyták még egy cikluson keresztül nőni. Így azok 80 évet is megéltek. Ezeket tarvágáskor kihagyták és külön osztották széjjel, ki-ki a neki jutott nagy fát maga termelte ki.

Az erdőben kétféle munkát végeztek: a tarolás során kivágták a kijelölt erdőt, a másik a ritkítás, tisztítás, pucolás, nyestés vagy gyérités volt. Ez utóbbi a sarjerdőknek, vetett erdőknek a gondozását, a felnövő faállomány szelektálását jelentette. A szegénység leginkább ezzel az utóbbi munkával szerzett magának tüzelőt. Ennek a munkának a bére az a nyesedékfa volt, amit nyári tüzelőként hasznosítottak.

Nagyon nehéz munka volt a földben maradt tuskónak vagy tőkének a kiszedése. Ezt többnyire a Pestre eljáró kövező munkások felében vállalták téli munkaként. A következő nyáron hagyták száradni a tuskót, kitűnő, erős tüze volt.

A letarolt erdő fáját 204 csomóba rakták. Arra nagyon ügyeltek, hogy a csomók egyformák legyenek, hiszen senki sem tudhatta, hogy a sorolás során melyik jut neki. Külön rakták a vastagját, a szinfát, és külön csomót csináltak a gallyból. Minden csomó számot kapott. A munkavégzés rendjére az erdész és a választott tisztségviselők vigyáztak.

Amikor befejezték a kijelölt erdő levágását a községházán összegyűltek a joggal rendelkezők és nyilat huztak. 204 cédulát készítettek, megszámozták. Ezután ki-ki az illetőségének megfelelő számú cédulát, nyilat huzott. Ritkább volt, hogy valakinek több nyila legyen. A gyakoribb az volt, hogy 2-3 embernek jutott egy egész nyil, a szám szerint nekik jutott csomón arányosan megosztotak.

A vágásterületről - ahogyan a rendelkezés szövege március elsejéig el kellett szállítani a fát és a tuskót, hogy az erdőtelepítésnek ne legyen akadálya. Az erdőtelepítésnek két formájával éltek: vagy hagyták, hogy a gyökerekből sarj-erdő nőjön, vagy sorba telepítettek. A helyben összeszedett vagy a Gödöllőről kapott nemes fák magvát a megszántott földbe a kijelölt sorokba elültették. Árverésen hirdették meg, 150-200 négyszögöles parcellákat alakítottak ki. A szegénység vállalta fel annak fejében, hogy két évig a facsemetek között bármiféle növényt termelhet. Ezért elültette és gondozta a facsemetéket. A harmadik esztendőben már csak krumpli mehetett a fák közé.

A makkról ültetett erdőt ritkábban, a gyökérről, tőkéről hajtót gyakrabban kellett tisztítani, amit télen végeztek. Kidobolták a faluban, hogy mikor kell menni az erdőt nyestetni. Ekkor alakították ki az erdő végleges formáját és faállományát. A növevő erdő ilyen gondozást már nemigen követelt meg.

Századunkra már nagyon meggyérült az erdők tölgyfaállománya annak ellenére, hogy az irtásokba ültettek makkot is. A lassan növevő tölgyfa helyett másokat részesítettek előnyben. A faállomány tölgy, gyertyán, kőris és juhar volt, néhány hárs színezte a képet. Az akác ritkának számított. Ebből a községen kívül a TSz major fölött telepítettek az 1950-es években egy 30 holdas erdőt. Így tudták hasznosítani azt a homokdombot.

Az a rendelkezés, hogy a szegénység ingyen szedheti a lehulló száraz gallyakat, a legutóbbi időkig érvényben volt. Az erdőbirtokosság eltúrte, nem korlátozta, sőt naphoz sem kötötte.

Az erdő egyéb hasznának is megvolt a szerepe a falu életében. A galagonyát és kökényt tövisboronának vágják, az udvaron használt söprű alapanyaga a faqyalfa vesszeje volt, melyet házilag kötöttek hozzáértő emberek. Ezt kutyafa néven is számontartják. A seprükötés idősebb emberek téli foglalatossága volt, ebből is gyarapították kevéske pénzüket.

Az urnapi sátorhoz az erdőről vitték a jóillatu hársfa gallyat. Diszítésre szedték a kisasszony virágot, ezt a ne-felejecshez hasonló, jóillatu, világos színű virágot. A sátor diszitő virága volt a tisztos fű és az árokpartokon növevő karukfű. Mind a sátor lombjából, mind a virágokból vittek háza, azt tartották, hogy ha ezekből a beteg gyerek ivóvizébe tesznek, meggyógyul.

Az erdőknek a növénye volt a sokféle gomba, amit szívesen szedtek. Mind frissen fogyasztva, mind szárítva fontos szerepet játszott a táplálkozásban ez a növény. A sokfajta név mögött minden bizonytalannal nagyon gazdag gombafldról adhatunk hírt: május gomba, - akadt vékony- és vastag közöttük - júniusban nő a plajka gomba: színenként különbözötték meg, volt kék, piros és zöld - a vaj gomba nagy, sárga alju, ismerik a tinórát, a disznógombát: ezt kevésbé kedvelik, mert nagyon lágy, nem gusztusos. Kedvelt volt az öz-láb gomba, a pezsérke gomba - ezt sampionnak is mondják, a borsika gomba. A gyöngye püfetes gombát is fogyasztották. A szentgyörgy gomba inkább az erdőszeleken, réteken termett, de előfordult a szőlőkben is. Tojás alakú, szivacsos, könnyen magába szedte a homokot. Nehéz volt tisztítani. Jól ismerték a mérgeesgombákat is.

Az erdőkben és a legelőn vadkörtefák diszlettek. A termésüket összeszedték, hazahozva a padláson 2-3 hétig érlelték. Mikor megbarnult a husa, fogyasztották. Még más falvak erdeibe is eljártak vadkörteért. Ismerték és számontartották a harmadik határban is a jól termő vadkörtefákat. Ugyancsak tudták, hol vannak a vadalmafák. Ennek a termését is fogyasztották, még a savanyu káposzta közé is berakták. Az erdőben szamócát és szedret is gyűjtöttek. Ezeket nyersen fogyasztották. Kevés aprószemű, vad málna is termett az erdei tisztásokon. Kékényből nagyrítván főztek lekvárt, de a vadrózsa termését, a csipkét sokan szedték. A piros bogyó kődkit kicsipják, cukor hozzáadásával főzik, majd átpasszírozzák. Az így nyert lekvárt hecsedlinek, ecsedlinek mondják. Azt tartják, hogy az ikládiak és a domonyiak voltak a nagymesterek ebben, még piacra is vitték.

A vadfogás tiltott mesterség volt, ezért a faluban többen is ütték. Többnyire hurokkal dolgoztak az orvadászok. Drótból, lószőrből készítették a hurkot. Voltak madaraknak való könnyebb csapdák is, nehezebbek, melyekkel rókát, nyestet is lehetett fogni. Az orvadász segítője volt a jól idomított kutya is.

Bagon a méhészkedésnek sohasem volt nagyobb jelentősége. Az összeírások is csupán néhány méhkest regisztrálnak. Századunkban is csak egy-két ember üzte ezt a mesterséget. Egy-egy elszabadult raj többnyire az erdők odvas fáiban talált magának új otthont. Az erdőt járó méhészt ha rátalált, az odura, kifogta a családot, és kiszedte az oduból a lépesmézet. Otthon a méhcsaládot kasba vagy kaptárba téve tovább gondozta.

Szőlő, gyümölcs

A bagi szőlő száz holdnyi területe a falu feletti domboldalt koronázza gazdag vegetációjával. Több gazdának a szomszédos hévizgyörki szőlőhegyen is volt jelentős szőlőbirtoka.

Ez a terület szőlőből és borból önellátóvá tette a községet, gyümölcsből pedig jelentős mennyiséget vittek piacra. A történeti forrásokból tudjuk, hogy a községnek már a XVIII. század elejétől van szőleje. 1715-ben 12 kapás szőlőt írtak össze, de már a következő évben jelentős telepítésről van tudomásunk. 1720-ra 28 kapásra nőtt a szőlő területe, 1729-ben pedig már 49,5 kapás szőlőt találnak az összeírók.^{49/} A bagi szőlők kívül maradtak a telkiállományon, utánuk az uradalomnak bordézsát kellett beadni.

A szőlősorok a falu irányába futnak le a dombról, a dülők a falu utcáinak a tengelyével párhuzamosan haladnak. A szőlő napjainkig megőrizte a XVIII. században kialakított szerkezetét. Három dülön lehet megközelíteni: az első a Temető dülő. A faluból a temetői utról közelíthető meg, másik vége a Határ utba torkollik, amelyik az összeépült Bag és Hévizgyörk között húzódik. A középső a Keresztfa dülő, a falu északi, új osztása felől lehet rámenni egy mély bevágású, keskeny utszakaszon keresztül. A dülő közepén keresztfa van vas korpusszal. Szépen gondozott a kereszt környéke, az évszaknak megfelelő virágok nyílnak és a keresztre erősített vázában is mindig friss virág díszlik. A dülő Györk felé haladva egyre keskenyedik, végül majdnem vakuttá válik. A harmadik a Dutka dülő melyet Butyka dülőnek is mondanak. Ebben van legkevesebb szőlő, néhány gyümölcsfa és szántóföldi növények /kukorica, burgonya, takarmányfélék/ váltakoznak a parcellákban.

A szőlőterületet napjainkban négyszögölekben fejezik ki. Régebben a terület nagyságát a rajta elhelyezkedő sorok határozták meg. Az eladó szőlőt a dülő és a sorszám szerint hirdették. A két dülő között levő szőlőparcella közepén keresztben ribizli-, pöszmőte- és málnabokrok vannak jelezvén a pászta végét. Így egy szőlő szélességétől függetlenül mindig két pásztából állt.

Bagon mindig tőkés, karós művelésű volt a szőlő. Az un. hazai fajták voltak az általánosak mint a fehér góhér, rizling, mézes, kadar, tökszőlő, ezerjő. Az 1920-as években a filoxéra kivitte ezeket, azután kezdett elterjedni a noha és az otellő. Ez a kettő volt az uralkodó borszőlő. Napjainkban újra terjed a nemesített- elsősorban a fogyasztásra való csemegeszőlő.

A szüret vidám mulatsággal járt együtt. Rendszerint a család és néhány rokon, szomszéd szüretelt. A bort ki-ki a saját pincéjében tárolta. Részben a család fogyasztotta, részben a falun belül értékesítették. Tudjuk, hogy a jobbágyok jogai között is szerepelt a Szt. Mihálytól Karácsonyig tartó szabad bormérés.

A szőlők az utóbbi időkig kétszintes művelésűek voltak. Ez azt jelentette, hogy a szőlők között sok volt a gyümölcsfa. A szilva volt a legtöbb, de mindenfajta gyümölcs megtermett. A vadalanynba szemzett gyümölcs zamatosabb volt, és a fa élettartama is hosszabb. Ezért szívesen nevelték a magról kelt fát, de ha az erdőn találtak vadalanyt, azt is áttelepítették.

A község mai külső képétől elválaszthatatlan a házak előtt utcahosszat diszlő gyümölcsfák sora. Ez az utóbbi évtizedekben lett általános, azelőtt legfeljebb akácfa adott egy kis árnyékot. A gyümölcs haszon mellett különösen jó nangulatot kölcsönöz Bagnak ez az utcai gyümölcsös.

A gyümölcsök közül a szilvának volt a legnagyobb fontossága. Pálinkának csak a töröttet, férgeset gyűjtötték, a többit eladták, illetve aszaltszilvát készítettek belőle. Kenyérsütés után 4-5 topsivel is betették a kemencébe aszalni. Bőjti eledelként volt nagy jelentősége a szilvának.

- Sok lekvárt is főztek szilvából. Az udvaron katlanba állított üstben főtt a lekvár. Rudra szerelt karóval mozgatták, hogy le ne süljön. A kifőtt lekvárt 3-4-5 literes cserépedényekbe, sirányokba szedték ki. Kenyérsütés után berakták a kemencébe, hogy a lekvár teteje bebőrözzék, megkeményedjen. Így évekig is elállott. A családi szükségleten kívül sokat vittek eladni az aszúdi és a budapesti piacokra.

Napjainkra a szőlő szerepe átalakult. A sorok között zöldségfélék diszlenek. Általánosnak mondható a bab, sárgarépa, petrezselyem, karalábé és a burgonya a szőlősorok között. Ezzel ugyan nehezkesebbé, körülményesebbé vált a művelés, de megéri a vesződést. Így a korábbi kétszintes szőlő háromszintessé vált: a zöldségfélék, a szőlő és a gyümölcsfa a jellemző. A másik sajátossága a baqi szőlőnek, hogy előszeretettel vásárolnak itt parcellákat a fővárosi családok, és a hétvégeket itt töltik. Hétvégi házakat emelnek, kutat furatnak. Korábban még kunyhó sem volt a szőlőben, a permetezéshez szükséges vizet is többnyire otthonról hozták.

Zöldségtermelés, kertészkedés-értékesítés

A két világháború között a Galga völgy gazdálkodásában lassu változás következett be. Megmaradt ugyan a hagyományos termelési szerkezet a szántóföldeken, de a kertekben, kenderföldön zöldségféléket kezdtek termelni. Ennek kialakulásában ösztönző hatása volt a hatvani, áunakeszi, nagykőrösi konzervgyáraknak. Ezeknek a gyáraknak az ügynökei járták a vidéket, és paprikára, paradicsomra és uborkára kötöttek szerződést. Csak lassan oldódik az az állapot, amelyikről Wellmann Imre azt írja, hogy "... a nyomásos rendszerben művelt szántóföldön mást, mint gabonaféléket általában nem is lehet termesztetni; másféle növény, mint kender, len, kukorica, dohány, szőlő, kerti vetemény ezért szorul a kertek sövénye mögé."⁵⁰ Bagon éppen a zöldségfélék törték meg ezt a hagyományos rendet, amikor a paradicsom és uborkaültetvények beilleszkedtek a szántóföldi kultúrák közé. Ugy tartják számon, hogy ezen a tájon Boldogon és Zsámbokon kezdődött a kertészkedés.

A 40-es években az okszerűbb gazdálkodás szorgalmazására, a mezőgazdasági kultúra emelésére ezüst- és aranykalászos gazdatanfolyamokat szerveztek. A gödöllői egyetemről jártak ki tanárok. Ezek az előadások az állattenyésztés-

ről, a növények betegségeiről, növényvédelemről, zöldség-termesztésről egyaránt szó volt. A kulturházba szervezték ezeket a tanfolyamokat. De igazából az ügynököknek és Neumann Géza személyes példájának volt átütő ereje. Ő kezdte a szántóföldi borsótermesztést a dunakeszi konzervgyár megbízására. Az ügynökök is szorgalmazták a szerződést. Megállapodtak a gazdákkal, hogy ki mennyi paradicsomot, borsót vagy uborkát akar szerződni. A hatvani konzervgyár a paradicsomra, a dunakeszi és a nagykőrösi előbb borsóra szerződött. A gyár adta a vetőmagot. Területre vagy sulyra lehetett szerződést kötni. Később a hatvaniak uborkára is szerződtek.

Az ügynök tudta, hogy egy fél hold földről 40 mázsá paradicsom is lejön, de ha jól sikerült, kétszer annyit is termett. Uborkából egy holdra 25 mázsára szerződtek, de ha jó esztendő volt rá feleannyi területen megtermett a duplája is. Ezt használták ki később a termelészövetkezet szervezésénél. Az uborkát a szedéskor négy felé vágatták: salátás, kovászos, ecetes és csemege minőségűt különítették el. Az uborka szedése az egész család munkaerejét igénybe vette, sőt gyakran kellett idegen munkaerőt foglalkoztatni. Ha valakinek fuvarba mentek, nem pénzt kértek, hanem hogy egy-két-három napra jöjjön uborkát szedni. "Cserebere munka volt" - vélekszenek erről még ma is.

A termelők a szerződésen túli mennyiséget Budapesten szabadpiacon értékesítették. Ezt a gyárak nem nézték jó szemmel, mivel a vetőmagot ők adták, és kikötötték, hogy csak nekik szabad eladni a termést. Sok konfliktushelyzet teremtődött így a termelők és a termeltetők között. A gyár megbízottai rendszeresen látogatták a pesti piacokat, és a termelési körzetükből ott levő kocsi névtáblájáról felírták a nevet, és hogy mikor mit árult a piacon. Ez volt a feljelentés alapja. A gyár büntetése többnyire pénzelvonás volt.

Uborkára csak 1945 után szerződtek a bagiak. A gyár segítette vetőmaggal, hogy fajta és a minőség azonos legyen. Szabadföldbe ültették, palántázták az uborkát. 1-2 holdat is vállalt egy család. Nagyon jó jövedelmet adott, ebben a nehéz időben a csiráztatott burgonya és uborka segítette a falukon. A termelési tapasztalatokat egymástól sajátították, lesték el.

Az 1950-es években is ez az ágazat segítette a falut a gazdasági nehézségek átvészelésében. A hatvani konzervgyárral kötött szerződést több gazda is. Akkor a leszerződött föld duplája mentesült a beadási kötelezettség alól. Tanulságos az, ahogyan abban az időben a parasztközt elni akarása megvalósult: "leszerződsz egy hold uborkára, de nem vész el csak 800 ölet, mert azt a mennyiséget, amit be kell adni, azon is megtermeled. Így két holdat kiveszel a beadás alól. A szerződést egy holdra írod, az dupla mennyiséget vesz ki a beadás alól, a bevetett 800 ölből a beadási kötelezettségedet teljesíted, a többi földet a magad számára fordítod. A gabonát ugyanis mind be kell adni ami terem.

Vesd a gabonát a rossz földbe. Akkor elő volt írva, hogy a föld hány százaléka legyen a gabonavetés. Azon annyi termett, amennyi. A jó földet meg lehetett a magunk hasznára fordítani."

1953-54-től a szabadabb, nyugodtabb légkörben a termelési kedv is megnőtt. Uborkára, paradicsomra, zöldbabra és borsóra szerződött a falu. Az uborkából első vetésként kb. 120 hold is volt, de másodvetésként is kb. 80 hold. A bagi eredményes példa ösztönözte a kartaliakat is az uborkatermesztésre. 1957-től ők is nagymértékben szerződtek, termeltek. A sikeres év végén még uborkabált is rendeztek.

1950-ben megalakult a termelőszövetkezet, ami 1959-ben újjászerveződött. Az 1960-as évek elején kezdték el a belterjes gazdálkodást. Buza helyett cukorrépát, uborkát, paradicsomot, káposztát, paprikát termeltek - és természetesen kukoricát. A kertészeten korszerű termelési és munkaszervezeti formákat alakítottak ki. A tsz vetésterülete így alakult: 200 hold krumpli, 150 hold paradicsom, 50 hold dinnye és paprika. Boldogról fogadtak fel részes művelésre három embert, akik paprikára, paradicsomra és uborkára szerződtek. A segítséget a tsz tagságából adták melléjük. Sokat tanultak ott tőlük a bagiak. Melcággyakban nevelték a palántát, megtanulták a könnyesebb munkákat is, a palántanevelést, az ültetést, a talajjelőkészítést és a növényápolást. Ez sokkal korszerűbb volt mint amit korábban a maguk elképzelése szerint csináltak. Ugyancsak sokat tanultak egy galgahévízi embertől, aki bagi feleségével néhány évig a faluban lakott. Ők csinálták azt, hogy a csiráztatott burgonya sorai közé káposztapalántát raktak. Mire a krumplit kiásták, a káposzta szépen megerősödött. Időt nyertek vele. Ezután a bagiak is ezt csinálták, sőt más növényeket is így hoztak össze.

Az 1970-es évekre a termelőszövetkezetek összevonásával és a munkaerő gondokkal küszködő gazdaság lemondott a kertészeti ágazatáról. A tovább is használható fóliavázakat és eszközöket megvásárolták a tagok és a maguk gazdaságában folytatták a kertészkedést. A háztájinak jelentős szecrop jutott ebben. A falu lassan átvette a kertészkedést. Ma a tájnak is a jellemzője a gondosan művelt, fóliasátrakkal borított kertalja. Uborka, paprika, paradicsom terem a legtöbb, mellette azonban babot, salátát, hagymát, zöldségfélét is természetesen. A szűk területet nagyon intenzíven művelik, gazdaságosan kihasználják. Az egyes növények szorosan követik egymást. Az ősszel elduggatott hagymát kora tavasszal zöldhagymaként felszedik. A sorai között már zöldell a saláta, hogy azután ennek a helyére paradicsom, paprikapalánta, vagy uborka kerüljön.

Napjainkban egymást figyelik, egymástól tanulnak az emberek. Tanulságosan fogalmazta meg egy beszélgető társam ezt a dolgot. "Az én gyerekkoromban, mikor a falusi asszonyok mentek a templomba, arról beszélgettek, hogy a szoknyájába kinek van új virág varrva, vagy kinek milyen posz-

tőszoknyája van, ami még nem volt. Annyira ismerték egymás ruházatát, hagyományos viseletét, hogy az ujat észrevették. Ma viszont nem ez a téma a templomba menet vagy jövet, hanem az, hogy ki hogyan járt a fóliájával. Kioktatják egymást a vegyszerekről, kártevőkről, vagy egymás dolgairól beszélgetnek. Az asszonyok viszik tovább ezt a termelést. A férfiak ebbe nemigen szólnak bele, hacsak nem nyugdíjasok. A fólia az asszonyok tudománya." Ez teljesen összezseng azzal a megállapítással, amit Őrszigethy Erzsébet tett a szomszédos Hévizgyőrkről. 51/

A telkek folytatásában levő kertekben és a káposztás- és kenderföldeken intenzív zöldségtermesztés folyik. Ez teljes mértékben a piac érdekeinek van alárendelve. Az egyik kert termelése a következőképpen alakult: az ujkrumpli helyére saláta került. A sortávolság 40-50 cm, a tőtávolság 15 cm. Attrakció a saláta fantázianeve, melyet magról maguk neveltek melegágyban, úgy ültettek ki. Mellé még borsó is került a földbe. Ezt szakaszosan ültették, hogy szakaszosan érjen, folyamatosan lehessen a piacra vinni. Ugyanigy szakaszosan ültették a vajbabot is. Az év első termése a hagyma volt. Zöldhagymaként szedték fel, csomózva vitték a piacra. Még össze elduggatták, szeptemberben. Ritka sorba tették, hogy közé tavasszal saláta mehessen. Mikorra ez bokrosodott, a hagymát ki lehetett szedni. A saláta közé a hagyma után uborka került. Évek óta ez a sorrend. Három évenként istállótrágyát, évenként műtrágyát kap a föld. A zöldhagymára, uborkára kálisót, a salátára pétisót szórnak.

A káposztáskertben 80-160 négyszögöles szalagparcellák vannak. El a régi elnevezésük is: félfertálos és fertálos föld. Akad akinek másfél-két fertálos káposztáskertje is van. A fertálos földben a lovas eke nyolcat tud fordulni. Ezeknek az apró földeknek rendkívül változatos a növénykulturájuk. Néhány példa: minden második sor kukorica közé babot ültettek. Az utnál 4 tő uborka van. A föld közepén hosszában egy sor sárgarépa, egy sor maghagyma, 3 sor petrezselyem, majd megint egy sor maghagyma és egy sor sárgarépa diszlik. Egy másik parcella növényzete: borsó, végében bab, majd krumpli, hagyma, kukorica. Arrébb sűrű hagymasorok között saláta diszlik. A hagyma végében sárgarépát ültettek. Az előtérben borsó, 6 sor hagyma, majd kukorica, krumpli, bab, káposzta, sűrűn vetett hagyma magról vetve jövő évi dughagymának nevelve, legvégén borsó. Egy további parcellában 2,5 sor borsó, egy darabon keresztben 16 sor hagyma, ezt sárgarépa követi, majd fokhagyma, megint vöröshagyma, végül bab és kukorica. Végül egy darab föld felében krumpli van, utána a borsó következik, majd egy sor kukorica, egy sor borsó - keresztben a földön. Ezt egy sor apróhagyma, zöldség, petrezselyem 11 sor, 16 sor sűrű sárgarépa, 8 ritkított sárgarépasor, utána a föld hosszában vetett maghagyma, 2-3 méteren dughagyma, végül 3 méteren rendes hagyma, majd ismét a föld végéig burgonya.

A szabadföldi kertészeti növények mellett az utóbbi években nagy teret hódított a fóliasátor alatti termelés. A TSz

kertészetéből is felvásárolták a még használható dolgokat, meg máshonnan is folyamatosan beszerezték ami kellett. A boldogiak már az 1950-es években elkezdték a fóliázást. Napjainkra azonban egyre kevésbé kifizetődő tevékenység, mert nagyon energiaigényes, nagyon drágák a hozzá szükséges ipari anyagok a fólia, a műtrágya, a csövek. Külön adó is terheli, nemeg a szállítási költségek is növekedtek a benzinárak emelkedésével.

Bagon az 1970-es évektől számítható a fóliázás. Mind a termelés, mind az értékesítés az egyes gazdaságok feladata, nincs szervezett formája. Az állami felvásárlásban olyan alacsonyok az árak, hogy a termelési költségeket sem fedezik. Ezért érdemesebb piacozni a megtermelt áruval. A fóliát az otthon maradó asszonyok gondozzák. A férfiak csak más munka mellett segítenek be. Rendkívül nagy figyelmet és gondoskodást követelő munka ez. A téli-korlatavaszi hónapokban folyamatosan kell fűteni, éjjel-nappal vigyázni, hogy egyenletes legyen a hőmérséklet. A meleg mellett a jól előkészített talaj- ebbe istálló- és műtrágyát dolgoznak bele - és a folyamatos öntözővíz szükséges az eredményes termeléshez. Sok udvarban furott artézi kut van, amelyikből tartályokba szivattyúzzák fel a vizet. Ott pihentetik mielőtt öntöznének vele.

A munka februárban kezdődik. A magot nedves, meleg és sötét helyen tartják, hogy erősödjön. Utána fólia alá melegágyba teszik. Fűtenek is rá. Sokan annyi palántát nevelnek, hogy a maguk szükségén túl piacra is jusson. A házaktól hordják el, nem is kell vinni. Az egyik helyen évente tizezernyi uborka, paprika és paradicsompalántát nevelnek. A maguk szüksége ebből kb. kétezer, a többi nyolcezret értékesítik. Ennek a bevétele kb. fedezi a kiadásokat, úgy számolják, hogy a maguk számára nevelt palánta ingyenben van.

A termelők jól ismerik a fajtákat, kipróbálják azonban az újdonságokat is. Ha kedvezőnek találják, bevezetik. A paradicsom magot, paprika- és uborkamagot gondos válogatás után megtisztítják és a padláson szárítják meg. Utána dobozokba csomagolva, száraz, hűvös helyen tartják, mások inkább megveszik a szükséges palántákat. Napjainkban jobban bíznak a kis földlabdával árusított palántában, ezért terjed a pikirozás. Ez a palánták szálankénti szétültetését jelenti. A magvakat keskeny oldalú faládákba tett laza, trágyás erdei talajba ültetik. Mikor a palánta 4-5 cm magasra nő, szálanként szétültetik, pikirozzák. Műanyagpoharat használnak erre a célra. Van aki az iskolából szerzi be a használt iskolatejes poharakat. Egy pohár 3-4 évig is jó szolgálatot tesz. Az így tovább nevelt palánta könnyebben beáll a fólia földjébe.

A fóliával való sok munkát elsősorban a középkorúak végzik. A fiatalok nemigen vállalják a sok vesződséggel járó tevékenységet. Esetleg besegítenek valamit, vagy a piaci szállítását végzik. Ahogy idéztük is, ez elsősorban az asszonyok tudománya, mint ahogy a piacokon is ők állnak helyt.

A szomszédos Aszód és Gödöllő mellett a budapesti piac gyakorol nagy vonzást a Galga-mente falvaira. Amit csak nél-

külözni tudtak, vitték értékesíteni gyalogosan a hátikosárban, kerékpáron, lovaskocsin, vonaton, újabban személygépkocsin. A legközelebbi piac az újpesti, de más piacokon is meg lehet találni a bagi asszonyokat. Megszokott vevőkörük van, kialakult a két-három évtized alatt. Többen asztalokat is bérelnek. A két világháború között a krumplinak volt nagy piaca. Ősszel, krumpliasáskor zsákba szedve kocsiszámra vitték a pesti piacokra. 16 zsák fért fel egy kocsira. A munkások beszerették a családjuknak a téli szükségletet. Tavasszal a veremből kikerült krumplit is a piacokon értékesítették.

A zöldséget - hogy kelendőbb legyen a piacon - gondosan előkészítették. A paprikát, krumplit mindig megmosták, hogy mutatós legyen. Zöldségből kis csomagokat csináltak: 3 szál zöldség, 3 szál répa, fél- vagy negyed karalábé, zellerzöld, és diszitésként petrezselyemzöld, hogy kelendőbb legyen. A hagymát is tisztítva, ötösével összekötve árulták. A főzni való kukoricát is letisztították az utolsó hajáig, hogy mutatósabb legyen. 500 cső két nap alatt elkelt. Rendszerint csak a hét végén, pénteken és szombaton jártak piacozni.

Káposztát és dinnyét a gyöngyösi piacra vitték még a századforduló táján. A magvaváló kék szilvát úgy szedték le a fáról, hogy a hamva rajta maradjon. A löcsös kocsi aljába szalmát tettek, beleöntögették a szilvát. Pesten a kocsiról árulták. A munkásasszonyok vették, szilvalekvárt főztek belőle. 5-6 mázsa fért egyszerre egy kocsira. Így nagyobb hasznot reméltek, mintha pálinkának főzték volna ki. Egy jobb gazda egy szezonban 30-35 mázsa szilvát is eladott.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Bag gazdálkodásának a története egy tipikus jobbágyfalu modelljét rajzolja meg, ahol a termelés kereteit a szűk határ és a majorsági gazdálkodás határozta meg. A szántóföldi növénytermesztés és az állattartás az adott keretek között a legszükségesebb megélhetést teremtette meg. A paraszti üzem ezekből a szorításokból mindig igyekezett kitörni, és ha erre lehetőség kínálkozott, meg is tette. Olyan falu Bag, ahol az önkiszákmányolással is, rengeteg rádolgozással teremtettek napjainkra virágzó mezőgazdasági kulturát a kisgazdaságokban, jelezvén, hogy van szándék és törekvés a termelés korszerű vitelére, ha a körülmények azt lehetővé teszik. De csak akkor érdemes ezt csinálni, ha hosszútávú program lehet.

J E G Y Z E T E K

- 1/ Wellmann I., 1933.
Wellmann I., 1965. 155-202.
Wellmann I., 1967.
Wellmann I., 1966. 81-120.
- 2/ Horváth L., 1980.
Horváth L., 1983.
Horváth L., 1984.
Asztalos I., 1982.
- 3/ Horváth L., 1982.
- 4/ Vankóné Dudás J., 1983.
- 5/ Lapu Iné., 1986.
- 6/ Wellmann I., 1933. 30-31.
- 7/ Asztalos I., 1982. 27.
- 8/ Toldy József Bag helységben fekvő méltóságos Uraság két kerékre járó vizimalmátul és hozzá tartozó 6 szekérré való nélkül az 1843. április 24-én kezdett és 1846. év ugyanazon napjáig tartandó szerződés erejénél fogva két saját sertéseinek az uraság számára két mázsára való hizlalását a magos Uraság számára egy faragó legény tartását és a malom körüli igazításokon kívül még évenként 460 kila rozsnak a magos Uraság magtárába, fertályonként 115 kila befizetésére köteles...Ugyan azon Toldy József a helységen kívül fekvő két kerékü vizimalomtul...évenként 440 kila rozst, 80 kila árpát, 20 kila kukoricát beadni... 2 sertést 2 mázsára hizlalni köteles. Alberti Pál a kisbagi malomtul...2 sertést 2 mázsára, évenként 100 darab tölgyfából különféle deszkákat a fűrészmalomba az uradalmi rendelések szerint fűrészelni ezeken felül évenként 357 kila rozst, 20 kila kukoricát, 20 kila árpát mindenkor fertály évenként az mtsgos Uraság magtárába beadni köteles.
PmL. IV. 165-a-6. 8. Bag urbéri összeírás 1845.
- 9/ Horváth L., 1983. 58.
- 10/ Wellmann I., 1933. 35.
- 11/ Horváth L., 1983. 64.
- 12/ Horváth L., 1983. 76.
- 13/ Horváth L., 1984. 35, 37, 38.
- 14/ Wellmann I., 1966. 114.
- 15/ Wellmann I., 1933. 44.
- 16/ Wellmann I., 1967. 56-57.
- 17/ Horváth L., 1982. 134.
- 18/ PmL. IV. 165-a-6. Bag urbáriuma.
- 19/ PmL. IV. 165-a6.
- 20/ PmL. IV. 165-a. 6. 8.

- 21/ PmL. IV. 165-a. 6. jegyzőkönyv 1858. december 9.
- 22/ PmL. IV. 165-a. 1-4. 1853. május 25.
- 23/ PmL. IV. 165-a. 1853. június 13.
- 24/ PmL. IV. 165-a. 1860. február.
- 25/ PmL. IV. 165-a. 3. 1862. május 25.
- 26/ PmL. IV. 165-a. 6. 8. urbéri személyes összeírás 1845.
- 27/ PmL. IV. 165-a. Bagh helység urbéri birtokainak térkimutatása az 1797. évi urbéri térkép és a jelenlegi birtok szerint.
- 28/ PmL. IV. 165-a. jegyzőkönyv 1854. február 4.
- 29/ PmL. IV. 165-a. 1858. december 9.
- 30/ PmL. IV. 165-a. 1862. május 29.
- 31/ PmL. IV. 165-a. 6. 1863. április 18-i végzés.
- 32/ PmL. IV. 165-a. 1863. július 18.
- 33/ PmL. IV. 165-a. 1863. augusztus 19.
- 34/ PmL. IV. 165-a. 1863. december 1.
- 35/ PmL. IV. 165-a. 1864. március 8.
- 36/ PmL. IV. 165-a. 1864. március 21.
- 37/ Galgóczy K., 1877. 175-176.
- 38/ A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája I. 1897. 306-309.
- 39/ Wellmann I., 1967. 52-53.
- 40/ Horváth L., 1982. 224.
- 41/ Wellmann I., 1966. 113.
- 42/ PmL. IV. 165-a. 1841. április 16.
- 43/ PmL. IV. 165-a. 1841. április 16.
- 44/ Wellmann I., 1933. 65.
- 45/ Wellmann I., 1967. 46.
- 46/ Paládi Kovács A., 1979. 155.
- 47/ PmL. IV. 165-a. 6.
- 48/ PmL. Aszódi fióklevéltár. Bag, rendezetlen anyag 1902/47981.
- 49/ Horváth L., 1984. 28.
- 50/ Wellmann I., 1967. 44.
- 51/ Őrszigethy E., 1986.

- Asztalos István, 1982. A Galga mente települései a XVIII. és a XIX. századi honismertető leírásokban. Muzeumi Füzetek 22. Aszód.
- Galgóczy Károly, 1877. Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája. Budapest.
- Horváth Lajos: 1980. A Galga mente történetének írott forrásai 1526-ig. Muzeumi Füzetek 17. sz. Aszód.
1982. Bag története. Bag.
1983. A Galga mente történetének írott forrásai. 1686-1711. Muzeumi Füzetek 26. Aszód.
1984. A Galga Mente történetének írott forrásai 1699-1728. Muzeumi Füzetek 30. Aszód.
- Lapu Istvánné, 1986. Viselések és szokások Zsámbokon. Muzeumi Füzetek 33. Aszód.
- Őrszigethy Erzsébet, 1986. Asszonyok férfisorban. Budapest.
- Paládi Kovács Attila, 1979. A magyar parasztság rétgazdálkodása. Budapest.
- Vankóné Dudás Juli, 1983. Falom, Galgamácsa. Studia Comitatus 12. Szentendre.
- Wellmann Imre, 1933. A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása, különös tekintettel az 1770-1815. esztendőkre. Budapest.
1965. Pest megye parasztsága és az urbérrendezés. In: Pest megye multjából. Budapest.
1966. Pest megye viszála Pest városával piacra vitt paraszti termények körül az 1730-as években. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei. 1965-1966.
1967. A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtti tulajdon vallomásaik tükrében. Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok 3. Budapest.

PRODUCTION AND MARKETING OF GOODS

While studying the economical history of Bag, hiding in the Galga-valley at the edge of the Gödöllő-hillside, you can get known a typical Hungarian serf-village. The community once belonged to the Gödöllő estate, in its confined fields with hard-living, farming Hungarian people. River-flat meadows, plough-lands, wooden hillsides and pastures varied its field and living. Two determining branches of animal husbandry and farming agriculture gave frames to farming here, where marketing beyond self-supplying proved to be hardly effectual.

From the second half of the last century on liberation from landowners and dependence gave way to a free peasant development. This evolution was realized through many contradictions. Beside the estate, the near capital, Budapest became determinant in the farming life of the community: it sucked away superfluous workers /railroad, road construction/ and produced a good market for agricultural goods. The traditional, rigid system of rotatory farming was abolished just by these new demands at the beginning of the century. At the influence of can-factories and Budapestian markets a significant greengrocery production evolved, which today have resulted an intensive foil-tented agrarian culture. In our days beside the agricultural large-scale estates these household farmsteads are the determinant factors along the Galga. In the gardens behind the houses and on the former hemp-fields and cabbage-gardens a foil-tented and free-land gardening is on its way. Marketing is done by the producers, too. Earlier, goods were transported by railroad or horse carts, today the car enters into service. Both the production and marketing are made by women whose prestige so increased in the society of villages. As a results of this work, researcher meets a changed image of the village where tradition and innovation are in accordance.

Tibor Bellon

16. ábra

*Kisszedésre váró zöldhagyma sorok között már bab lokrosodik.
/Bellon Tibor felvétele/
Among the onion lines waiting for cropping the bean grows
already*

17. ábra

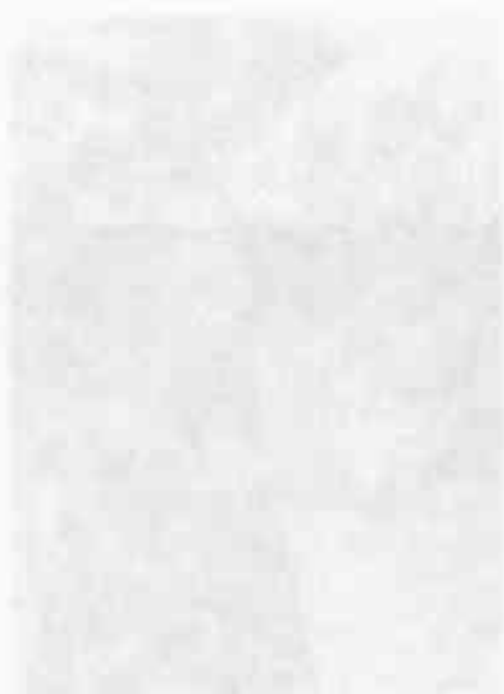
*Késő tavaszi növénykultúra a káposztáskertben.
/Bellon Tibor felvétele/
Plant culture in late springtime in the cabbage
garden*

18. ábra
Fóliasátrak a kertben. /Bellon Tibor felvétele./
Foil tents in the garden.

19. ábra
Hátikosár használatban.
/Meleszta Sándor felvétele./
1962. - NMF 163 956
Back-basket in use.

Balázs József:

BAG FÖLDRAJZI NEVEI

107

Amat - Amat

THE ROYALTY FREE

BEVEZETÉS

A Pest megyei Levéltár 1984-ben felkért a Pest megye földrajzi neveinek gyűjtésében való részvételre és gyűjtési területként Bag község bel- és külterületét jelölte meg.

A munka megkezdése előtt legfontosabb feladatommak tartottam olyan adatközlők felkeresését, akik megbízható ismerői községünk minden szegletének, zugának.

Adatközlőim: édesapám, Balázs István /1902/ Bag, Malom utca 14, Péter János /1922/ Bag, Vöröshadsereg utca 102, Deme János /1924/ Bag, Templom tér 1, Skuczi Lajos /1930/ Bag, Dózsa Gy. utca 26, Dene András /1930/ Bag, Dózsa Gy. utca 22. Adatközlőimnek ezúton mondok köszönetet segítségükért, édesapámnak a terepbejáráson adott pótolhatatlan magyarázatokért, a szülőföld szeretetéért.

Az összegyűjtött anyagot 1984 telén adtam át a Pest megyei Levéltárnap.

A terepbejárás élménye, a földrajzi nevek gazdagsága és kapcsolat szülőfalum történelméhez arra ösztönzött, hogy továbbra is foglalkozzam adatgyűjtéssel és a leadott anyagot árnyaltabbá téve még használhatóbbá tegyem falum lakói és minden érdeklődő számára. A gyűjtés anyaga lenyomata a község történelmének. A nyelvi anyag feltárása során megismerhető a község történetének egy sajátos formája. Ilyen és más előzmények ismeretében keresett meg Dr. Asztalos István múzeumigazgató, hogy a készülő bagyi néprajzi tanulmánykötetbe az eddig összegyűlt, de általam sem véglegesnek tartott anyagot foglaljam össze.

Az irodalmi jegyzékben feltüntetett irodalom mellett használtam a bagyi tanács hivatalos utcanev-jegyzékét, illetve a bagyi tanácson őrzött 1882-ben készült első kataszteri felmérés térképszelvényeit. A belterületen a hivatalos utcaneveket, a külterületen a kataszteri térképen feltüntetett neveket alkalmaztam, melyeket a népnevek után zárójelben közlök, még akkor is ha a két név megegyezik. Ha az olvasó zárójeles névalakot nem talál, az azt jelenti, hogy a földrajzi tájékoztatósi pontnak hivatalos neve nincs.

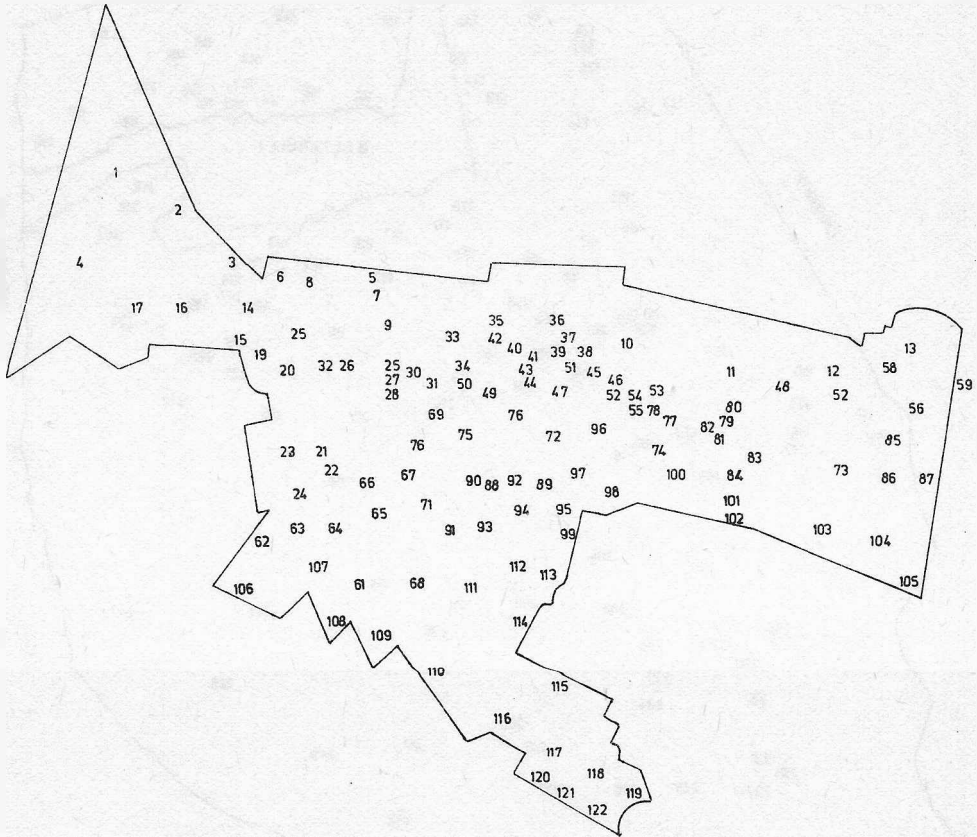
A századvégi tagosítás sok, történelmet magánhordozó földrajzi nevet elhagyott, igaz újakat is alkotott. Ezzel magyarázható, hogy egyes dűlőneveket másképp írnak az ingatlannyilvántartásban és másképpen neveznek falum lakói. Az akkori táblásítás /dűlő kialakítás/ több földrajzi név megszűnését eredményezte. A mezőgazdasági átszervezés következtében még tovább szegényedett a földrajzi neveink tárháza, s e folyamat még ma sem állt meg.

A terepbejárás során már nem találjuk meg a Császárutat, melynek megszűnését csak egy-két megrongált törzsű akácia élte túl. A XVII. században ez a régi Posta ut, a Budai ó ut nevezetes történelmi események színhelye volt. Tudom, hogy a gazdaságosabb termelést nem a híres utak, hanem a táblásítás segíti elő, de meggyőződésem, hogy a történelem ismerete földrajzi nevek nélkül nem lehet teljes. Ha a múlt századi térképeket vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az utak nyomvonala is változott. Az utak a közlekedést szolgálják, a közlekedés pedig az embert, amely természeténél fogva arra törekszik, hogy a földön jó uton járjon. A Budai ó utat kiszorította a Szoroskán végighaladó új Posta ut, a mai 30-as számú ut és egy szakaszán az M 3-as autópálya. Ennek ismeretében és tudatában kell gyűjtenünk a földrajzi neveket és ott ahol lehet, azokat meg is kell tartanunk.

A földrajzi nevek megtartása egyben a szülőföld szerepét is, amely nélkül nincs közösség, nincs hazaszeretet.

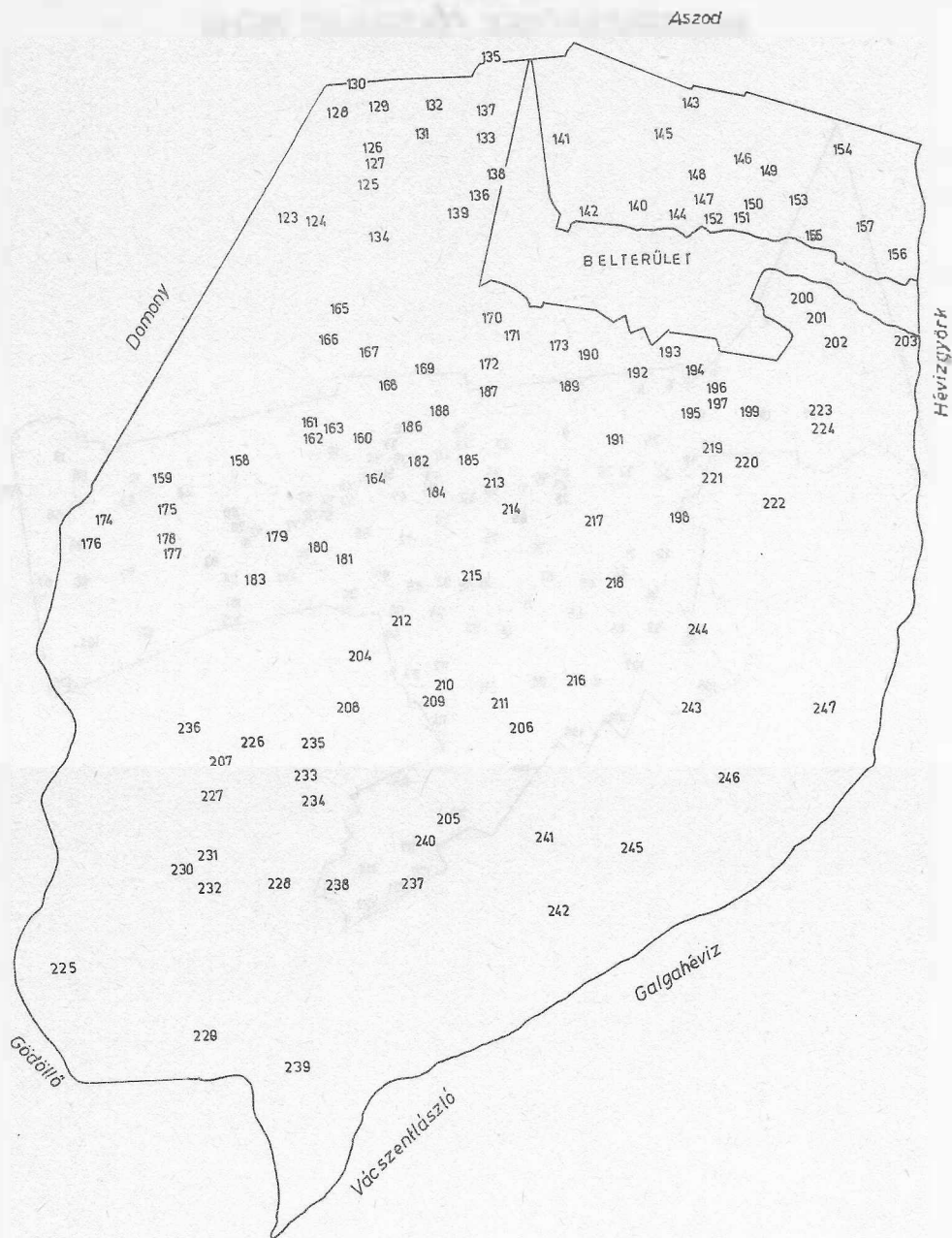

BAG
NAGYKÖZSÉG
BELTERÜLETÉNEK FÖLDRAJZI NEVEI

BAG NAGYKOZSEG

KÜLTERÜLETÉNEK FÖLDRAJZI NEVEI

FÖLDRAJZI NEVEK

Bag, -n, -ról, -ra, bagi /I. katonai felmérés: Băgh, II. katonai felmérés: Bagh, II. kataszteri felmérés: Bag/ - T. 2356 ha, L: 4119.

Baag /1394/, Bag /1425/, Bag /1426/ Paagh /1438/, Bak /1467/, Bak /1546, 1559/ - H/1980. Káldy-Nagy/1977. - BAC /1722/, BAGH /1750/, BAGH /1837/, BAGH /1855/ - H/1982. - BAGH /1899/ - H/1982/a.

Oroszlo /1438/, Oroszlo /1440/, Oroszlo /1446/, Orozlo /1449/, Oroszlo /1519/, Orozlo /1524/ - H/1980.

Fcs. A szomszéd községbeliek, illetve maguk a bagiak is "Pirosbagnak" hívják. Egyik magyarázata ennek, hogy amikor bíróválasztás volt a faluban, annak érdekében, hogy a külön-külön feltett kérdés ne zavarja a választók véleményét egyszerre szavaztak. A szavazás úgy történt, hogy aki x-re szavazott, annak pirosra festett libatollat kellett felmutatnia, aki y-ra szavazott, annak fehér libatollat. A szavazáson a pirosak győztek, ezért hívták azután "Pirosbagnak".

Másik magyarázat szerint a bagi nők szoknyájuk alját pirossal, általában piros posztóval szegték be és a környékbeliek azért hívták őket pirosbagiaknak.

Egyébként minden nótába, ahová a község nevét beillesztik, ott mindig Pirosbag szerepel. Például: "Viszi a víz a pirosbagi rétet."

Tecaliget. A Terézia nevűeket Tecának becézik Bagon, mivel sok Teca nevű volt, ezért a szomszédok Tecaligetnek nevezték el.

1. Peres-malom dűlő: Peres dűlő. Az 1600-1700-as években itt határvita folyt az aszódiakkal, "kapdosta utána", "veszekedő föld", "villongó föld" volt. Jelenleg egy része beépülő félben van. 2. Álomás /MÁV Állomás/. 3. Jókai utca /Jókai utca/. A Pereshez tartozott, 1967-ben parcellázták. 4. Gépállomás /Monori Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Gépgyártó Vállalat 2. sz. Gyáregysége/. 5. Rét utca /Rét utca/ A Molnár rét része, a Galgavölgy dűlőhöz tartozott, 1967-ben parcellázták. 6. Nagy fűzfa. A Hosszunyilasi uton egykor állt öreg fűzfa tájékoztatósi pont volt. Helye 1967-től belterület. 7. Rózsa Ferenc utca /Rózsa Ferenc utca/. 8. Hosszunyilasi ut /Galgavölgyi dűlő/. Az uttól északra: Hosszunyilasok, délre: Mónárrét. Egy része az 1967-es parcellázás óta belterület. 9. Mónárrét /Galgavölgy dűlő/. Valószínűleg a malom illetmény-földje volt. 10. Kápusztás kert. Valamikor vizenyős, jó káposztatermő terület volt, de a Galga szabályozása miatt

a káposzta termesztése egyre inkább a Galga alsó folyása felé húzódott le. Jelenleg Turán termelnek jó káposztát. Bag 1899-es évszámot viselő pecsétjében látható a termények sorában a káposzta is. 11. Vizes kápusztás kert. Alacsonyabb fekvése miatt vízesebb volt. 12. Rövid kápusztás kert. Ezek 30-40 n-öles kertek voltak a régi vágóhidnál. 13. Rövid kenderfődek /Rétszél dülő/. Akinek a Palántásban nem jutott parcella, azok kaptak itt. Lásd 34. sorsz. 14. Dózsa György ut /Dózsa Gy. ut/. Horthy Miklós ut volt 1945-ig. Katona István, aki itt lakott és a Nemzeti Parasztpárt tagja volt, javasolta 1945 után, hogy Dózsa Györgyről nevezzék el. 15. Katona Pistakocsmája. Rékasi Katona István létesítette 1926-ban, azután őt Kocsmáros Katona Pistának nevezték. Előzőleg az apja telepes volt 1901-től Rékason /Temes vármegye/, de az egész család 1913-ban visszajött Bagra. Dózsa Gy. u. 2. A szeszfőzde is itt volt/. A kocsmá az 1950-es években szűnt meg. 16. Nap utca /Nap utca/. A Malom dülőhöz tartozott, 1967-ben parcellázták. 17. Vasut utca /Vasut utca/. U. 18. Sallai utca /Sallai utca/. U. 19. Turbina: Turbina malom Novák-féle malom; Kovács malom /nepomuki Szent Jánosról elnevezett Turbina Hengermalom/. Korábban uradalmi malom volt, majd az Erdélyből ide származott Kemény molnár család birtokába jutott, azután Novákék, majd Kovács István tulajdonában volt. A XVIII. században előtte elhelyezett Szent János szoborról vette fel a nevét. 20. Szent Jánoska /nepomuki Szent János szobor/. Jelenleg csak a talapzata áll ; mert a szobrot bevitték a katolikus plébániára restaurálás céljából. 21. Kerítés /Árok-alja dülő/. Kerítéssel védték a községi apaállat réttjét, hogy ne legeljék le a szomszédos libalegelőről az aprójószágok. Jelenleg lakóépületek és a Sportpálya van rajta. 22. Kerítési artézi kut. Először az artézi kut furásával a Nagyvölgyi kútnál próbálkoztak az állatok számára, de ott nem találtak vizet. Ekkor furták a Csintoványi ut 17. sz. alatt, a Kerítésben. Ez is kishozamu volt, elfojtották. Jelenleg magánépület van rajta. 23. Sport pálya. /Árok-alja dülő/. A régi Sportpályát 1945 után parcellázták, ekkor vált szükségessé az új sporttelep kijelölése. 24. Csintoványi ut /Csintoványi ut/. A régi postakocsi ut faluba vezető szakasza. Ezt 1945-ben parcellázták. Az egész Árok-alja dülőhöz tartozott. 25. Tóth Árpád utca /Tóth Árpád utca/. A régi a Galgán átvezető ut kezdete. 26. Bikarét /Galgavölgy dülő/. Szénatermése a községi bikaké volt. 27. Tóköz. Jelenleg fásított terület, gyakorló sportpálya és az M3-as autószertráda van rajta. Itt volt a Faska-féle malom víztárolója. 28. Ifjusági park /Ifjusági park/. Az 1960-as években nevezték így. A befásítása után nincs neve. 29. Tóközi ut. A víztároló töltésén, árvízvédelmi gátján vezető járda volt, amelyet salakkal terítették le, a vasutasokból összeállt Olvasó Kör tagjai hozták rendbe. 30. Nagy zugó /Zsilip/. Árvízveszély idején huzzák fel, mert két zsilipjén képes volt nagymennyiségű vizet leereszteni a Galgába. Az Egres patak ezen haladt keresztül. 31. Faska zsilip: Kis zsilip. A Faska-féle malom vízellátását biztosította.

32. Nagy eperfa. A Tóközi ut szélén állt, az autópálya építésekor kivágták. 33. Honvéd utca. /Honvéd utca/ Parcellázták 1940-ben, akkor Erdélyi utcának nevezték el. Egy részét Palántásnak, a másik részét Epres kertnek is hívták. 34. Palántások. Szabadföldi káposzta-palántát neveltek itt. 35. Epres kert /Epreskerti utca/. 36. Dudás köz /Malom utca/. A szélső házban valamikor Dudásék laktak. 37. Malom utca /Malom utca/. Ebben az utcában volt a Faska-féle malom. 38. Faska malom. Utoljára Faska Ferenc birtokában volt, az 1960-as években lebontották, bár szerepelt a műemlék jegyzékben. Ebben működött az első bagi mozi. 39. Kutyaszorító. A Patak sort köti össze a Dudás közszel. A legszűkebb helyen 5-60 cm volt a szélessége, ma már szélesebb. 40. Patak sor /Patak utca/. Itt folyt az utcával párhuzamosan a Malom-árok patakja a Faska malomhoz. 41. Patak utca /Patak utca/. 42. Palántás kapu. A Patak sor végén volt a kapu, hogy a libák a palántásba ne tudjanak bemenni. A kapu kb. egy méter magas volt, nem volt nyitható, át kellett lépni rajta. 43. Hunyadi tér /Hunyadi tér/. Korábban Drávay tér az ott lakó Drávay János biróról, aki az 1920-as években viselte ezt a hivatalt többször. 44. Piac tér /Hunyadi tér/. 45. Hősök tere /Hősök tere/. Az itt elhelyezett I. világháborús emlékműről. Korábban Erzsébet tér volt Erzsébet királyné tiszteletére. 46. Hősök szobra /Hősök szobra/. Az I. világháborús emlékmű. 47. Vöröshadsereg utca /Vöröshadsereg utca/. Legrégebben a községen keresztülhaladó Kassai postautó volt, a bagiak Nagy utcának nevezték. Nevezték még Gazda sornak is, mert a módos gazdák laktak itt. Ellentétben a Kuka sornal, ahol a szegények. Hivatalos neve volt Erzsébet utca, 1930-ban Szent Imre utcára keresztelték. 48. Alvég. A Vörös hadsereg utcának a templomtól Hővizgyörk felé eső szakasza. 49. Fővég. A Vöröshadsereg utcának a Tanácsháztól nyugatra eső része. 50. Nagy Balázsék sarok. /Vöröshadsereg utca 67./ Nagyon fontos tájékoztatósi pont volt, itt fordultak be a Tóközi útra a vasuti állomás eléréséhez, illetve a Palántások felé. 51. Dinnyár kocsmá. /Hősök tere 2./ Eredetileg uradalmi kocsmá, Dinnyár János vásárolta meg. Szeszfőzdé is volt itt. A kocsmá az 1920-as években szűnt meg. 1945 előtt itt volt a második bagi mozi. Ebben az épületben működött a Gizella gőzfürdő is, a kádfürdő az 1930-as években Hönig Antal tulajdonában volt. 52. Tanácsház: Községház /Bagi Községi Közös Tanács Háza/ A község közigazgatása mindig ezen a helyen álló házakban folyt. 53. Szötyi /Hangya Szövetkezet/. Eredetileg ez volt a községi kocsmá és községi mézárászék, majd a szövetkezet kocsmát és vegyesboltot tartott fenn benne. Jelenleg csak iparcikk és élelmiszerbolt, melyet a Galga ÁFÉSZ tart fenn. 54. Trafik /Az I. világháború után egy hadirokkant, Katona András kapta meg az engedélyt./ Jelenleg ÁFÉSZ felvásárló helyiség. 55. Tejcsarnok: Husbolt /ÁFÉSZ Husbolt/ Régebben Tejcsarnok működött itt. 56. Alsó kenderfődek /Rétszél dűlő/. A Vöröshadsereg utca folytatásaként beépült. Itt a falu szélső háza /Juhászék/ és a Rétszél találkozásánál hagyta el a posta

ut a falut. 57. Juhász sarok /Vöröshadsereg utca 126./ Valamikor Juhászék laktak benne. 58. Vándorszállás dűlő /Rét-szél dűlő/. A falut Hatvan felé elhagyó utat /ma már nincs meg! / Vándor szállási utnak, a mellette elterülő területet Vándor szállási dűlőnek nevezték. Ezek a nevek az egykori delizsánsz utasaira utalnak. 59. Sáros ut. A Bag és Hévizgyörk közötti határut régi neve. Ez az ut a kartali kastélytól indult és Bag-Hévizgyörk határán haladt Ligetre. 60. Laposok /Tatárülés alatt dűlő/. Mivel a papok és jegyző illetményföldje volt itt, hívták Pap földnek és Jegyző földnek is. Kiparcellázták 1945 után a földosztás keretén belül. Akkor Szabadság telepnek nevezték el, ezt a nevet használták akkoriban, 1958-ban adtak nevet az itteni utcáknak, ma már a Szabadság telep elnevezést nemigen használják. 61. Szabadság telep /Szabadság telep/. 62. Hathegy utca /Hathegy utca/. A Kistatárülés alatti erdős részt Hathegynek hívják, az utca pedig evvel határos. 63. Vörösmarty utca /Vörösmarty utca/. 64. Kinizsi utca /Kinizsi utca/. 65. Sport utca /Sport utca/. Ez volt a község második mért futball pályája. 66. Óvoda /Óvoda/. Sport utca 1. 67. Szentlászlai ut: László utca /László utca/. A Szentlászlói ut nevet 1930-ban kapta, ezen a földuton lehetett Vácszentlászlóra eljutni. 68. Ujtelep. A Szabadság telep keleti oldalán, 1919-ben parcellázták, az utcákat 1930-ban nevezték el. 69. Kulturház /Művelődési Központ, Művelődési Ház/. Uj épület 1961-ben adták át. 70. Petőfi tér/. 71. Petőfi utca /Petőfi utca/. 72. Puskin utca /Puskin utca/. Korábban Szent András utca volt. 73. Pap sor: Kuka sor /Puskin utca egyik szakasza/. Azért hívták Kuka sornak, mert itt laktak a szegények, akiknek nem volt beleszólásuk a község életébe. Pap sornak azért hívják, mert itt áll a Paplak, Puskin utca 123. szám. 74. Pintér sor /Puskin utca része, a templomtól nyugatra eső rész/. A szélső házban egykor Pintérék laktak. Ma Puskin u. 122. 75. Kitka sarok. A Puskin utca és Petőfi tér sarkán egykor Kitkák laktak. 76. Erdő utca: Disznószaros köz /Erdő utca/. Az Ujtelep parcellázása előtt az erdőre vezető uton hajtották ki a bagi kondát. 77. Kiskőrös utca /Kiskőrös utca/. 78. Sitót köz /Vöröshadsereg köz/. Szűk, kivilágítatlan köz a Kiskőrös utca és a Vöröshadsereg utca között. 79. Templom tér /Templom tér/. A korábbi templomok is ezen a helyen voltak. 80. Angyal köz /Templom tér/. A Vöröshadsereg utca és a Templom tér sarkán az Angyalék laknak. 81. Templom /Római katolikus templom Szent András tiszteletére/. Épült 1772-1774-ben, műemlék. 82. Posta /Posta/. Régen "Kör iskolának" hívták, nem tudni miért. 83. Paplak /Római katolikus parókia/. Puskin utca 123. 84. Iskola /Bagi Általános Iskola/. Puskin utca 41. A pap szőrüskertjén épült, 1927-ben indult meg itt a tanítás. Korábban az ugynevezett Matyis iskolában tanítottak, a régi kántorlakás mellett. Templom tér 1. 85. Kossuth utca: Toldi köz /Kossuth utca/. Toldi nevű kovács műhelye állt itt, arról volt híres, hogy lőfegyvereket is tudott készíteni. A Kossuth utca nevet 1930-ban kapta. 86. Toldi sarok. 87. Kossuth telep /Puskin ut-

ca /. A Puskin utca folytatásaként 1930-ban tíz házhelyet alakítottak ki. 88. Ginnyár János börtve. Kőnczöl János tulajdona, akit nagyapja családnevéről Dinyár/Ginnyár Kőnczölnek neveztek ragadványnévvvel. 89. István utca /Szent István utca, István utca/. 1946-ban a Szent István nevet hivatalosan Istvánra változtatták. 90. Hegyes kocsmá. /Katona András kocsmája/. Katona András Hegyes Andrisnak nevezték tartása, hegyes járása miatt. 91. Nefelejcs utca /Nefelejts utca/. 92. Bánya utca /Bánya utca/. Az agyagbányagödör felé vezetett. 93. Bánya gödör: Cigány gödör /Bánya utca/. Régtől fogva cigány-telep volt mellette, a cigányok nem itt verték a válykot, hanem a Tóközében. A cigány-telepet itt az 1960-as évek-re számolták fel. 94. Atilla utca /Attila utca/. 95. Szőlő utca /Szőlő utca/. A régi Szőlő hegyre vezető utca. 96. Féri köz. Szőlő utcának a Kiskőrös és a Puskin utca közötti szakaszát hívják így. 97. Jakab köz. Szőlő utcának egy része, a Puskin utcától a szőlők felé eső része. Jakab Tóth Vendel ragadványnévéről nevezték el a közt. A köz járhatatlanul sáros volt, annyira, hogy az 1930-as években rigmusba foglalták:

Pirosbagnak a legszebbik része,
Kivan lökve a Nagyvölgyi szélre.
Olyan rendetlenek az utcái,
Hogy a kaputáék gátján kell mászni.

A rigmussal mintegy kényszerítették az akkori bírót a cselekvésre, aki kikövezettette a közt, a Nagy utca után ez lett a második kövezett utca Bagon. 98. Faiskola. /Szőlő utca/. Az általános iskola gyakorló kertje. 99. Konkó kapu /Első szőlő kapu/. A kapunál Palyáék laktak, akiknek ragadványneve Konkó volt, ami konkolyt jelent. 100. Szőlők ajja /Szőlők alja/. A Puskin utcából kinyuló zugok. 101. Temető köz /Temető utca: Puskin utca/. A Temető utca két házát beaszamozták a Puskin utcába és ezzel tulajdonképpen a Temető utcát megszüntették hivatalosan. 102. Temető kapu. A temetőnél volt lekerítve, hogy az állatok ne tudjanak kimenni a szőlőbe. Nem azonos a temető kapujával. 103. Temető. /Római katolikus temető/. A temető bejárata kapjától jobbra egy kisebb rész volt és van fenntartva a nem katolikusok számára. 104. Agyigácsó. Agyaglelőhely házépítéshez. 105. Kosut telepi szőlők. /Temető dülő/. 106. Ady Endre utca /Ady E. utca/. 107. Akácfa utca /Akácfa utca/. 108. Hársfa utca /Hársfa utca/. 109. Diófa utca /Diófa utca/. 110. József Attila utca /József Attila utca. 111. Árpád utca /Árpád utca/. 112. Arany János utca /Arany János utca./ 113. Balla kapu /Második szőlő kapu/. A kapunál Kaputáék laktak, akiknek ragadványneve Balla volt. 114. Dutkási kapu /Harmadik szőlő kapu/. A Dutka dülőbe lehetett rajta keresztül jutni. 115. Nagymező utca /Nagymező utca/. Az egykori nagy legelő emlékét őrzi. 116. Béke utca /Béke utca/. 117. Liget utca /Liget utca/. Az egykori Árpád-kori település Liget, Ligetegyház területére vezető utca. A hajdani település mér nem esik Bag határai közé.

118. Dankó utca /Dankó utca/. Dankó Pistáról elnevezve 1958-ban, amikor parcellázták a helyet, hogy a Cigánygödörben lakó magyar cigányok ide költözhesse nek. 119. Tél utca /Tél utca/. Az 1960-as években parcellázva oláh cigányok számára, akik előzőleg a területen spontán módon letelepültek. 120. Tavasz utca /Tavasz utca/ 121. Nyár utca /Nyár utca/. 122. Ősz utca /Ősz utca/.

123. Császárkuti dűlő /Császárkuti dűlő/. A Császár uttól kapta a nevét. 124. Császár ut. Ferenc József ezen az uton utazott végig. Ez az ut ma már nincs meg, a tsz szántatta össze az 1980-as évek elején, a 30-as uttól nyugatra volt. Ez volt a Budai ó ut. 125. Juharos /Császárutti dűlő/. Iharos berek /1654/, Iharos /1654/ Iharos kapu hely /1654/ -H/1981. Erdő emlékezet szerint nem volt rajta, szántó.

126. Domonyi kereszt. Többször felújított fakereszt, legutoljára 1986-ban, az egykori budai ó ut mellett állt. 127. Mácsai ut: Domonyi ut. A Mácsai ut nevet ma már nem nagyon használják. Régen még Váci utnak is nevezték. 128. Domonyi ut. Földut volt egykor, de a műutak kiépítése előtt pormentesítették, ez az ut vezet Galgamácsára, 129. Nádas peres -P/4. Császár rét. Jelenleg a 30-as ut és a Domonyi ut által határolt területek a Galga patak felé. Mélyfekvésű, feltör itt a nád. 130. Forró kutacska. Egykori melegforrás, jelenleg már eliszaposodott. Nevét ma már nem használják. Terület helyrajzi száma 0184. 131. Kőkut: Hidegkut. Egykor kővel kirakott kut volt, ma már nem létezik. 132. Mű ut: Beton ut /30-as ut/. Az autópálya megépítése előtt ez volt a 3-as ut. 133. Peres dűlő /Peres dűlő/. - P/43. Peres. Három község, Bag, Domony és Aszód között egykor határvíta volt itt. 134. Görbe dűlő /Peres dűlő/. - P/43. Görbe dűlő. 135. TEFU telep. /VOLÁN l.sz. Vállalat Gödöllői 12. sz. Üzemvezetőségének telepe/. 136. Vízmű /Pest megyei Viz és Csatornamű Vállalat/. 137. Vizesek /Galgamenti Vizi Társulat telepe/. 138. Villamos töltés. Az 1920-ban tervezett Gödöllő-Aszód vonalon tervezett villamos vasut töltése és bevágása. 139. Malom dűlő. - P/43. Malom dűlő. A nepomuki Szent János malomról kapta a nevét. 140. Hosszunyilas /Galgavölgy dűlő/ - P/43 Galgavölgy. Valamikor ez egy volt a Kis-Hosszunyilással, de amikor elkészült a vasut, akkor csak a falu felőli részt hívták így. 141. Kishosszunyilas /Galgavölgy dűlő/. Az előbbieknél megfelelően a vasuton túli rész. 142. Mocsóják /Galgavölgy dűlő/. Egykor itt voltak a kenderáztató gödrök. Ezeket hívták mocsolyának, jelenleg is meleg vizű források lappanganak itt. 143. Nagynyilas /Galgavölgy dűlő/. Jelenleg szántó, kevés rét, 1930-as évekig csak rét volt. Az egykori "nyilas osztás" emléke. 144. Kösségi fődék /Galgavölgy dűlő/. A község szántóföldjei voltak itt. Kb. 30 hold. 145. Galga /Galga patak/. Caliga /1210 körül/, Kalgria /1284/, - H/1980. 146. Galgahíd. Fahíd, a jelenlegi salakos ut vezet át rajta. 147. Salakos ut. Aszódra vezető salakkal kezelt ut keleti oldalánál. 149. Szennyviz tisztító /Pest Megyei Viz és Csatornamű Vállalat működteti/. 150. Téesz szérús /Petőfi Tsz

szérüs kertje/. 151. Téesz major /Rétszál dülő/. 152. Vágóhid /Községi vágóhid/. Ma már nincs meg, kb. 1949-ben megszűnt. 153. Nagyegres /Rétszél dülő/. Az Egres patakról kapta a nevét. 154. KiseGRESEK /Rétszél dülő/. 155. Kertajja. /Rétszél dülő/. 156. Ganajos gödör /Rétszél dülő/. Egykor itt tőzeget termeltek ki, később uradalmi halastó volt, a század elején már elhagyott. 157. Alsógalga hid. A Sáros ut hidja, egykor fahid, amikor 1919 után a volt uradalmi földet /KiseGRESEK/ kiosztották a bagiaknak, akkor létesítették a hidat. 158. Diósberek /Diósberek dülő/. - P/43 Diósbereg. 159. Diósbarki szőlők /Diósberek dülő/. 160. Csintovány /Görbe dülő/. - P/43. Csintovány dülő. Fásítva az 1970-es évek végén. 161. Csintoványi forrás: Petőfi forrás /Csintoványi forrás/. A hagyomány szerint Petőfi kedvelt kiránduló helye. 162. Csintoványi csárda /Galga ÁFÉSZ tulajdona, jelenleg műanyag és papírfeldolgozó üzem működik benne/. Itt állt egykor a Konkoly-féle cserépedény égető üzem és téglagyár. 163. Csintoványi kereszt. Felujított fakereszt. 164. Vadaskerti ut. Az egykori Grassalkovich, majd kincstári vadaskert felé vezetett. 165. Détári tető /Görbe dülő/. 166. Détári vögy /Görbe dülő/. 167. Détárivögy lapos /Görbe dülő/. 168. Malomárok. A Malomárok patak és a vasut beszögelésében lévő kb. 3-4 holdas terület. 169. Malomárok patak /Malomárok patak/. Az Egres patakból kiágazó mesterséges malomárok a Turbina malomhoz. 170. Árokajja /Árokajja dülő/ - P/43 Árok allya. 171. Egres patak /Egres patak/. - P/42. Csintovány patak. 172. Aranyos: Aranyos patak /Egres patak/. Az Egres patak középső folyását tiszta vize miatt Aranyosnak nevezik. 173. Főskenderfőd /Árokajja dülő/. 174. Diósbarki hátsó dülő /Diósberek dülő/. 175. Gáspár árok. 1849. ápr. 6., az isaszegi csata alkalmával Gáspár tábornok csapatai itt vonultak fel Gödöllő felé. A közelében van a Gáspár gödör, már a domonyi határban. 176. Domonyvölgyi ut. Domonyvölgy felé haladó földut. 177. Kisbagi csárda /Kis-Bag puszta/. - P/42. Kis Baghi vendégfogadó. Itt találkozott a Budai ó ut a postauttal. 178. Erdészház /Kis-Bag puszta/. Régen a kisbagi molnár és az erdész lakott benne. Itt volt a vízi malom és egykor a Malom-tó. 179. Vasut /MÁV pályatest/. 180. Autópálya /M3-as Autópálya/. 1980. nov. 1-én adták át a forgalomnak. 181. Vadaskert /Vadaskerti dülő/. - P/43 Vadaskert. Egykor Ferenc József vadászterülete. 182. Vadaskertajja /Vadaskert dülő/. 183. Farkas árok: Ördögárok. Az autópálya építése során teljesen eltűnt. 184. Vizesgödör. Kis forrás van benne, ami egy kis vízmosáson el is folyik. 185. Szárazgödör. Az előbbi fölött, de száraz. 186. Szoroska ut. A régi postautnak ezt a részét hívják szoroskának, valószínűleg egykori utszükület miatt. 187. Hétfa. A Szoroska egy pontján facsoport állt valamikor. 188. Nagy eperfa. Az autópálya építéskor kivágták a Szoroskában. 189. Hathegy /Kis-Tatárülés dülő. - P/42. Kis-Tatárülés. 190. Hathegyi tanya /TS2 tanya/. 191. Tatárülés /Nagy-Tatárülés/. - P/42. Nagy Tatárülés. 192. Tatárülés ódal /Nagy-Tatárülés/. A Nagy-Tatárülés meredek oldala északi irányban a

falu felé. 193. Tatárülés alatt. Belterület lett, jelenleg az Ujtelep /Szabadság telep/ és a régi Ujtelep van rajta. Lásd: 60, 68. sz. 194. Nagypart /Nagyvölgy dűlő/. 195. Agyagbánya /Nagyvölgy dűlő/. Az Agyagbánya a Nagypart egyik részén létesült. 196. Kispárt: Kis csiga /Nagyvölgy dűlő/. 197. Homokbánya /Nagyvölgy dűlő/. Legelő volt, 5-6 éve szántó. 199. Breda-part /Szilvásvölgy dűlő/. Betu porja, Beta part - P/43. 200. Temető dűlő /Temető dűlő/ - P/43. Temető. Északi fekvésű oldal. 201. Keresztfa dűlő /Keresztfa dűlő/. - P/43. Keresztfa. Most szőlő. 202. Dutkás /Dutka dűlő/ - P/43. Dutka. 203. Dögkut. Megszüntették 1981-ben. 204. Hajavögy: Hajavögy /Halyagos/. - P/43. Hajavögy. 205. Nagyvögy kapu. Erdőkapu a Nagyvölgyi uton. 206. Nagyvölgyi ut. A Nagyvölgyön végig halad és a Nagyvölgy kapun be az erdőbe. 207. Gyertyános /Gyertyános dűlő/. 208. Kisvögy /Gyertyános dűlő/. 209. Hajavölgyi forrás. 210. Hajavölgyi kut. 211. Nagyvölgyi hosszú rétek /Nagyvölgy dűlő/. 212. Százölesek /Százöles dűlő/. - P/43. Százöles. 213. Rókajuk /Rókalyuk dűlő/ - P/43. Rókalyuk. 214. Rókajuki szőlők /Rókalyuki dűlő/. Jelenleg szőlő. 215. Rókajuki árnyik ódal/Rókalyuki dűlő/. 216. Nagyvögy /Nagyvölgy/. -P/43. Nagyvölgy. 217. Hajdu temető /Nagyvölgy/. Egykor magaslat, homokkitermelésre használják, jelenleg megszüntetésben van. 218. Géza szőleje /Nagyvölgy dűlő/. Egykor Neumann Géza által telepített szőlő, róla kapta a nevét. Most homokbánya. 219. Nagyvölgyi itató kut. A községi gulyát itt itatták. Az 1970-es években a kutat betemettek. 220. Malac itató kut. A községi "malac csorda" itatását itt végezték. 221. Delelő /Nagyvölgy dűlő/. A szarvasmarhákat és a sertéseket is itt deleltették a ligetben. A bikának külön karám állt a rendelkezésére. 222. Szilvásvögy lapos /Szilvásvölgy dűlő/. 223. Szilvásvögy /Szilvásvölgy dűlő/. -P/43. Szilvásvölgy. 224. Nyócadrés /Szilvásvölgy dűlő/. Itt osztottak a zselléreknek, akiknek egyynolcad telek járt. 225. Kilátó /Gyertyános dűlő/. Építmény nincs rajta, de innen lehet látni a máriabesnyői templom tornyát. 226. Tálavögy /Gyertyános dűlő/. 227. Nagytögyfai nyiladék /Gyertyános dűlő/. 228. Nagyhalávögy /Gyertyános dűlő/. - P/42. Halál vögy. Nh. Azért hívják halál völgynek, mert a meredek parton fakitermelés során valaki a halálát lelte. 229. Kishalávögy /Gyertyános dűlő/. 230. Nagytögyfa. Egykori öreg tölgyfáról, ma már nincs meg. 231. Stolc etető. Vadetető Stolcz egykori fővadászról, aki még Ferenc Jósával együtt vadászott. 232. Koministák kuttya. A Tanácsköztársaság idején ásták a munkástanács megbízásából a Vörös Hadsereg állatainak az itatására. 233. Faház. Erdészház. 234. Nagyvölgyi depó. A fakitermeléskor itt rakták össze a fát. 235. Juhálás /Gyertyános dűlő/. A juhokat és apró jószágokat ide menekítették ki veszély esetén. 236. Kisbagi ut. /Kisbagi ut/. A Faháznál kezdődik és Kisbagra tart. 237. Rab Jancsi ut. Egykori betyár bujdosásának helye. A Faháztól kezdődik és Liget pusztára vezet. 238. Margit forrás. Forrás a Kövágó oldalban. 239. Erdő födek /Erdei földek/. - P/43. Erdei földek. 240. Nagyvölgyi rétek /Nagyvölgy dűlő/.

241. Oroszló. /Oroszló dűlő/ Egykori Árpád-kori település. Lásd a névsor elején a történeti anyagát. 242. Kővágó ódal /Oroszló dűlő/. Valószínűleg itt fejthették azt a homokkőve ami a régi bagi házak alapjában még manapság is megtalálhat Homokkő máshol nincs Bagon. 243. Futtató lapos. /Oroszló dűlő/. Valamikor a legények a Csiga dombról itt futtatták meg a lovakat. 244. Forgók /Oroszló dűlő/. Legelő és erdő. 245. Gazdák erdeje /Oroszló dűlő/. Az egykori bagi erdőbirtokosság erdeje. 246. Zsellér erdő /Szilvásvölgy dűlő/. Az egykori zsellérek külön erdőbirtokosságot hoztak létre maguknak Bagon. 247. Kisnyócadrészek /Szilvásvölgy dűlő/. Zsellérek osztatlan szántója volt.

IRODALOM

- Horváth Lajos, 1980. A Galga mente történetének írott forrásai 1526-ig. Muzeumi Füzetek 17. Aszód.
- Horváth Lajos, 1981. A Galga mente történetének írott forrásai 1526-1686. Muzeumi Füzetek 20. Aszód.
- Horváth Lajos, 1982. Bag története. Bag.
- Horváth Lajos, 1982. Pest megye városi, községi és megyei pecsétjei 1381-1876. Pest megyei Levéltár.
- Káldy-Nagy Gyula, 1977. A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Pest megyei Levéltár.
- Pesty Frigyes, 1984. Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések. Szentendre.

Rövidítések:

Fcs.	falucsufoló
Ha.	hektár
L.	lakosság
Nh.	néphagyomány
T.	terület

GEOGRAPHICAL NAMES OF BAG

While preparing this study, the author applicated a method for collecting geographical names the use of which is gradually spreading over all around the country. The collection of geographical names in Bag has been accomplished in 1984, but the author - going on collecting - publishes his material done with still more meticulous care.

Preparing this study he has requested subjects being able through their personal experiences and indirect connections with peasant's destiny to take over, preserve and transmit the historical reality reflected in geographical names even in our days.

Field work is inevitable for collection. By its help and using professional references it has been succesful to identify geographical names no more in use currently.

Beside publications indicated in the references the streetregister of the Bagian Community Council and segments of the first cadaster survey made in 1882 has been used.

Following the popular names downtown official street-names and outskirts cadasterial map-names are indicated in brackets even if the two coincide. Once no names are to be found in the brackets it means that the geographical orientation-point has no official name.

József Balázs

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
5408 S. UNIVERSITY AVENUE
CHICAGO, ILLINOIS 60637
TEL: (773) 835-3100
FAX: (773) 835-3101
WWW: WWW.CHEM.UCHICAGO.EDU

Hála József:

A BAGI KŐTÖRŐK ÉS KÖVEZŐK

1931-1932

1. THE HISTORY OF THE

BEVEZETÉS

Az utkövezés Magyarországon régi mesterség, s bár napjainkra sokat veszített jelentőségéből, ma is élő szakma. A kötörés a XIX. század első felében, a makadámutak építésével kapcsolatosan lett kenyerkereső foglalkozás és a kialakulása óta eltelt valamivel több, mint száz év után, az 1950-es években végérvényesen megszűnt.

A kötörök és kövezők tevékenységét a néprajzszakosok még alig vizsgálták, a szakirodalomban csak néhány adatot találunk róluk. Pl. DOBROVOLNI Antal tett említést, adatot az ipolyszakállosi kötörökről,^{1/} ETE János pedig a mohácsi kötörökről írt rövid dolgozatot.^{2/} KATONA Imre utalt a bagi kötörökre,^{3/} és TÓTH Mihály értékes adatokat közölt róluk kéziratos munkájában.^{4/} DÉGH Linda híres bagi mesemondója, Pandur Péter sokféle munkával kereste kenyerét életében, többek között utépitéseken is dolgozott és kötöréssel is foglalkozott.^{5/} MARTIN György egyik bagi adatközlőjre, Ordinánc Mihály Erdélyben, Gyergyóditró környékén tanulta meg a seprütáncot, amikor gyermekkorában ott járt követ törni.^{6/} BRÓDY Sándor 1899-ben rajzolt meleghangu portrét egy Budapesten dolgozó és nyomoruságos körülmények között élő falusi kötörőről,^{7/} a költő SOMLYÓ Zoltán pedig egy riportot írt a pesti kövezőkről.^{8/}

A Börzsöny-vidéki kőbányászat és kőhasznosítás a XIX-XX. században című dolgozatomban leírtam a börzsönyi bányákban utburkolati kockaköveket készítő riccrek /kővágók/ és a kavics-török munkáját.^{9/} A dolgozat írása közben gondoltam először arra, hogy a kockakövekből utakat, utcákat készítő kövezők és a makadámutak építésénél részt vevő kötörök tevékenységét és életmódját is vizsgálni kellene, s e terv ETE János és TÓTH Mihály fent idézett dolgozatainak elolvasása után tovább érlelődött bennem. Ezért fogadtam örömmel ASZTALOS István muzeumigazgató és KORKESS Zsuzsa néprajzszakos megítéssel felkérését, hogy vegyek részt Bag község néprajzi kutatásában. E faluban ugyanis a kötörés és a kövezés jellegzetes foglalkozás, ill. mesterség volt és sok szegénysorsú családnak biztosította a megélhetést. A helyszíni gyűjtéseket 1985 és 1987 között végeztem, ezek eredményeit mutatom be az alábbiakban.

Ezúton is köszönetet mondok mindazoknak az idős bagi kötöröknek és kövezőknek, valamint asszonyaiknak, akik segítséget nyújtottak munkámhoz és tudásukat, tapasztalataikat megosztották velem. A mellékelt fényképek reprodukálásáért és kinagyításáért PELLÉRDY Lászlónét, a rajzok elkészítéséért pedig BÓGÁR Györgyöt és KOCSIS Mihályt illeti köszönet.

UTAK ÉS UTCÁK, KÖTŐRŐK ÉS KÖVEZŐK MAGYARORSZÁGON

Kövel burkolt utakat már a nagy ókori birodalmakban is építettek, pl. az egyiptomiak, a perzsák, a rómaiak és a kínaiak i.e. 3000 és i.sz. 500 között. E népeknél a hajózás mellett a szárazföldi közlekedés is magas színvonalat ért el és hozzájárult a nagy államok gazdagságának és hatalmának növeléséhez. A kőburkolatu utak készítésének igazi mesterei a rómaiak voltak, akik öt évszázad alatt kb. 300 000 km hosszú uthálózatot építettek ki. Helyközi és távolsági utakon terméskő alapra több rétegben, felfelé finomodó szemmagyságu kavicsot raktak, amelyet kavicsos homok fedett és minden réteget meszes habarccsal itattak át. A városi utcákon terméskő alapra kavicsos homokot, majd erre idomköveket tettek.

A középkorban a kiváló római utak nagy része elpusztult, a közuti közlekedésre vonatkozó műszaki ismeretek szinte teljesen feledésbe merültek. Csak a XVI. században kezdtek újra kövezett utakat készíteni. Az élen Franciaország járt, ahol 1556-ban Párizs és Orleans között /256 km/ építették meg az első olyan műutat, amelynek középső részét kőburkolattal látták el.

Az európai utépitések fellendülése a XVIII. század második felében indult meg. Nagy haladást jelentett a francia Fr. TRÉSAGUET fellépése /1775/, aki új pályaszerkezetet talált fel /terméskő alapra durva zuzottkő réteget helyeztek, erre apró zuzalék került, amelyet bedöngöltek/. Angliában J.L. MACADAM /1822/ ért el jelentős eredményeket az utépitésben. Az általa feltalált rendszerben elhagyták a terméskő alapot és az utburkolatot 2-3 rétegben lerakott, 5-7 cm szemmagyságu, átszitált zuzottkőből készítették. Ez a pályaszerkezet a gépjármű közlekedés kifejlődéséig széles körben elterjedt. A makadámutakat kezdetben a forgalom tömörítette, később lovak által vontatott uthengerek. Uthengert Franciaországban először 1787-ben alkalmaztak, amelyet később A-R. POLONCEAU /1830/, J.B. SCHWILGUÉ /1841/ és mások tökéletesítettek. Ezeket a XIX. század közepé táján a gőzgépek által hajtott uthengerek váltották fel. A makadámutak később már főleg terméskő alappal készültek és a poros, sáros vizes makadámokat különböző anyagokkal /kátrány, bitumen, cement, vízüveg/ vonták be /kötött makadámok/.

A zuzott kövel borított utak építése együtt járt egy új foglalkozás, a kötőrés kialakulásával.

A gépjárművek elterjedésével új korszak nyílt az utépités történetében. A XX. század első felében megindult a

régi utburkolatok korszerűsítése és a korszerű burkolóanyagok /beton, aszfalt stb./ alkalmazása.^{10/}

Az európai nagyvárosok fontosabb utcáit már a középkorban terméskőburkolattal látták el. A XIX. század elején kezdtek alkalmazni a nagykockaköveket és csak jóval később a kiskockaköveket, amelyekből nemcsak városi utcákat, hanem településeket összekötő utakat is építettek. Kiskőburkolatot először 1885-ben alkalmazott Németországban /Staade városban/ GRAVENHORST tartományi építési felügyelő.^{11/}

Magyarországon /Dunántul, Erdély/ a rómaiak által az i.sz. első évszázadokban épített utak a középkorban elpusztultak. Köveiket nagyrészt széthordták és ezeknek csak egy-egy szakaszát tarták fel a régészek. A XV. századra legfontosabb főútvonalaink hálózata már kialakult, de az utak járófelületét főleg földből, ritkábban kavicsból készítették. Az utakat robotmunkával tartották fenn.

1790-ben Magyarországnak /az ország mai területére vonatkoztatva/ még csak 700 km hosszú kiépített úthálózata volt. Bár a közutaknak nagyobb arányú építése az 1820-as évek második felében kezdetét vette, mégis 1848-ban még csak 2082 km hosszú volt a kiépített úthálózat. A XIX. században épített utak nagy része alap nélküli kavicsolt pályával, hengerezés nélkül készült.

Az 1850-től 1890-ig terjedő időszak a magyarországi utépítések jelentős korszaka volt, több mint 26 000 km ut épült. Ebben az időszakban kezdődött meg a közutak rendszeres fenntartása, utmesterek, utkaparók alkalmazása is. 1890 és 1914 között további fejlődés következett be, amelynek alapját a közutakról és vámokról szóló 1890: I. tc. képezte. Erre az időszakra esett az addig teljesen elhanyagolt alföldi utak építése is. 1914-ben a teljes úthálózat 74 477 km /ebből kiépített 51 900 km/ hosszú volt. 1919-ben közutjainknak csak 4 százaléka volt pormentes burkolatu /kő, keramit, aszfalt/, 54 százaléka volt vizes makadám és kavicsut, 42 százaléka pedig kiépítetlen volt. Az első világháború utáni visszaesést követően, az 1920-as évek második felében, a növekvő gépjárműforgalommal összefüggésben indult meg a nagyforgalmu utak átépítése pormentes aszfalt, ill. kiskockaburkolattal. Az 1940-es években még építettek új makadámutakat, majd 1950-től kezdődött meg a nagyforgalmu makadám pályák korszerűsítése /a vizes hengerezést fokozatosan a bitumenes hengerezés váltotta fel/. Az 1960-as évektől vált a közúti közlekedés a magyar közlekedési rendszer meghatározó jelentőségű tényezőjévé, nagyobb arányban megindult a korszerű burkolatok /pl. aszfaltbeton, öntött aszfalt, cementbeton/ alkalmazása /1975-ben az úthálózat 97 százaléka volt már kiépített és 95 százaléka volt pormentes burkolatu/.^{12/}

A XIX. század közepén megindult és egyre nagyobb ütemben végzett, települések közötti és városi utépítések nagy mennyiségű követ igényeltek. Makadám utak készítésére csak a kézi törésű kő volt a jó, mert ez sarkos, kapaszkodós

volt, összekapaszkodott, nem csuszkaált az uttestben, jobban be lehetett hengerezni.^{13/} A XIX. század végéig a követ szinte kizárólag kézi erővel és eszközökkel törték, azonban a fokozott követelmények hatására a század végén gépesíteni kezdtek.^{14/} Magyarországon az első nagy teljesítményű gépi berendezést 1886-ban Kissebesen helyezték üzembe. A következő években a kissebesi példa nyomán sorra állították fel a zuzóműveket /pl. Sátoroson, Alsórákoson, Szobon, Ipolydamásdon, Badacsonyban stb./.^{15/} Az e berendezések által tört sima felületű, lapos köveket azonban csak a vasutépítésekhez tudták felhasználni.

Utépítésre használt zuzottkő előállítására alkalmas gépek készítésével már a XIX. század közepén kísérleteztek. Ilyen volt pl. MOLNÁR Lajos technikus könnyen szállítható, állati és gőzerővel egyaránt működtethető gépe, amelyről a Vasárnapi Ujság 1862-ben a következőket írta: "Az eddigelé idő- s pénzpazarlással járó, költséges kavicsstermelés e gép által új stádiumba lépett, mivel ez legjobb eszközül szolgál, jó sikerrel az utépítésre hatni, mert lehetségessé teszi, hogy a kavicsstermelés legnagyobb kiterjedésben eszközölhető legyen anélkül, hogy az emberi s állati erőt a földmiveléstől tulságos mértékben elvonná."^{16/} 20. ábra./ Az ilyen kísérletek nem jártak számottevő eredménnyel, így a makadámutak készítésére használt követ /kivéve a legfelső réteget képező murvát és közuzalékot/ az 1950-es évek elejéig kézzel törték.

A kőtörés bányákban és az utak mentén folyt. Ezzel a munkával egyrészt a nagy kőbányák környékén lévő falvak lakói, másrészt kőtörésre specializálódott vándormunkások foglalkoztak. Pl. a Börzsöny hegység nagy bányáiban e munkát az ipolydamásdiak, márianosztraiak /Szob/, az érsekivádkertiek és drégelypalánkiak /Nagyoroszi/ stb. végezték, de eljártak ezekbe a bányákba távoli falvak kőtörői is. A Börzsönyi utak építésénél is részben helybeliek, vagy környékbeliek /nógrádverőceiek, kismarosiak, bernecebarátiak, kemenceiek, ill. hugyagiak stb./ törték a követ, de megfordultak ott pl. a bagiak is.^{17/}

Városok és falvak nincstelen embereiből alakult ki az a specializálódott vándormunkás réteg, akiket kőtörőknek, vagy kavicsstörőknek neveztek.^{18/} A XX. század első felében sok kőtörő került ki pl. Budapestről, Bagról, Mózsról, Mohácsról, Jászberényből, Jászapátiból, Jászfelsőszentgyörgyről és Fegyvernekről, akik közül a legkeresettebbek és a legismertebbek a bagiak és a jászberényiek voltak.^{19/}

A kövező mesterség Magyarországon több évszázados múltra tekint vissza. A Zsigmond-kori budai jogkönyvben már szó van az utcák kövezéséről. A XV. században Budán kívül már több más város is /pl. Pozsony, Nagybánya, Bocsztercebánya/ rendelkezett kövezett utakkal.^{20/} Pozsony számadáskönyvei arról tanuskodnak, hogy a városban 1447-ben és 1448-ban 1-4 kövező tevékenykedett.^{21/} Régen egyes városok privilégiumok, királyi kiváltságlevelék alapján kövezetvám szedési jogot gya-

korolhattak. Pl. Buda 1696-ban kapott ilyen jogot, amely azonban az utak karbantartására is kötelezte a várost. Az 1699. évi számadásban a kövezetjavítás költsége már jelentős összeggel szerepelt.^{22/} A XVIII. század elején Pestnek saját kövező mestere volt. Ismerjük a város tanácsának 1726. évi határozatát, mely szerint több utcát kövezettel akartak megjavítani. A pesti tanács engedélyt kért a budaitól, hogy a kövező mester emberével a Gellérthegyen fejthessen követ, amit a budaiak engedélyeztek.^{23/}

A kövező mesterség a XVIII. század második felében lendült fel, ekkor alakultak meg az első céhei is. Ezek általában két- és háromszakmás, vegyes céhek voltak, amelyekben a kövezők /a régi okiratokban Pflasterer, Pflasterermeister, Pflasterergeselle, strator viarum/ cserepezőkkel, ácsokkal, kőművesekkel, kőfaragókkal és kéményseprőkkel társultak. A budai és a pesti kövezők és cserepezők 1767-ben szerveződtek céhekbe, /21. ábra/, a temesvári ács, kőfaragó, kövező és kéményseprőcéh 1815-ben, a nagybecskereki és a nagyszentmihályi ács, kőműves és kövező céh 1818-ban, a győri kövező és cserepező céh pedig 1847-ben kapott privilégiumot.^{24/} Vácon is tevékenykedtek kövezők, akik valamelyik helybeli céhnek voltak a tagjai, vagy más város céheiben szerepeltek mint vidékiek.^{25/} E céhek /a többi magyarországi céhhez együtt/ az 1872: VIII. tc. értelmében feloszlottak és ipartársulatokká alakultak át. Az 1884: XVII. tc. életbe lépésével ipartestületek alakultak, amelyek 1948-ig álltak fenn.

A magyar városok a XIX. század elején nagy fejlődésnek indultak, ami együtt járt a közlekedés fejlesztésével, többek között az utak és utcák kövezésével is. A fejlődés az ebben a tekintetben is élenjáró Pest /később Budapest/ példáján érzékelhető a legjobban.

Pesten a XIX. század elejéig az utcák nagy része még burkolatlan volt, vagy /mint az 1830-as évekig a Belváros utcái/ terméskövel voltak kirakva. A fejlődés első jelentős lépése volt, hogy 1833 és 1840 között az akkori Hatvani, váci, Nagyhíd és más utcákban lerakták az első kockakőburkolatokat. Ettől az időszaktól kezdve a terméskőburkolat egyre inkább háttérbe szorult.^{26/} Jellemző a fejlődésre, hogy amíg a városban 1797-1798-ban 3 kövező mester és 6 kövező segéd, 1801-1803-ban pedig 2 kövező mester és 6 kövező segéd dolgozott, addig 1855-ben már 6 kövező mester és 42 kövező segéd tövékonykedett.^{27/}

Az utcákat kezdetben /bécsi minta alapján/ nagykockakővel kövezték, amelyre az első időszakban az ausztriai Hauthausen és Neuhausen vízi uton /a Dunán/ szállított gránitját használták fel.^{28/} Hamarosan Magyarországon is fellendül az utépitőkö bányászat és megindult a kockakövek faragása is. Az első ilyen kőbányák a Duna mentén /a Börzsönyben és a Dunazug-hegységben/ nyíltak meg. Az 1830-as évek elején Szobon, 1845-ben Dunabogdányban és a XIX. század második felében Pilismaróton, Dömösön, Visegrádon, Zebegényben, Nagymaroson stb. kezdték meg az andezit és a dácit kitermelését és faragását.^{29/}

A kiegyezés után Pest városa is megindította kísérleteit a kor modern utburkolataival, az utcák és a járdák kövezése egyre nagyobb ütemben folyt. 1868 és 1872 között a város 2,5 millió forintot fordított utcakövezésre^{30/} és Budapest 1872 és 1882 között is nagy összegeket /évi 6-700 000 forintot/ költött erre a célra.^{31/}

Pesten az utcák homoru szelvényét már korábban felváltotta a domboru szelvény, de szegélyköveket csak ebben az időszakban kezdtek alkalmazni /először 1868-ban a régi Városház utcában/, ami hamarosan általános lett.^{32/} A legmegfelelőbb anyagok kiválasztása érdekében a fővárosban próbaburkolatokat fektettek le. Pl. 1877-ben az Akácfa utcában 19féle közetet /különbféle gránitokat, andeziteket, dácitokat stb./ vetettek próba alá.^{33/}

A főváros utcáin megjelentek az egyéb korszerű építőanyagok is. Már 1864-ben elkészült a Palatinus utcában az első aszfalt gyalogjárda, az első betonlapra helyezett comprimé aszfalt utburkolatot 1870-1871-ben fektették le a Hatvani utcában. Ebben az időszakban kezdtek alkalmazni a fakockát /1871/, a keramitot /1879, Baross utca/ és a betont /1880, Akácfa utca/ is.^{34/} Budapestnek Alfons JANSSEN bányatulajdonos javasolta felhasználásra a bazaltból készült kockaköveket, amelyeket 1893-ban alkalmaztak először a Bécsi utcában, majd 1897-ben az Üllői utat kövezték ki bazalt fejköburkolattal.^{35/}

A Magyar Királyi Kereskedelemügyi Minisztérium 1899-ben a németországi kisköburkolatok tanulmányozására egy bizottságot küldött. E vizsgálat eredményeképpen 1903-ban Szekszárdon a Kissebesi Gránitkőbányák Rt. megépítette Magyarország első bazalt kiskockával burkolt utját^{36/} és hamarosan /1907-ben/ Budapestben, az Aréna uton is elkészült az első kisköburkolat.^{37/}

Az utak és utcák kövezése a XIX. század közepétől nemcsak Pesten, hanem az ország más részein, településeken is előtérbe került. Jól mutatják ezt azok a statisztikai adatok, amelyek a kövezők /később kövezők és aszfaltozók/ számának folyamatos emelkedéséről tanuskodnak. 1874-ben Magyarországon 53 kövező mester, 127 kövező legény és 51 kövezőinas dolgozott.^{38/} 1890-ben a kövezés már 547 főt foglalkoztatott, közte 235 önállót /segéd nélkül: 161, egy segéddal 32, 2 segéddel 12, 3-5 segéddel 19, 6-10 segéddel 4, 10-20 segéddel 4, 20-nál több segéddel 3 kövező mester dolgozott/.^{39/} 1910-ben a mesterekkel, tisztviselőkkel és a segédszeméllyel /művezető, segéd, napszámos, tanonc stb./ együtt összesen 2272 személy,^{40/} 1930-ban pedig /akkor már a trianoni Magyarországon/ összesen 1551 személy^{41/} foglalkozott kövezéssel és aszfaltozással.

A legtöbb kövező /flasztrák vagy flosztrák^{42/} Budapestben tevékenykedett /22. ábra/, akik főleg Óbuda, Ferencváros, Józsefváros, Pesterzsébet és Kispest, valamint Budaörs, Törökbalint és Taksony német nemzetiségű lakosságából kerültek ki és velük számos bagi kövező és segédmunkás is dolgozott.^{43/}

A kövezőket Budapesten részvénytársaságok /pl. Magyar Utépitési Rt., Építőipar Rt., Kövező és Utépitő Rt., Közut-épitő Rt., Budapest Székesfővárosi Közlekedési Rt./, valamint utépitési vállalkozók, kövező mesterek /pl. Spányi Ernő, Proczeller Bálint, Schäffer Károly, Hajnal Imre, Enőkl Elemér, Csengery, Pallay és Nagy, Sógor József, Matt János, Hirsch és Gyimesi, Ámon Antal és fiai, Handl József és fiai, Wolf Dezső, Obendorfer József stb./ alkalmazták.^{44/} Mivel e részvénytársaságok és mesterek többsége nemcsak utkövezést, hanem makadámutak készítését és javítását is vállalták, ők voltak a munkaadók a kötőrőknek is.

A XX. század első felében vidéken kiváló szaktudásukról a győri, a bajai, a szegedi, a karcagi, a törökszentmiklósi, a makói és a debreceni kövezők voltak a leghiresebbek.^{45/}

A második világháborút követő években /1949-1950-ben/ államosították a kisebb-nagyobb utépitési vállalkozásokat és állami vállalatokat hoztak létre. A különféle utburkolati kövek felett eljárt az idő, helyüket napjainkra a korszerű utépitő anyagok vették át. Faragott kövekből új utakat már csak ritkán építenek, legfeljebb a régieket újítják fel, pl. városaink műemléki jellegű részein. Az utburkolati kövek faragása is megszűnt. Legutoljára a szobi Csák-hegy bányáiban készítették ilyeneket 1981-ben.^{46/}

Kötőrök és kövezők Bagon

Az 1848-as jobbágyfelszabadítás nagy jelentősége vitathatatlan a magyar történelemben, de hiányosságai /hogy nagy tömegek föld nélkül maradtak, vagy csak kevés földet kaptak/ a parasztság differenciálódásához, rétegződéséhez vezettek, egyes rétegek meggazdagodtak, más rétegek lejjelen elszegényedtek. Mint Magyarországon másutt, Bagon is így történt ez. A falu többségének elszegényedését jól mutatják az 1935-ös összeírás adatai. Ebben az évben Bagon 711 gazdaság volt. Ebből 400 gazdaság 1 kat. holddal kisebb földterülettel rendelkezett /szántóföld nélküli: 158, szántófölddel rendelkező: 242 gazdaság volt/. E törpebirtokosoké volt az összes földterület 56 százaléka. Az 1-5 holddal rendelkező kisbirtokosok száma 174 volt. Tehát a gazdaságok 80 százaléka 5 holdnál kisebb földterülettel rendelkezett.^{47/}

DÉGH Linda így látta a falu társadalmát 1940-ben: "A gazdák... a gazdasoron laknak. Csizmában, paraszt öltözetben járnak, a templomban ők az elsők, a kóruson ülnek. Egy-más között házasodik az a négy-öt család, amelyekből ez a réteg adódik, amennyiben lehetséges, mert ha nagy a család, sok a leány, a gazda engedni kénytelen. Ez az egyetlen pont, amelyen közeledik a két tömeg. A leány ugyanis nem jussol a földből, s ha rá nem jut kellő hozomány, aligha kap magához illő gazdát. Akiknek nincs földjük elkényszerülnek, s

mivel közel a főváros, kecsegtet a könnyű kereseti lehetőség, a megszabott munkaidő, a biztos fizetés, tekintetük tehát Budapest felé fordul. Fő elhelyezkedési lehetőségük, a vasuti vagy gyári munkatér, építkezés. A szegény ember felesége, leánya, özvegye is eljár építkezésekhez kőművesek segítségére, maltert hordani. A bagi leány, mihelyt tizenharmadik évét betölti, beáll, barátnői előbb-utóbb idecsábitják. Ez számukra a legjobb kereseti lehetőség, havonta 60-80 pengő is.^{48/}

A nagyszámu földnélküli, vagy csak kis földterülettel rendelkező ember, hogy megélhessen és családját eltarthassa, kénytelen volt a vasutnál, gyárakban, budapesti kőműveseknél, stb. munkát vállalni. Közülük kerültek ki a kőtörők és a kövezők is. /23-27. ábra./ A bagi kőtörőknek és kövezőknek egyáltalán nem volt földjük, esetleg egy kis darab szőlőjük. /Száráz Mihály: "Nekem csak annyi földem vót, amin jártam."/

A Galga mentéről írva KATONA Imre is kiemelte a vándormunka fontosságát, és hozzátette: "E téren az arányt és a lélekszámot tekintve is Bag és Tura vezet. Volt tehát itt kőtörés, utépités, vasuti bérmunka, vasuti szolgálat, valamint kubikolás. A vasutasság, a kőtörés és utépités a bagiakra jellemző..., a vasutasság leginkább Turára..., a kubikolás a boldogiakra jellemző."^{49/}

Bagon sok vasutas volt és ma is sokan dolgoznak a MÁV-nál. A multban a MÁV-hoz nehéz volt bejutni, csak ismeretség, összeköttetés /keresztapa/, ill. ajándék révén tudtak ott elhelyezkedni. A vasutasok büszkék voltak, többségük nemcsak a szegényeket, de az iparosokat is lenézte. Gubik István említette, hogy "Volt, aki azt mondta: - Én vasutas vagyok, nem cserélnék még tíz iparos emberrel sem." A folyamatos munkalehetőség, a rendszeres havi 150-200 pengő kereset, a nyugdíj, a 24 órás szolgálat utáni 48 óra szabadidő /amely idő alatt módjuk volt kertjüket, kis földjüket megművelni és a terményt a szabadjeggyel el tudták vinni Pestre eladni/, mindmind olyan tényező volt, amely miatt sokan irigyelték őket. Többek szerint a parasztoknál is jobban és nagyobb biztonságban éltek. A legtöbben közülük a Mészáros-féle kocsmába jártak és ott terített asztaloknál ittak és kártyáztak. Többüknek a kocsmában külön poharuk volt, amiből csak ők ihattak. Volt, aki nagy hangon megjegyezte a kocsmában, hogy "Azt sem tudom, mit igyak." - mondta Palya Gáspár. Büszkén viselték a vasutas egyenruhát is.^{50/}

A falu társadalmának gazdag és szegény rétege területileg is elkülönült egymástól. A parasztok /a burzsujok, a gazdagok, a híres családok/ a Gazdagsoron /régén Szent Imre, ma Vöröshadsereg utca/, a szegények /a prolik, a napszámos emberek, a csőrők/ pedig a falu más részein, a régi Szent András /ma Puskin/ utcában, az első világháboru után épült Ujtelepen és az Eprekerten éltek.

A szegények nem szólhattak bele a falu ügyeibe, a szegény és a gazdag fiatalok között házasságkötés csak nagyon

ritkán fordult elő. "A szegénynek azt mondták, hogy magamformát keressen." - Mondta Albert Istvánné Farkas Anna. Farkas Mihályné Deme Ilona szerint "A paraszt azt mondta a fiának: - Fiam, olyan lányt vegyél el, akinek a házuk előtt hid van!" Bag társadalmi rétegeinek különbözősége, ellentétben a köszönések módjában és a köszönési szokásokban is megnyilvánult.^{51/}

A bagi szegénység jellegzetes foglalkozását, a kötőrést a XIX. század végén /HORVÁTH Lajos szerint az 1880-as évektől^{52/} kezdte gyakorolni. Az idős kötőrök többségének már az apja is ezt csinálta, sőt Versegi Sándor azt mondta, hogy "Már az én apámnak az apja is kopogtatott a kövel." Az emlékezet szerint 50 és 100 fő között volt azoknak a száma, akik rendszeresen kötőréssel foglalkoztak, sőt ez a szám időnként a százat is meghaladta. A bagiak közül kötőréssel csak a férfiak foglalkoztak, de pl. a budapesti és a jászberényi kötőrök között nők is voltak.^{53/} Miután az 1950-es években Magyarországon véglegesen megszűnt a kézi kötérés, a bagi kötőrök közül sokan továbbra is az utakon maradtak, és pl. utórként, utkarbantartóként, utépitő vállalatoknál segédmunkásként helyezkedtek el.

A kövezés Bagon újabb foglalkozás, mint a kötérés, de közöttük szoros összefüggés van. Ugyanis a kövező inasoknak az apjuk, vagy valamilyen közeli rokonuk kötőrő volt és általában ők ajánlották be fiaikat, ill. rokonaikat valamelyik kövező mesterhez inasnak.

Az első bagi kövező Palya Mihály volt, aki a mesterséget a XIX-XX. század fordulóján tanulta. A második generáció tagjai /Katona János, Palya József, Aszódi András és Horváth Gábor/ 1926-ban lettek inasok. Ezután őket még többen követték, úgy hogy a század első felében kb. 35-40 kövező került ki Bagról. Az 1949-1950-ben történt államosítások után a bagi kövezők állami vállalatokhoz kerültek, de volt közülük olyan is /pl. Palya János/, aki kiváltotta az ipart és kövező kisiparosként dolgozott nyugdíjba vonulásáig.

Az 1970-es évek óta Magyarországon sok utat és utcát építenek újjá, ami sok esetben együtt jár a kockakövek felszedésével. Így a régi, de még használható kövekhez aránylag könnyen hozzá lehet jutni. Ennek, valamint a bagi kövezők szakértelmének köszönhető, hogy a faluban ma sok kövezett utca van.

Régen a Fő utca /Szent Imre utca/ makadám burkolatú, a többi /az 1930-as években terméskőburkolattal ellátott néhány utca kivételével/ kiépitetlen volt. Az 1970-es évek közepén vetődött fel, hogy a csapadékos évszakokban alig járható utcákat ki kellene kövezni. A Budapesten felszedett kockakövekhez olcsón hozzájutottak és a bagi kövezők munkájára is számítani lehetett. A szervezést Filó Jánosné vállalta magára, a terveket Tihanyi András készítette és ő végezte el a szükséges méréseket is. Először a Sport utcát kövez-

ték ki 1975-ben, majd a következő években ezt követte még több utca kövezése, amiben a bagi kövezőknek néhány hévizgyörki szakember is segített és amihez a falu lakossága jelentős társadalmi munkával járult hozzá /28. ábra/.

Ugyanebben az időszakban terjedt el a faluban az udvarok, autóbepjárók stb. kövezése is, amellyel Bag divatot teremtett a környéken. Pl. Vácegresen, Hévízgyörkön, Turán, Veresegyházon és másutt is keresettek a bagi kövezők, akik /bár már csak kevesen vannak/ ma is gyakran vállalnak ilyen munkákat.

A kötörés és kövezés megtanulása

A kötörés nem tartozott a bejegyzett mesterségek közé, ezzel szemben a kövezés szakma, meghatározott tanoncidőhöz és vizsgához kötött mesterség volt.

A kötörők többsége 13-14 éves korában kezdte a munkát, általában édesapja mellett. Volt, aki felnőttként ismerkedett meg a kötöréssel, de dolgozni ők is 13-14 éves korukban kezdtek, pl. kőművesek, kövezők mellett.

A kötörők a gyermekekre kezdetben könnyebb munkákat bízta. Pl. az apa a nagy kőek darabolását végezte nagykalapáccsal, a gyerek eleinte csak a kiskalapáccsal dolgozott. Farkas János szerint "A kötöréshez nem köllött nagy tudás. Mongyuk, annyi köllött, hogy a szálát a kőnek meg köllött ösmerni. Mert akkor rendesen ment." Meg kellett tanulni, hogy a kőnek a sima, lapos részén kell kezdeni a törést, mert különben összefrocskolta őket a vér, ugyanis némelyik kő úgy vágott, mint a boretva. Boreczki Vendel említette, hogy "Aki nem jól tört, olyan véres volt, mint egy henteslegény." Meg kellett tanulni a kő összerakását is.

A gyerekek munkájával, teljesítményével apja keresetét növelte, ha igyekezett, esetleg kapott némi zsebpénzt. Néhány év elteltével, miután belejöttek a munkába és kellő fizikai erővel is rendelkeztek, önállóan kezdtek el dolgozni. A legtöbben akkor lettek önállóak, amikor megnősültek. A kötöréshez tehát erő, ügyesség és megfelelő gyakorlat kellett.

A kövezők budapesti mestercknél tanulták szakmájukat. Miután a gyerek elvégzte az elemi iskola 6 osztályát, a szülők tanonc-szerződést kötöttek a mesterrel. /29. ábra/. A tanulóévek alatt valamelyik budapesti /pl. az Izabella utcai, a Német utcai, a Práter utcai/ ipertanonc-iskolába jártak, ahol általános tantárgyakat /pl. hit- és erkölcstan, magyar nyelv és üzleti levelezés, földrajz, történelem, szám-tan, természettan-vegytan, szabadkézi és mértani rajz stb./ tanultak /30. ábra/. A tanév ideje alatt csak délelőttönként dolgoztak, délutánonként iskolába jártak.

Az év többi időszakában egész nap dolgoztak a segédek mellett /egy segéd mellé általában egy-két tanonc volt be-

osztva/. Kezdetben követ hordtak, követ adogattak, reggelenként előkészítették a szerszámokat, esténként elrakták azokat. Az utlezárást jelző lámpák meggyújtása és eloltása is az ő feladatuk volt. Tehát kezdetben főleg a segédeket kellett kiszolgálni, csak fokozatosan ismerkedtek a szerszámok használatával. A szorgalmasabbak a déli órákban is gyakoroltak, amikor a segédek ebédeltek. A tanoncidő alatt annyi órabért kaptak, mint egy segédmunkás /30-50 fillér/.

A Budapesti Kövezőiparosok Ipartestülete által kijelölt kövező mesternél kellett a szabaduló munkát csinálni és az Ipartestületnél 3-4 idős mester előtt elméleti vizsgát is tettek.

Szabadulás után segédlevelet kaptak. /31. ábra./ Rög-tön jelentkeztek a MEMOSZ-ba, innen közvetítették ki őket a különböző munkahelyekre. Szokás volt, hogy első munkahelyükön áldomást fizettek a munkatársaknak. Ez volt a vizkereszt-ség, ettől kezdve mondhatták magukat igazi segédnek.

A XX. század első felében minden bagi kövező a fenti módon szerzett szakképzettséget, később azonban ennek más módja is volt. 1950-ben Budapesten /már az államosított vállalatoknál/ 6 hónapos átképző tanfolyamokat szerveztek, melyeken számos bagi férfi is részt vett. Közülük is több kiváló szakmunkás került ki.

A kötörök és kövezők munkaeszközei, szerszámai

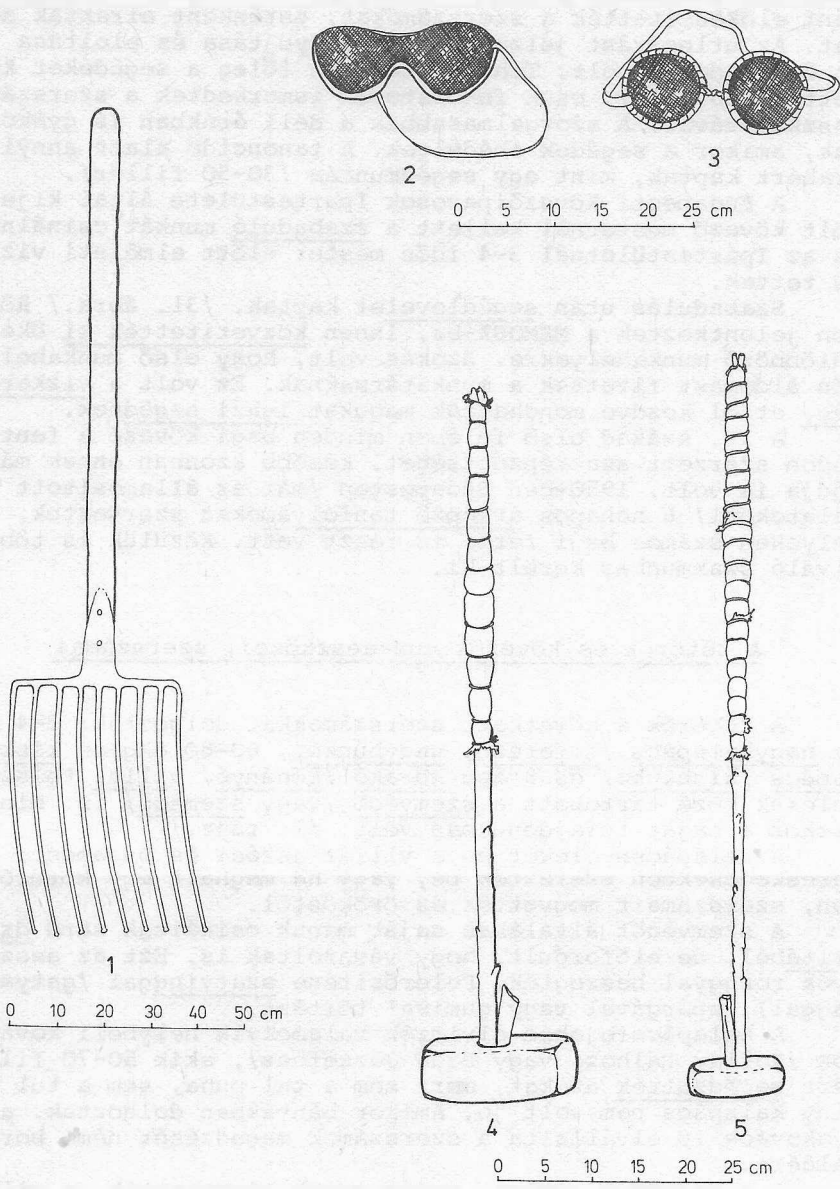
A kötörök a következő szerszámokkal dolgoztak: 3-4 kg-os nagykalapács /siferező, nagybunkó/, 60-80 dkg-os kiskalapács /kisbunkó/ és 9 águ körakó /kőhányó/ villa. Felsőrelésük közé tartozott a szemvédő /vagy szemező/ is. Minden eszköz a saját tulajdonukban volt. /1. rajz./

A kalapácsnyelceket és a villát aszódi és budapesti vaskereskedésekben szereztek be, vagy ha meghalt egy kötörő Bagon, szerszámait megvették az örököstől.

A szemvédőt általában saját maguk csinálták sűrű drótszitából, de előfordult, hogy vásároltak is. Ezt az asszonyok ronggyal beszégték. Felerősítése szatyinggal /gatyamadzaggal/, spárgával vagy gumival történt.

A kalapácsfejeket elvitték valamelyik helybeli kovácshoz /Kollár Pálhoz, vagy Boda Józsefhez/, akik 50-70 fillérért megödzötték azokat, mert sem a tul puha, sem a tul kemény kalapács nem volt jó. Amikor bányákban dolgoztak, a bányakovács is elvállalta a szerszámok megödzését némi borralvalóért.

A szerszámok nyeleit saját maguk készítették, a villát agácából, hársból, juharból, bodzfából, vagy fűzfából, a kalapácsokét leginkább somfából /ésétleg mogyorósfából, vagy gyalfa friss hajtásából/, mert ez nehezen tört el, rugalmas volt, jól hajlott. A merev nyél összerugdosta volna a karjukat. Mivel Bag határában somfa nincs, ezért ezt a kőhányák

1. rajz

A kötőrők munkaeszközei:

- 1. kőrákó villa, 2-3. szemvédők, 4. nagykalapács, 5. kiskalapács

közelében /Szobon, Visegrádon, Zalahalápon stb./ szedték. Egy-egy köteggel vittek haza egyszerre. Volt, aki pénzért árulta a többieknek, de kölcsön is adtak egymásnak. Pl. Tóth János /Tonko/ kötőrő sokat hordott Bagra /vékonyabbat a kötőrőknek, vastagabbat a kövezőknek/, amelyekért darabonként 1-2 liter bort kapott. Egy időben püspökhatvaniak is hordtak Bagra somfát eladni, mert tudták, hogy a kötőrőkben és kövezőkben vevőre találhatnak.

Ha a somfa friss, nyers volt, megpállították, vagyis párázs, kis tűz, vagy sparhelt platnijára fölé tették, mert különben a kalapácsnyél könnyen leszállt volna a nyélről.

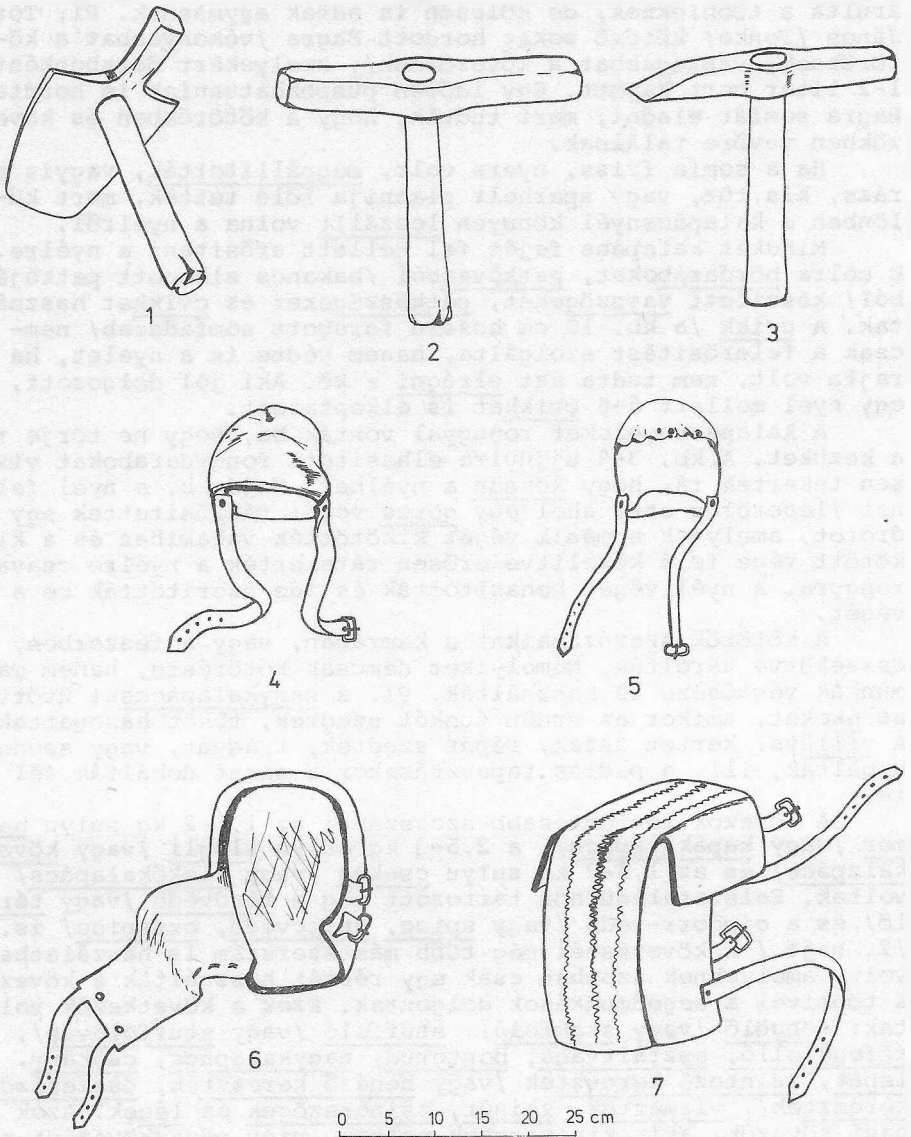
Mindkét kalapács fejét fel kellett erősíteni a nyélre. E célra bőrdarabokat, patkóvasból /bakancs elkopott patkójából/ készített vasszögeket, patkószögeket és cvikket használtak. A cvikk /a kb. 10 cm hosszú faragott somfadarab/ nemcsak a felerősítést szolgálta, hanem védte is a nyelet, ha rajta volt, nem tudta azt elrágni a kő. Aki jól dolgozott, egy nyél mellett 5-6 cvikket is elkoptatott.

A kalapácsnyeleket ronggyal vonták be, hogy ne törje fel a kezüket. A kb. 3-5 ujjnyira elhasított rongydarabokat vízesen tekerték rá, hogy kössön a nyélhez. Majd kb. a nyél felénél /lehetőleg ott, ahol egy görccs volt/ ráerősítették egy drótot, amelynek a másik végét kikötötték valamihez és a kikötött vége felé közelítve erősen rátekerték a nyélre csavart rongyra. A nyél végét behasították és ide szorították be a drót végét.

A kötőrők szerszámaikat a kamrában, vagy a fészerben, összekötve tárolták. Némelyiket nemcsak kötőzésre, hanem más munkák végzésére is használták. Pl. a nagykalapáccsal ütötték az ékeket, amikor az erdön tuskót szedtek, tőkét hasogattak. A villával kertot ástak, répát szedtek, trágyát, vagy szenet dobálták, ill. a padlás tapasztásakor a sarat dobálták fel vele.

A kövezők legfontosabb szerszámai az 1,5-2 kg súlyu hammer /vagy kapakalapács/, a 2,5-3 kg súlyu slégli /vagy kövezőkalapács/ és az 1,5-2 kg súlyu csikus /vagy kiskőkalapács/ voltak. Felszerelésükhöz tartozott még a térdvédő /vagy térdelő/ és a cipőorr-védő /vagy spicc, spiccvédő, örrspicc/ is. /2. rajz./ A kövezésnél még több más szerszám is használatban volt, amelyeknek azonban csak egy részét használták a kövezők, a többivel a segéd munkások dolgoztak. Ezek a következők voltak: döngölő /vagy stamfoló/, stuffoló /vagy stuffolóvas/, kőfogó olló, aszfaltvágó, bontórúd, nagykalapács, csákány, lapát, szintező kereszttek /vagy benéző kereszttek, összenéző kereszttek/, vizmérték, zsinór, zsinórszögek és lécek. Azok a bagi kövezők, akik kisiparosok voltak, vagy udvarkövezést stb. szoktak vállalni a faluban és a környéken, mindannyian rendelkeznek ezekkel a szerszámokkal is.

A kövezésnél vagy a mester szerszámaikat használták, vagy a sajátjukat /a legfontosabb szerszámokkal minden kövező rendelkezett/. Az utóbbi esetben szerszámhasználatot, szerszámkopást kaptak, ami fizetésükhöz 1,5-3 százaléka volt.

2. rajz

A következő munkaeszközei:

1. hammer, 2. slégli, 3. csekus, 4-5. cipőorr-védők,
6-7. térdvédők

Szerszámaikat Budapesten, vagy Szentendrén vásárolták. A legjobbaknak a szentendrei Csokonai-gyár készítményeit tartották. Ezeket ők is a helybeli kovácsokkal edzették meg.

A szerszámok nyeleit a kövezők is leginkább somfából /esetleg orgonából/ készítették, amelyeket hasonló módon és helyekről szereztek be, mint a kötőrők. A térdvédőt is saját maguk készítették. A XX. század első évtizedeiben régi kalapokból /egy rongydarabbal kötötték a térdükre/, később rossz, használt autógumi-köpenyekből. A cipőorr-védő is saját készítményük volt. Ezt bőrből csinálták, de használtak olyan, boltban vásárolt cipőket is, amelyeknek orrában fémbetét volt.

A kövezők munkahelyeiken szerszámaikat zsákba tették és a szerszámospódban tartották. Otthon a kamrában, szűk helyen volt a helyük. Más célra, mint kövezésre csak ritkán használták ezeket, pl. a csekust a kerti szőlőművelésnél harmatgyökerek kikaparására.

Kötörés, utjavítás és kövezés

A kötőrők munkája

A makadámutak készítésekor először a tükröt csinálták meg, ami általában a kubikosok feladata volt. A tükörbe beledobálták a nagy méretű alapköveket /más néven anyaköveket/, amelyeket beékeltek, közéjük ködarabokat vertek. Erre terítették 10-20 cm vastagságban a 4-6 cm nagyságu kézi törőszűköket. Ezután homokkal és vízzel behomokolták, beiszapolták. A munka folyamán többször hengereztek és locsolták az utat. Az utolsó hengerezés után a hézagok kitöltése és a tökéletesebb kötés érdekében közuzalékkal, murvával terítették le. A 4-6 cm-es köveket a kötőrők törték, a zuzalékot és a murvát törve hozták a bányákból. Az utóbbiakat zuzóművekben állították elő.

A kötőrők ismerték a kövek kőzettani elnevezéseit /gránit, andezit, trachit, bazalt, mészke stb./, de gyakran a bányák helye alapján különböztették meg azokat. Így pl. szobi, visegrádi, bogdánvi, verőcei, nagyoroszi, szentendrői köről beszéltek.

A kötőrők kőbányákban és utak mellett dolgoztak /23. ábra/. A lovaskocsikról, vagy a teherautókról az utak padkájára, egymástól egyenlő távolságban, kupacokba, rakásokba rakták le a bányákból hozott köveket, amelyek között gyakran 40-50 kg-osak is voltak.

A kötőrők munkájukat a nagykalapáccsal kezdték. Ezzel siferezték /sifrázták, gorombázták, nagyolták, naggyázták/ le a köveket, vagyis 3-4 ujjnyi darabokra törték. Ezután kiskalapáccsal folytatták a törést, amíg 4-6 cm-es darabokat nem kaptak. A XX. század első évtizedeiben /a régi öregek/ bányára törték. A siferezés után mindenki kezdett egy bányát. A már megtört kőre mindig újabb darabokat tettek, s a kőrakás /bánya/ egyre növekedett. Törés közben egyik lábú-

kat a bánya oldalára tették és erre támasztották a könyöküket. Az ily módon tört követ már nem kellett átvillázni, csak meg kellett igazítani. Később /a ma is élő öreg kőtörők fiatal korukban/ már cséplték a követ. A köveket szétdobálták és sorban haladva dolgozták. Szerintünk ez a törési mód /bár át kellett villázni a megtört követ/ termelékenyebb volt, mint a régi módszer.

A megtört követ 9 águ villával prizmákba villázták össze, a műveletet köbözésnek nevezték. A prizmák kétféle méretben készültek, amelyhez összehegesztett laposvasakból készült, fordított V-alakú, füllel ellátott vasakat /vagy köbözővasakat, mérővasakat, prizmavasakat, modliákat/ használtak. Ezek az utépítési vállalkozók tulajdonában voltak. A kisvas szárai közötti távolság 1,5 m, magassága 0,65 m, a nagyvas szárai közötti távolság 2 m, magassága 1 m volt. A kő összerakása közben többször rátették a vasat, így készítették a prizmát, mert ha a vas és a kő között át lehetett látni, vagy átfért a tenyerük, nem vették át tőlük. Az átvevő mérőszalaggal mérte le a prizma hosszát és ebből az adatból, valamint a vasak adott méretai alapján számították ki a tört kő mennyiségét. Az átvevő időnként szétguratta a prizmát, hogy nem csinálták-e csalásra, vagyis, hogy a tört kő alá nem raktak-e nagyobb köveket, vagy földet.

A bagi kőtörők mindig állva és meghajolva dolgoztak, mert szerintük így nagyobb teljesítményt lehetett elérni /Versegi Sándor: "Jó derék köllött hozzá, meghát kitartás."/ . A budapesti, jászberényi, fegyverneki és a mőzsi kőtörők ülve dolgoztak. Csak a síferezést csinálták állva, utána kis széken, majd a megtört követ ülve rövid /30-40 cm/, nádneyi kalapácsaikkal folytatták a munkát, szétterpesztett lábaik között törték a követ.

A bagi kőtörők munkahelyeikre általában csoportosan mentek, de mindig egyénileg dolgoztak. Ha öten-hatan voltak egy helyen, akkor sem alkottak brigádot /"Mindenki maga-magának dolgozott."/

Fő feladatuk a kőtörés volt, de előfordult, hogy a tükröt, az alapozást, a terítést és a homokozást is ők csinálták. Ezeket a munkákat azonban külön megfizették nekik.

A kőtörők hajnaltól késő estig /"Napfőköttü naplementig." "Virradattól sötétedésig.", "Látástól vakulásig."/ , legkevesebb napi 12 órát, de gyakran 16 órát is dolgoztak. Csak a déli órákban tartottak egy rövid ebéd- és pihenő időt. Gyakran már rájuk sötétedett és a holdvilágnál rakták össze az aznap megtört követ. /Pesten, a Ióverseny térnél, a kenyérgyárnál, ott törtünk követ. Én vótam, meg az öcsém vót, meg egy harmadik. Kezdett virradnyi, hát kimentünk. Kajbátak az emeletre, az alvók, hogy hagyjuk abba a munkát, mert főjelentenek bennünket. De nem fétünk!" /Bereczki Vendel/. "Vót úgy, hogy azt se tudtam, hogy feküdjek-e, vagy pedig vacsorázzak. Annyira kivótam." /Gubik István/.

A kő keménységétől függött, hogy hány köbmétert tudtak megtörni egy nap alatt. A kemény kő /pl. bazalt/ töréséért

többet fizettek nekik. Egy jó kötőrő napi teljesítménye 3-3,5 köbméter, neti teljesítménye pedig 15-18 köbméter volt, s így a két világháború közötti időszakban 25-30 pengőt, a második világháború utáni években 200-300 forintot kerestek hetente.^{34/}

Minden szombaton, heti teljesítményük alapján kapták bérüket, amit ha Baghoz közel dolgoztak, űk vittek haza, ha távolabb volt a munkahely, haza küldtek.

A kötőrés nehéz és veszélyes foglalkozás volt. Mivel általában félméztelenül dolgoztak, nagyon vigyázniok kellett, hogy a felpattanó kődarabok ne vagdossák össze a testüket. A szemvédőt nem szerették használni, mert akadályozta a látást. Így gyakran előfordult, hogy kőszilánk ment a szemükbe. Volt olyan ember, akinek a felpattanó kő a szemét is kiverte. A szembe került kőszilánkot vizes zsebkendő sarkával szedték ki. A kisebb sebbel nem nagyon törődtek, legfeljebb vízzel ki-mosták, vagy cigarettapapírt tettek rá. Előfordultak súlyos balesetek is. Volt, akit követ szállító autó ütött el és ott halt meg az út szélén.

Utjavítás, a hengerbrigád

Bagi férfiak nemcsak új utak és utcák építésében vettek részt, hanem régi utak felújításában is. A makadámút rövid időn belül kikátyusosodott. Ezek javítása /a kátyúk zuzott-kővel való kitöltése és ledöngölése/ az utörök, utkaparók feladata volt. Ha már az utat így nem lehetett javítani, vasekével felszántották, vagy felcsákányozták és új követ terítették le, amelyet gőzhengerrel behengeriztek.

Ilyen munkát végzett rendszeresen a két világháború közötti időszakban és a második világháború után az 1950-es évek elejéig egy bagi parti, amelyet hengerbrigádnak, vagy vezetője után Boda-brigádnak is neveztek. Boda József /1897-1978/ jó kapcsolatai révén Pest és Nógrád megyétől kapta a megbízásokat. Ezek elvégzésére rendszeresen /8-10, sőt 14-16 főből álló/ partikat szervezett, amelyeknek tagjai változtak, de legnagyobb részt bagi férfiaktól álltak. Boda József irányította a munkát, vezette a csoportot.

A felújítandó utakhoz készen vitték a tört követ, amelyet az út szélén 10 méterenként 3 köbméteres prizmákba raktak le. A hengerbrigád tagjainak feladata a kő szétterítése volt, de időnként a kátrányfőzést is űk végezték.

Napi 12-14 órát dolgoztak, és egy ember naponta 100-120 m utszakason terítette szét a követ. E munkához 9 águ villákat, valamint lapátokat használtak, és szerszámaik közé tartozott a csákány is. Ezek a munkások tulajdonában voltak. A brigád minően tagja ugyanannyi követ terített szét, így az egyben kifizetett bért is egyenlően osztották fel egymás között.

A kövezők munkája

Hazánkban utak és utcák kövezésére az alábbi típusu faragott köveket használták: kockakő, háromnegyedes kockakő, fejkő, sorkő, első osztályu nyers kockakő /taludkő/, másod osztályu

nyers kockakő /taludkő/, püspöksüveg, kötőkő, kötőszögkő, ciklopskő, idomított terméskő, szélsorkő, hasított járdaszegély, járdakő, kiskockakő, kiskő, szabálytalan kiskő.^{55/}

E köveket Magyarországon leggyakrabban gránitból, andezitből, dácitból, riolitból és bazaltból faragták, de ritkábban alkalmaztak keramitot és fakockát is.

A köveket a téglakötés szabályai szerint rakták le. A nagykövekből sorkőburkolatot csináltak. A sorok általában az ut tengelyével 45 fokot zártak be, ritkábban arra merőlegesek voltak. A kiskockákat és kisköveket többféle módon, leggyakrabban ivesen rakták le, pl. legyező, kígyó, parketta, átló stb. formában.^{56/} A terméskőburkolatot rendszertelenül lerakott kövekből készítették.

Az ut kitüzése után a kubikosok, segédmunkások megcsinálták a tükröt, kitermelték a földet /új ut készítése esetén/, vagy felszedték a rossz köveket /régii ut átépítése esetén/, majd a mérnök kijelölte a szegély helyét.

Az utat először mindkét oldalon le kellett szegélyezni, ezek vezették a kövezőket. Utána a szegély mellé lerakták a sorköveket, a sort, a futósort. E kövek más méretűek voltak, mint a többi burkolókő. A szegélysorokat alapul véve, szintezéssel, vagy léccel lerakták a magasságkövet /centromókat, springereket/, vagyis kiallégolták az utat. Ezek között folytatták a kövezést, közben léccel, zsinórral ellenőrizték a kövek magassági helyzetét.

A sortól zsinórral, vagy léccel kimérték az ut közepét és ott kifeszítettek egy zsinórt. Ehhez illeszkedett a lerakott kövek felső éle.

A faragott kövekből készített ut alapja zuzottkő, természetes kőalapú makadám, vagy beton volt /új ut esetén mindig készítették alapot/, de készülhetett alapozás nélkül is.

Először mindig csak az ut egyik oldalát kövezték le, a közepétől a széle felé haladva. Mindig több kövező dolgozott együtt. Hogy hányan, az az ut szélességétől függött. Pl. egy 6 m széles ut lekövezésén 4 kövező dolgozott. Egymás mellett haladva dolgoztak /26. ábra/, de az első kövező 5-8 sorral előbbre volt, mint az utána következő. Az első kövező általában a csoportban a legjobb szakember/ kezdte a munkát a kifeszített zsinórtól, vagyis ő vitte a gerincet. Ő adta meg az irányt és a magasságot. Munkája közben lécet és benéző kereszteteket használt. A második és a harmadik kövező az előtte lerakott kövekhez mért, az utolsó pedig az előtte lerakott kövekhez és a sorhoz.

Az alapra 3-4 cm vastagságban szitált sódert, vagy homokot terítették le. A kövezők ebben csinálták meg a kő ágyát, ágyazatát, ebbe ágyazták be a köveket. A nagykockakövek lerakásához hammer és sléglit használtak. A hammer egyik felével húzták a kő alá a sódert és a sléglivel ütötték helyre a követ. Kiskockakő és keramit lerakásánál csak a csékust használták. Az egyik felével felkapálták a sódert, a másik felével ütötték a kőre, hogy beüljön az ágyazatba.

Az egyik kövező által lerakott sor szélét, ahová a másik kövező csatlakoztatta első követ, smacninak nevezték. Az utnak a közepé felé eső szélét is kismacnizták, ehhez illesztették a másik oldal első követ. Kiskockakőnél, ha a kövező nem tudta tartani az ivet, s így az ut szélén, egy rövid szakaszon még egy sorral pótolni kellett, azt mondták, hogy "Gatya van benne."

A kövezők munkáját a cukláberek /segédmunkások, tanoncok, nyári iskolai szünetben az utaknál dolgozó gyerekek/ segítették /24-25. ábra/. Talicskával, vagy drótkosárral hordták a köveket a kövezőknek. A Félszélesség elkészülte után a cukláberek feladata volt a stuffolás és a döngölés is. A kövek közötti hézagokba kavicsos homokot söpörtek, majd a stuffolóval lestuffolták, becsömöszölték a sódert, amelyre utána kátrányt, vagy bitument öntöttek. Ha nem került bitumen stb. a hézagokba, akkor teljesen sóderral töltötték ki azokat. Ezután döngölővel bedöngölték a köveket. Közben a kőfogó ollót is használták. Ezzel emelték meg a mélyebbre csuszott köveket. A kőhordásra leginkább gyermekeket alkalmaztak /24. ábra/, mert csak fele annyi bért kellett fizetni nekik, mint egy felnőtt segédmunkásnak. A felnőtt cukláberek között /főleg Budapesten/ sok baji is volt.

A kövezők ketten, vagy néhány fő csoportokban, akkordban dolgoztak /általában napi 10 órát/ és a lerakott kövek négyzetmétere alapján kapták bérüket. Nagykokakőből egy kövező naponta 40-50 négyzetmétert /1000-1200 db-ot/, a kiskockakőből 20-22 négyzetmétert /2000-2200 db-ot/ tudott lerakni. Egy jó kövező a két világháború közötti időszakban 120-140 pengőt keresett egy hét alatt, a segédmunkások heti fizetése ugyanebben az időszakban 25-30 pengő volt. Fizetésüket minden héten szombaton kapták.

A kötőrők és kövezők kiegészítő tevékenységei

Sem a kötőrők, sem a kövezők nem tudtak folyamatosan dolgozni, mert nem volt rendszeresen munka. Előfordult, hogy 4 napig dolgozhattak, utána 2 hétig nem tudtak elhelyezkedni, vagy egy hónapban legfeljebb egy hetet dolgozhattak. Katona János kövező említette, hogy volt olyan év, amikor összesen csak 26 hetet tudott dolgozni. Ezért állandóan, rendszeresen munka után kellett járniuk, ill. más kenyérkereseti lehetőségek után kellett nézniük. Ez gyakran előfordult nyáron is, télen pedig mindig így volt, mert ebben az évszakban az utépítések és utjavítások szüneteltek.

A kötőrők közül akkor is sokan elmentek valamelyik baji paraszthoz aratni, ha volt kötörés. Így biztosították maguk és családjuk számára az egész évi kenyeret, ahogy Versegi Sándor mondta: "Aratáskor szünetelt a kötörés." A paraszttal már az év elején megbeszéltek a feltételt, a domonnyi földbirtokossal írásbeli szerződést kötöttek. Az aratónak általában még 10 kaszás napot is tölteni kellett a gaz-

dánál /mert a sok jelentkező közül őt fogadta fel/ és a hordásnál is segíteni kellett. Megegyezés szerint minden 9., vagy 10. rész volt egy arató pár /a marokszedő általában a feleség volt/.

Többen a cséplőgépekhez is rendszeresen eljártak /a XX. század első felében Bagon Kollár Pálnak, Balázs Györgynek és Boda Antalnak volt cséplőgépe/. A cséplést is a 9., vagy a 10. részért végezték.

Az aratók és a cséplők egyaránt a cséplés után kapták meg részüket.

A kövezők általában sem aratni, sem csépelni nem jártak, csak a kötőrők.

Télen viszont, amikor a kövezés és a kötörés egyaránt szünetelt, mindannyian eljártak a gödöllői királyi korona-uradalom erdeibe /a kinestári erdőbe, vagy koronaerdőbe/ tuskót szedni, fát ritkítani, nyilast csinálni, léniát pucolni, és őlfát rakni. Ha általános irtás volt, tövestől kellett kiszedni a fákat. Szerszámaik a saját tulajdonukban lévő fejszecsákány, kapa, ásó, lapát, nagyfűrész, valamint nagykalapács és ékek voltak. Gyökerestől kiásták, kivágták a fákat, legallyazták, a megadott méretre elfűrészelték a törzset, a tuskót összehasogatták, végül a fát összerakták. A feldarabolt tuskót és a gallyat részelték, vagyis ezeknek a fele volt az övéké. Léniapucolásnál a levagdosott gallyat, ágakat vihették haza.

Mivel a nyári kerestetükből télre legfeljebb csak sóra-valót tudtak félrerakni /vagyis annyit, hogy sóra, petróleumra jusson/, az erdői munkákkal az egész évre való tüzelőt elő tudták teremteni. A részüket fuvarossal szállították haza, amelyért naptötés /ledolgozás/ járt.

Volt aki a téli lagyszabadság ideje alatt cipészkedett /cipőket javított/, vessző- és círok sprüt, vagy kenyérszakajtót csinált eladásra. Ez utóbbiért annyi lisztet kértek, amennyi abba belefért.

A kötőrők és kövezők vándorlása

A férfiak vándoruton

A kötőrők maguk keresték a munkát, de toborozni is jártak a faluba. Pl. a kőbányák megbizottjai félkeresték Bagon ismerőseiket és megmondták, hogy hány kötőrőre van szükségük. Ők szóltak a többi kötőrőnek és együtt indultak el dolgozni.

Ismeretség révén nemcsak helyben, hanem távolabbi helyeken is /utópitési vállalkozóknál, kövező mestereknél/ lehetett munkát kapni. Ha pl. valaki Budapesten munkát talált, visszautazott Bagra, szólt annyi embernek, amennyire szükség volt, s ezért tőlük percentet huzott, levette a járandóságát. Minden megtört köbméter kő után 2-3 fillért kapott, amit szívesen megadtak neki, mert örültek a munkalehetőségnek. Ezeket az embereket percentes embereknek, kapermajsztereknek, vagy kaparásoknak nevezték.

Gyakoribb volt, hogy néhányan összeálltak és együtt indultak el munkát keresni.

Budapesten felkeresték az utépitési vállalkozókat és a kövező mestereket, de nem mindig sikerült munkát találniok, hiába kuncsorogtak a városban. Ilyenkor előfordult, hogy elmentek a Baross Gáborhoz /a Keleti-pályaudvar előtt álló Baross-szoborhoz/, a munkáspiácra. Itt elsősorban kertészek, kőművesek, ácsok stb., valamint bármilyen munkát elvállaló emberek vártak munkalehetségre.^{57/} "Vót ott egy vaskorlát, körü a Baross Gábor felé. Azon útek annyian, mint a fecskék, mikor kiúnek a villanydrótra." - mondta Száraz Mihály. A bagiak kötörés hiján bármilyen munkát elvállaltak.

A kötörök Husvét táján indultak utnak és őszig /"Fagytól fagyig."/ dolgoztak, vándoroltak. Budapestre hétfőnként indultak és szombatig maradtak ott, távolabbi helyekről 2-3 hetente, vagy havonta jártak haza.

A kötörök egyik legfontosabb vasárnapi elfoglaltsága volt a szerszámok javítása, karbantartása. Az asszony ilyenkor fődozta meg a nadrágot, a kötörök pedig a kalapácsnyeleket tekerték, vonták be ronggyal, új cvikkeket faragtak, vagy át-tették azokat a nyél másik oldalára, hogy a kalapácsfej egyenletesen kopjon, ne csámpásodjon.

Amikor utnak indultak, egy zsákot és szerszámaikat vitték magukkal. Kevés homijukat üzletben vásárolt hátizsákban, ill. gyakrabban csanazsákban /csalánból készült zsákban/, vagy parasztzsákban /kenderből készült zsákban/ szállították. Ez utóbbiakból vagy hátizsákot csináltak /a zsák két sarkába egy-egy krumplit tettek, egy erős madzagot, vagy kötelet erősítettek rá és czekek másik végeivel beköttették a zsák száját/, vagy középen megcsavarták és a vállukra vetették.

A zsákban élelmiszert /egy fél, vagy egész, 4-5 kg-os rozskenyeret, szalonnát, krumplit, hagymát, száraztészát, rántást, lisztet, őrölt pirospaprikát, sőt/, lábast, vagy kishográcsot, kanalat, egy szivárványos pokrócot /amit az asszonyok színes rongydarabokból szátfán szőttek/ és kis vászonzacskóban cvikkeket, vasszőgeket vittek magukkal. Ruhafélc csak az volt náluk, amit magukon viseltek /bakancs, kapca, nadrág, ing, sapka, vagy kalap, hűvösebb időben nagykabát/. Szerszámaikat összekötve, vállon, vagy a hónuk alatt vitték. A villa homoru részében feküdtek a kalapácsfejek és 2-3 darab felrongyozott, forhantos tartalék kalapács nyél is a villa nyéléhez volt erősítve.

Munkahelyeikre gyalog, kerékpárral, HÉV-vel, távolabbra vonattal jártak. Sokan és gyakran jártak Budapestre /sőt pl. Szobra is/ gyalog. A főváros és Bag közötti 42 km-es utat 6-7 óra alatt tették meg. "Az 1920-as 1930-as években egész kerékpár karavánok mentek Bagról és a környékbeli falukból Pestre." - mondta Farkas Mihály, aki nemcsak a fővárosba, hanem pl. Szobra is kerékpárral járt, sőt egyszer munkát keresve a Balatont is megkerülte. A kerékpárosok között nemcsak férfiak, hanem nők is voltak.

Akik HÉV-vel jártak Budapestre, Gödöllő-Palotakertig filléres kocsikkal mentek. Volt Bagon néhány olyan /kevés földdel, de kocsiival, lovakkal rendelkező/ gazda /pl. Farkas János, Farkas Joachim, Katona János, Katona Mihály, Kovács Sándor, Könczöl Sándor, Matus János, Palya István, Szruczka János, Tóth János, Tóth Joachim, Tóth Mihály, Tóth Vendel, Tóth Vince/, akik személyenként 30 fillerért vállalták a szállítást. A vasuti jegy ára ennek duplája lett volna. A hosszu, löcsös kocsik oldalaira rudakat és deszkákat tettek és ezeken ültek, lábuk a kocsiderékben volt. Tizenöt-huszan is felfértek egyszerre. A Budapestre utazók /közük a kötőrök és a kövezők is/ hétfőnként kora hajnalban keltek, hogy a kocsihoz helyet kapjanak. A filléres kocsik szombatoként már várták őket Gödöllőn, volt aki 3 terest /fordulót/ is csinált.

A munkahelyekre való gyaloglás és kerékpározás, a filléres kocsikkal történt utazással együtt a második világháború utáni években szűnt meg.

A kötőrök élelemre nem nagyon költöttek pénzt, az otthonról vitt alapanyagokból a bányákban, ill. az utak szelén készítették el ételleiket. Krumplilevest, rántottlevest, tésztalevest főztek, de leggyakrabban nyers, vagy sült szalonnát és paprikáskrumplit ettek. /Versegi Sándor: "Csak azt ettük, amit itthonról vittünk. Szalonnát, szalonnát, szalonnát, csak szalonna meg kenyér, a rozskenyér.", Farkas János: "Paprikáskrumplit nem evett meg egész Bagon annyit, mint én megettem. Minden nap. Minden nap az vót."/ Három tégelből, vagy 2-3 kőből csináltak tűzhelyet és ezen, lábasban főztek meg ételleiket. Volt, aki a villát ferdén a földbe szurta és az erre dróttal felakasztott kisbográcsban, szabad tűzön főzött.

Vizről mindenki maga gondoskodott. Ezt korszokban, üvegekben, vagy demizsonokban tartották. A kötőrök gyakran foyasztottak szesz italokat. Reggelenként a velük dolgozó gyerekek vitték számukra a pálinkát, nap közben bort ittak. Gyakori volt, hogy egy hordó bor állt az utmenti árokban. Ezt általában egy közülük való ember mérte, összeszedte a pénzt és elszámolt a bor tulajdonosának.

A kötőrök leggyakrabban a szabad ég alatt, az utak mellett, az árkokban aludtak, csak ritkán esett meg, hogy egy istállóba, fészerbe, pincébe, vagy tyukpadlásra, Budapesten egy szerszámcsobódéba beengedték őket. Általában a kőbányákban is a kő mellett aludtak, ritkábban barakokban, priccseken kaptak helyet. Alattuk a puszta föld, esetleg fű, vagy falu-vél volt és az otthonról hozott szivárványos pokróccal takaróztak. Ha hideg volt, maguk alá terítették a nagykabátot. A fejük alja a magukkal vitt kenyér, de gyakrabban a bakan-csuk, vagy egy darab kő volt.

Az egész napi kimerítő munka után örültek ha lefekhettek. Esetleg beszélgettek, de hamar elnyomta őket az álom. Volt köztük olyan ember /pl. Horváth Pál/, aki jól tudott és szeretett is mesélni. Ő szóval tartotta az embereket,

főleg igaz történeteket és vicceket mondott. Mesélés közben időnként megszólalt, hogy "Csont!". Azt kellett válaszolni rá, hogy "Hus!". Aki elaludt és nem tudott válaszolni, annak reggel fizetnie kellett.

A munkaadók nem törődtek a kötőrőkkel. A teljesítmény volt a fontos, megfellelő munkakörülményekről, étkezésről, szállásról nem gondoskodtak. Az OTI-ba is csak ritkán jelentették be őket /esetleg csak néhány napra/. Ebből adódott, hogy a nyugdíj megállapításánál jelentős veszteségek érték őket. Volt, akinek 16 ledolgozott évéből csak 4 évet sikerült igazolnia, másnak 20 munkával töltött évből tizet sem fogadtak el, egyikük a Szobon töltött 8 év alatt mindössze 3 napra /!/ volt bejelentve. Mindezekről Farkas János a következőt mondta: "Kutya élet vót az, senkinek nem kívánom!"^{58/}

Budapesten minden kövező szervezett munkás, a MÉMOSZ tagja volt. A szakszervezet közvetítette ki őket a munkahelyekre. A fővárosban a Haller térien a Török-főle vendéglő volt a küldő helyük. Itt a kövezőknek külön helyiségük volt, itt léptek be a szakszervezetbe, vasárnap délelőttönként itt találkoztak, fröccsöztek, beszélgettek.

Ila Budapesten nem kaptak kövező munkát, elmentek kertet ásni, kőművesekhez, padlóburkolókhoz stb. segédmunkásnak. Ilyenkor közülük is többen megfordultak a Baross Gábornál, ahol bármilyen munkát elvállaltak. Gyakran vidéki mestereket is felkerestek munkalehetőségekért, és hiába volt segédlelőjük, ha nem volt kövező munka, ők is elmentek követ törni.

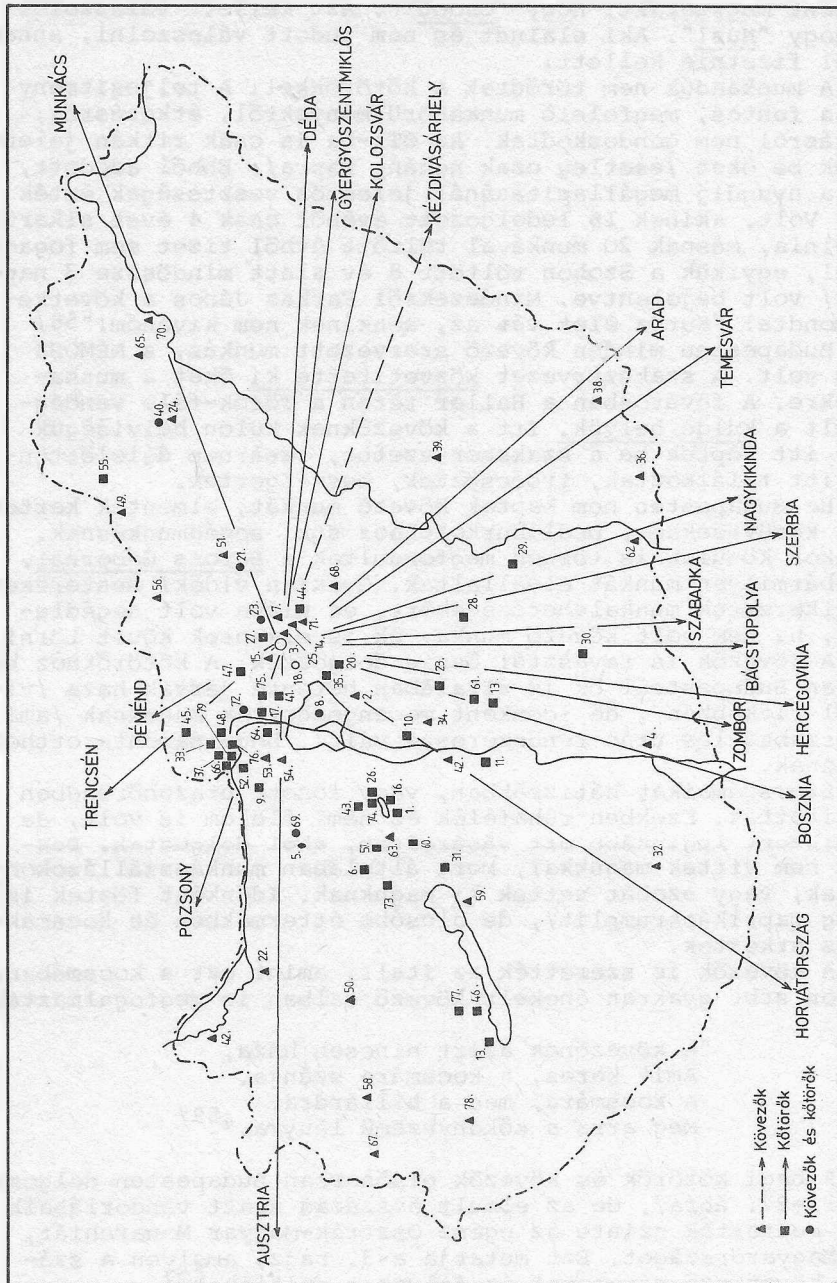
A kövezők is tavasztól őszig dolgoztak. A kötőrökhöz hasonlóan Budapestről ők is általában hetente jártak haza /vidékről ritkábban/, de időnként megengedhették maguknak /ami a felszabadulás után rendszeressé vált/, hogy naponta otthon aludjanak.

Szerszámaikat hátizsákban, vagy fonott utazóbőröndben szállították. Ezekben ruhafélék és némi élelem is volt, de élelmiszert leginkább ott vásároltak, ahol dolgoztak. Pokrócot nem vittek magukkal, mert általában munkásszállásokon aludtak, vagy szobát vettek ki maguknak. Időnként főztek is /főleg paprikáskrumplit/, de olcsóbb éttermekben és kocsmákban is étkeztek.

A kövezők is szerették az italt, amint ezt a kocsmában, vonaton stb. gyakran énekelt kövező dalban is megfogalmazták:

"A kövezőnek azért nincsen háza,
Amit keres, a kocsmára szánja.
A kocsmára, meg a biliárdra,
Meg arra a kőkényszemű lányra."^{59/}

A bagi kötőrők és kövezők elsősorban Budapesten dolgoztak /23-27. ábra/, de az elmúlt évszázad alatt vándorlásaik során beutazták szinte az egész Osztrák-Magyar Monarchiát, ill. Magyarországot. Ezt mutatja a 3. rajz, amelyen a számok a következő városokat és falvakat jelölik:^{60/}

3. ábra
 Zempléni kőtörők és kővezők elhelyezkedése az elmúlt száz évben

1. Agárd, 2. Alsónémedi, 3. Bag, 4. Baja, 5. Bánhida, 6. Bodajk, 7. Boldog, 8. Budapest, 9. Dorog, 10. Dömsöd, 11. Dunaföldvár, 12. Dunaujváros, 13. Pülöpszállás, 14. Galgahéviz, 15. Galgamácsa, 16. Gárdony, 17. Göd, 18. Gödöllő, 19. Gyenesdiás, 20. Gyömrő, 21. Gyöngyös, 22. Győr, 23. Hatvan, 24. Hejőcsaba, 25. Hévízgyörk, 26. Kápolnásnyék, 27. Kartal, 28. Kecskemét, 29. Kiskunfélegyháza, 30. Kiskunhalas, 31. Kisláng, 32. Komló, 33. Kőspallag, 34. Kunszentmiklós, 35. Maglód, 36. Makó, 37. Márianosztra, 38. Mezőkovácsháza, 39. Mezőtur, 40. Miskolc, 41. Mogyoród, 42. Mosonmagyaróvár, 43. Nadap, 44. Nagykáta, 45. Nagyoroszi, 46. Nemesgulács, 47. Nógrádkövesd, 48. Nógrádverőce, 49. Ózd, 50. Pápa, 51. Paráds, 52. Pilismarót, 53. Pilisszentkereszt, 54. Pilisvörösvár, 55. Putnok, 56. Salgótarján, 57. Sárkeresztes, 58. Sárvár, 59. Siófok, 60. Szabadbattyán, 61. Szabadszállás, 62. Szeged, 63. Székesfehérvár, 64. Szentendre, 65. Szerencs, 66. Szob, 67. Szombathely, 68. Tápiószéle, 69. Tatabánya, 70. Tokaj, 71. Tura, 72. Vác, 73. Várpalota, 74. Velence, 75. Veresegyház, 76. Visegrad, 77. Zalaegerszeg, 78. Zalaegerszeg, 79. Zebegény.

Az asszonyok otthon

A bagi kötőrök és kövezők asszonyainak többsége a faluban, ill. a környéken dolgozott és nevelte a gyerekeket /egy családban gyakori volt az 5-6 gyermek, sőt olyan asszony is volt, aki 16 gyereket szült/.

Eljártak summásnak /pl. a domonyi uradalomba/, Bagon pedig a parasztokhoz napszámba kukoricát, krumplit kapálni /a két világháború közötti időszakban napi 80 fillér napszámért/. Harmadába és felibe is vállaltak földet, valamint naptőtésért egy-egy kis földdarabot, amelyen 6-10 zsák krumpli, vagy kukorica termett meg. Az erdőgazdaságban is dolgoztak, facsemetét ültettek és gondoztak. A legszegényebbek kalászolni is eljártak. Aratás után, amikor a kereszteket már behordták, összeszedték az elhullott kalászokat, ott-hon sukkal kicséplték, kiszélelték a gabonát, majd a malomban megőrlelték.

Bár időnként, ha nem volt más munkájuk, a férfiak is segítettek, de főleg az ő feladatuk volt az erdei fődék megművelése is. A gödöllői koronauradalomhoz tartozó erdőrészen /pl. Kővágó-oldal, Juhálló, Halál-völgy, Gyu, Sirkút, Gyertyános-tető, Nagy-völgy, Kakas-hegy, Zöldház, Depó, Boki/ azokat a részeket adták ki művelésre, ahol előtte általános irtás volt. Ezek 100-300 négyszögöles parcellák voltak, amelyet az asszonyok kapáltak, törtek fel, mert a szántás sokba került volna, és a parasztok nem is vállalták azt a sok gyökér miatt. A kis földdarabokba facsemetőket ültettek és a sorközökbe krumplit, kukoricát /ritkábban babot is/ vetettek. A csemete ültetése és gondozása fejében használhatták a földet /fizetni nem kellett érte/ 4-5 évig, amíg a csemeték meg nem nőttek. Mivel ezek pihent fődék voltak, jó, bőséges termést adtak. E földeket a jäger /erdész/ adta ki,

Azok kapták a jobb helyeket, akik bennfentesek voltak, akik közelebb álltak a jágerokhoz /pl. az erdőszetben rendszeresen munkát vállaló dolgozó nők/. Volt olyan asszony, aki a jáger földjét is megművelte, hogy erdei földet kapjon. Ezeket a földeket rendszeresen őrizni kellett, mert a szarvasok és a vaddisznók nagy károkat okoztak a termésben. Néha csöszt fogadtak, akit pénzzel fizettek, vagy részt adtak neki termésből. Gyakoribb volt, hogy éjjelenként az asszonyok hárman-négyen összeálltak és kimentek a földekre. Ott tüzeket raktak, kolompoltak és kiabáltak, így próbálták elriasztani a vadakat. Mivel féltek is, és hogy el ne aludjanak, ilyenkor gyakran énekeltek.

Az asszonyok jártak naptötésbe is. Az erdőről a fa, az erdei földéről a kukorica és krumpli hazaszállításáért, a használatba kapott kis darab földért stb. több napot kellett dolgozni annál a gazdánál, aki a fuvarozást végezte. Ez leggyakrabban kapálás volt.

A ledolgozandó napok száma nem volt egységes a faluban, sok függött az illető gazdától is. Pl. egy kis darab /50-100 négyszögöles/ föld használatáért az egyiknél 10, a másiknál 20 napot kellett dolgozni. Egy kocsi gally, vagy krumpli haza szállításáért 4-5 nap ledolgozás járt, de volt aki ezért is 10 napot számított. Attól is függött, hogy milyen messziről kellett a fát, vagy a terményt fuvarozni. Kirívó esetek is előfordultak, pl. amikor egy asszony két fuvarért 26 napot dolgozott. A naptötés hajnaltól sötétedésig tartott és ilyenkor a gazdák kosztot adtak az asszonynak.

J E G Y Z E T E K

- 1/ DOBROVOLNI A. 1930-1934. 47.
- 2/ ETE J. 1968.
- 3/ KATONA I. 1984. 42.
- 4/ TÓTH M. 1982.
- 5/ DÉGI L. 1941. I. 56.
- 6/ MARTIN Gy. 1955. 57.
- 7/ BRÓDI S. 1954.
- 8/ SOMLYÓ Z. 1926.
- 9/ HÁLA J. 1987.
- 10/ HIERONYMI K. 1868. 17., DEBAUVE, A. 1888. 113-122.,
KIRÁLY K. 1929. 155-156., VIOLA R. 1934. 839, 851-853.,
ÁBRAHÁM K. 1976. 9., 1978. I. 57-65., REZNÁK L.-KOVÁCS J.-
BADINSZKY P. 1982. 15-17.
- 11/ GLASNER A. 1905. 24-26., 1907. 5-6., KIRÁLY K. 1929. 160.,
REZNÁK L.-KOVÁCS J.-BADINSZKY P. 1982. 17.
- 12/ ÁBRAHÁM K. 1976. 19-42., 1978. I. 65-73., DEBAUVE, A.
1888. 316-320., Emlékirat 1903. 8-12.
- 13/ Bagi adatközlők kifejezései.
- 14/ GLASNER A. 1922-1924. II. 156.
- 15/ GLASNER A. 1905. 11., BENKE I. 1929. 355., BARABÁS F.
1953. 5., HANZÉLY J. 1960. 106.
- 16/ F....r 1862. 329.
- 17/ Mérnöki iratok 1864-1867., HÁLA J. megjelenés előtt.
- 18/ A Börzsönyben a kavicstörők elnevezést hallottam /HÁLA J.
megjelenés előtt/, Bagon egyöntetűen kötöröknek nevezik
öket.
- 19/ DOBROVOLNI A. 1930-1934. 47., BARABÁS F. 1953. 5., ETE J.
1968., valamint bagi adatközlők elmondása alapján.
- 20/ GEREVICH L. 1947. 2-3.
- 21/ MANDELLÓ Gy. 1903. 187-190.
- 22/ GÁRDONYI A. 1928. 2.
- 23/ NYITRAI E. 1957. 38.
- 24/ SZÁDECZKY L. 1913. II. 250, 263, 284, 295., EPERJESSY G.
1967. 208, 229, 242-243, 254., ÉRI I.-NAGY L.-NAGY-BÁKAY P.
1975. I. 125, 127, 130, 296, 307., 1976. II. 145-146, 324,
346, 358., BARTÓCZ J. 1976. 69, 184, 191-194.
- 25/ DURAY K. 1912. 13-14.
- 26/ Honművész 1833. 87, 304., Regélő 1839. 431., HANZÉLY J.
1960. 55., ÁBRAHÁM K. 1976. 26., 1978. I. 68., SPIRA Gy.-
VÖRÖS K. 1978. 205.
- 27/ NAGY L. 1958. 127, 132., DÓKA K. 1979. 221, 223.
- 28/ SZABÓ J. 1863. 113., ÁBRAHÁM S. 1918. 340., REICHERT R.
1929. 452., BARABÁS F. 1953. 4., BENEDEK D. 1970. 793.

- 29/ SZABÓ J. 1863. 112., SCHAFARZIK F. 1904. 228., REICHERT R. 1929. 452-453., BARABÁS F. 1953. 4., I. SÁNDOR I. 1973., HÁLA J. 1976., 1985. 453-461., megjelenés előtt.
- 30/ SPIRA Gy.-VÖRÖS K. 1978. 205.
- 31/ MIHÁLYFI J. 1882. 355.
- 32/ HANZÉLY J. 1960. 74.
- 33/ MIHÁLYFI J. 1882. 356.
- 34/ SZERDAHELYI Á. 1890. 135., HANZÉLY J. 1960. 75-75., SPIRA Gy.-VÖRÖS K. 1978. 205.
- 35/ GYULAI K. 1910. 30., HANZÉLY J. 1960. 101.
- 36/ GLASNER A. 1907. 5, 10.
- 37/ HANZÉLY J. 1960. 101.
- 38/ Magyar Statisztikai Évkönyv 1875. 225.
- 39/ MATLEKOVITS S. 1898. II. 447.
- 40/ Magyar Statisztikai Közlemények 1914. 94-95.
- 41/ Magyar Statisztikai Közlemények 1935. 12-13.
- 42/ A mesterség ezen elnevezéseit Bagon hallottam.
- 43/ Bagi adatközlők elmondása alapján.
- 44/ A HÁSZ S. /1929/ és a MÖLLER K. /1934/ által szerkesztett könyvekben lévő hirdetések, valamint bagi adatközlők elmondása alapján.
- 45/ Bagi adatközlők elmondása alapján.
- 46/ HÁLA J. megjelenés előtt.
- 47/ HORVÁTH L. 1982. 211-214.
- 48/ DÉCH L. 1941. I. 19-20.
- 49/ KATONA I. 1981. 42.
- 50/ Turán az 1930-as évektől kb. 2000 ember élt a vasutból. A vasutasegyenruha férfidivattá vált, még azok a férfiak is csináltattak maguknak, akiknek semmi közük sem volt a vasúthoz /KATONA I. 1979. 90., 1984. 42./.
- 51/ TÓTH M. 1983.
- 52/ HORVÁTH L. 1982. 231.
- 53/ VÖ. BRÓDY S. 1954. 100.
- 54/ Ismerünk néhány régi adatot is a kötőrők béreiről. Az 1860-as években a nógrádverőce-katalinpusztai ut építésénél a nógrádverőcei és kismarosi kötőrők egy "halom" kő megtöréséért 1 forint 20 krajcárt kaptak /Mérnöki iratok 1864-1867/. A XX. század első évciben a korláti bazaltbányában 1 köbméter 6-8 cm-esre tört kőért 1 korona 50 fillért, 1 köbméter 3-5 cm-esre megtört kőért pedig 3 koronát fizettek a kötőrőknek /KALMÁR D. 1908. 23-24./.
- 55/ A kövek méreteit lásd a következő művekben: KIRÁLY K. 1929. 168-171., VIOLA R. 1934. 860-866., LEHOTZKY K. 1955. 219-222., NEMESDY E. 1971. 544-545, 547.
- 56/ Az elnevezéseket a bagi kövezőktől jegyeztem le.
- 57/ A kubikosok a Teleki téri emberpiacon várakoztak a munkalehetőségekre. Vö. pl. KAMJÉN I. 1951., KATONA I. 1958. 34.
- 58/ A kötőrők életkörülményeiről lásd még: BRÓDY S. 1954.
- 59/ A kökényszemű lány helyett göndör hajú, vagy szőke hajú lányt is mondanak és az utolsó két sort gyakran ismétlik. A dal a szénbányászok körében is ismert. Pl. Várpalota, Salgótarján és Ózd környékén "A bányásznak azért nincsen

háza..." kezdősorral éneklük. Vannak olyan változatai is, amelyekben meszes, kőműves, vagy traktoros szerepel /KISS L. 1968. 337, 416., NEMCSIK P. 1975. 215., 1986. 164., NAGY Z. 1976. 14./.

- 60/ A térképet TÓTH M. /1982. 14./ adatainak felhasználásával és saját gyűjtéseim alapján készítettem. Ezen természetesen nem szerepel minden település, ahol a bagói kőtörők és kövezők megfordultak, csak azok, amelyekről én tudomást szereztem. Bizonyos, hogy ennél sokkal több helyen is dolgoztak. A térképen városok és falvak vannak jelölve, de a munka nem mindig a településeken, hanem az azok közelében lévő utakon is folyt.

I R O D A L O M

- ÁBRAHÁM Kálmán, 1976. Utak, Budapest
- ÁBRAHÁM Kálmán /főszerk./, 1978-1979. A közúti közlekedés kézikönyve. I-II. Budapest.
- ÁBRAHÁM Sándor, 1918. Utburkoló kövek. Bányászati és Kohászati Lapok LI. 338-343, 354-359, 367-373, 383-388, 398-402.
- BARABÁS Ferenc, 1953. Régi és új kőbányaüzemek. Budapest
- BARTÓCZ József, 1976. A fa és a kő mesterei. A magyarországi építőipari céhek. Budapest
- BENEDEK Dénes, 1970. A kő és kavicsbányászat 25 éves fejlődése. Bányászati és Kohászati Lapok-Bányászat CIII. 793-810.
- BENKE István, 1929. A kőbányák. In: Technikai fejlődésünk története 1867-1927. 353-363. Budapest
- BRÓDY Sándor, 1954. A kötőrő. In: A sas Pesten. Válogatott írások. 97-101. Budapest
- DEBAUVE, A., 1888. A közutak. Jegyzetekkel ellátta: HIERONYMI Károly. Fordította: SZILY Jenő. Budapest
- DÉGH Linda, 1941. Pandur Péter meséi. I-II. UMNGy. III-IV. Budapest.
- DOBROVOLNI Antal, 1930-1934. Ipolyszakállos község monográfiája. Néprajzi Múzeum, Ethnologiai Adattár. 4548. p. 256.
- DÓKA Klára, 1979. A pest-budai céhes ipar válsága /1840-1872/. Budapest
- DURAY Kálmán, 1912. A váci céhek. Vác Emlékirat, 1903. Emlékirat közutaink állapotáról. Budapest
- EPERJESSY Géza, 1967. Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon /1686-1848/. Budapest
- ÉRI István-NAGY Lajos-NAGYBÁKAY Péter /szerk./, 1975-1976. A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere. I-II. Budapest.
- ETE János, 1968. A mohácsi kötőrők. Néprajzi Múzeum, Ethnologiai Adattár. 8270. p. 3.
- F.....r 1862. Molnár Lajos kavicsstörő gépc. Vasárnapi Ujság IX. 28. sz. 329-330.
- GÁRDONYI Albert, 1928. Budai középítkezések a XVII. század végén. Historia I. 7-8. sz. 1-4.
- GEREVICH László, 1947. Budavár, egyetlen gótikus városunk. Budapest c. folyóirat III. 1. sz. 1-12.
- GLASNER Antal, 1905. A Kissebesi Gránitkőbányák Részvénytársaság telepeinek és működésének ismertetése. Budapest
- GLASNER Antal, 1907. A kiskőburkolat. Budapest
- GLASNER Antal, 1922-1924. A kőbányászat kézikönyve. I-III. Budapest
- GYULAI Károly, 1910. A bazaltkő és bányászata hazánkban. Bányászati és Kohászati Lapok XLIII. 11-30.

- HÁLA József, 1976. Adatok a Csák-hegyi kőbányászat történetéhez. A Magyar Állami Földtani Intézet Évi Jelentése az 1974. évről. 103-114.
- HÁLA, József 1985. Quarrying and manufacturing of stones for road construction in Hungary. In HÁLA, József /ed./: Neogene mineral resources in the Carpathian Basin. 451-478. Budapest
- HÁLA József, 1987. A Börzsöny-vidéki kőbányászat és köhasznosítás a XIX-XX. században. Dissertationes Ethnographicae 6. Budapest
- HANZÉLY János, 1960. Magyarország közutjainak története. Budapest
- HÁSZ Sándor /szerk./, 1929. Az utkérdés Magyarországon. Budapest
- HIERONYMI Károly, 1868. A kőutak fenntartásáról. Pest
- Honművész 1833. Négyszegű kövezet. Honművész 11. sz. máj. 9. 87.
- Honművész, 1833. Koczká kövezet szaporodása. Honművész 38. sz. aug. 11. 304.
- HORVÁTH Lajos, 1982. Bag története. Bag.
- KALMÁR Dezső, 1908. A magyarországi bazaltbányák ismertetése. A koraleti bazaltbánya. Felsőőr
- KAMJÉN István, 1951. Emberpiac. Budapest
- KATONA Imre, 1958. A vándormunkások toborzása a kapitalista Magyarországon. Ethnographia LXIX. 29-52.
- KATONA Imre, 1979. Néprajzi utikalauz VIII. Felföldi magyar népművészet és népszokások. Forrás XI. 3. sz. 87-96.
- KATONA Imre, 1984. A Galga mente helye népcsoportjaink között. Honismeret XII. 4. sz. 42-45.
- KIRÁLY Kálmán, 1929. Keramit-, kockakő-, kiskő- és zuzottkőburkolatok. In.: HÁSZ Sándor /szerk./: Az utkérdés Magyarországon. 155-175. Budapest.
- KISS Lajos, 1968. A munkásság dalai Várpalotán és környékén. In.: KATONA Imre-MARÓTHY János-SZATMÁRI Antal: A parasztdaltól a munkásdalig. 307-448. Budapest.
- LEHOTZKY Kálmán, 1955. Az utépités kézikönyve. Budapest
- Magyar Statisztikai Évkönyv, 1875. A kézművesek országos összeállítása. Magyar Statisztikai Évkönyv III. Első rész. 225-231. Budapest
- Magyar Statisztikai Közlemények, 1914. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Harmadik rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. LII. Budapest
- Magyar Statisztikai Közlemények, 1935. Az 1930. évi népszámlálás. III. rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. XCIV. Budapest
- MANDELLÓ Gyula, 1903. Adalék a középkori munkabérek történetéhez. Budapest
- MARTIN György, 1955. Bag táncai és táncélete. Néptáncosok Kiskönyvtára 16-18. Budapest

- MATLEKOVITS Sándor, 1898. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezcrevés fennállásakor. II. Budapest
- Mérnöki iratok, 1864-1867. A vármegye mérnökének iratai. A Katalina-Verőcei uton végrehajtott inségmunkák iratai 1864-1867. Nógrád megyei Levéltár. IV. 410.
- MINÁLYFI József, 1882. Budapest utburkolatairól. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye XVI. 355-371.
- MÖLLER Károly /szerk./, 1934. Építési zsebkönyv. Budapest
- NAGY Lajos, 1958. Pest város lakosságának foglalkozási tagoldása a XVIII. század végén. Történeti Statisztikai Közleményei II. 3-4. sz. 121-138.
- NAGY Zoltán, 1976. Nógrádi bányászadalok. Salgótarján
- NEMCSIK Pál, 1975. Az Ózd-vidéki munkásság dalai. Budapest
- NEMCSIK Pál, 1986. A magyar bányamunkásság zenei élete. Budapest
- NEMESDY Ervin, 1971. Utak és autópályák pályaszerkezete. Budapest
- NYITRAI Elek 1957. Építőanyagok Pesten a XVIII. század elején. Építőanyag IX. 1. sz. 35-41.
- Regélő 1893. Pesti vizsgáló. Regélő 54. sz. jul. 7. 431.
- REICHERT Róbert, 1929. Budapest kövei. Természettudományi Közöny LXI. 449-460.
- REZNÁK László-KOVÁCS József-BADINSZKY Péter, 1982. Hazai utépítési könyvek. Budapest
- I. SÁNDOR Ildikó, 1973. A dunabogdányi kőbányászat és kőfaragás néprajzi vonatkozásai. Studia Comitatusia 2. 229-255.
- SCHAFARZIK Ferenc, 1904. A Magyar Korona országai területén létező kőbányák részletes ismertetése. Budapest
- SOMLYÓ Zoltán, 1926. Riport a daloló pesti aszfaltról. Pesti Hírlap XLVIII. 178. sz. 6.
- SPIRA György-VÖRÖS Károly, 1978. Budapest története IV. Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Budapest
- SZABÓ József, 1863. Köveink s kövezetünk Pest-Budán. A Magyarhoni Földtani Társulat Munkálatai II. 112-123.
- SZÁDECZKY Lajos, 1913. Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. I-II. Budapest
- SZERDAHELYI Ágoston, 1890. A budapesti aszfaltutak. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye XXIV. 135-138.
- TÓTH Mihály, 1982. Bagi kőtörők 1850-1950. Kzt. Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár. P. 90/1982. p. 32.
- TÓTH Mihály, 1983. Köszönések és megszólítások Bag községben. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 20. Budapest
- VIOLA Rezső, 1934. Városi utak építése. In MÖLLER Károly /szerk./: Építési zsebkönyv. I. 837-871. Budapest

ADATKÖZLŐK

Albert Frigyesné /1900/, Albert István /1910/, Albert Istvánné Farkas Anna /1915/, Bereczki Vendel /1898/, Farkas János /1909/, Farkas Mihály /1923/, Farkas Mihályné Deme Ilona /1928/, Filó Jánosné Gendur Erzsébet /1916/, Gubik István /1906/, Katona János /1906/, Katona Jánosné Angyal Mária /1909/, Palya Gáspár /1917/, Palya János /1913/, Solti Illés /1915/, Száraz Mihály /1910/, Tihanyi András /1921/, Versegi Sándor /1904/.

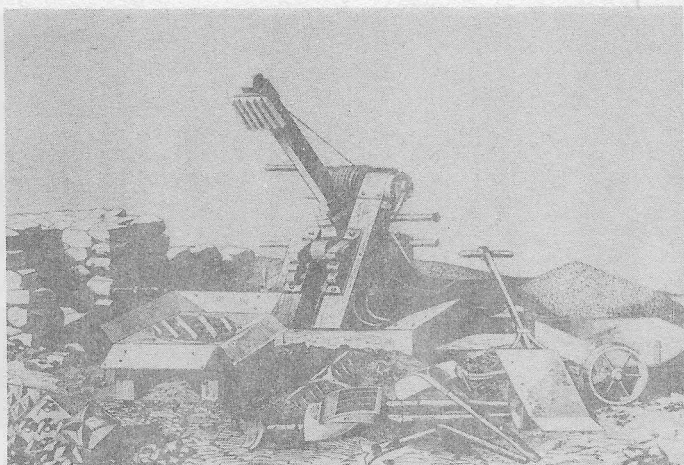
THE ROCK-BREAKERS AND PAVERS OF BAG

Paving is an old trade in Hungary /data of this kind are known to us already from the 15th century/, and, though largely restricted in importance, it is a profession still practised today. Rock-breaking became a profession by which one could earn one's living in the first half of the 19th century in connection with the construction of macadam roads and, somewhat more than 100 years after its appearance, it was completely abandoned in the 1950's. Among the male residents of Bag village both trades, professions, were typical and provided a living for a good many of poverty-stricken families.

In the first chapter of his paper, the author gives a historical review of the paving of roads and streets in Hungary, expounding in detail the rock-breaking and paving techniques used. Next to follow is his discussion of the social stratification of Bag village, the description of every stratum of the population including the poor who owned little land, if any, from among whom the rock-breakers and pavers had emerged. After presentation of how the paving skills were learned, there is a description of the working tools and instruments, to be followed by one of the procedure of paving, rock-breaking and roadmending and of the activities the pavers or rock-breakers were compelled to carry out when no employment in road-building or in paving streets was available to them. Since paving and rock-breaking were typically activities run by itinerant workmen, the author has devoted the last chapter to showing the wanderings of the men, their working conditions and life habits and describing the difficult life the women had to have in absence of their husbands or sons.

The historical part of the paper has been written in the light of the relevant literature, the other chapters being based on local data collecting efforts.

József Hála

20. ábra
*Molnár Lajos technikus kavicsstörő gépe /F...r
1862. 329./*

*Pebble smashing machine of the technician Lajos
Molnár /F...r 1862, 329/*

21. ábra
*A budai kőveső céh pecsétje 1767-ből. /BARTÓCZ JÓZSEF
1976. 70./*

Seal of the Budaian Stone Guild from 1767.

22. ábra
 Budapesti kövezők a XX. század elején
 Stone smashers in Budapest, at the beginning of the 20 th
 century

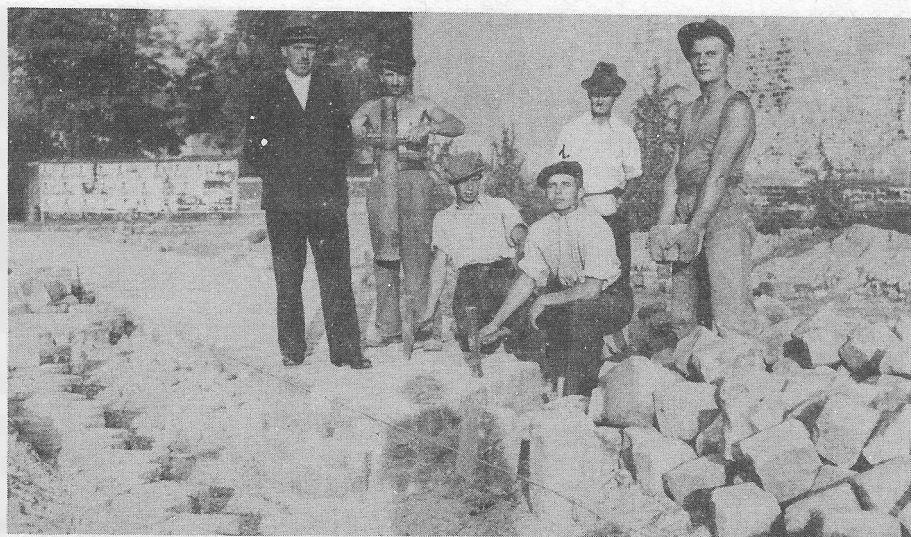
23. ábra
 Kőtörők Budapesten az 1940-es évek elején. Bagiak: 1. Könczöl
 András, 2. Könczöl József, 3. Palya Gáspár
 Pavers in Budapest at the beginning of the forties. From Bag
 came: 1. András Könczöl, 2. József Könczöl, 3. Gáspár Palya
 212

24. ábra

A csepeli Szabadkikötő kövezése 1930-ban. Csillaggal jelölve:
Katona János bagi kövező

Cobbling of the Csepelian Free Harbour in 1930. With star:
János Katona Bagian paver

25. ábra

Kövezés Budapesten 1942 tavaszán. Bagiak: 1. Tihanyi András
kövező, 2. Nagy Vendel kövező tanonc

Cobbling in Budapest, in the spring of 1942. From Bag:
1. András Tihanyi, 2. Vendel Nagy pavers.

26. ábra
 Kövezés Budapesten az 1940-es években. Csillaggal jelölve:
 Tihanyi András bagi kövező
 Cobbling in Budapest in the forties. With star: András Tihanyi
 paver from Bag

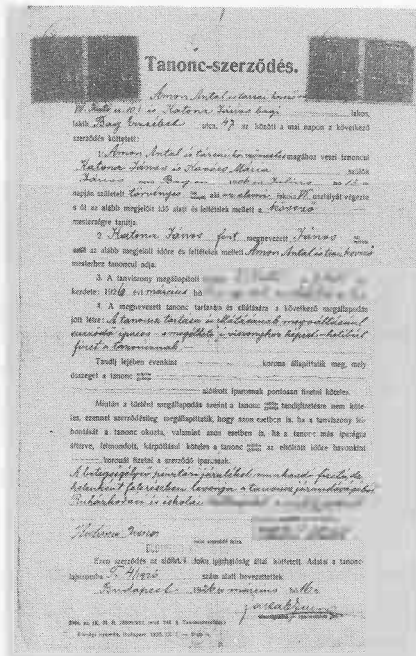

27. ábra
 Kövezők Budapesten az 1950-es évek elején. Csillaggal jelölve:
 Tihanyi András bagi kövező
 Pavers in Budapest at the beginning of the fifties.
 With star: András Tihanyi from Bag.

28. ábra
A bagi utcák kövezése az
1970-es években. Farkas Mihály
kövező munka közben

Paving of Bag in the seventies.
Mihály Farkas at work.

29. ábra
Katonai János tanonc-szerződése
Apprentice-contract of János
Katonai

Szendrei Eszter:

**A SZÜLETÉS ÉS KISGYERMEKKOR
HAGYOMÁNYAI**

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԱԿԱՆ
ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԻԿԱՆ ԿՈՆԿՐԵՏԱԿԱՆ
ԿՈՆՏՐԱԿՏԱԿԱՆ ԿՈՄՊԱՐՏՄԵՆՏԻ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԱԿԱՆ
ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԻԿԱՆ ԿՈՆԿՐԵՏԱԿԱՆ
ԿՈՆՏՐԱԿՏԱԿԱՆ ԿՈՄՊԱՐՏՄԵՆՏԻ

BEVEZETÉS

Az alábbiakban Bag hagyományaiból a születéshez és a kisgyermekkorhoz fűződő szokásokat mutatjuk be.

A környékről Gönyei Sándor^{1/}, Benedek Sándor^{2/}, Vankóné Dudás Juli^{3/} hoz e témában adatokat Galgamácsa és Galgahévíz szokásainak ismertetésekor, valamint Schram Ferenc Turai népszokások című munkájában.^{4/} Martonné Homok Erzsébet önéletrajzi fogantatásu írásában családja életének bemutatásán keresztül a nagyobb közösség hétköznapijait; a szokványos és a kiemelkedő eseményeket mutatja be.^{5/}

Bálint Sándor írja: "Az emberi élet három nagy szüksége a születés, házasság, halál, amellyel a maga módján minden ember szembenéz."^{6/} A születéshez, halálhoz fűződő magyarázatok nagyrészt misztikusak, a hozzájuk kötődő szokások jelentős része mágikus tartalmu, illetve a racionális tevékenységek mágikus vonásokkal ötvöződnék. A meghatározott szertartások - a tragikus események idején is - háttérbe szorították az egyéniséget. Az egyén a közösségi elvárásoknak, bevett normáknak megfelelően viselkedett. A szépirodalomból Németh László regényei, novellái közül számosat említhetünk, amelyek ezt a mentalitást ábrázolják.^{7/}

A születés és a halál biológiai törvényszerűségek, azonban a hozzájuk fűződő szokások gyakorlása által társadalmi sulyuk is kidomborodik.

Az alább közölt anyag helyszíni gyűjtésen alapszik. Időben a század elejére és a két világháború közötti évtizedekre vonatkozik. Visszautalunk korábbi szokásokra, illetve emlíünk mai sajátosságokat, azonban nem törekedhetünk a változások teljes bemutatására. A ma is emlegetett szokások tulajdonképpen többsége országosan ismert; gyakorolták ezeket széles körben. Ennek kapcsán utalunk Bartha Elek bárándi^{8/} és Petercsák Tivadar filkeházi kutatásaira.^{9/}

A leggyökeresebb szokások ismerete napjainkig fennmaradt, jelentős részüket azonban már az idős emberek sem tudják magyarázni.

A születést nem misztifikálták; inkább a megelőző időszakhoz, a terhességhez kapcsolódtak mágikus eljárások, hiedelmek. A születés fontos eseménynek számított, azonban tulajdonképpen jelentőséget nem tulajdonítottak neki. Magyarázza ezt az a tény, hogy egy átlagos családban hat-hét gyermek született, de nem volt ritka a tiz-tizenkét tagu család sem. Az ötödik, hatodik gyerek a legtöbb családban már nem áldást jelentett. A későbbiekben szó lesz arról is, hogy az újszülött halálát nem tartották igazán tragikusnak.

A kisgyermeket megkeresztelték, nevet kapott. Napról-napra aktívabb tagjává vált a családnak, majd a tágabb közösségnek. A beszélni és járni tanulás elindította az önállósodás útján. Ez az önállóság az iskolába lépéssel fokozódott. Következő állomásnak tekinthetjük, amikor a gyermek kikerült az iskolából és munkát vállalt /tizenkét éves korától/. A fiatal fiúk és lányok arra törekedtek, hogy minél előbb munkát találjanak. Ez már kiemelte őket a gyerekekből, azonban döntő változást nem jelentett a családban elfoglalt helyzetükben. Önállóságuk a szülői házban mindvégig korlátozott maradt. Amíg nem alapítottak családot, nem kezelték őket igazi, teljes jogú felnőttként.

A gyermekek száma

Akinek sok gyereke volt, megszólták. Akinek egy volt, azt méginkább. Azt tartották, akinek egy van, lenne több is, csak ügyeskedik. A megkérdezettek nem tudnak olyanról, aki egyáltalán ne akart volna gyereket. A század első felében Bagon a sokgyermekes család - öt-hét gyerek - dominált. De nem volt ritka a tiz-tizenkét tagu család sem. "Sok gyerek volt. Volt itt olyan család, ahol tizenkét gyerek is született. Csak bántották őket, ha sok volt. Azt mondták, lusta az asszony. Az asszonyt okolták." Általában egy-egy családban öt-hat gyerek volt. "Az én nagymamám heten voltak. Itt, a szomszédba négy gyerek volt. De jobb is volt, akinek több lett, mert a sokból csak jobban akadt, amelyik jó volt a szüleibe." Egy hetvenöt éves adatközlő kivételével a megkérdezettek nem tudtak olyan szokást említeni, amely már az csküvön hivatott volt befolyásolni a később születendő gyermekek számát. Az említett példa: "Volt olyan asszony, aki nem ett a lakodalmán. Aki ett - ahány kanállal vett be ételt, annyi gyereke lett."

Az első gyerekek a legtöbb helyen a házasság első évében megszületett. A család jobban örült a fiunak - gyereknek - mint a lánynak, mert ha az elsőszülött fiu lett és utána következett a lány, "ugy nőttek össze, akkor lehetett egyszerre tartani a lakodalmat".

Azt tartották, hogy amíg az egyik gyerek szopik, addig a másik nem fogan. A házasság első négy-öt évében a legtöbb családban évente született gyerek. "Nekem három született egymás után, minden évbe." "Volt itt egy asszony, akinek egy esztendőbe három gyereke született. Az elsőik ikrek lettek, utána még annak az évnek a végén megszületett a harmadik."

Gyakori volt a kései gyerek. Valószínű oka, hogy a 45-50 év közötti nők már nem számítottak a terhességre. A kései terhességnek maguk sem örültek, de felnőtt gyerekeik különösen megszőgyenítőnek tartották ezt. "Volt, akinek ötven éves korába született gyereke, oszt az unokája is annyi idős volt, mint a sajátja."^{7/} "Sokan szültek 47-48 éves korba, mikor már nem is gondolták, hogy ugy maradhatnak. Csak akkor vették észre, mikor négy-öt hónaposak voltak."

A nők egy része - főleg a fiatal házasok - vállalta a bizonytalan eredményű és veszélyes beavatkozásokat, amelyekkel a nem kívánt terhességtől próbáltak megszabadulni. Hozzájárult ehhez a születést és előzményeit körülvevő titokzatosság és tudatlanság.

"Én meg se mertem kérdezni, hogy van, mint van. Csak akkor tudtunk meg mindent, mikor rákerült a sor." "Ha valaki kérdezett, nem tudtak mit mondani. Az édesanyját is hiába kérdezte, mert az se tudta. Én is kérdeztem, de csak annyit mondott, hogy vigyázzak. De hogy hogyan, azt már nem. Neki is hat gyereke volt." Ha sok gyerek született, a nőt okolták, "azért van sok gyereke, mert lusta volt abbahagyni".

Ha már bizonyossá vált a terhesség, amelyre a menstruáció elmaradásából következtettek - akik nem akarták megtartani a gyereket, olyan asszonyt kerestek, "aki segít rajtuk". A megkérdezettek közül senki sem tudott konkrét személyt említeni, aki magzatelhajtással foglalkozott volna. A válaszok: "biztos volt", "csak kellett, hogy legyen". "azt senki se mondta el". Olyan orvostól, bábaasszonytól nem tudnak, aki abortuszt végrehajtott volna. Azonban sok olyan halálesetről beszélnek, amelynek terhességmegszakítás volt az oka. Leggyakoribb módja a mészetes vízbe ülés volt. Egy darab oladtlan mézre vizet öntöttek, majd erre ráültek. Ugy vélték, a kinin is elhajtja a gyereket. Radikálisabb megoldás volt, amikor hegyes tárgyakkal /gyökér, ludtoll, kötőtű/ megszurták magukat. "Ha vére lett, arról tudták, hogy elmegy a gyerek."

Gyanakodott környezete az elvetelő nőre is. Sokan ugyan is erejükön felüli munkát végeztek, "szakadásig" cipekedtek annak reményében, hogy elmegy a gyerek. De akkor is elvetélhetett a terhes nő, ha megkivánt valamit és nem ehetett belőle. "Megfázott, megemelte magát. A bába takarította el. Olyan is volt, aki úgy akarta."

A másik véglét, amikor éveken keresztül hiába várták a gyermekáldást. Meddőnek szinte kivétel nélkül a nőt tartották. Csak ritkán fordult elő, hogy a férfit vélték a gyermektelenség okozójának. Ez utóbbit általában valamilyen bal esettel magyarázták /pl. megrufta a ló/. A meddő nők orvoshoz nem fordultak, imádkozással, különböző főzetekkel próbálták megváltoztatni az állapotukat.

A terhesség

Az első terhesség a házasságkötés után hamarosan bekövetkezett. Ha egyévi házasság után nem lett állapotos, másállapotos a nő, meddőnek tartották vagy úgy gondolták, elvetette a magzatot.

A terhes nő életmódja alig - a legtöbb esetben egyáltalán nem - különbözött a korábitól. Közvetlen környezete nem óvta, de ő maga is restellte volna, ha kevesebb munkát végez, mint korábban. Azt tartották, könnyebben szül, ha terhessége alatt sokat dolgozik. "Mikor közel volt a szülés, már nagyon fájt. Mostunk anyósommal, de én már nemigen bírtam. Azt mondta: Ne nyöszörögjél, hanem tartsál ki, míg mosunk." Az életmód változást néhány tiltás jelzi, amelyek mágikus tartalmuak. Ezek nem az anya, hanem a születendő gyermek védelmét szolgálják. Óvták a rut dolgok látásától, mert ha rácsodálkozik valami torzra vagy rutra, olyan lesz a gyermeke.

"Ha allapotosok voltunk, aztán tanálkoztunk olyan öregasszonnyal, akire azt mondták, hogy boszorkány, gyorsan megfogtuk belül a szoknyánk korcát, mert úgy nem tudott ártani." "Ha megíhejt valamitől, oszt odakapott, a gyereken ott anyajegy lett." Arra is ügyeltek, nehogy megdobják valamivel, mert a gyerek magán fogja viselni a nyomát. "Disznóöléskor volt, hogy a terhes asszony karjához egy olyan darabot vágtak, ami még nem volt megpucolva. A gyerek úgy született, hogy amelyik részen az anyját megdobták, vastag szőrvet rajta." "Az anyám eperbe lépett, amikor énvelem volt állapotos. Nekem a nagy labomujja alatt lett is egy eper alakú anyajegy." Nem ehetett a terhes nő tököt, nehogy kopasz legyen a gyerek. Annál inkább örültek, ha nagy selymü kukoricát lopott, mert akkor hosszú, selymes haja lesz a kicsinek. A lopást - vonatkozik ez az ételekre - nem tartották bűnnek a terhesség ideje alatt. Ha olyan házhoz érkezett, ahol ettek vagy főztek; megkinálták. Ugy vélték, ha megkiván valamit, és nem kóstolhatja meg, elvetél. Erre igen sok példát hoztak. "Az én testvérem nem hitte, hogy meg lehet valamit kivánni. Egyszer nagyon megkivánta az almát. Egész óccaka nem tudott aludni, mert folyton az almára gondolt. Akkor hat hónapos terhes volt. Meg is született a gyerek; nyitva volt a szája. A lába mondta is rögtön, hogy Mariska megkivánt valamit, mert akkor születik nyitott szájjal a gyerek." Övták attól is, hogy ikergyümölcsöt egyen, nehogy ikrei szülessenek.

A nő hasának alakjáról, állásáról következtettek a születendő gyermek nemére. Olyan eljárásokat nem ismernek, amelyekkel befolyásolni próbálták volna. Azt tartották, ha hegyes a nasa, lánya lesz, mert a lány kisebb. Ellenben ha széles a hasa, fia születik, mert a fiu nagyobb, erősebb.

Szülés. Bábaasszony

A szülést nem sok készülődés előzte meg. Említettek eseteket, amikor kint, a földcen kezdődtek a fájdalmak, tehát az "utolsó percig" a legnehezebb munkát is elvégezték. Ezt a kitartást a szorgalom, a szükség és a közösség rosszállásától való félelem magyarázza. "Az egyik asszonynak a postára menet, az utcán lett meg a gyereke. Olyan hirtelen jött, nem érzett előtte semmit." Aki könnyen szült, jobban fenyegette ez a veszély; nem tudott kellő időben gondoskodni - még ha ez minimális volt is - hogy megfelelő helyen és módon történjen a szülés. "Volt, aki könnyen szült. Az egyik asszony azt mondta, hogy ő még egy fej vereshagymáért is megszülne egy gyereket."

Az előkészület azt jelentette, hogy tiszta ágynak húztak, elővették a gyerek holmiját. Ezeket az asszony már korábban összerakta, csak a szekrényből kellett elővenni. Általában régi ruhadarabokból készültek ezek a kelengyék; már nem használt ingből, alszoknyából a pelusok /pelenkák/.

Amikor megbizonyosodtak a szülés közelségéről, elhívták a bábát. Név szerint két bábát említenek az idős asszonyok.

Az egyik: Farkas Istvánné. Őt követte egy Báránysné néven emlegetett bába. Néhány évig egyidejűleg mindkettő működött. Az idős Farkasné visszavonulásától mindaddig Báránysné tevékenykedett, amíg a gödöllői szülőotthon meg nem nyílt. Ha nem érkezett meg a szülés kezdetéig, "a tapasztalt asszonyok kiségitették" a szülő nőt. Ez a segítség lényegében a köldökzsinór elvágásából állt, illetve vajadás közben tanácsokkal látták el az asszonyt. A gyerekeket, férfiakat ilyenkor nem engedték be a szobába. A kisebb gyerekeket még otthonról is elküldték. A férj jelen lehetett volna, erre azonban nem tudnak példát. "Én nem engedtem be senkit. Segíteni ugyse tud, nézelődni meg menjen mindenki máshová. Csak az anyám, meg a bába volt benn."

A bábák szegényebb sorsu, ügyes kezű asszonyok voltak, akik tanfolyamon sajátították el a legszükségesebb ismereteket. Tevékenységük a szülés levezetésére korlátozódott, valamint a gyerek születését követő első héten ellátták a legfontosabb teendőket: a gyermek fürdetése, az anya mosdatása tartozott feladataikhoz.

Orvost csak ritkán hívtak. A bábaasszony sem tanácsolta ezt, mivel "félt, hogy akkor elesik a pénztől". 1953 óta Gödöllőre vitték a szülő nőket, a bábák szerepe ezzel háttérbe szorult, illetve teljesen megszűnt. Az idősebb asszonyok körében általános az a vélemény, hogy a bába tulságosan szem előtt tartotta saját érdekeit. "Ha tudta, hogy néhez szülés lesz, akkor is elvállalta. Nem jelentette az orvosnak, mert akkor ő nem kapott volna pénzt." "Én délutántól reggelig szenvedtem. Miába könyörögtem, hogy szóljanak az orvosnak, nem engedte a bába. Inkább nyomkodott, a hasamba könyökölt."

Gyermekágy, látogatás

A nőt szüléstől az ágyból való felkelésig /avatás/ gyermekágyasnak nevezték, gyermekágyat fektet. Az 1920-as évekig szokás volt boldogasszony ágját készíteni számára. Ez annyiból állott, hogy az ágy fölötti gerendához lepedőt erősítettek, amely eltakarta az ágyban fekvőket. Erre főleg azért volt szükség, hogy a szobába lépő nehegy megronthassa a kisgyermeket. Különösen a keresztelőig volt fontos a szemmel verés elhárítása, amíg pogány a gyerek.

A gyermekágyas asszony két hétig fektet, utána bármilyen gyengének érezte magát, felkelt. A szülés utáni halálesetek nagy részének fő oka az volt, hogy nem pihenték ki kellően magukat. Hozzájárult az is, hogy ha valamilyen probléma adódott, nem fordultak orvoshoz, legfeljebb a bábának szóltak, aki korlátozott ismeretei miatt nem mindig tudott segítséget nyújtani. "Attól függött, ki milyen természetű. Itt, a szomszédba az asszonynak éjjel megszületett a gyereke, más reggel kiment fejni. Annyit én is felkeltem, amíg a gyereket megfürdettem, kimostam rá." Ez utóbbira akkor került sor, ha a fiatalasszonynak nem volt közeli nőrokona, aki az első két hétben a legfontosabb teendőket ellátta volna.

A hetvenöt éven fclüli adatközlők csak egy hetet említenek, mint gyermekágyban töltött időt. "Nem sokáig lehetett gyermekágyat feküdni. Egy hetet." /78 éves./ "Egy hétig feküdtek gyerekágyat. Nem volt sok segítség. A testvére segített, amíg nem tudott felkelni. Mikor a fiam született, a lányaim már nagyok voltak, ők segítettek." /84 éves/. "Segített az uram is. A csirkék, disznók etetésit addig az uram végezte. Meg volt menyecske társam, az nagyon sokat segített. Mikor letelt az egy hét, ugyanazt a munkát kellett végezni, mint előtte. Annyival volt könnyebb, hogy a kicsitől nem lehetett a határba kimenni." /75 éves./

A keresztelőn nem vett részt az anya, mivel erre az eseményre a szülés utáni héten már sor került. Az avatásig nem ment az utcára, nem volt szabad dolgoznia, nem nézhetett a kutba.

A gyermekágyas nő táplálkozása különbözött a mindennapostól. Lehetőleg könnyű, de tápláló ételeket evett. A komaasszonyok, rokonok is - akik a két hét alatt meglátogatták - ilyen ételeket vittek neki. Így köszöntötték: Erőt, egészséget a boldogasszony ágyában. Azt tartották, ha az asszony sok rántott levest eszik, a gyereket is jobban tudja táplálni. A komaasszony - a gyerek/ek/ keresztanyja - a gyermekágy két hete alatt többször is - általában két-három alkalommal - vitt ebédet. A negyvenes években a következőkből állt az ebéd: valamilyen likőr, husleves tésztával, rizses hus és bor. Ehhez vittek még süteményt - rétest, piskótát. "Volt olyan, aki egy egész tyukot megfőzött, azt vitte el." "Olyat látogattunk meg, aki minket is meglátogatott. Amit egyik vitt, másik is azt vitte vissza. Volt, hogy olyan sokat vittek, hogy az egész családnak elég volt."

Rontás, betegség. Gyermekhalál

A gyermek születése pillanatától kiszolgáltatottja környezetének. Megkereszteléséig különösen ügyeltek, nehogy gonosz szándékkal a közelébe férközhessen bárki. Legalább anyyira vigyáztak, hogy olyan személy se nézze meg, akinek - szándékától függetlenül - ártó hatalma van. Az ilyen személyeknek - férfiak, nők egyaránt lehettek - hire ment a faluban, őrizkedtek tőlük. Tübbnyirc maguk is elismerték rontó hatásukat, és annak megfelelően viselkedtek. Tartózkodtak a kisgyerekek megnézésétől, érintésétől. "A szemverés nem boszorkányság. Olyan volt a szeme, ha megnézte a gyereket, ártott neki. Akkor is, ha nem akarta." "Akinek ártott a szeme, azt mondták, maga se tehet róla. Annak olyan erős a nézése, hogy ha ránéz a gyerekre, megrontja."

Kontásnak tulajdonították a leggyakoribb betegségeket, amelyek a kisgyermeket fenyegették. A rontás legáltalánosabb tünetei: hányás, hasmenés, étvágytalanság, álmatlanság, sírás. De rontással magyarázták a lázat, a gyengeséget, a gyermek hirtelen lesóványodását is.

Minden nő féltette gyermekét a káros hatásoktól. Ezért különböző eljárásokat alkalmaztak, amelyek megelőzni, illetve elhárítani voltak hivatottak a bajt. Az újszülött közvetlen környezete - elsősorban édesanyja - igyekezett, hogy a kisgyermeket minél kevesebb külső hatás érje. Keresztelés előtt nem mutatták meg idegennek, nem vitték szabadba, karjára vagy pólyájára olvasót kötöttek. "Ha olvasót köttek a kisgyerek csuklójára, akkor megnézheték, nem fogott rajta a rontás. Vagy ha valaki nagyon megnézte a kisbabát, hogy milyen szép, milyen aranyos, azt kellett neki mondani: Szép ám, seggibe a szemed! Akkor nem tudott ártani."

A rontóknak gyógyító képességet is tulajdonítottak; legalábbis azt a rontást, amelyet ők idéztek elő, meg tudták szüntetni. Gyakran megtörtént, hogy aki megrontotta a gyermeket, meg is gyógyította. Elvitték hozzá vagy visszament magától. Ilyenkor adott az anyának egy hajtincset, aki azt felforraltta, ettől várva a rontás megszűnését. "Rítt a gyerek. Azt hittük, a hasa fáj. Melegítettünk rá fedőt, de nem használt. Édesanyám vett szenet. Bögrébe parazsat tett a masinából /szenes vasaló/, oszt mondta: ember vót, asszony vót. Amikor bedobta a parazsat, lemerült, de amikor azt mondta: asszony vót - feljött a szén, a gyereknck elmult a nagy sirása." "Volt itt a faluba valakinek egy kutyafej. Azt megfőzték, annak a vízébe fürösztötték a rontott gyereket." A rontás mögött általában hurut rejtőzött, és bár nem tudatosan, de helyesen választották meg a gyógymódot. A gyerek táplálkozását például ennek megfelelően alakították. "Ha megrontották, csak teát kapott. Még szopni se engedték."

Voltak olyan betegségek, amelyek szinte valamennyi esetben halállal végződtek. Ilyen volt a torokgyík. Ezekben az esetekben is megpróbálkoztak a hallott, javasolt gyógymódokkal, vagy olyan idős asszonynak mutatták meg a gyereket, aki gyógyító hírében állt. Gyakori volt a szamárköhögés. "Ha rájött, még egy hónapig is eltartott. Nagyon csunya betegség volt. Azt mondták, az olyan gyereket el kell vinni az állomásho. Ott a gőzös füstjét kell neki belélegezni." Ha sebes, varos lett a gyerek, általában rontásnak tulajdonították, így ezeknek a betegségeknek - ótvar, kelés - a gyógyítása kevés kivétellel mágikus tartalmu. "Ha keléses volt a gyerek, megnyomkodták ronggyal, azt elvitték a keresztutho, ott dobták el. Aki felvette azt a rongyot, arra szállt a kelés, a gyerek akkor meggyógyult."11/ "Mikor ótvaros voltam, nagyanyám elkeresztelt" /keresztet vetett a sebes helyre/. Az ótvar másik gyógymódjának tekintették, ha a beteg felületet sóttan zsirral bekenték. Ugy vélték, az a gyerek lesz ótvaros, aki csecsemőkorában nem tisztult meg, azaz nem távozott el tőle a kelevény /zöldes színű ürülék/. A kelést Bagon pokolszökésnek nevezték. Többféleképpen gyógyították. Szappant és paradicsomot összefűztek, majd rákötötték a beteg részre. Avas szalonnát vagy sült vöröshagymát is használtak erre a célra. "Amikor már teljesen megért alatta, áthuztak a kelésen egy tübe fűzött vékony cérnát. Miközben

áthuzta, elkeresztelte." "Ha meggyült valamije, püfetet rak-
tak rá. Olyasmi volt, mint a gomba, a határba nőtt." Ha fájt
a gyerek torka, sótlan zsirral bekent ruhával kötötték be. A
lázás gyereket is zsiros ruhába csavarták. "Volt itt egy
őregasszony, aki értett a gyógyításho. Ha fájt a torkunk,
meghuzgálta zsiros-ecetes runával. Ha köhögtünk, tányérba
cukrot tett, pálinkával leöntötte, oszt meggyujtotta. Mikor
a szesz elégett, megittatta velünk, ami a tányér alján maradt."
Legveszélyesebb betegség a torokgyik és a skarlát volt. "A
torokgyik megfojtotta a gyereket. De nem tudták gyógyítani
a pacsitot /skarlát/ se, orvosho nem vitték őket." Ha huza-
tot kapott a gyerek, forró savanyu káposztát, főtt krumplit
tettek rá, gőzölték. A fájós fülbe kőrözsa főzetét csepeg-
tették. Az álmatlanság okát is a szemmel verésben, rontás-
ban keresték. Az álmatlanságban szenvedő gyereket vöröshagy-
mahéj kifőzött levével itatták. A század elején igen gyakori
volt, hogy pálinkás kenyeret megcukroztak, ezt etették meg a
gyerekkel. A mákhaj főzetét is gyógyszerként használták ál-
matlanság ellen. Olykor "tuladagolás" is előfordult, amely
könnyen halállal végződhetett. Ha a gyerek elesett, kifica-
mitotta a lábát, elvitték valamelyik őregasszonyhoz, aki
megrántotta, megmérte a sérült végtagot. "összetette a gye-
rek könyökét az ellentétes térdivel cuppantott egyet. Meg-
fordította a gyereket, a másik könyökét és térdit is össze-
mérte."

A halva születés nem volt gyakori, igen sok esetben
azonosították a vetéléssel. Ha az ujszülöttet nem tartották
életképesnek, arra törekedtek, hogy minél hamarabb megke-
reszteljék, "ne pogányul haljon meg". Azt tartották ugyan-
is, hogy a már megkeresztelt kisgyermek halála után angyal-
lá lesz. Az ujszülött halálát nem tartották annyira megren-
ditőnek, mint a nagyobb gyermek vagy felnőtt elmulását. "Any-
nyi gyerek volt, hogy nem volt érdekes, ha egy meghalt. Nem
keseregtek utána." Ha kisgyermek halt meg, azt mondták jól
járt, ágylába temetik. Az utóbbi megjegyzéssel arra cé-
lozták, hogy a halott gyermek helyébe hamar újabb születik.
Temetése hasonló volt a felnőttekéhez. Ha szülés közben az
anya is meghalt, a gyermekkel egy sirbe temették. "Az én
komaasszonyomnak halva született a gyereke, öthónapos korá-
ba. Az ilyenek nem csináltak temetést, egy katulába tették,
oszt csendesen eltemették."

Születési rendellenességek

Kevés esetet ismer a ma élő hagyomány a torzan vagy
legalábbis a normálistól eltérő külső jegyekkel születő gyer-
mekről. Az elbeszélők szerint elenyésző volt számuk. Eredő-
jét a régi életmód természetesebb, mesterséges beavatkozás-
soktól mentes voltával magyarázzák. "Nem volt annyi nyomó-
rék gyerek, mint most. Ritkán volt, ha farkasszáju gyerek
született. Az olyanak hiányzott a felső szájpadlása." "Volt
olyan gyerek, amelyiknek olyan volt a lába, mint a ló patája.
Azt mondták, az anyja megihedt valamitől vagy valaki megverte

amikor állapotos volt." "Volt itt egy család, akinek hibás gyerekei születtek. Azt mondták, valaki boszorkányságbul akarta, hogy mikor esküdtek, a menyasszony elejtette a gyűrűt. Azért lettek ilyenek a gyerekeik." "Az egyik asszony mindig rémregényeket olvasott. Mondta neki a nagymama: Ne olvasd azokat, mert valamelyekre rácsodálkszol, olyan lesz a gyerek. Valóba született egy nyulszájú gyereke." A születési rendellenességeket és az abnormitást - mint az idézetek is mutatják - nem racionálisan magyarázzák, hanem valamilyen gonosz befolyás eredményének tartják.

A gyűjtött adatokból az derül ki, hogy a koraszülött gyermekek száma igen nagy volt a század első felében. Kéves kivételtől eltekintve életképtelennek bizonyultak, néhány nap, esetleg hét volt az életük. "Volt olyan koraszülött, amelyik nem halt meg rögtön. Az őn rokonomnak hat hónapra született. De mindig összébb zsugorodott, szinte összeaszalódott. A bába azt mondta, hogy üvegekbe meleg vizet tegyenek, azok közé fektessék a gyereket. Így élt egy hónapot."

Az ikerszülés ritka volt; kevés esetre emlékeznek. Azal magyarázzák, hogy az anya terhessége idején ikergyümölcsöt evett. Terhességük alatt óvakodtak az ilyen gyümölcs fogyasztásától.

A hetediként születő gyerekek gyógyító erőt tulajdonítottak. "A hetedik gyerekek hasznos lesz a keze. Ha fáj valakinek valamije, hetedik gyerekekkel masszírozta - akkor meggyógyult."

Egy adatközlő tudott burokban született gyerekről. "Azt mondták, hogy egész életében szerencsése lesz. De ilyen nem nagyon akad".

A váltott gyerekről szintén keveset tudnak, konkrét példát nem tudnak hozni. "Volt olyan, akit hijtak éccaka: Gyere, gyere csak ki! De az olyat, aki kiment, annyira tönkretették, bele is pusztulhatott. Mikor gyerekágyat fekdünk, azt mondták, ki ne menjönk, ha hijnak, mert addig a gonosz kicseréli a gyereket."

Keresztelő, avatás

A gyermeket először keresztelőjére vitték ki a házból. A keresztelkedés a vallási közösség tagjává avatta, nevet is ekkor kapott.

A korábbiakban már utaltunk arra, hogy igyekeztek a születést követő héten megkeresztelni a gyereket. Ezzel az volt a céljuk, hogy minél előbb mentesüljön az "eredendő büntől"; ha esetleg meghal, ne kereszteletlenül menjen a tulvilágra, mert elkárhozik. "Addig az ördög farkán van a gyerek, amíg meg nem keresztelik." Sürgős esetekben a bábaasszony keresztelt, esetleg valamelyik nagyszülő, a következő szavakkal: Én téged megkeresztellek az Átyának, Fiunak, Szentlélek Istennek nevében. Ámen. A kereszteletlen gyerekekhez a gonosz is könnyebben hozzáférközött, a rontás is hamar fogott rajta.

A korai keresztelés az oka, hogy az édesanya nem vett részt a szertartáson. Az újszülöttet az édesapa, a kereszt- szülők és a bába kísérték a templomba, a keresztanya karján vitte. Vasárnap, a déli mise után került sor a keresztelésekre. A templomtól hazáig szintén a keresztanya vitte a kisgyereket. Amikor visszaérkeztek, letette a szoba asztalára. Pogánykét vittünk, báránycákát hoztunk - mondta, majd mindkét oldalról megcsókolta a gyerek arcát, hogy mosolygós, "lyukas arcu" legyen. Délre ünnepi ebédet főztek. Ezen azok a közeli családtagok vettek részt, akik a keresztelőre is elmentek. A bába minden esetben hivatalos volt a keresztelői ebédre. Ilyenkor a gyermekágyas asszony édesanyja vagy anyósa főzött. Huslevest, birkapörköltet, rétest, pam- puskát /fánk/ tálaltak, ebéd után ittak.

Az 1970-es évekig nem volt jellemző a tulzott ajándéko- zás, az utóbbi két évtizedben viszont egyre mértéktelenebbé vált. "Azelőtt nem volt nagy ajándék, csak egy selyemkendő, de most nagyon sokat visznek. Azt ám illik visszavinni is." Korábban "azért kellett a keresztiszülő, hogy ha a gyerekek meghalnak a szülei, legyen, aki gondját viseli". A mai aján- dékozási láz elképzelhetetlen lett volna már csak azért is, mert bármennyi gyerek született egy családban, a testvérek- nek ugyanazok lettek a keresztiszülei. Ha valakit keresztapá- nak, keresztanyának hívtak, illeté elfogadnia; a visszautási- tás komoly okot szolgáltatott volna a haragra. Az 1930-as évekig gyakoribb volt, hogy a legjobb barátot, barátnőt hív- ták, később a rokonok közül kértek fel valakit /általában testvért/. "De csak úgy ment el, ha még nem volt keresztgye- reke. Mert ha volt, abból kellemetlenség lett volna, hogy másiknak is elmegyen." Ha keresztiszülőnek hívtak valakit, alkalomadtán illeté viszonthivnia. Ha a keresztanya még nem volt férjnél, valamelyik férfi rokont irták be kereszt- apaként. A családtagok már jóval a kisgyermek születése előtt megbeszélték, kit választanak.

Ahogy napjainkban, az évszázad első felében is voltak olyan keresztnevek, amelyeket gyakran adtak az újszülöttek- nek. Bagon - katolikus település lévén - előnyben részesítet- ték a szentek neveit. A leggyakoribb keresztnevek a követke- zők voltak: Teréz, Anna, Margit, Erzsébet, Katalin; Vince, Péter, József, András, Mihály, István. Bevett gyakorlat volt, hogy a fiut az apja, a lányt az anyja nevére keresztelték. Az is előfordult, hogy az újszülött korábban meghalt testvére ne- vét kapta.

Az 1940-es évekig az avatást mindig megelőzte a kereszt- elő. Az avatás az édesanyját érintette, míg a keresztelő a gyermek érdekében történt. Az avatás a gyermekágy elhagyását is jelentette. Szülés után két héttel került erre sor. Az a- nya elvitte az újszülöttet a reggeli misére. Egyszerre több asszonyt is avathattak. Az avatás annyiból állt, hogy a gye- rekekkel a karjukon körüljárták az oltárt, majd a pap elé tér- deltek, aki megáldotta őket. "Felavatni azért kellett, mert akkor kérik a jó Istent, hogy az anya fel tudja nevelni a gyereket."

A gyermek tisztántartása

A vizsgált időszakban Bagon már meglehetősen kevés mági-
kus vonás füződött a kisgyermek tisztántartásához. Az el-
ső fürdetésnek nem tulajdonítottak különös jelentőséget. Az
első héten reggelente a bába járt el megfürösztetni az ujszű-
löttet. Ragaszkodtak a reggeli fürdetéshez. Ha mégis úgy a-
dódott, hogy este került rá sor, a vizet csak másnap reggel
öntötték ki, mert este a gyermek álmát is kiöntötték volna
a mosdóvízzel. Ha az ujszülött megérte az új évet, fürdővi-
zébe almát tettek, hogy egész évben elkerülje a betegség és
olyan szép, egészséges legyen, mint a piros alma.

Mosdatására az anya fordított gondot, körülbelül öt-
hat éves korig. Ezután már önállóan kellett tisztálkodnia;
fehérműit, ruháit továbbra is az édesanyja mosta. A nagyobb
gyermek hetente egyszer kapott tiszta fehérműt.

Vannak tilalmak, amelyeket még napjainkban is megtarta-
nak néhol, tartalmukat azonban nem ismerik már. Ilyen a kis-
gyermek körmének levágására vonatkozó tilalom. Ha már nagyon
megrőtt a körme, az anyja lerághatta, vágni azonban egy éves
korig nem volt szabad. Óvakodtak attól is, hogy ha elszakadt
a gyerek ruhája, rajta öltség össze, ezzel ugyanis bevarrták
volna a gyerek esztét.

Cipőre, ruhára nagyon kellett vigyázni, még akkor is,
ha történetesen a harmadik gyerek nyütte. "Télen szánkóztunk.
De a szánkó csak egy deszka volt. Arra, ha ráült a gyerek,
piszkolódott, átázott a ruhája. Ugy csináltuk, hogy rossz
rongyokat köttünk magunkra, a jót letettük a fészerbe, itt-
ott, ahol nem vették észre. Mielőtt hazamentünk, átcseréltük."
"Szerettünk volna csuszkálni télen, de elnyűtt hamar a cipő.
Mit tudtunk csinálni, meztőlábra köttünk hasított fát, av-
val csuszkáltunk."

Beszélni és járni tanulás

Attól kezdve, hogy az anya elhagyta a gyermekágyat, a
kicsit a bölcsőbe tették. Nem volt minden családban bölcső.
A rokonok körbeadták, aszerint, hol volt kicsi gyerek. A böl-
csőt a harmincas évek végétől kezdte felváltani a gyerekkö-
csi, általánossá azonban csak a második világháború után
vált. Másfél, két éves korig a bölcső volt a gyerek fekhelye.
Ezután ismét ágyba került, nagyobb testvérei közé. A gyere-
keknek nem volt külön-külön ágya, "ahány elfért egy ágyon,
annyi aludt rajta."

Bölcsődalokat, altatódalokat nemigen ismernek. Néhány-
nak a töredékét tudják felélevezniteni az idős asszonyok.
Nyolc-kilenc hónapos korától kezdték az önálló mozgáshoz szok-
tatni a gyereket. Pokrócot, vánkost tettek a szoba földjére,
hogy azon próbáljon mozogni. Erre az időre tehető, amikor a

gyerek mászni kezdett. Ezután lassan az állásra is rászoktat-
ták. Amikor már önállóan meg tudott állni, naponta egy-két
alkalommal állókába tették. Az állókát házilag készítették,
többnyire az édesapa. Hokedlihez hasonló volt, közepére lyu-
kat vágtak, amelyen a gyerek befért. Arra ügyeltek, hogy a
nyílás ne legyen akkora, hogy le tudjon benne guggolni, mert
így könnyen kimászhatott volna belőle. Olyan magasságban vág-
ták a lyukat, hogy a gyerek hónaljáig érjen, kezeit kívül
hagyták, hogy szabadon tudja mozgatni. Az állóka kényelmet-
len volt, igyekeztek minél rövidebbre szabni azt az időt,
amelyet a gyerek benne töltött. Főleg takarítás, főzés ide-
jére rakták bele, amikor az édesanyja nem tudta szemmel tar-
tani. Fél óránál tovább egy-egy alkalommal nem hagyták ben-
ne. De úgy állították, hogy addig is rá tudjanak nézni. Az
már nentörődöm asszony volt, aki sokáig otthagya a gyere-
ket."

Másik eszköz, amely a járni tanuláskor vált szükséges-
sé - a tolóka vagy járószék volt. Ugyancsak házilag készi-
tettek. Pából, háromszög alakúra formálták és kerekeket
szereltek alája. Komoly segítséget jelentett a gyermek szá-
mára. A tolokába kapaszkodva ugyanis biztonságosan lépeget-
hetett, az elesés veszélye nélkül.

Azt tartották ideálisnak, ha egy éves kora előtt elin-
dult a gyerek. Minél korábban járt el, annál nagyobb örömet
okozott a családnak. Többnyire az édesanya vagy nagyobb test-
vér tanította járni. Kendő egyik sarkát megfogták, másik vé-
gét a gyerek kezébe adták és hívogatni kezdték. Amikor már
valamennyire biztonságosan lépegetett, a fal mellé állitotta
az édesanyja, ő pedig néhány lépéssel távolabb állt meg.
Onnan hívogatta, kezével maga felé intve: gyere baba, gyere,
gyere. "Mikor már bátrabb volt, egyedül is elindult. Volt,
amék már nyolc hónapos korába menni tudott, de olyan is, a-
mék csak egy éves kora után."

A kisgyermek beszédre tanításával nem sokat törődtek.
Szinte magától jött rá, hogy egy-egy dolgot milyen szóval
jelölnek. Amikor gagyogni kezdett, a leggyakrabban ismétlődő,
fontosabbnak ítélt szavakat mondogatták előtte. Első
szavaik általában a szülőkre vonatkoztak: papa, mama, ezu-
tán jött a testvérek neve, majd a ház körüli állatok szóli-
tása. Amikor már több szót ismert, felhagytak a tanítgatásá-
val. "Annyit tanult meg, amennyit elfigyelt tőlünk." Lassan
rájött, mit hogyan kell kifejeznie, környezetete csupán korri-
gálta hibáit.

A kisgyermek táplálkozása

Általában egy éves koráig az édesanyja szoptatta a gye-
reket. Ehelyett - mivel a tápszer még nem volt ismeretes -
könnyen emészthető, pépes ételt is készíthettek. A tejet
cukros vízbe áztatott zsemelével is pótolhatták, három-négy
hónapos korától már tehéntejet is adtak neki, általában fel-
hígították kissé. Karonülő korától lassan szoktatni kezdték
a könnyebb ételekhez. Eleinte egy-két kanálnyi, majd foko-

zatosan egyre többet etettek vele. A karonülő kor tulajdonképpen már az ételekre kapatás ideje volt. Ekkor már kapott a gyerek kevés gyenge huslevest, sárgarépat reszelve, jól eltört főtt krumplit, reszelt almát is. "Volt, aki egész napra otthagytta a gyerekeknek az ételt, arra járt az egész nap. Még olyan is volt, aki odatette az ételt a bölcöbc." Ez utóbbit azonban már a huszas-harmincas évektől nem említik, a század elején viszont általános volt. Főleg nyáron, a halaszthatatlan munkák végzésekor folyamodtak ehhez a megoldáshoz a kora reggel mezőre induló asszonyok, akik nem tudták kire hagyni a gyermekeket.

Az étkezés terén való megkülönböztetés másfél-kétéves koráig "járt" a gyerekeknek. Ezután ugyanazt ette, amit a család többi tagja. A sírós gyerekek dudlit adtak. Ez megragott, megcukrozott kenyér volt, amelyet fehér ruhába kötve tettek a gyerek szájába. Sokan nem alkalmazták ezt, mivel az édesség nyáron odacsalogatta a gyerekekhez a legyeket is.

A nagyobbacska gyerekek gyakori és kedvelt eledele a cukros zsiros kenyér volt, amelyet napközben kaptak, ha megéheztek. A gyerekek a felnőttekkel étkeztek, bár emlitenek néhány példát arra, hogy a gyereket nem engedték asztalhoz ülni. "Melyik hol talált helyet magának, ott evett." Az viszont általános szokás volt, hogy a gyerek nem nyulhatott a tálhoz, meg kellett várnia, amíg az édesanyja ennie adott. A jobbmódu családoknál, különösen ahol több gyerek volt, külön kis asztalt készítettek számukra, kis padokkal. Tíz-tizenkét éves korukig itt ettek. Általában iskolahagyott /12 éves/ kortól ültek át a felnőttek asztalához.

Munkára nevelés

A munkával való ismerkedés a gyermek egészen kicsi korával kezdődött; nem annyira didaktikus célzat, mint a szűkszerűség szabta határok között. A kicsi - olykor még pólyás - gyereket magával vitte az édesanyja a határba, ha otthon nem volt, aki vigyázzon rá. "Amíg dolgozott, felkötötte a szilvafára hamvasba, hogy ne tüzzön rá a nap, vagy hogy féreg meg ne marja." Amikor megtanult járni, beszélni a családban kérdezősködve, kint az udvaron járva, számtalan olyan tevékenységgel, eszközzel találkozott, amelyek felnőttkorának mindennapjait vetítették előre. A korabeli gyermekjátékok is ezt mutatják. Ha végignézzük a sárból, csutkaszárból készített játékok során, látjuk, hogy nagyrészt közülük van a felnőtt élet mindennapjaihoz, a munkához. Leggyakrabban állatok mintáztak meg, kis szekereket, valamint a felnőttek által használt eszközöket készítették "kicsi"-ben. Ahogyan Kresz Mária megfogalmazza, a gyermek belenevelődött a munkába.^{10/}

"Könnyen rászoktak a gyerekek a munkára. Muszáj volt dolgozni nekik is. Vittük magunkkal munkára. Mikor már a kislány felérte a lovat, vezetni kellett neki." Hat, hét éves koruktól nyaranta elszegődtek a gyerekek libapásztornak.

Iskolás koruk végéig libák, disznók őrzése volt a leggyakoribb tevékenységük. Ahol több kisgyerek volt a családban, a nagyobb - nyolc-kilenc éves kortól - vigyázott a kisebbekre, pésztrálta őket. A nagybacska lány ellátta az állatokat, felseperte az udvart, eljárt vizért, tíz éves kora után pedig kezdte eltanulni édesanyjától a főzést, segített a mosásban. A fiu bekészítette az istállóba az ajjazzót, ellátta a csordáról, kondáról hazatérő állatokat. A sokgyerekes, szegény családoknál nem volt ritka, hogy a hat elemi elvégzése előtt kivették iskolából a gyereket és cselédnek szegődtek. Az ilyen gyereket az állatok őrzésével, a ház körüli munkák végzésével bízták meg. A járandóságot a gyerek munkája után a szülők kapták meg, akik ebből a fizetségből vásároltak számára ruhát, lábbelit.

A hat elemi befejezése után általában summásmunkát vállaltak a gyerekek. Bagról a legtöbb fiatal Domonyba, az urasági birtokra szegődött idénymunkára. "Tizenkét éves korunktól már mentünk. Rámondunk két évet, hogy felvegyenek bennünket." Akik otthon maradtak, kijártak a földekre szüleikkel. Kapáltak, segítettek a szőlőművelésben, aratáskor pedig közülük kerültek ki a marokszedők. A kevés földűek emellett napszámra is eljártak a helyi bérlő birtokára.

A fiuk édesapjuktól, idősebb testvérüktől lesték el a kaszálás tudományát. Noha már néhány évvel korábban próbálkoztak, általában 18-19 éves korukra sajátították el olyan szinten, hogy a felnőtt aratók között is megállták a helyüket. A fiukat ettől kezdve számították felnőttnek a munkavégzés terén.

Árvagyerek, törvénytelen gyerek

Az árván maradt gyereket a keresztszülők vagy valamilyik közeli rokon - a meghalt apa vagy anya testvére - nevelte. Menhelyre nem adták volna a rokonok. Ellenben igen gyakori volt, hogy négy-öt éves gyerekeket kivettek az árvaházból. Ezek általában iskolai tanulmányaik befejezéséig maradtak nevelőszüleiknél, de az sem volt ritka, hogy meggyökeresedtek a családban és továbbra is velük maradtak. "Melletünk is lakott egy szegény család. Azok három gyereket is hoztak egyszerre. Mindig volt náluk menhelyi gyerek." "Mi öten voltunk testvérek, mégis volt menhelyi gyerek nálunk. Az egyik fiu még felnőtt korába se ment el tőlünk, pedig amikor már dolgozni tudott, az anyja hívta, csalogatta magáho."

A törvénytelen gyerek inkább megszületése előtt okozott gondot majdani családtagjainak. Amikor már megszületett, cseporedni kezdett, nagyszülei is egyre jobban kedvelték. A megesezt lányokról viszont igen rossz véleménnyel voltak. "Szőgyen volt, hogy lányfejjel hozta a világra. Nehezen tudott már az olyan férhez menni. Hacsak özvegyember vagy véglegény el nem vette. De olyan is került, hogy tiltották egymástól a fiatalokat, azért csinálták. Mert ha állapotos lett a lány, csak belcegyeztek a szülők is a házasságba."

A törvénytelen gyereket nem a gyülekezet előtt, hanem szombat este, gyugva keresztelték. A szertartáson csak a keresztanya és a bába vett részt. A gyermek az anyja vezetéknevét viselte. Előfordult, hogy ha később férjhez ment az anya, a férj nevére vette a gyereket.

Iskolás korában érte igen sok megrázkódtatás a törvénytelen gyereket. Míg családja, szűkebb környezete igyekezett hallgatni az apáról, ha rá vonatkozó kérdést tett fel a gyerekek, próbálták másfelé terelni érdeklődését - addig az iskolában, egy-egy verekedés, csufolkodás kapcsán társaitól könnyen megkapta a felvilágosítást; illetve a zabi vagy fattyu nevet.

Az előzőekben leírt szokások, hiedelmek már csupán az idős emberek emlékezetében élnek. Gyakorlatuk szinte teljesen megszűnt. Napjainkra a falu társadalmi rétegei közötti éles különbségek eltűntek, erős nivellálódás történt, ami a családok életmódjának hasonlóságában is kitűnik. Az életmód változása, az ismeretek bővülése a leggyökeresebb szokásokat is kiszorította a mindennapok gyakorlatából.

J E G Y Z E T E K

- 1/ Gönyey Sándor, 1940.
- 2/ Benedek Sándor, 1940.
- 3/ Vankóné Dudás Juli, 1976.
- 4/ Schram Ferenc, 1972.
- 5/ Martonné Homok Erzsébet, 1983.
- 6/ Bálint Sándor, 1943. 206.
- 7/ Németh László irásai közül mint legjellemzőbbekre, a Gyász című kisregényre és a Horváthné meghal című novellára hivatkozunk.
- 8/ Bartha Elek, 1985.
- 9/ Petercsák Tivadar, 1985.
- 10/ Kresz Mária, 1949.

Köszönetet mondok mindazoknak, akik gyűjtéseim során elbeszéléseikkel, emlékeik közreadásával lehetővé tették a tanulmány megírását: Deme Istvánné, Homok Józsefné, Katona Vincéné, Kovács Istvánné, Kovács Sándorné, Mihalicza Pálné és Varga Andrásné bagi lakosoknak.

- Bálint Sándor, 1943. A parasztélet rendje. In: A magyar nép Szerk: Bartucz Lajos. Budapest.
- Bartha Elek, 1985. Az emberi élet fordulói Bárándon. In: Báránd története és néprajza. Szerk: Balassa Iván. Báránd.
- Bellér Julia, 1972. Születés, keresztelés Szentsimonban. In: Lakóhelyünk, Ózd. Ózd.
- Benedek Sándor, 1940. Galgahévízi hiedelmek. Néprajzi Értesítő.
- Csete Balázs, 1958. A jászkeséri gyermek élete a születéstől a házasságig. Magyar Nyelvőr.
- Csetényi Mihályné, 1982. A születés és a kisgyermekkor csépai hagyományai. In: Csépa. Szerk. Barna Gábor. Eger-Szolnok.
- Csoma Zsigmond, 1982. Adatok a Kál-völgyi cseregyerek rendszerhez. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei.
- Dörfler Fanni, Wlislóczkiné, 1893. A gyermek a magyar néphitben. Ethn.
- Czada Klára, 1979. Munkába nevelődés Eszterneken. Népismereti Dolgozatok.
- Gazda Klára, 1980. Gyermekvilág Eszterneken. Bukarest.
- Cönczi Ferenc, 1937. A somogyi gyermek. Kaposvár.
- Gönyey Sándor, 1940. Adatok Galgamácsa néprajzához. Néprajzi Értesítő.
- Györgyi Erzsébet, 1979. Gyermekélet a régi magyar faluban. Honismeret.
- Györgyi Erzsébet, 1979. A régi falusi gyermekéletről. Világosság.
- Hoppál Mihály, 1969. Gyermekijesztők. Népi Kultúra-Népi Társadalom.
- Jung Károly, 1977. Gombos születési hagyományai. Hungarológiai Közlemények.
- Jung Károly, 1978. Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Fórum.
- Kapros Márta, 1975. A keresztelés szokásai. Nógrád megyei Múzeumok évkönyve.
- Kiss Klementina, 1957. Régi és új szokások a Galga völgyében. Szövetkezet.
- Kresz Mária, 1942. Gyermekélet és játék Sárpilisen. In: Tanulmányok egy sárközi falu társadalmáról. Szerk: Máty Zoltán. Budapest.
1949. A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban. Néprajzi Tanulmányok.
1960. A kisbuba és anyja Nyárszón. Néprajzi Közlemények.
- Luby Margit, 1930. Kisdedre vonatkozó babonák. Ethn.
1936. A parasztélet rendje. Budapest.

- Martonné Homok Erzsébet, 1983. Családi Krónika. Budapest.
- Petercsák Tivadar, 1985. Az emberi élet fordulói. In: Népszokások Filkeházán. Debrecen.
- Pintér Sándor, 1891. A palóc születése, házassága, halálózása. Ethn.
- Schram Ferenc, 1972. Turai népszokások, Szentendre.
- Temesváry Rozsó, 1899. Előítéletek, népszokások és babonák a szülészet körében Magyarországon, Budapest.
- Tóth Judit, 1981. Az életkorhoz kötött szokások a Tiszazugban.
In: 10 éves a Tiszazug kutatása. Szerk: Szabó László, Szolnok.
- Vankóné Dudás Juli, 1976. Falum, Galgamácsa. Studia Comitatus 4. Szentendre.

TRADITIONS OF BIRTH AND INFANCY

Birth and its preceding period - pregnancy - similarly to other fields of life, have had their own costumes and rites in the peasant life, accepted through centuries. By this century they much lost of their originality; sometimes it occurs, that people practicing magic can't even explain their deeds. Nowadays you can hardly find these habits. Statements and examples appearing in this issue regard mostly the first half of the century.

This study is to be divided into two main parts. The first one discusses the period from pregnancy to initiation - a ceremony receiving the woman to be a mother. During the period discussed a family of 5-7 children was frequent at Bag. Parents having one child or 10-12 children were disapproved alike. While pregnant, the way of life of a woman hasn't changed essentially. The meagre attention and tolerance she had belonged to her child-to be but never to herself. The born child was taken care of evil with much attention - especially until baptised. Despite all that care it happened often that he has been bewitched. The damaging influence was tried to chase away by magical methods. The young mother made her appearance before a greater community for initiation for the first time after delivery. By this custom members of the community received her and the new born.

The second part talks over acts and habits connecting to babyhood. It includes cleaning, clothing and nursing of the child, demonstrates its place in the family and in the division of work. The fate of the child excluded of the family /orphan, "illegitimate" child/ will be shortly discussed.

Habits and rites joining with pregnancy and childbirth in Bag show a main similarity to those of other areas in our homeland. In costumes practised or just preserved you can readily observe mixing magical and real, rational elements.

Eszter Szendrei

Korkes Zsuzsanna:
LAKODALMI SZOKÁSOK

THE
JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

BEVEZETÉS

Dolgozatom elsődleges célja a bagi lakodalom sajátosságainak bemutatása. E században a lakodalmi szokásokban időbeli, minőségbeli és mennyiségbeli változások következtek be. Az 1920-as évektől napjainkig eltelt időszak alatt a lakodalom menete fokozatosan egyszerűsödött.

Az elmúlt 60 év alatt három nagyobb fordulópont figyelhető meg. Az első az 1930-as évek végén, 40-es évek elején következett be, a második az 50-es években, a harmadik pedig a 60-as, 70-es években. Egy-egy szokáscselekmény meglétét, vagy hiányát számtalan tényező befolyásolta, sokszor az adott családon is mulott, hogy azok mennyire ragaszkodtak a hagyományokhoz, vagy ha pl. nem örültek a fiatalok házasságának, akkor több mindent is elhagytak és csak a legszükségesebbeket csinálták meg.

Megváltozott a lakodalmak időpontja is. Míg a II. világháború előtt elsősorban novemberben, vagy farsang idején tartották hétfőn és kedden, elvétele szedán vagy szombaton, a felszabadulás után már csak szombaton és az év szinte minden hónapjában. A korábbi 50-60 fős lagzikkal szemben ma már 200-300 személy hivatalos egy-egy házhoz. A meghívottak egyre nagyobb részt vállalnak a lakodalom költségeinek fedezésében és a fiatalokat is mindjobban segítik anyagilag, míg korábban csak egy tál süteményt, egy tyukot és egy liter bort vittek. Csak a menyasszony kapott a keresztanyjától és legfeljebb a legközelebbi rokonoktól egy-egy fejkendőt. Napjainkban már több tál aprósüteményt, tortákat visznek a vendégek, a fiataloknak pedig tartós fogyasztási cikkeket, vagy pénzt ajándékoznak. A keresztanya a lakodalom előtti napon egy tálcán borítékban tízezer Ft-ot visz, melyet egy-egy szál virág díszít, valamint különböző süteményeket, tortákat, melyeket 15-20 fő segít vinni. A menyasszonytánckor befolyt összeg is egyre magasabb. A lakodalom érendjében is változás következett be, a hagyományos ételket újabbak váltják fel, amit egyre nagyobb mennyiségben készítenek. Sokszor maguk a falubeliek is elitélik ezt a "pocsékolást".

A lakodalomban megforgatott anyagi javak mennyiségének növekedése egyértelműen a jövedelem növekedéssel függ össze.^{1/} A lakodalom fontos helyet foglal el a társadalmi presztizs alakításában. Egy-egy család anyagi jólétét a lakodalommal is igyekszik kinyilvánítani. Ez magyarázza az étel hangszúlyos szerepét.^{2/} A lakodalmi meghívást, az ajándékozással együtt viszonzni kell, ellenkező esetben életre-

szóló sértődést eredményezne.^{3/} A meghívottak biztosak lehetnek abban, hogy alkalomadtán ugyanezt az anyagi, ill. fizikai segítséget ugyanilyen értékben visszakapják majd.

Napjaink jelensége, hogy a fiatalok elhagyják szülőfalujukat és városba költöznek, ahol munkalehetőséget is jobban találnak. Korábban a fiatalok akartak beépülni egy-egy adott közösségbe /vagy a paraszti világba/ ma viszont a szülőkön, szűkebb rokonságon keresztül a falu intéz a fiatalokhoz hívó üzenetet a lakodalommal - az egyre szerényebb városi esküvőkkel szemben - sürítve jelenítve meg az anyagi bőséget, amit a falu jelenleg nyújtani tud lakóinak.^{4/} Hasonló gondolatokat fogalmazott meg egy bagi fiatalasszony is: "Az egyszerű parasztember nem tud diplomát biztosítani fiának, lányának, azzal akarja előbbresegíteni, hogy megteszi a lakodalmat és az összes rokonság ajándékokkal, süteményekkel, pénzzel, kinék hogy futja a pénztárcája, vagy milyen közeli rokon, támogatja őket. Mindig a keresztmama nyul legjobban a zsebébe."

Ismerkedés

A korábbi évtizedekben a fiatalok bálakban, mulatságokban ismerkedtek meg. A faluban több kocsmá is volt, ahol táncmulatságokat tartottak. A szegény legények a Könczöl Andris kocsmájába jártak, ahol cigányzene szólt, a gazdag legények a Dinyár kocsmába, ahol rezesbanda muzsikált. A Szőlő utcában a Nagy Sándor féle, a Fő utca végén pedig Major János kocsmája állt. A legénybírók beszerezték az engedélyt, egy bizonyos összeget lefizettek, amit aztán a legényektől szedtek be. Ők fogadták meg a zenészeket is. Amelyik legénynek tetszett valamelyik lány, azt beváltotta a bálba. A lányok a kocsmá előtt csoportosultak és akinek már volt udvarlója, vagy ahogy itt mondták szeretője, az kiállt a kocsmáajtóba, intett a lánynak, vagy a nevére szólította: Őrszi, gyere be! Kezdetben csak az a lány mehetett be, akit befizettek. Később, úgy a 30-as évektől már azok a lányok is beváltották magukat, akiket nem hívott el legény. Őket azok a legények vitték el táncolni, akik nem voltak lányokkal. Ha még nem ismerték egymást, akkor tánc közben kitudakolta a legény a lánytól, hogy van-e már szeretője. Amennyiben a lány nemmel válaszolt, akkor megkérdezte, hogy megengedi-e, hogy udvaroljon neki. A bál után a legény hazakísérte a lányt.

Amelyik legény megharagudott a lányra, azt behívta táncolni. Táncolni mindenkivel el kellett menni, akár tetszett a legény, akár nem. Tánc közben a legény fölnyújtotta a kezét és a zenészek marsot huztak. "Akkor mindenki fölfigyelt, hogy kit dobnak ki. Kilökték azt a lányt. Ugy mondták, hogy kimuzsikáltatták."

Más falubeli legény nem nagyon merészkedett be a bálba, ha mégis bement a kocsmába, akkor addig nem nyugodtak a ba-

gi legények, míg össze nem verték. A szomszéd faluból sokszor átjártak a lányok is, mert Bagon többször tartottak mulatságot. "A györki faluvégi lányok szépen föl voltak ráncos szoknyába öltözve, a bagi lányok meg többnyire irigykedtek rájuk, hogy ezek elgyüttek ide, majd mitülünk elszeretik a legényeket. Hát mit csináltak? Következő táncmulatságra zsebbe vittek ollót és kinyirkálták a szoknyájukat irigységéből."

A fiatalok a fonókban is összeismerkedhettek. Idősebb asszony bérbeadta a házát. A lányok novembertől farsangig jártak oda, ahol fontak, zsebkendőt himeztek. Az értékesebb fejrevaló és nyakravaló kendőket inkább otthon varrták. A legények sötétedéskor mentek, ilyenkor a "Kutba estem, ki huz ki" játékot játszották és akkor "ment az a körülcsók."

Pál fordulókor a lányok a fonóban rostát fordítottak. "Szent Péter és Szent Pál, fordítsd meg a rostát, mondd meg nekem, hogy ki lesz az én jövődöbelim? Osztt akkor gondoltunk egy fiunevet és ha arra fordult a rosta, akkor úgy gondoltuk, hogy az lesz."

Mikor szőttek és az utolsó forduló lement, amit kivettek belőle azzal kiszaladtak az utcára és amilyen nevű embert láttak ott, úgy gondolták olyan nevű lesz majd a férjük is.

A lányok más módon is igyekeztek megtudni, hogy kihez és mikor mennék férjhez. Ha összejöttek a barátnök, akkor az imakönyvbé kulcsot akasztottak, megfogták a kulcsot és amennyit fordult az imakönyv, annyi év múlva jön majd a kérő. Ismerték a Luca cédula készítését, valamint a gombóc főzés szokása is élt a faluban.

A múltban nagyon sokszor úgy hozták össze a fiatalokat a szülők, vagy a rokonok. Összekommendálták őket. "A szegényebbek még inkább szerelemből mentek férjhez, de a falusiak, azok nem. Annak megmondták, hogy ahhoz kell menned, mert egymás mellett van a földünk. Hogy oszt szerették egymást, vagy sem? Csináltak egy kuckó gyereket és kész. Egy gazdag fiu nem nősült volna ide ki a falu szélére, arról a két fő utcáról egy lányt se hozhattak ide ki. Ott csak összeadták őket. Mit tudták azt, hogy szeretni is köll egymást, lefeküdtek és kész. Ha ódesszülők úgy döntöttek, akkor úgy köllött lenni. Most halt meg egy ember, annak is megmondták, hogy melyik lányt kell elvennie. De én nem veszem el édesanyám, mondta a fiu, mert egy kicsit bandzsal. Nem számít az, de van nekik köcsögtartójuk, meg hid van előttük, hogy ott szekér megy be. És oda kellett nősülnie."

A lányok igen fiatalon, 16-18 éves korban mentek férjhez, a legények 22-24 éves korban nősültek. A legény szombaton és vasárnap délután mehetett el a lányos házhoz, a lány a kapuban fogadta, ott beszélgettek egy kicsit. Amikor már komolylyá vált a kapcsolat, vagy már jegyben jártak, akkor kedden és csütörtökön is elment, ilyenkor már a szobába is bemehegett.

Kéretés-telekendő

Rövid udvarlás után a legény megkérdezte a lánytól, hogy hajlandó-e hozzámenni feleségül. Amennyiben igent mondott, akkor a lány szölt a szüleinek, hogy mikor jön el a legény és az édesanyja. Váratlanul sohasem állítottak be. Kéretésre sütöttek, főztek a lányos háznál. Ha a lány szülei is beleegyeztek a házasságba, akkor a lány egy százvirágu kendőt, vagy slingölt fehér kendőt és egy rojtos selyem nyakravaló kendőt adott zálogul a legénynek. Ha a lány megmondolta magát, akkor a legény nem adta vissza a kendőt, hanem szétszaggatta és kitűzte a kerítésre. Amennyiben a legény lépett vissza, akkor az anyja visszavitte a kendőt. Kéretéskor a szülok megbeszélték az esküvő időpontját.

Egyes adatok szerint kéretéskor, mások szerint esküvő előtt egy vagy két héttel vitték el a telekendőt a lányos háztól a legényes házhoz és ilyenkor a menyasszony is átment.

A lányos háznál sütöttek csirkét, vagy kacsát és különböző süteményeket, amelyeket egy-egy rózsás tálra tettek. A sütemény mellé többen almát és diót is raktak és az egészet bekötötték egy négyszögletes komaasszonykendőbe. A kendő közepébe pirossal, kézzel, zölddel koszorukarikát himeztek és szépen kikeményítették. Amennyiben a telekendőt nem mindjárt kéretéskor adták oda, akkor a legény az édesanyjával ismét elment a lányos házhoz. Sokszor a vőlegény ilyenkor adta át a karikagyűrűt.

A telekendőt általában sötétedéskor vitték át. Erre az alkalomra összegyűlt a vőlegényes háznál a legény szűkebb rokonsága és a kendő tartalmát szétosztották közöttük. Ugy tartották, ha minél többen esznek belőle, annál szerelmesebb lesz az új pár. Legelőször a menyasszonynak kellett megköstölnie, "nehogy halasztó legyen benne." Egy középkori asszony így emlékezett vissza erre az eseményre: "Mikor átmentünk a vőlegényes házhoz, már ott voltak a férjem testvérei, rokonai. Én addig soha nem jártam náluk, de én úgy szégyeltem magam, hogy majd elsüllyedtem. Hiába kínáltak, hogy vegyek a telekendőből, én egy falatot sem bírtam lenyelni."

A telekendő, mint elnevezés és a szokásnak ilyen formában történő megtartása jelenismereteink szerint a környező Galga menti községekben nem ismert. A legtöbb hasonlóságot a zömében szlovákok lakta Domony hagyományában találhatjuk meg. A lányos háznál tartott eljegyzéskor 7-8 batyut készítettek, amit a mulatság után zenekísérettel átvittek a vőlegényes házhoz. Az egyik batyuba sült húst tettek, a másikba rántott húst, a harmadikba egy egész kalácsot, a negyedikbe süteményeket, az ötödikbe rétest és így tovább. Egy batyuba pedig bekötötték a zálogba átadott fejkendőt. Az enivalóból mindazoknak vittek, akiket meg akartak hívni a lakodalomba. Ezt a lányos háznál is ugyanígy megcsinálták.^{5/}

Galgamácsán, Turán, Hévizgyörkön ugyancsak lánykéréskor adta át a lány a legénynek a fejkendőt és a nyakravaló kendőt,

amit kendőlakásnak neveztek. Galgamácsán erre az alkalomra nemcsak a vőlegényt és édesanyját hívták meg, hanem az édesapját, a keresztszülőket, a nyoszolyólányokat és a vőfélyt is.^{6/} Turán a két keresztapa vett részt ilyenkor. "Bucsuzás-kor ajándékképpen almát, kalácsot, diót kötöttek a kendőbe a vőlegény családjának gyermektagjai részére."^{7/} Hévizgyörkön is küldtek át némelyek egy tál süteményt és egy tál almát.^{8/} Palócföldön szintén kendőlakásnak nevezték a lánykéréskor át-nyújtott három jelképes tárgyat: a kendőket, a diót és a mo-gyorót, továbbá a pénzt.^{9/}

Bagon a telekendő készítésének szokása kb. az 1950-es években szűnt meg, utána jött divatba az eljegyzés. Kezdetben csak a szűkebb rokonság vett ezen részt, napjainkban már egy kisebbfajta lakodalommal is felér. A fiatalokat már ekkor elhalmozzák ajándékokkal.

Kéretés után másnap, vagy esetleg egy hét múlva a fiatalok elmentek a község házára és a paphoz iratkozni. A lány posztószoknyát, selyem, vagy bársony bluzt vett fel, haját három ágba fésülte és fejére atlasz, vagy százvirágu kendőt kötött és az utóbbival jelezte, hogy menyasszony lett. Iratkozás után a pap háromszor hirdette ki őket a templomban, amelyen mindig részt vettek a fiatalok.

Iratkozó után a vőlegény szülei megvették a menyasszony számára a jegycsizmát, a lány szülei a vőlegénynek jegyínget varrtak. A lányos ház gondoskodott a bokrétákról, himzett zsebkendőkről. A menyasszony összehívta lányapját és a rozsmaringot aranyozni. A rozsmaringot cukros vízbe mártották és úgy ragasztották rá az aranyport. Bokrétát minden férfi vendég kapott. Kb. az 1940-es évekig un. kalászos bokréta volt aranyozott rozsmaringgal. Az 1940-es évektől divat a viaszbokréta, de e mellé ma már nem tesznek rozsmaringot. A kisebb gyerekek úgy 10-12 éves korig és a zenészek papír bokrétát kaptak. A menyasszonyos ház férfi vendégeinek délelőtt az esküvő előtt adták át a bokrétákat, a vőlegényes ház vendégeinek pedig délután, mikor mentek a menyasszonyért. A bokrétaért régen is fizettek és ma is, a pénz a menyasszonyé.

Himzett zsebkendőt a vőlegényen kívül minden fontosabb személy kapott, így a vőlegény apja, fiutestvérci, a két násznagy és a vőfény.

Tisztségviselők

Esküvő előtt a vőlegény és a menyasszony személyesen ment el felkérni a keresztapját és a keresztanyját a násznagyi, illetve a nyoszolyóasszonyi tisztségre. A násznagyok voltak a tanuk a polgári és az egyházi esküvőn, a lakodalomban ők képviselték a családot, fogadták a vendégeket, itallal kínálták őket, a vőfény minden versével, köszöntőjével a násznagyhoz fordult.

A násznagy tisztsége jeléül régebben kalászos bokrétát kapott, amely dusabb volt, mint a többi vendégé, később pe-

dig kis szalagokkal diszitett viaszbokrétát. A menyasszony a keresztapjának menyasszonybucsuztatás után adta át a slingelt zsebkendőt, a vőlegény násznagyának pedig menyasszonytánc után, megköszönve nekik eddigi fáradozásukat, jóságukat. A násznagyok pénzt adtak a zsebkendőért a menyasszonynak.

A lakodalomban két nyoszolyóasszony volt, az egyik a keresztvizi, a másik a bérnakeresztanya, vagy unokatestvér. Esküvő előtt a zenészek a vőfény vezetésével elmentek a násznagyokért és úgy kísérték a lakóalmas házhoz, ott megvendégelték őket egy kicsit, majd a vőlegény két nyoszolyóasszonya átvitte a menyasszonynak a jegycsizmát, vagy cipőt, a menyasszonyi csokrot és egy kerek kalácsot. A lányos háznál kicserélték az ajándékokat és a négy nyoszolyóasszony vitte át a legényes házhoz a vőlegényinget, bokrétát, jegykendőt, a násznagybokrétát, valamint a vőlegény apjának és testvéreinek a bokrétákat és zsebkendőket. A menyasszonyos háznál viszont szívesen adtak egy kerek kalácsot. Legtöbbször a lány ilyenkor küldte át ajándékait jövőre anyósának, sógor-nőinek régebben fejkendőt, vagy féktőt, napjainkban pedig bluznak, ruhának való anyagot. Ezt tiszteleti ajándéknak mondták. 10/

A négy nyoszolyóasszony bonyolította le az ágyvételt is. Ebéd után mikor átmentek a vőlegényes háztól a menyasszonyért, akkor a vőfény kikérte az ágyat, majd a keresztanyák megalkudtak rá. Sokszor a vőlegény keresztanyja tréfából szalmát csempészett a dunna közé, hogy nem is toll van benne, nem ér anynyit az ágy, mint amennyit a menyasszony keresztanyja kér. Végül csak megegyeztek és a vőlegény nyoszolyóasszonyai kifizették az ágyat, melyösszeg azután a menyasszonyé lett. Az ágyvételt még napjainkban is sok helyen megcsinálják. Ugy 10 évvel ezelőtt 500 Ft-ot fizetett a vőlegény keresztanyja.

Az ágyat mindig fel is pakolták egy stráfkocsira és átvitték a vőlegényes házhoz. A menyasszony korábban egy ládát és egy sublótot, a 30-as évektől egy sublótot és egy fennálló szekrényt, a vetett ágyra a módosabbak kilenc párnát és egy dunnát, a szegényebbek hat párnát és egy dunnát kaptak. Hétköznapi használatra minden lánynak adtak két vánkust fej alá és egy dunnát. Ezeket a menyasszony lánybarátnői tartották a kocsin. A sublótba belepakolták a vászonneműeket, abroszokat, törölközőket, szakajtóruhákat, pendelyeket, félinyeket, melyek száma a család anyagi helyzetétől függött. Egy fiókba süteményeket csomagoltak és ha utközben megálltak, akkor a menyasszony ebből kínálta a lagzilesőket.

Vőfény a vőlegényes háznál és a menyasszonyos háznál is volt, hiszen a lakodalmat ket háznál tartották. A vőfény elsődleges feladatai közé tartozott a vendégek meghívása. A vőlegényes házhoz esküvő előtt három nappal hivatott, a menyasszonyos házhoz kettővel. Mindkét vőfény hivatás előtt elment a lányos házhoz, ahol feldiszitette őket a menyasszony. Mellükre hosszú színes szalagokkal, pántlikákkal diszitett bokrétát tűzött, a botra egy slingelt zsebkendőt és szalagokat kötött. Ma már csak fehér szalagok vannak a bokréta mel-

lett, a botra pedig bolti zsebkendőt, vagy pici színes virágokkal himzett fehér anyagot kötnek színes szalagokkal.

Mindkét háznál megtöltötték borral a vőfények kulacsát, hogy megmutassák a vendégeknek milyen bor lesz a lakodalomban. Ha elfogyott, akkor visszamentek a lakodalmas házhoz és ott újratöltötték nekik. 11/ Mikor végeztek a hívogatással, akkor a szülőknek "leszámoltak a vendégsereggel", kit találtak otthon, kihez kell visszamenni, ki nem tud eljönni.

A vőfénynek a legtöbb munkája az esküvő napján volt. Már korán reggel megérkezett a lakodalmas házhoz, hiszen el kellett mennie a násznagyokért, le kellett bonyolítani az ajándékcsereét. Ő rendezte el az asztalokat, a terítést, köszöntötte be az ételeket. Ő irányította, bonyolította le az egész ceremóniát. Neki kellett talán a legjobban ügyelnie arra, hogy minden a hagyományoknak megfelelően történjen, a vendégek jól érezzék magukat, mert ellenkező esetben nemcsak őt szólták volna meg, hanem a lakodalmat rendező családot is. Egy lakodalom jó hangulatát emelte a vőfény tréfáival, viccelődéseivel. Igen sokan és szívesen emlékeztek vissza Dudás Gáborra, aki "nagyon vicces ember volt. Az csinált halottat is." Egy embert ráfektettek egy létrára és rárakták hét székre, mintha az lenne a ravatal. A halottat fehér lepedővel letakarták. A vőfény beöltözött papnak, bő ujju fehér inget és fehér szoknyát vett fel és elbucsuztatta az elhunytat. A pap mellett állt a kántor, aki litániákat mondott. Mikor végeztek, akkor valaki behozott egy kancsó vizet és a halottra öntötte, mire az fölugrott és kiszaladt.

Ugyancsak ő csinált szamaras játékot is a lakodalomban. Beöltöztetett két embert számárnak. Lehajoltak, a hátsó megfogta az előtte levő derckát és letakarták őket egy lepedővel, a fejük se látszódott ki. "A vőfény vezette be a szamarat, ütötte őket egy bottal, serkentette őket, a hátsó meg rugott hátrafelé, fölvetette a farát, mintha igazi szamár lenne. Akkor a vőfény vitt az asztalról bort és megitta a szamarat. Végül a két ember kiugrott a lepedő alól."

Egy másik vőfény pedig a násznagyot tréfálta meg. Bevitt elé egy fehér literes üveget, amiben egy hatalmas savanyított uborka volt egészben. A vőfény arra kérte a násznagyot, találja ki, hogy tették be az uborkát abba a keskeny nyakas üvegbe s hogy lehet onnan kiszedni. A rejtély abban állt, hogy amikor még egészen pici volt az uborka, akkor odatették az üveg szájához és bolenőt, majd levágták a száráról és besavanyították. Kivenni pedig csak úgy lehetett, ha összetörték az üveget.

Álmenyasszonyt és vőlegényt időnként még a mostani lakodalmakban is csinálnak. Sokszor azon is mulik, hogy vannak-e a lakodalomban olyan vállalkozó kedvű legények, akik beöltöznek "maskarába".

A vőfény szerepe napjainkban fokozatosan csökken. Feladata a menyasszonykikérésre, bucsuztatásra, az ételek beköszöntésére és a menyasszonytánc lebonyolítására korlátozódik, de nélküle elképzelhetetlennek tartják az "igazi" lagzit. Személye biztosíték is egyben a hagyományok megőrzésére.

A korábbi évtizedekben a bagi lakodalom egyediségei közé tartozott a druzsba, aki igen sajátos funkciót töltött be. Őt mindig a vőlegény rokonságából választották, ha a keresztszülőknek volt nagyobbacska fiúgyereke, akkor őt, ha nem, akkor a rokonságból kértek fel valakit. A druzsbát ugyanúgy ékesítették fel, mint a vőfényt, neki is adtak botot, amire szintén kötöttek zsebkendőt és szalagot. A druzsba mindig a vőfény mellett állt, vacsorakor segített a tállalásnál. Legfontosabb szerepe menyasszonykikérés előtt volt. Bagon is, mint általában a magyar lakodalmi szokásokban, a menyasszony elvitelét különböző módon igyekeztek megakadályozni. "Többszöri küldöttségküldés után a küldöttek tréfás alkudozással megszerzik a menyasszony átadásának jelét /termőág, zöldág, billingszoru/ s ezután indul a násznép a kikérésre."^{12/} Bagon is mielőtt a vőlegényes násznép ebéd után átment volna a menyasszonyért, a vőfény és a druzsba előrement és mint a vőlegény követői bebocsátást kértek.

Engedelmet kérünk ezen bátor bejöveteleinkért,
De mivel násznagyurunk elbocsátott követői vagyunk
Valamint a víz özön után Noé kibocsátott egy hollót,
Mely vissza nem jött, az öögtestre talált és elmaradt.
Másnap kibocsátott egy galambot,
Mely zöld olajfaággal tért vissza,
Jelentést vivén, hogy megszűnt már az Ur haragja,
Mi is kérjük a násznagy urunkat, ha valami
Illendő ajándékkal mehetnénk vissza, hogy a
Béke frigyjelét megvihetnénk a mi
Násznagyurunknak és vőlegény urunknak.^{13/}

Ekkor a vőfény és a druzsba nyakába akasztottak egy-egy koszorút. A menyasszonyos háznál télizöldből, borostyánból, esetenként élővirágból is fontok egy kisebb és egy nagyobb koszorút. A vőfény és a druzsba a koszorúval visszatért a vőlegényes házhoz, hogy megkapták a menyasszony jelét és elhozhatják őt. A koszorút azután egy jól látható helyre akasztották, amelyet az éjszaka folyamán szétszaggattak. A druzsbakoszoru elvitelének szokása kb. az 1940-es években szűnt meg.

Jelen ismereteink szerint tisztázatlan, hogy mikor és hogyan került a bagi lakodalmi tisztségviselők közé a druzsba, főképpen pedig ilyen szerepkörrel. A zömében szlovákok lakta Aszódon druzsbának magát a vőfényt nevezték. Hévízgyörkön mindkét háznál választottak rokon kisfiukat druzsbának, akik a vőfények mellett inaskodtak, együtt mentek hívogatni.^{14/} Turán druzsbának a vőlegény apjának keresztgyerekeit kérték fel, ennek híján pedig egy legénybarátot. Lakodalom délelőttjén ő pakolta kocsikra a menyasszony holmiját, esküvőkor ő vitte a bort a papnak és a harangozónak.^{15/}

A nyugati palócoknál a dorozsba feladatai közé tartozott a vendéghívás.^{16/} Ipolypásztón a "vőfélyek a druzsbák a menyasszony, illetve a vőlegény legközelebbi rokonai közül kerültek ki. A lányos és a vőlegényes házat képviselő

két duruzsba gyerekekből verbuvált kisduruzsbák kíséretében járta be - a lagzi előtti vasárnapon - a falut, hidosta a rokonokat."17/

A zöldág, zöldkoszoru elvitelének szokását más vidéken is megtaláljuk. Így pl. Kolonyban mikor mentek a menyasszonyt kikérni, akkor tréfás alkudozás kezdődött rá. "Mire meqbékőnek, a nyoszolyólányok a két apának a nyakába zöd ágakból koszorót tesznek és azér mekkő fizetnyi. A vacsora alatt a nyakukba van a koszoró."18/

Heves megye északi részén az esküvőt megelőzően "a szószóló kis és nagy vőfély elmennék a menyasszonyos házhoz a buzogányért, elmondják, hogy kinek a követei, s egyuttal valami jelt kérnek, hogy otthon be tudják bizonyítani, hogy a menyegzői királynőnél jártak."19/ Erre alkudozni kezdtek a jelre, amelyet aztán a nagyvőfély megvett, ami nem egyéb, mint egy tövéről ágas-bogastól lemetszett rozmaring, melyre aranyozott diót és almát aggattak. Ezt azután színes pántlikával fokesára kötözött, egyuttal kikérte az esküvőre a menyasszonyt és visszatértek a vőlegényes házhoz."20/

Nyáry Albert a palóc lakodalmi szokások között említi, hogy a "menyasszony násznagya /kiadónásznagy/ három példázatot mond a bibliából. Az első szól az özönvizről és a galamb zöld ágáról. Erre a menyasszony egy kendőt és egy rozmaringszálat ad, mellyel a vőlegényhez sietnek, aki csak ezen ajándékok érkezését várja, hogy meginduljon egész népével a lányos házhoz."21/

Árvay József 1845-ben a Honderü hasábjain a következőket írta a Felső Dunatáji parasztok lakodalmi szokásairól: "Harmadszori kihirdetés után a vőfélyek hivogatni járnak, ezt megelőzően, midőn a menyasszony karjaikra virágot köt, ekkep köszönik azt meg: Kedves hugom asszony! mi köszönjük és kedvesen vesszük ezen első zöld ajándékot, nem különben mint Noé bárkájából kiküldött fehér galamb, midőn visszafordulásában kevés zöld olajfaágot vitt, ezzel örvendetes hirt szerzett; mi is elindulunk e dicsőséges szent napon, a mi menyasszonyunk' czellájából, hogy mi is visszafordulván ezen zöld olajfaággal, örvendetes hirt és nevet szerezhessünk a mi menyasszonyunk menyekzőjére."22/

A lakodalmi tisztségviselők között igen fontos szerep jutott a gazdasszonynak. Kb. 20 éve szokásos, hogy hivatásos főzőasszonyt fogadjanak, korábban "kikerült a családból". A korábbi évtizedekben a kalácsot két nappal lakodalom előtt sütötték, a levestésztát előtte való nap gyurták és metélték csikokra. Azt mindjárt ki is főzték és hidegre tették. Mikor elkészültek a tésztagyurással, akkorra sütöttek fánkot és az asszonyok leültek és szépen elbeszélgettek a fánk mellett. Ilyenkor férfiak nem voltak jelen.

Ugyancsak esküvő előtti napon vágták, koppasztották a baromfit. Minden vendég vitt czen a napon egy tyukot, a keresztanya kettőt. A háboru előtt lakodalomra tehenet vágtak. A szegényebb családok közösen vettek egyet és azt megfelezték, fele lett a menyasszonyos házé, fele a vőlegényes

házé. A háboru után sok helyen kecskét vágtak, mert annyira szegények voltak. Ugyancsak a háboru után kezdtek disznót ölni a lakodalomra. A rétes is akkor kezdett divatba jönni.

Napjainkban a gazdasszonyok esküvő előtt jó két hónappal az örömanya szól. A gazdasszony csütörtök reggel megy el a lagzis házhoz. Ekkor bedagasztja a kalácsot, először a mazsolás puszta kalácsot, majd a diós és mákos veklit /beigli/. Pénteken korán reggel levágják a hizókat, kettőt-hármat. Ezt rokon férfiak végzik. Megcsinálják a hurkát, kolbászt. A gazdasszony főzi meg a hurkába a kását, ő mondja meg a böllérnek, hogy a disznó melyik részét kéri gulyáshoz, este a leveshez, éjjelre fasírtnak, vagy kirántott husnak. Ezt pontosan ki-mérik neki, mert egy kiló hust számolnak öt személyre. A vendégek napjainkban is pénteken reggel viszik el a baromfit, általában egy párat. Ilyenkor mindenkinek adnak egy kis csomagot, kalácsot, kuglófot, beigli-t. Ezt előre elkészíti a háziasszony. A baromfitisztításra összehívják a rokonokat, szomszédokat. A gazdasszony megmondja az asszonyoknak, melyik csirkét hol vágjanak el. Ugyancsak pénteken sütik a rétest is.

A segítő asszonyokat, embereket pénteken reggel pálinkával, likőrrel fogadják. Reggelire sült vért és kalácsot adnak, ebédre pedig körömpörköltet. Kb. 10 éve jött divatba, hogy a keresztmama péntekre husz darab kublot /kuglóf/ süttet a szakácsasszonyoknak, segítőknak.

Az utóbbi évtizedekben vált általánossá, hogy a vendégek pénteken este viszik el az ajándékokat és a süteményeket, amelyeket már cukrászdában rendelnek meg. Mindenki megjelöli a sajátját és szombatn este vacsora után ezt tálalják fel neki. Az ajándékvivőket és a segítőket pénteken este vacsorával kínálják meg, melynek elkészítése szintén a gazdasszony gondja. Kezdetben csak savanyukáposztát /székelykáposzta/ adtak, utóbb már ragulevest is készítenek mellé csirkeaprólékból és egy kis disznóhust is lesznek bele. Vacsora nélkül senkit nem engednek el, aki nem tudott elmenni a családtagok közül, annak küldenek egy kis kostolót.

A lakodalmi tisztségviselők közé tartozott a borgazda. Ő kezelte a pincében a bort, ő mérte ki. Mindig a közeli rokonok közül választottak egy megbízható személyt erre a tisztségre. A háboru után kezdtek sört is adni a lakodalmakban, így sörgazdát is fogadnak.

A lakodalmi előkészületek közé tartozott az asztalok, lócák, tányérok, poharak, evőeszközök összeszedése rokonoktól, szomszédoktól. Az abroszokat is ugy kérték kölcsön a lagzira. Mindenki megjelölte a sajátját és lakodalom utáni reggel az ujember és az ujasszony lovaskocsival visszazárlította az edényeket. Az 1960-as évektől kölcsönzökből veszik ki az étkészletet, tálakat, poharakat, valamint a sátrat, amit az esküvő előtt egy héttel már felállítanak.

Esküvő, lakodalom

Esküvő reggelén a vőlegény is és a menyasszony is szüleivel, keresztszüleivel misére mentek, amit nászmisének neveztek. Miután hazatértek a templomból, hozzákezdtek a menyasszony, illetve a vőlegény öltöztetéséhez. Kb. az 1940-es évekig a menyasszony színes /kék, zöld, meggyszín/ posztó szoknyát viselt, alatta négy fehér ráncolt szoknyával. Fehér selyem bluzt és fehér nyakravaló kendőt vett fel, a szoknya elé fehér gyolcs ráncos kötényt kötött. Haját brekocsba, három ágba fonta, minden ágban különböző színű pántlikával. Fejére legalulra egy szép rozmaringágot tettek, amit meghajlítva erősítettek oda és kék szalagból picit csokrokat kötöttek rá, kettőt-kettőt a két oldalra. A rozmaringszál fölé került a kalászos koszoru. Nyakában nyolc soros gyöngykaláris diszlett, kezében háromszögre hajtott himzett zsebkendőt tartott, amibe belevarrta a saját és a vőlegény nevének kezdőbetűit. A zsebkendő tetejére rózsafüzért tekert. Az élővirágból készült menyasszonyi csokrot a karján vitte. Lábára fehér harisnyát és lajos száru csizmát húzott.

A 40-es évektől a menyasszony a fehér alsó szoknyák fölé fehér ráncos gyolcs szoknyát, fehér kötényt és bluzt vett fel. Derekára széles kék szalagot kötött. A kalászos koszoru helyett fehér viasz koszorut tett fátyollal, ebben már hivatásos öltöztető asszony segített. A fátylat fülközéptől a szoknya aljáig mérte, tetején lapos ráncokba szedte az anyagot, ami kilátszódtott a koszoru alól. A fátyolhoz kék, vagy rózsaszín brosstüvel fehér szalagcsokrot tűzött, két ága lelógott a szoknya széléig. Amelyik lánynak már nem ólt az édesanyja, annak a fehér szalag közepébe egy kis kék masnit szurt, ezzel jelezve, hogy árva.

Amennyiben a menyasszony Máriás lány volt, akkor vállára széles rózsás vállpántlikát tett, a menyasszonyi öltözet megváltozása után pedig egyszínű kéket. Pár éve szokás, hogy az esketés után a menyasszony leveszi a vállpántlikát és a szűz Mária szoborhoz teszi. Az 1960-as évektől a menyasszony városi szabásu ruhát visel.

A megesett lány a korábbi évtizedekben aranycsipkés fékötőben, színes posztó szoknyában és bársony bluzban ment az esküvőre.

A vőlegény kb. az 1930-as évek közepéig fekete posztó nadrágban és kabátban volt. Az ing fehér gyolcsból készült, elejét forhamentlik /sűrű apró szegőzés/ és a monogramja díszítette. A kabát felső és alsó zsebébe egy-egy slingelt zsebkendőt tett, alapján kalászos bokréta díszlett, ami hasonlított a menyasszonyi koszorúhoz. A bokréta mellé aranyozott rozmaringót tűztek, amire kicsi fehér szalagokat kötöttek. A vőlegény szintén csizmában esküdött.

A 40-es évektől városi szabásu pantallót és kabátot visel a vőlegény és mellére fehér viaszbokkrétát tűznek.

Az esküvőt délelőtt 10-11 órakor tartották. A lakodalmas házakhoz érkező vendégeket meleg borral, kaláccsal kínálták meg. A meghívottak ilyenkor vitték el ajándékaikat. Az asszonyok komaasszonykendőbe kötve hoztak vagy egy tál pampuskát,

vagy egy tál herőket, az emberek pedig egy liter bort. Az 1960-as években a vendégek 3-5 liter borral, a násznagy 10 literrel járult hozzá a lakodalomhoz.^{23/}

Rövid mulatozás után a két násznép külön-külön vonult a községházára, onnan a templomba. A menet elején a fiatal leányok mentek, utánuk a zenészek, majd a menyasszony, akit a násznagy és a násznagyné vezetett. Mögöttük a lányok, fiatal menyecskék jöttek, majd az idősebbek. A vőlegényes násznép ugyanilyen sorrendben vonult. A szülők régen nem mentek el az esküvőre, esetleg csak a templomira, de utána siettek is haza. Ma már ők is részt vesznek mindkettőn, ők a menetben a menyasszony, illetve a vőlegény mögött haladnak. Az utóbbi években a tanácsi esküvőt délelőtt tartják, amin csak a szűkebb család vesz részt, a templomi esküvő délutánra tolódott át.

Napjainkban is szokás, hogy mindkét háztól mind a tanácsházára, mind a papnak vigyenek ajándékot. Korábban egy kulacs bort és egy kerek kalácsot adtak. A keresztmama egy himzett zsebkendővel takarta le a kalácsot és a hóna alá fogta. Napjainkban tortákat ajándékoznak és a tanácsházára pezsgőt visznek. Az utóbbi időben már a kántornak is és a harangozónak is visznek süteményt.

Az oltár diszitése régebben a harangozó feladatai közé tartozott, ma már egy idősebb asszony csinálja. Virágról a menyasszonyos ház gondoskodik.

A templomba a vőlegényt és a menyasszonyt a két vőfény vezette be. A fiatalok régen az oltár sarkánál térdeltek, elől a menyasszony, mögötte a vőlegény. Mindkettő háta mögött a két násznagy állt, a keresztmamák pedig a sekrestye előtt. Az utóbbi évtizedekben már az oltárral szemben történik az esketés, a nyoszolyóasszonyok pedig beülnek az első padsorba. A szülők, nagyszülők a másik oldalon, szintén az első sorban foglalnak helyet.

Esketés után a vőlegény is és a menyasszony is hazament a vendégeivel ebédelni. A visszaemlékezések szerint a legkorábbi időkben csak gulyásleves és fánk, vagy kalács volt. A 30-as években már marha, vagy csirkepörköltet is adta a gulyásleves után. Napjainkban sok helyen gulyás helyett májgom-böclevest készítenek, utána pedig sültthurkát, rántott húst, fasírtot, vagy töltött csirkét szolgálnak fel, amihez sültkrumplit, vagy rizst és savanyúságot adnak, végezetül pedig turós és káposztás rétest.

Az utóbbi években a vendégek csak ebéd előtt érkeznek a lagzis házhoz és a vőfény folyamatosan ülteti be őket az asztalokhoz.

Ebéd után ment át a vőlegényes násznép a menyasszonyos házhoz. Ilyenkor becsukták a nagykaput és csak mikor háromszor elénekelték a "Nyisd ki babám az ajtót" című dalt, akkor tárták ki. Régebben csak beszélt a vőlegény a násznaggyal, vőfényel és nyoszolyóasszonnyal, most már fölkapják néhányan a vállukra a vőlegényt és úgy viszik be. A menyasszony fogadja őt, megcsókolja, majd eltűnik. Utána a vőlegény vőfénye

beköszönti a násznépet. Kb. a 60-as évekig a beköszöntő után aranyozott rozmaringos almát tettek kistányérba az asztalra és aki venni akart, az fizetett érte. Ez a pénz szintén a menyasszonyt illette.

A beköszöntő után körbekínálták a vendégeket a korábbi években csak süteménnyel és kézből, az utóbbi években már hurkával, rántott hussal is, a legközelebbi rokonoknak megteritenek a szobában és behívják őket. Ilyenkor a lagzinézőknek is vittek ki kalácsot, aprósüteményt.

Miután a vendégek egy kicsit mulattak a vőlegény vőfénye kikérte a menyasszonyt. Régebben szokásban volt, hogy nem az igazi menyasszonyt vezették be legelőször, hanem vagy egy kecskét, vagy egy nyulat, vagy egy férfit, akit felöltöztettek különféle rossz ruhákba. Ezt megcsinálták egyszer-kétszer, de ez a vőlegénytől is függött, mennyire értette a tréfát. Napjainkban ez már azonban ritkán fordul csak elő. Most a vőfény megy el megkeresni a menyasszonyt és miután elővezette, alkudozás kezdődik, hogy ismerik-e egymást a fiatalok, vagy sem. Amennyiben igent mondanak, akkor megcsókolják egymást.

Tárkány Szücs Ernő megállapítása szerint: "A kikérés célja az volt, hogy a menyasszonyt és javait a vőlegény birtokba vegye, ezeket a lány szüleitől elhozza. Az alakoskodás részben a kikérés céljának színeli erőszakkal való alátámasztására, részben ugyanilyen színeli módon annak megakadályozására törekszik. A benne rejtőző motívumok a rablőházasság és a nővétel, tehát az erőszakkal és a pénzzel szerzett házasság őskori elemekből táplálkoznak, és szinte egész Közép-Európában évszázadok óta ismertek."24/

A menyasszonykikérés után zajlott le az ágyvétel, utána kezdődött a menyasszonybucsuztató. Mikor a lány elköszönt szüleitől, rokonaitól, lánypajtásaitól mind a két násznép elindult a vőlegényes házhoz. Végig az uton zeneszó mellett daloltak, táncoltak, kurjongattak a vendégek. Mikor megérkeztek a legényes házhoz, akkor elénekelték az "Édesanyám adjon Isten jó estét, elhoztuk a piros barna menyecskét" kezdetű dalt. Kb. az 1940-es évekig a vőlegény anyja kiment a kapuba és ott fogadta a fiatalokat. Amennyiben ezt nem tette meg, akkor mindenki tudta, hogy nem látja szívesen jövődő menyét.

Amikor a menyasszony belépett a vőlegényes ház kapuján, akkor fel kellett rugnia egy vízzel teli vödört, hogy a harag elfolyjon előlük. Mások szerint egy hamuval teli köcsögöt vágta a menyasszony elé. Egyes adatok szerint a legény anyja egy tányért tört össze a fiatalok előtt, amit azzal magyaráztak, hogy ne legyen veszekedés a fiatalok között. Olyan szokásra is emlékeztek, hogy a vőlegény anyja cukrot dugott a menyasszony szájába, hogy édes száju legyen. Ezután a vőlegény apja és anyja fogadta a menyasszonyt, megcsókolták egymást "és mondták neki, hogy most már legyél a mi lányunk."

A befogadást szertartás után körbekínálták a vendégeket süteménnyel, hurkával, fasirozottal. Ilyenkor a vőlegényes háztól is vittek ki süteményeket a lagzinézőknek. Rövid ideig

tartó mulatság után elkezdődött a menyasszonytánc. A menyasszonyt a vőfény vezette be és ő kezdte meg a táncot. A pénzt a vőlegény násznagya szedte egy tányérba, amit korábban egy himzett zsebkendővel takartak le, utóbb a lány külön erre a célra himzett egy terítőt.

A vőfénynek ilyenkor nagyon kellett arra ügyelnie, hogy ne hagyják abba nagyon hamar, vagy eggyel ne táncoljon sokáig a menyasszony, mert régen megszólták érte, hogy nagyon pénzéhes. A szülőknek megmondta a vőfény, hogy a vége felé járják. Mikor a vendégek már huzódtak kifelé, akkor a vőfény intett a vőlegénynek, vagy kiüzent érte, aki beszaladt és kiváltotta a menyasszonyt. Régen egy rozsmaringos almát dobott a tányérba. Kb. az 50-es évektől egy bolti hajas babával, az utóbbi években pedig egy bagi viseletbe öltöztetett babával váltja ki, majd a karjaiba kapja a menyasszonyt és kiszalad vele. Ekkor a násznagy összeköti a pénzt, a vőfény kimegy az új párért és bevezeti őket, pár szót mond és a násznagy átnyújtja a fiataloknak a pénzt. Sem régen, sem most nem jelentik be, hogy mennyi pénzt szedett össze a menyasszony. A menyasszonytánc végeztével a lány szülei, keresztszülei és rokonsága visszament a lányos házhoz, utána kezdődött el mindkét háznál a vacsora.

A korábbi évtizedekben, míg kisebb lakodalmakat tartottak, az első házban terítették. A fő asztalnál a sarokban foglalt helyet a vőlegény násznagya, mellette a vőlegény, aki egész étkezés alatt kalapot viselt, ő mellette pedig a menyasszony. Ők az ablakkal szemben ültek és a lagzilesők számolták, hogy hány kanál levest eszik a menyasszony, mert annyi gyereke lesz, vagy "milyen ehető lesz, sokat fog pazarolni, mert sokat eszik." A menyasszony mellett a vőlegény keresztanyja ült és ő szedett a fiataloknak. Az új pár egy tányérból evett, de kettőt tettek egymás fölé. Ezeket a tányérokat a lányos háztól vitték el a vőlegény lányrokonai. "Valamikor föl voltak akasztva a tányérok a falra és onnan lopták el a lányok, kettőt, vagy négyet, de az úgy volt kikészítve, hogy egyformák legyenek. Mikor vitték el a menyasszonyt a vőlegényes házhoz, akkor lopták el és az uton mutogatták, hogy milyen tányérokat szereztek." A tányérokat lakodalom után vagy visszavitték, vagy a menyecske megtartotta magának.

Az utóbbi évtizedekben sátrat állítanak és az új pár, a násznagy és a nyoszolyóasszony az első asztalnál, a bejáratnál szemben foglalnak helyet.

Az 1950-es évek közepig vacsorára marhahuslevest készítettek csik /metélt/ tésztával, ezt követte a főtt hus ecetes tormával, majd a csirkepaprikás következett nokedlival, vagy rizzsel, végül pedig a sütemények; herőke, pampuska. A II. világháború után tértek át a disznóvágásra. A vacsora étrendje annyiban módosult, hogy a levest tyukból és kevés disznóhúsból készítik és paprikás helyett sültcsirkét adnak. Az étkezést a különböző édes sütemények és torták zárják. Napjainkig fennmaradt az a szokás, hogy a kakas fejét a násznagnak tállják fel.

Vacsora után volt a kásapénz szedés. A gazdasszony bekötötte a kezét, mintha megégette volna és a vőfényvel együtt végigmentek a sátorban és pénzt gyűjtöttek orvosságra. A pénz aztán a vőfényé lett, de sokan megosztották a gazdasszonnyal.

Kontyáldomás

Éjjél tájban hozták át a lányos háztól a menyasszonykalácsot, a menyecskeruhát, a kontyáldomásra egy tányér sültcsirkét, egy tál süteményt és egy liter pálinkát. Ilyenkor a menyasszony keresztanya és néhány fiatal ment át.

A menyasszonykalácsot a lányos háznál készítették, de ezt nem kellett a keresztanyának megsütnie. A kalács fél asztal nagyságu volt, három, esetenként négy ágból fonták és egy ággal körültekerték az egészet. Papirlánccal, mézeskaláccsal, almával, dióval, gyertyákkal díszítették. A kalácsot négy, vagy hat féffi vállon vitte és énekszóval léptek be:

"Násznagyuram jóestét kívánok,
Meghoztuk a menyasszonykalácsot,
Nem jöttünk mi üres kézzel ide,
Násznagyuram fizessen meg érte."

Az emberek tréfálkoztak, hogy ilyen nehéz volt, olyan nehéz, mennyit fáradtak, ezért jó magas árat szabtak érte, amit a vőlegény násznagya nem akart megadni, lejjebb alkudta a kért összeget. A pénz azután a menyasszonyé lett. A kalácsot a vőlegény násznagya vágta ketté, felét visszaküldték a menyasszonyos házhoz, felét pedig kontyáldomáskor szétosztották a vendégek között.

Hasonló módon díszítették és köszöntötték be a menyasszonykalácsot Kartalon és Hévizgyörkön. Aszódon örömkalácsnak nevezték a keresztmama által sültött nagyméretű kalácsot.^{25/}

Cs. Schwalm Edit részletesen foglalkozott a lakodalmi kalácsokkal. Megállapítása szerint a nagyméretű, tuldíszített kalácsok a Zagyvatól nyugatra Nógrád és Pest megyében terjedtek el, a hozzájuk kapcsolódó szokások párhuzamai szlovák, illetve magyarországi szlovák falvak lakodalmi szokásaiban találhatók meg. Ugyanakkor rámutatott arra is, hogy "A népszokásokban életet, termékenységet jelképező feldíszített faág az életfa, a lakodalmi szokásokban összefonódott a lakodalmi kaláccsal, annak díszévé vált."^{26/}

Az 1940-es évekig még járták a gyertyástáncot, vagy más néven menyasszonyfektetőt. Ebben kb. 15-20-an vettek részt, elsősorban asszonyok. Párosával fősorakoztak a vőfény és a menyasszony háta mögött kezükben egy szál égő gyertyával. Körbe táncoltak a szobában, léptek előre kettőt, egyet vissza, közben énekelték:

Mikor a menyasszonyt fektetni viszik,
akkor a vőlegényt melléje teszik.
Hej pártom, pártom, gyöngyös koszorúm,
Szögre van akasztva hármas hajfonóm.

Ezt addig járták, míg a vőfény alkalmasnak nem találta a pillanatot, hogy kiszöktesse a menyasszonyt. Mikor elérkezett ez a perc, akkor kipenderítette az ajtón a menyasszonyt, a többiek pedig utána dobták az égő gyertyákat.

A menyasszonyfektető táncok az ország különböző részein megtalálhatók, kisebb-nagyobb eltérések ellenére is megegyeznek abban, "hogy azokat égő gyertyával járják, ezért nevezetnek gyertyástáncoknak is."^{27/}

Kartalon ugyancsak a vőfény és a menyasszony mögött sorakoztak fel a táncban résztvevők, akik szintén égő gyertyát tartottak a kezükben. A vőfény több szakaszból álló verset mondott, hogy elterelje a vendégek figyelmét és kiszökthetesse a menyasszonyt. Az égő gyertyákat azután a menyasszony után dobták és azt kiáltották: "Szaporodjatok, mint a csicsóka!"^{28/} Hasonló módon zajlott le a menyasszonyfektető Galgahévizien is.^{29/} Domonyban a menyasszonytánc előtt a vőfény és a menyasszony járta a gyertyástáncot. A vőfény három szál égő gyertyát tartott az ujjai között és miután elmondott egy rigmust, elfujt egy gyertyát, majd megszólalt a zene és a vőfény táncolt egy "verset" a menyasszonnyal. Mikor mind a három szálat elfujta a vőfény, elkezdődött a menyasszonytánc.^{30/} A Baggal szomszédos Hévizgyörkön nem ismerték a menyasszonyfektetőt.^{31/}

Diósjenőn a vőfély vezetésével a nyoszolyólányok a fektető nótára járták a gyertyástáncot. A vőfély jobb kezébe, minden ujja közé vett egy-egy szál gyertyát, vagyis összesen háromat és a másik kezével megfogta a menyasszony kezében lévő kendőt, ő a nyoszolyólány kendőjét és így tovább. A vőfély minden szál gyertya meggyújtásakor verset mondott. A gyertyatánc után következett a koszoruvisszavétel. A koszorut egy másik lány fejére tették és a menyasszonyt felkontyolták, fejkötőt kötve a fejére.^{32/}

A mátraalji palócoknál menyasszonyfektetőkor a nagyvőfély tenyerével fölfelé fordított balkezőnek ujjai közé három szál viaszgyertyát helyezett, azt meggyújtotta s a rövid időre távozott menyasszonyt kézenfogva bevezette a násznép közé. Ekkor verset mondott és közben eloltott egy-egy szál gyertyát. A fektető után a menyasszonyt a padlásra vezették.^{33/}

Árva József tudósítása szerint a Felső-Duna vidékén éjfél felé a vőfély a vendégeket rendre ültette, minden férfi mellé egy nőt választott, ezután derekára kendőt kötött, ennek hátulsó csücskét megfogta a menyasszony, a nyoszolyólány és nyoszolyóasszony. A vőfély három szál gyertyát szorított ujjai közé, az elsőt meggyújtotta az Atyaisten nevében, a másodikat a Fiuisten, a harmadikat a Szentlélek Isten nevében. "Ezzel a vőfély a kendőjére akaszkoztak kifordulnak, mire friss magyart huznak a zenészek, s ezt a vőfély által előbb elhelyezett párok mindaddig lejtik, míg a vőfély a menyasszonyt főkötővel bevezeti."^{34/}

Nógrád vármegyében a menyasszonytáncot követte a menyasszonyfektető. A násznagy három szál gyertyát tartott ujjai között és a fekete nőt szövegét énekelve a menyasszonyt felvezették a padlásra, vagy a kamrába és levették fejéről a koszorút. 35/

Hont vármegyében a menyasszony jobb kezének ujjai közé szoritotta a három szál gyertyát, majd körbevezették egy fatuskó körül, majd a hálókamrába kísérték az ifju párt. 36/

Bagon nem említették, hogy a gyertyástánc után az ifju pár elvonult a padlásra, vagy a kamrába. Itt a menyasszonyt átvezették a szomszédba, ahol "felcsinálták" menyecskeének. Két deliny nyulót, piros, vagy bordó posztó szoknyát vett fel, szatén nyakravaló kendőt és kék habos kötényt, vagy fekete lisztár kötényt kötött. Egy hozzáértő asszony befonta a haját kontyba és feltette a bukros, vagy pipiskés feketőt. Az ujmenyecske feketőt kék, vagy fekete selyemből varrták, a kékre ezüst csipkét, a feketére arany csipkét tettek. A pipiske rózsás szalagból készült és gombostüvel tűzték a féketőhöz. Ha templomba ment és kendőt kötött, akkor a pipiskés feketőt osztól tavaszig hordhatta, míg másik ujmenyecske nem lett a faluban, más vélemények szerint pedig addig viselhetette, míg meg nem született az első gyermek.

Mikor elkészültek a menyecskeöltöztetéssel, akkor visszamentek a lakodalmas házhoz és eljárták a menyecsketáncot.

Ilyenkor tréfából megcsinálták azt, hogy a menyecskét összekötötték egy legénnyel és a násznagy elé vitték, aki pénzbüntetéssel sujtotta a legényt. Ez az összeg a menyecskéé lett.

Menyecsketánc után zajlott le a kontyáldomás. A korábbi évtizedekben csak a menyasszonyos háztól áthozott étellel és itallal kínálták meg a vendégeket. Az ujasszony édespálinkát, az ujember az erőset vitte körbe, a nyoszolyóasszony hust és süteményt. Ilyenkor osztották szét a menyasszonykalácsot is. Napjainkban külön készítenek a kontyáldomásra rántott hust, virslit és kalács helyett kb. az 1950-60-as évektől menyasszonytorta van, melynek felét ugyanugy visszaküldik a lányos házhoz. A kontyáldomás után a menyasszonyos ház vendégei, a menyasszony keresztanyja és az uj pár átment a lányos házhoz, ahol szintén tartottak kontyáldomást. Ennek lezajlása után a fiatalok ismét visszamentek a vőlegényes házhoz és együtt mulattak a vendégekkel hajnalig.

Ujasszony avatása

A lakodalom másnapján a menyecske a vőfénnel és esetenként a vőlegény keresztanyjával zenekisérettel elment a templomba avatásra. A menyecske fejére, arcára fátylat, vagy slin-

gelt zsebkendőt borítottak, kezébe égő gyertyát adtak, ezzel megkerülte az oltárt, a pap áldást mondott rá, majd mindannyian visszatértek a vőlegényes házhoz. Az 1930-as évek végétől, 1940-es évektől az avatás közvetlenül az esketés után lezajlik.

Hérész

Lakodalom utáni napokban, esetleg egy héttel a vőlegényes ház vendégül látta a menyecske szüleit, keresztszüleit, testvéreit, majd az azt követő héten a menyecske szülei hívták meg az ujember szükebb rokonságát.

ÖSSZEGRZÉS

A bevezetőben utaltam arra, hogy a dolgozat elsődleges célja a bagi lakodalom sajátosságainak, egyedi vonzásainak bemutatása. A bagi lakodalom szokáskörét palóc, illetve a környező szlovák községekből érkező hatások alakították, formálták és egyben meg is adták annak jellegzetességeit. Nyilvánvaló azonban, hogy számolnunk kell egy belső, öntörvényű fejlődési irányvonallal is. Az elmúlt évtizedek során a gazdasági és társadalmi életben bekövetkezett változások, valamint egyfajta polgárosodási folyamat is szerepet játszott a szokások megváltozásában, ezáltal országszerte a lakodalmak kezdtek mindinkább hasonlítani egymáshoz és egyre egysíkubbakká válni. Igen figyelemreméltó tény, hogy a bagi lakodalmi szokásokból is éppen azok az elemek maradtak el, melyek egyediségét jelentették. Meglehetősen nehéz választ adni arra a kérdésre, hogy miért éppen ezeket a szokásokat hagyták el, amelyek aztán legtöbbször nyomtalanul tűntek el, nem lépve helyükbe semmi más. Amennyiben mégis, akkor az merőben eltért az eredetitől. Ez történt a telekendő esetében is, amit az 1950-es évektől fokozatosan felváltott az eljegyzés.

A telekendő készítésével és elvitelével kapcsolatban két lényeges momentumra szeretnénk felhívni a figyelmet. Az egyik az, hogy a menyasszony ekkor lépte át először a vőlegényes ház küszöbét és ezzel nemcsak a vőlegény családjá előtt vállalta kapcsolatukat, hanem az egész faluközösség előtt is. Másrészt pedig igen nagy jelentőséget tulajdonítottak maguk a falubeliek is annak, hogy a telekendőt közösen fogyasszák el, illetve igyekezzenek minél több embernek juttatni belőle, ezzel is kifejezve a két család közt létrejött rokoni kapcsolatot és összetartozást.

A felhozott adatokból kitűnt, hogy a Galga mente egyes községeiben, valamint a palóccoknál is megtalálható a lány részéről kéretéskor átnyújtott kendő és nyomokban felfedezhető az ételajándékozás szokása is.

Szlovák hatásnak tulajdonítható a Galga mente néhány településén, így Bagon is a druzsba, bár mint láttuk mindenütt más és más funkcióban. Ugyancsak szlovák eredetre vezethető vissza a diszes, nagyméretű menyasszonyi kalács is, amit aztán nyilvánvalóan városi hatásra felváltott a menyasszonyi torta.

A druzsba személyéhez kapcsolódott a druzsbakoszoru, amely ugyancsak a bagi lakodalom sajátosságai közé tartozott. A menyasszonyos háztól elvitt koszoru - más vidéken rozmaringág -, engedély volt a lány elvitelére. A télizöldből font koszoru, mint a menyasszony megszemélyesítője és egyben ártatlanságának is bizonyítéka, melyet az éjszaka folyamán szétzaggattak. Ugyancsak a lány szüzességét jelképezte a fejére erősített rozmaringszál is.

Kresz Mária kutatásaiból ismert, hogy a rozmaring Közép-Európában a XVI. század után terjedt el és mint lakodalmos koszorunövény lett népszerű. A németeknél a XVI. század végéig rozmaringból fonták a menyasszony koszoruját és a lakodalmos vendégek rozmaringbokrétával ékesítették magukat. Egy 1591-ben megjelent, németből fordított könyv szerint a rozmaring "az leányoknak tisztaságok". Ugyanakkor valószínűnek tartja, "hogy a nyugati eredetű rozmaring a nép szemében a régebbi zöldág helyébe lépett, ezért lett oly népszerű, oly nélkülözhetetlen lakodalmi szokásoknál."^{37/}

A zöldág, zöldkoszoru, mint a megújuló természet, az új élet megindulásának jelképe, egyben a termékenység szimbóluma is, mely hiedelmeinknek egy ősbibbiai rétegét képviseli. Ehhez idővel keresztény elemek is kötődtek, illetve rakódtak rá. Ezt bizonyítja a vőfély által elmondott bibliai példázat is, amely a Noé bárkájába zöld ággal visszatérő galambról szól.

A menyasszonyfektetőkkel, gyertyástáncokkal kapcsolatban - az eddigi kutatások alapján - még korai lenne általános érvényű megállapításokat tenni. A szőrványos gyűjtésekből jelen pillanatban az látható, hogy a Galga mente magyar falvaiban /Bag, Kartal, Csalgahévíz/ a gyertyástáncot a "Mikor a menyasszonyt fektetni viszik" dallamára járták és az égő gyertyákat a násznép tartotta, míg a szlovákok lakta Domonyban a vőfély ujjai között fogta a három szál gyertyát és az ilyenkor eljárt tánc dallama és szövege is eltért az előzőektől.

Borsai Ilona tanulmányában megállapította, hogy "a menyasszonyfektető szertartás jellegzetes dallamtípusa palóc területeken ugyanaz maradt a 20. század elejétől napjainkig, a paraszt-társadalmat időközben átalakító mélyreható változások mellett is; jogosan tételezhetjük fel ennek alapján, hogy ezeken a területeken a múlt század végén feltétlenül, de valószínűleg már a múlt század elején is ugyanez a dallamtípus szolgálhatott kísérőül ehhez a szertartáshoz. Feltevésünket megerősíti ennek a típusnak egy 1730-as keltezésű, magyar és szlovák táncdallamokat tartalmazó gyűjteményben fennmaradt hangszerez változata. A feliratok együttesen pedig hirt adnak arról is, hogy az együttlakó magyarság és szlovákság már a 18. század elején egyazon funkcióban ismerte és használta ezt a dallamtípust, amint ez azóta is így van, főként Pest, Nógrád, Hont megyék falvaiban."^{38/}

J E G Y Z E T E K

- 1/ Sárkány M., 1983. 283.
- 2/ Széman Zs., 1983. 294.
- 3/ Széman Zs., 1983. 293-294.
- 4/ Sárkány M., 1983. 283.
- 5/ Saját gyűjtés.
- 6/ Vankóné Dudás J., 1983. 215.
- 7/ Schram F., 1972. 105.
- 8/ Saját gyűjtés.
- 9/ Manga J., 1979. 163.
- 10/ Györgyi E., EA. 7520.
- 11/ Györgyi E., EA. 7520
- 12/ Bartók-Kodály, 1955. XXIX.
- 13/ Madar I., EA. 7362.
- 14/ Saját gyűjtés.
- 15/ Schram F., 1972. 108., 111.
- 16/ Manga J., 1942. 183-184.
- 17/ Zalabai Zs., 1985. 151.
- 18/ Putz É., 1943. 74.
- 19/ Istvánffy Gy., 1894. 43.
- 20/ Magyarország vármegyéi és városai, Heves vármegye én. 216.
- 21/ Nyáry A., 1906. 224.
- 22/ Árvay J., 1845. 134.
- 23/ Györgyi E., EA. 7520.
- 24/ Tárkány Szűcs E., 1981. 380-381.
- 25/ Saját gyűjtés.
- 26/ Cs. Schwalm E., 1981. 361., 366.
- 27/ Gönyey S., 1942.
- 28/ Saját gyűjtés.
- 29/ Muharay E., 1953. 59-60.
- 30/ Saját gyűjtés.
- 31/ Saját gyűjtés.
- 32/ Gönyey S., 1935. 117.
 Tragor Ignác leírása szerint Kisvácon "Mikor éjjélre fordult az idő, a násznagy elbucsuztatta a menyasszonyt szüleitől, azután a vőfély kezére adta. Ez megforgatta, miközben körülfogták őket a legények, ki-ki a párjával és eljárták körülöttük a gyertyatáncot. A legények balkezüket négy ujja között 3-3 szál gyertyát tartottak, jobbjukkal a párjukat karolták át. Ez után következett a menyasszonyfektetés. Ez a tánc két-két váltakozva jobbra-balra haladó, csárdásszerű tánclépésből állott és másfél-két óra hosszatt tartott.
 Tragor I. 1936. 184.
- 33/ Istvánffy Gy., 1894. 48-49.
- 34/ Árvai J., 1845. 135.
- 35/ Magyarország vármegyéi és városai, Nógrád vármegye én. 162.
- 36/ Magyarország vármegyéi és városai, Hont vármegye én. 133.
- 37/ Kresz M., 1976. 17., 19.
- 38/ Borsai I., 1978. 161-162.

- Árvay József, 1845. Menyekzői szertartások Felső Dunatáji magyarajku pároknál. Honderű 3. évf. 14.sz.
- Bartók-Kodály, 1955. A magyar népzene tára III/A. Budapest.
- Borsai Ilona, 1978. A palóc "menyasszonyfektető" dallamának nyugati és keleti kapcsolatai. In: Zenetudomány Dolgozatok.
- Cs. Schwalm Edit, 1981. A palóc lakodalmi kalácsok. Ethn.
- Gönyey Sándor, 1935. Diósjenői menyasszonyfektető. Ethn.
1942. Menyasszonyfektetők, gyertyástáncok.
In: A Hagymány Szava 3. évf. 2. sz.
- Györgyi Erzsébet, 1962. Házasságkötési szokások. EA. 7520.
- Istvánffy Gyula, 1894. Mátraalji palóc lakodalom. Ethn.
- Kresz Mária, 1976. Virág és népművészet. Budapest.
- Magyarország vármegyéi és városai. é.n. Szer.: Borovszky Samu.
- Madar Ilona, Lakodalmi versek Horváth Mihálytól, EA. 7362.
- Manga János, 1942. Adatok a nyugati palóc házassági szokásokhoz. Néprajzi Értesítő.
1979. Palócföld. Budapest.
- Muharay Elemér, 1953. Három népiegyüttes három népi játéka. Szinjátszók Könyvtára, Budapest.
- Nyáry Albert, 1906. Palóc lakodalom. Néprajzi Értesítő.
- Putz Éva, 1943. A kolonyi lagzi. Pozsony.
- Sárkány Mihály, 1983. A lakodalom funkciójának megváltozása falun. Ethn.
- Schram Ferenc, 1972. Turai népszokások, Szentendre.
- Széman Zsuzsa, 1983. A lakodalom hagyományörző szerepe és társadalmi funkciója Felsőtárkányon. Ethn.
- Tárkány Szűcs Ernő, 1981. Magyar jogi népszokások. Budapest.
- Tragor Ignác, 1936. Az emberélet Vácán és vidékén az őskortól napjainkig. Vác.
- Vankóné Dudás Juli, 1983. Falum, Galgamácsa. Stud. Com.12. Szentendre.
- Zalabai Zsigmond, 1985. Hazahív a harangszó. Madách.

WEDDING HABBITS

The study wants to present the main characteristics of a Bagian wedding and the changes happened in this century. During the passed years wedding march simplified from tep to step, a few habits were completely abandoned but others changed for urban elements. Of these are examples the engagement and bridal cake.

It is worth to be mentioned that just those elements meaning its uniqueness are missing from the wedding march today. So is the making os "telekendő" /full shawl/. At the suit, in the girls's house a chicken was fried and different cakes, then bound into an embroidered shawl. The bridegroom, his mother and the bride took this to the house of the man where relatives of the bridegroom were offered.

It is of Slovakian origin the habit of "druzsba" and making of a "druzsba wreath". A tallish boy child from the kinfolk of the bridegroom was asked to be the druzsba. His most important role was to go with the best man together to the girl's house before request. They hanged a wreath of periwinkle in the neck indicating they can take the girl.

The laying of the bride and/or candle dance belonged to the Bagian wedding as well. Participants held a burning candle in the hands and as the bridesman eloped the bride, the candles were thrown behind.

In the end we can say that the whole system of wedding in Bag was shaped, formed by the influence arriving from the North - mostly Slovakian and Paloc.

Zsuzsa Korkes

32. ábra
*Jegyespár 1927. NMF.
166103.
Engaged pair in 1927.*

33. ábra
*Katona Mihály és Palya Angéla,
1932.
Mihály Katona and Angéla Palya
in 1932.*

34. ábra
Katona Teréz és Tóth József, 1953.
Teréz Katona and József Tóth in 1953.

35. ábra
Lakodalmi menet, 1950. Tihanyi András felvétele
Wedding march in 1950.

Madar Ilona:

TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

Small town
INDEPENDENT

A HALÁL

Bus az ősznek hervadása
Hulló lombok, néma táj
De az ősznek van varázsa
Enyészetben méla báj.

A gyümölcs hull - semmi: érett!
Hallgat a lomb - semmi: szólt!
Óltsön a mező fehéret -
Semmi: oly dus zöldje volt!

Csak, ha bimbó fővel asznak
A virágok: óh, ez fáj;
Ha reménye uj tavasznak.
Most születve, sirba száll. 17

A halál minden korban és időben megdöbbenést, szomorúságot váltott ki, különösen fájdalmas volt, ha fiatalon ragadta el szeretteiket a halál. Az elvesztés feletti bánathoz azonban a saját elmulásuk fölötti félelem is hozzájárult.

A bagiak a tudatuk mélyén kifürkészhetetlennek hitt halált éppen nagy jelentőségénél fogva igyekeztek megtudni, s ha az előjeleknek tartott jelenségek láttán a végzetes eseményre következtethettek, megpróbálták elhárítani.

A halál előjelei

A sárguló körmöt, a pénteki fejfájást, a fonáskor kimaradt hajtincset, a homlokon huzódó kék eret mind halált jósló jelnek vélték. A gödröt ásó kutya, a kukorékoló tyúk és a kuvik szava szintén halált jelentett, s hogy elkerüljék a rosszat, elzavarták a kutyát, a tyukot pedig levágták "... így a maga kárát kukorékolta." Álombeli haláljelek: foghuzatás, fogfájás, kettérepedt kenyér, bedőlt kemence, gödörösés, meszolás, leesett kép vagy tükör, "elcsattant" elrepedt üvegphár. Fiatalon elhalt szeretteire mindenki úgy emlékezett, hogy "előre megérezte a bajt". Ha egy fénykép leesett a falról, annak a halálát jelentette, akit a kép ábrázolt. "A gyerektestvérem fényképe leesett a falról és egy hét múlva meghalt." - "Mikor az én bátyám meghalt mindnyájan vele álmondtunk. Anyám egy nagy vizesárkot látott az udvarunkon, ami tele volt szennyes vízzel, a víz tetején husdarabok usztak ... én a megfeszített Jézuskát láttam és másnapra meghalt

a bátyám."^{2/} Általában a hozzátartozót sujtó veszedelmet álmondták meg, de előfordult, hogy a szomszédban leselkedő halált is. "Én úgy álmondtam meg a szomszéd halálát, hogy egy nagy vizesgödröt láttam az udvarunk közepén" - emlékezik egy idős asszony Bagon.

"Tudósasszony" halála

Azoktól a haldoklóktól nagyon félték "akik tudtak valamit" - akiknek emberfeletti erőt tulajdonítottak -, senki nem akart mellettük maradni, nehogy az erő - amit halhatatlannak tudtak - beléjük szálljon.

"Az én szüleim gondját viseltek Magdi néninek, akiről azt tartották, hogy tudott valamit ... Amikor haldoklott, anyám kiment a határba, engem meg itthon hagyott, hogy ne ő legyen mellette ... Egyszer azt mondta: 'Jaj! Hozzál nekem egy kis aludttejet egy kis tejföllel' ... Én hoztam fel a pincéből és odadtam neki, akkor megfogta a kezem, úgy szoritotta, csókolgatta, hogy alig tudtam kiszabadítani. Egy kicsit félttem, de csak nem lett semmi bajom. Akkor elaludtam és éjfél felé egy nagy angyalt láttam átrepülni az égen nagy fényességgel, akkor halt meg Magdi néni."^{3/}

Ima a haldoklóért

Bagon elhívták a papot a haldoklóhoz, hogy a betegek szentségét feladja neki. Régen harangoztak, mikor elindult a plébános... "mert ameddig a harang szava elér, eltávozik a gonosz."^{4/} Az egyházi pedig égő gyertyával ment és csengett az Oltáriszentség előtt. A beteg hozzátartozói fehér abrosszal leterítették az asztalt, azután feszületet, égő gyertyát, kenyéret, tiszta vizet, sőt és szentelt vizet tettek rá. "Békesség e háznak és a benne lakóknak!" - köszöntött be a pap, utána letette az Oltáriszentséget a kegytárgyak közé és meghintette a beteget szentelt vízzel. Akkor a jelenlévők kimentek a szobából. Ezt követően a beteg meggyónt, megáldozott. Utána a plébános megkente a beteg szemét, fülét, orrát, ajkát, kéz- és lábfejét, majd kenyérrel és sóval megtörölte a kezét és eltávozott.

Igy a beteg teljes bűnbocsánatot nyert bűneire, megnyugodva várta a halált. Szentelt gyertyát is szoktak adni a haldokló kezébe, mások feszületet tettek a haldokló kezébe, ha nem tudta megfogni, a mellére helyezték ... "ugy is megkönynyebbült". Az elkárhozástól való félelem nagyon élénken élt a bagiak tudatában. Számtalan ajánlott és tiltott cselekményt végeztek azzal a céllal, hogy halálukat előre megtudják, hogy bűneiktől megszabadulhassanak. Volt aki Nagyszombaton 3-3 szem buzát evett délben és este 1-1 korty vizet ivott rá, hogy ne haljon meg utolsó kenet nélkül. Mások a hónap első péntekjét böjtölték végig ugyanezzel a céllal. Ezenkívül még

sokféle böjtöt gyakoroltak a bagiak, de minthogy ezek titkosak voltak, nem szívesen beszéltek róluk. A Jézus Szíve Társulat tagjai is azért imádkoznak minden hónap első péntekjén, hogy ... "Nem mulnak ki a világból szentségek nélkül".

Most mintegy két éve lehet, hogy minden 60 évesnél idősebb ember "áldást" kap a nagy ünnepeken a templomban, azóta nem rettegnek annyira az utolsó kenet nélküli haláltól, az elkárhozástól. Amikor olyan ember kéri az utolsó kenet feladását, aki nem járt templomba, a hívő bagiak nagyon örülnek, mert úgy tudják, hogy máskülönben addig bolyongana a lelke, amíg a rokonai le nem imádkozzák a bűnét.

Általános szokás, hogy a nagy betegért imádkoznak magukban is, közösségben is, nem mondják ugyan ki a beteg nevét, de mindenki tudja, kiért szól a fohász. Voltak Bagon olyan "szentes" imádkozó asszonyok, akikkel imádkoztatni szoktak, néha a haldokló ágya mellett is. Általában szívesen vették a hozzátartozók a zsolozsmát, de előfordult, hogy az édesanyját féltő-sírató fiatalasszony magából kikelve rivallt rá az imádkozókra: "Az életért imádkozzanak, ne a halálért!" Akik nagyon szerették a haldoklót, azok magukban imádkoztak, vigyázva nehogy felsirjanak, mert akit visszasírtak az nagyon nehezen tudott meghalni. Szent Józsefhez is szoktak imádkozni a haldokló mellett, hogy segítsen rajta.

Aki megadóan várta a halált, attól üzentek a másvilágra elhalt rokonaiknak.^{5/}

Volt olyan haldokló, aki valamely súlyos bűnét nem tudta elvinni a másvilágra, elhivatta a betegágyához akinek vétett, s miután megkövette a haragosát, megkönnyebbült, úgy halt meg. Volt aki a betegágyában hagyatkozott a vagyonáról.

Aki nehezen tudott meghalni, letették a földre, a szoba közepére, ott könnyebben el tudott távozni. Némelyek úgy tartották, hogy elég a tollas párnát kivenni a beteg feje alól, mert a toll visszatartja a lelket.^{6/}

Rége a templomba vitték, aki nagyon nehezen tudott meghalni.

A halál beállta

A fő halálozási időszak a tavasz és az ősz. Napszak szerint pedig az este, vagy az éjfél. A halál beállta előtt a rokonok, szomszédok készen álltak, hogy a gyászoló családnak segítségül legyenek. "Mikor a lélek kiszállt ... "lefogták a halott szemét, felkötötték az állát. A boka fölött a lábát is összekötötték, könyéktájon pedig a karjait. A férfiak két karját egymáson keresztbe tették. Az asszonyok közül csak azokat tették keresztbe, akik nem kereszteltettek, mert aki csak egyszer is keresztvizre tartott egy kisgyermeket, azét a mellén összekulcsolták. Gyakran előfordult, hogy egy-egy középkori asszony azért ajánkozott keresztanyának, hogy majd a koporsóban összekulcsolják a kezét. Napjainkban számoltartanak egy idős asszonyt, aki nem keresztelt. "Ha mi közülünk

még él valaki, biztosan nem engedjük, hogy összekulcsolják a kezét," - fogadkozik egy 63 éves asszony Bagon. Az összetett, illetve összekulcsolt kézre rátették a rózsafüzér olvasót.

Ha valakinek visszanyilott a szeme, pénzzel lenyomták, olyankor azt mondták, hogy vár valakit maga után. Azután langyos vízzel lemosták a halottat és a férfiakat megborotválták. Majd felöltöztették amig meleg volt, amig hajlott a keze, mindene és kiterítették a ravatalra. A kiterített halottat egy nádszállal megmérték, s a nádszálat elvitték az asztaloshoz, aki a koporsót készítette.

A TEMETÉS

Ravatal

A kisgyermeket az asztalon terítették ki, amelyre párnat tettek, arra kerültek a himzett lepedők. A felnőtt ravatala fűrészbakokra helyezett szekéroidal, amit a szoba közepén, hosszában helyeztek el. Jó keményre tömött szalmazzsákot tettek a szekéroidalra. Arra alul "egysoros slingelt" lepedő került, felülre "kétsoros slingelt". A lepedőket már kislány korukban elkezdték himezni a bagiak, férjhezmenetelükig mind a magukét, mind a leendő férjüket "kivarrták". A nevek kezdőbetűit és az alatta lévő magyar koronát mindig pirossal himezték. //

A halottat úgy terítették ki, hogy a feje alá fehérrel himzett, fehér párnát raktak.

A ravatal lábfelőli végéhez szentelt vizet tettek. A feje felől két oldalt gyertyát gyújtottak, jobbra szentelt gyertyát. "Hogy világítson a másvilágon". Különösen nagy erőt tulajdonítottak a hétszer szentelt gyertyának, amit hét egymást követő Gyertaszentelőn megszenteltettek.

Amig a bátrabbak vagy közelebbi rokonok elvégezték a halotton és a ravatalon a szokásos műveleteket, addig mások kinyitották az ablakot, megállították az órát, kioltották a tüzet. A tükröt letakarták szép, fehér kendővel ... amit ünnepeken a nők templomba-menetelkor fejükre kötöttek. Némelyek emlékeznek az ablakba kitett vizesbőgrére, amelyben a lélek megmozdhatott, mielőtt elszállt az ablakon át.⁸⁷ Sokan hallani vélték a kapu csattanását, amint a lélek kiment rajta. Régen úgy tartották, hogy a meghalt lelke átszáll az akkor született csecsemőbe. Az emberé gyerekebe, az asszonyé lányba. Olyan vélekedésről is hallottak Bagon, hogy a lélek nem száll el, ottmarad szerettei körében, csak nem beszélhet.

Az asztalra fehérrel "kivarrt" himzett abroszt terítették. Az ágyakat "halottra való főkötő lepedővel" terítették le - fehér fonállal gazdagon himzett terítővel. A fal mellé lócákat raktak a virrasztók számára.

Bejelentés

A halotton és a szobabelsőn végzett munkálatokkal egyidőben elment egy férfirokon "jelenteni" a plébániára. A rokonok, szomszédok egymásnak adták a hírt.

Harangozás

A bejelentett haláleset után harangoztak. Az első harangszót "lélekharangnak" vagy csendítésnek mondják. Ezt ma is ingyen huzatja az egyház.

Asszonyoknak egy kis- és két nagyharanggal csendítettek, embereknek egy kis- és három nagyharanggal. Utána a gyászolók annyit harangoztattak, amennyit akartak. Általában hat-szor huzatták meg napjában, délelőtt és délután három-három alkalommal. Ha ennél többször hallották a bagiak a harangszót, azt mondták egymásnak: "Zsiros"-gazdag-halott van. Sokat harangoznak."

Virrasztó

Amíg a halottat a háznál ravatalozták fel, a családtagok máshová mentek aludni, szomszédokhoz, rokonokhoz, de az elhunytat nem hagyták magára. Sötétedés után virrasztották. Az idős emberek emlegetik, hogy valamikor reggelig virrasztottak, a két háboru közötti időszaktól kezdve csak éjjelig maradtak együtt. Alkonytájt kezdtek jönni a "halottnézők".

- "Megnézted már a halottat?" - kérdezték egymástól.^{9/}
A halott mellett mindig ültek családtagok. A közelükben foglalt helyet az a "szentes" - imádságos - néni, aki a templomban is előénekes, előimádkozó volt. Ő mondta elő az imádságokat, énekeket, tulajdonképpen ő irányította a virrasztó menetét. "Ha rózsafüzér társulati tag volt a halott, a fájdalmas titkot is elimádkozták." A rokonok, barátok, szomszédok, ismerősök folyamatosan váltották egymást. A közeli rokonok, barátok leültek a lócára, kissé összevárták egymást. A távolabbiak nemigen maradtak sokáig; a halott megnézése után húzódtak az ajtó felé. Mindig tudta mindenki, hogy az adott háznál, az adott helyzetben hol a helye. Mikor egy-egy közeli hozzátartozó-csoport összegyűlt, elkezdtek beszélgetni az elhunyról, életéről, küzdelmeiről, betegségről, haláláról, de mindig csak jót mondtak róla. Az emberek, - a férfiak - miután megnézték a halottat, átmentek a szomszéd szobába, az asszonyok a halott mellett maradtak. Amíg a háznál volt a virrasztó megkinálták a halottnézőket kaláccsal és borral. Minthogy otthon nem volt szabad tüzet gyujtani, a szomszédban sütötték meg a kalácsot.

Mielőtt a halottnézők eltávoztak volna, megálltak a ravatal végénél, elmondtak magukban egy üdvözlést és a szentelt vízből beszentelték a halottat.

Ha két éjszaka ravatalon volt a halott, mind a két estén virrasztották.

Mintegy 20 éve ravatalozó van Bagon, most is virrasztanak, csak rövidebb időn át. Két-három órát töltenek ott esténként. A ravatal készítése magától értetődően leegyszerűsödött, de a szenteltvizet most is oda teszik a halott lábához és a halottnézők ugyan úgy szentelnek, mint azelőtt.

A halott siri jelét, a keresztet, mindig kifaragták a temetés napjára. Általában egyszerű, kevésbé diszitett keresztet készítettek, kevés irással. Napjainkban már sok kőkereszt van a bagi temetőben, aki csak teheti, diszes fejkövet készített. Aki házafelének készített sirjelet, a saját nevét is bevéséti.

Temető, sír

Az új bagi temetőt 1892-ben nyitották meg. A bejáratnál álló fakateresztre, amelyen fafeszület is van, Katona János és élete párja Könczöl Teréz adta a pénzt.^{10/} Emellett azonban a régi temetőbe is temetkeztek, hiszen 1908-ban felujították "... a régi temető keresztjét".^{11/}

A bagi temetőben csak a temetés napján szabad kiásni a sirt. "Ha előbb kiásnák, megszállnák a gonoszok...". Valamikor a rokonok és a szomszédok ásták ki a sirt tisztelethől. A gyászoló család valamelyik férfitagja elvezette őket halottai mellé, az őt megillető helyre, és kijelölte a sír helyét. Utána megkinálta őket pálinkával, még egy ideig velük maradt, majd hazament. A jelen században a bagi emberek jobbra bejártak dolgozni Budapestre, illetve az elérhető városokba, nem értek rá sirt ásni. Napjainkban alkalmazott sírásó látja el a temetőbeli munkát, nemcsak ássa a sirt, hanem aki megfizeti a hozzátartozójáét, gondozza és locsolja is. Sírásás és hantolás után mindig kap valamennyi pénzt a gyászolóktól.

Az utóbbi időben igen sok kellemetlen vita származott a temetőbeli hely miatt, mindenki előre akarta temettetni a halottját. Ezért elrendelte az egyház a sorbatemetkezést. Most a sírok kiszélesítése miatt alakulnak ki az ellentétek.

Temetés

A temetésre a megjelölt idő előtt gyülekeztek a gyászba öltözött hivek. Mind a férfiak, mind az asszonyok fekete ruhát öltöttek. A korai órákban elszállította az asztalos a koporsót, s mielőtt a plébános elindult volna, megkezdték a halotton végzendő műveleteket. Az összekötött karokat, lábakat szétoldották, az állkendőt eloldották, de mindegyik kötőt betették a halott mellé. Ha zippzár volt a ruhán, azt lehúzták. A szemfödőt az arcon felhasították, "hogy lásson a másvilágon". A szemhéj lenyomására szolgáló pénzdarabokat is beletették a koporsóba. Egy-

nemely idős asszony szerint mindig tettek pénzt a halott mel-
lé, hogy a tulvilági folyón való átkelést ki tudja fizetni.
A terhes asszonynak cérnát és tüt is tettek a koporsójába,
hogy ha megseül a gyermekét, legyen mivel varrnia.^{12/} A fér-
fiaknak melléjük tették a kalapjukat, egynémelyeknek a pipá-
ját is. Volt, aki kérte, hogy az imakönyvét tegyék mellé, ak-
kor úgy helyesték el, hogy a "Ments meg uram engem az örök
haláltól.." kezdetű imánál kinyitották.

A második világháború után már nem szekéroidalra teri-
tették a halottat, hanem a készen vásárolt koporsóba. Attól
kezdve a ravatalozás és a koporsóbatétel cselekménysora ér-
telemszerűen összeolvadt.

A plébánosért három rokonságbeli ember és egy tiz-tizen-
két év körüli fiúgyermek ment fel a plébániára. Az idősebbik
volt a halottasember. A tisztségviselők karjára fehér gyolcs-
zsebkendőt kötöttek, amelyet azután nekik is adtak. A gyászolók
a halálkereszt két ágára is kötöttek egy-egy fehér gyolcs zseb-
kendőt. A koporsó sirbatétele után a plébánosé, illetve a kán-
toré lett a két gyászjel. Két ember "a két zászlós" magához
vette a két egyházi fekete zászlót, másik nevén gyászlobogót,
amelyeket 1892-ben vettek a bagiak, s utána Mária-Besenyő
szenteltették be.^{13/} A későbbiekben több lobogót is vittek a
temetésen. A fiú a halálkeresztet vette a kezébe. Utána a plé-
bánossal együtt indultak a halottas ház felé. Elindulásukkor
megszólt a harang és vigigkísérte őket az uton. Az utóbbi
30-40 évben egyházi énekkar működik Bagon, főként az ünnpi
miseken énekelnek. Aki akarja elhívhatja őket a temetésre,
hogy emelje annak ünnepélyességét.

A közeli rokonok körülállták a koporsót. Ez a felállítás
különböző volt. Ha kicsi gyermek volt a halott, akkor a szü-
lei, testvérei, keresztszülei és öregszülei álltak körben,
jobbára az említés sorrendjében. A felnőttek ravatalánál a
halott feje mellett volt a főhely, odaállt a feleség, illet-
ve a férj. Onnan kezdve sorakoztak gyermekei házasefelekkel,
kor szerint. A halott unokái a koporsó másik felénél áll-
tak. Az utóbbi 40 év óta azonban az az asszony állt a főhely-
re - még ha a legkisebb fiának a felesége volt is - aki az
elhunytnak gondját viselte. Hogyha fiatal lány halt meg - kü-
lönösen, ha Máriásleány volt - akkor a szülők és a közeli ro-
konok gyűrűjén kívül körben álltak a Máriásleányok, teljes temp-
lomi díszben, fehér kötényben, kék derékszalaggal, fejükön
gyöngykoszorúval - égő gyertyát tartva kezükben. Hasonló
volt ehhez a legénykorú férfi temetésén is a koporsó köbeál-
lása, csak hogy akkor nem leányok, hanem legények övezték a
közeli rokonokat. Ha a fiatalnak szeretője volt,^{14/} még ha
nem is váltottak jegyet, a temetésen úgy szerepelt a kiválasz-
tott, mintha menyasszonya, illetve vőlegénye volna az eltávo-
zottnak, ezért a koporsó mellett is előre engedték a szülők
közé. A Rózsa-füzér társulati tagot a tizennégy koszorútag vet-
te körül a rokonain kívül. Mindenki kezében gyertya égött, a
koporsón egy szál gyertya gyújtatlanul állt, mintegy jelképez-
ve a koszorúból hiányzó elaludt gyertyáját. A beszentelésre váró

ravatal tetején^{15/} ott volt a fából esztergált rózsafüzér, amit a koporsó leszegezése után visszahelyeztek és a sirig rajtahagyták. A második világháború után nem tették fel a fősafüzért a koporsóra.^{16/} Mivel az asszonyok nagyjából Rózsafüzér társulati tagok voltak, inkább csak az idős emberek ravatalától hiányzott a külső kör.

Amikor minden-, és mindenki a helyére került, a plébános elbucszította a halottat az övéitől, egyenként. Akihez a bucsuszavak szóltak, kiállt a koporsó végéhez. Bucsuztatás után a plébános bszentelte a koporsót, s azután lezárták, leszögezték. Végül felemelték a koporsót, a Szent Mihály-lovára tették és lábbal előre kihozták a házból,^{17/} majd öszszeállt a temetési menet. A menet elején a fiu haladt a gyászkerettel, utána a plébános ment a halottasemberrel, mögöttük a koporsót vivők haladtak. A koporsó mögött két asszony vitte a két gyertyát. A koporsót a család tagjai követték, a körülállási sorrendhez hasonlóan.

A temetés ravatal körüli menete - a koporsó körülállásához igazodva - a halott korának, nemének, és családbeli státusának megfelelően történt.

A jelen század 60-as éveiben épült halottas ház elkészülte előtt minden halottat felvittek a templomba. Az ajtó közelében tették le, a Szent Mihály-lován. A plébános a szentélyben végezte a gyászmisét, a fekete lepellel bevont gyászkoporsó előtt. /A gyászkoporsó helye a szentélyben volt, az oltár alatt./

A kicsi gyermek koporsóját a keresztanya az ölében vitte el a templomba, utána ki a temetőbe. A fiatal halottnak olyan módon állították össze a temetési menetet, hogy abban a lakodalom némely elemei szerepeljenek. Ismeretes, hogy a fiatal halott lakodalmát a Kárpát-medence magyar nyelvterületein még a jelen század elején is megülték.^{18/}

A fiatal lány temetésére "kiálltak" a Máriáslányok mindnyájan elmentek, még akkor is ők vitték ki, ha az elhunyt nem volt Máriáslány. A Máriáslány csoport külön rangot is adott a végtisztesség adásnak, amint az alábbi "könyörületes" asszony elbeszélése is jelzi "... Én aztán úgy temettettem el azt a nyomorult kislányt rendesen, az apja börtönben volt, de én Máriáslányokat is hívtam. Pedig az nagy szó volt." - A leányok oldalán szeretőjük haladt ünneplő ruhában, rozmaringos bokkrétával a gomblyukában. Némelyek szerint csak tíz lépésc engedték a fiuk a ravatalt vinni, utána átvették és a sir előtt adták vissza a lányoknak. A lány szeretője - akkor is, ha nem volt még vőlegény, gyöngyös rozmaringos mirtusz bokkrétát tűzött a mellére. Tehat lakodalmi dísz viselt minden fiatal.

A legényembert legénybarátai vitték ki a temetőbe, a leányok teljes lakodalmi díszben haladtak a koporsót vivők mellett. A többi fiatal a ravatal mögött haladt, a fent leírttal azonos öltözékben. Némelyek szerint "régente a lányt fiuk vitték ki, a fiut lányok."

A fiatalasszonyt asszonybarátai vitték slingölt fehér fejtörő kendőben, ugyanilyen "nyakrakendőben" - nyakbavaló kendőben.

A fiatal házasembert komái, rokonai vitték és kísérték. A Rózsafüzér Társulat tagjait távoli rokonai közül választott nők vitték, vagy a keresztányai, a "koszorútagok", akikkel együtt alkotott egy imaközösséget - fehér kendőben kísérték, kezükben égő gyertyát tartva. A gyászlobogó mögött a Rózsafüzér-társulat két fehér lobogóját is vitték, ők azonban a másik koszoru tagjaiból kerültek ki.

Hogyha olyan lány halt meg, aki valamelyik koszorúnak tagja volt, akkor az előbb leírt koporsóvivőkön kívül mentek az égő gyertyát tartó koszorútagok.

Az idős emberek koporsóját a régebbi időkben, a múlt században keresztfitái vitték, a jelen században a rokon férfiakra hárult ez a feladat. A gyűjtött anyag kissé ellentmondó, de ha figyelembe vesszük, hogy valamikor csak barátokat hívtak keresztszülőnek, akkor nyilvánvaló, hogy a kapcsolat-teremtés romlása, a testvérekkel való komásodás az oka ennek az elszegényedési folyamatnak.

Mikor a halottas menet elindult a temető felé, újra megszólalt a harang, addig húzta a harangozó, amíg a "ravatalt le nem tették a sir szélére."

A közeli rokonokat kivéve mindenki imádkozott és énekelt az uton. Mikor a sirhoz értek régen meg is füstölte a pap, utána szenteltvízzel beszentelte, néhány mondatban újra elbucszuttatta a halottat, utána leengedték a koporsót a sirba. A rokonok hantot, göröngyöt dobtak a koporsóra, közben azt mondták magukban: "Porból lettél, porrá leszel." Végül behantolták a sirásók a sirt.

Amikor a temetési szertartás véget ért, a gyászolók meghívták a közeli hozzátartozókat és a zászlósokat a torba. Utána a gyásznép szétszéledt a temetőben, mindenki megkereste a hozzátartozója sirját.

Ha egy temetést követően hosszú időn át nem volt halott a faluban, akkor a halott hozzátartozói mindegyre mondogatták sajnálkozva, hogy milyen sokáig kell az ő szeretett családtagjuknak örködni a temetőkapuban, mert amíg át nem veszik a helyét, neki ott kell állni.

A temetés után a halott hozzátartozói elosztották annak ruháit, lábbelijét a szegények között. Először a "szentes" imádkozó asszony kapott, rendszerint a legjobbak közül. Ezenkívül mást nem adtak a siratónak is nevezhető szegénysorsu asszonynak. Szabadkozott, hogy pénzre nincs is szüksége, nem is fogadná el. Jómódu előimádkozóra nem is emlékeztek Bagon.

A temetés után

Halotti tor

A temetés elmúltával megkezdődött a halotti tor. A rokonokon kívül a távolról jötteket mindig meghívták. Ha fiatal ember, vagy leány volt a halott "... a fiatalokat is megtisztelték". Pálinka és bor mindig volt a torban. A kocintásra felemelt poharat a halott nyugalmaára üritették. Az öregek emlékezete szerint régente sonkát és kolbászt adtak a torban, napjainkban fasírtot sütnék, tyukhusleveszt főznek, csirkét rántanak, kalácsot sütnék. Mindezt a szomszédban készítik el, minthogy a temetés napján a halottas háznál még éghet a tűz.

Hazajáró halott

Bagon is sokat beszéltek a hazajáró halotról, de napjainkban már alig akad olyan, aki ne mástól hallotta volna. Régen is jobbára ott fordult elő a halottnak tulajdonított nyögés, sóhajtás, zörgés, ahol nem teljesítették a haldokló kívánságát. Az alábbi történet jól példázza a lelkiismeretfurdalásból származó félelmet: "Az én apósomnak volt egy szép bekecse, nem sokáig hordta, majdnem új volt, amikor az öreg haldoklott. Már előre mondta nekem, hogy ha meghalok, adjátok rám a bekecsemet. Az anyósom meg azzal biztatott, hogy kár ez a földbe, jobb lesz nekem. Én nem vettem fel egyszer se. Hát ugy ősz felé hallom éjszaka, hogy zörög a konyhaablak. Jaj! Csak nem a bekecsért jött! ... kiáltottam. Másnap kivittem a bekecsot a temetőbe és elástam a legfrissebb sir oldalába. Nem jött azután többet az apósom, nem háborgatott. Mondták oszt a rokonok, hogy neki adhattam volna egy szegénynek, az is "annyi" - annyit örö - lett volna, de én akkorra már elástam".

A hiedelem szerint a halottak a templomban éjszakánként istentiszteletet tartanak. "Amikor jöttünk haza a fonóból, ki volt világítva a templom teljesen, ének is hallatszott, egyszer benyitottunk és holt lelkek voltak benne, mert egyszerre sötét lett és a holt lelkek is eltűntek."

Gyász

A bagiaiak általában egy évig viselik a gyászt a közeli hozzátartozó halála után. Voltak azonban olyan asszonyok - az embereknél nemigen fordult elő - akiket úgy megviselt valakinek az elvesztése, hogy "örökös gyászt" fogadtak. Nem vetették le a fekete kendőt és a fekete ruhát és a lakodalmaiban sem énekeltek, csak tiszteletadásból mentek el, de nem vettek részt a mulatozásban. A fiatal leányok temetés után

nem vehettek fel gyors alsószoknyát, emiatt belapult a szoknyája annak "aki gyászban volt".

A halál évfordulóján gyászmisét szolgáltatnak halottaikért, ahová a rokonok, barátok mind elmennek, hacsak valami halaszthatatlan dolog vissza nem tartott valakit. A Rózsafűzér Társulat is mondat gyászmisét az elhalt koszorútagokért az évfordulón. Erre az alkalomra meghívják a halott hozzátartozóit is. Van még ezentúl a katolikus bagiaknak egy nagyon felelősségteljes kötelezettsége az utolsó kenet nélkül elhalt hozzátartozójukért: Az állandó imádkozás, és a gyakori gyászmise szolgáltatás. Igen személetesen adta ezt elő egy magát megnevezni nem akaró idős asszony: "Hirtelen halt meg a testvérem, az utolsó kenetet sem tudta felvenni. Én nagyon sokat imádkoztam érte, bucsuba is jártam és gyászmisét is mondtam a plébános urral, volt úgy, hogy minden hónapban. Már a plébános ur meg is sokallta. Én is félttem, hogy ennyit háborgatom az Istent, hogy ezt nem is szabadna már. Akkor a Szűz Annyát kértem, hogy jelentse meg nékem, hol van a testvérem, és akkor éjszaka álmomban eljött, de az olyan volt, mint ha csak ébren lettem volna. És az egész szoba lángokban állt, alig láttam a testvéremet a lángok között. Akkor megértettem, hogy tovább kell imádkozni és a gyászmiséket is meg kell tartani. Akkor egy pár év múlva megint kértem a Szűz Máriát, hogy jelentse meg nékem mit kell tenni a testvéremért, nehogy a Jézuskát megharagítsam azzal, hogy mindig imádkozok azért, aki bűnben élt és úgy ment el. Akkor megint álmodtam a testvéremmel, ott állt a ház előtt, zöld fák és bokrok voltak körülötte. A lába előtt néhány elszenesedett fa pislákol, alig volt lángja. No, gondoltam, mikor felébredtem, most már nem kell annyit imádkozni és a gyászmiséből is elég egy évben ha egyet kérek a plébános urtól. Így nyugodtam meg." - Volt, aki egész életén át imádkozott urfelmutatáskor az uráért, mivel az utolsó kenet nélkül halt meg. Így remélte, hogy az bocsánatot nyer. - "Imádkozni jó a halottért és hasznos is, de siratni nem szabad, mert akkor mindig vízben járna ... nem tudna a bucsuba eljönni." - Mások azt mondják, hogy nem jó a halotról beszélni, mert megjelenik.

Az elhalt ősök anyyira vannak az utódok előtt, amennyire emlékeznek rájuk. Minthogy a "halotról jót vagy semmit" szó-lás itt is általános, ebből következik, hogy a kedves, jó tulajdonságokkal megáldott ember többször szóba kerül, inkább él. A gyermekét eltemetett szülők nagyon nehezen tudnak megnyugodni "... de ha az Isten ezt mérte rám, mit csináljak?"

A bagiak a rég eltemetett hozzátartozók sírjait is több alkalommal megkeresik az év során. Vasárnap délutánoként, mielőtt litániára mennek, megjárják a temetőt. Tavasszal, a Husvétot megelőző Jézus sírjának keresése alkalmával látogatják meg az elköltözöttek nyugvóhelyét. Hacsak nem túl korán van az ünnep, felássák és beültetik ekkorra a sirokat virággal. Vannak, akik tavasztól-őszig reggelenként kijárnak a temetőbe, a sirok virágait megöntözni, ez azonban nem vezethető általánosnak. Egy-egy örökre megsebzett szülőpár meghalt gyermekének

sirját megszelesíti, virágoskert gyanánt gondozza, nemegyszer vitába keveredve a szomszédos sirok gondozóival, megsaporitva a plébános gondjait, aki lépten-nyomon igazságtételre kényszerül.

A temető sirjának virággal és gyertyával történő díszítése Mindenszentek napjára szinte mindenkire kötelező érvényű. Azt mondták a régiek, hogy aki Mindszentek után minden nap kimegy a temetőbe és utána elmegy a templomba és áldozik, teljes bucsut nyer. Ha akad egy-egy gondozatlan sir, azt az áldozatos bagi asszonyok együtt díszítik fel. Akiknek a bagi temetőben nincsenek halottjaik, vagy ismeretlen helyen nyugszanak, mint a háboruban eltűntek, azok a bagi temetőben a nagy kereszthez viszik a virágot és a gyertyát. Mikor a plébános az ünnepi szertartás elvégzésére kimegy a temetőbe, az új kereszteteket mind beszentelik, sokan beszenteltetik a régi sírjeleket is.

Zárószó

A bagiak halálhoz és temetéshez fűződő szokásrendje alig különbözik az általánostól. Az előjelek jobbára jósló jelenségek, azok elhárítása a baj elkerülését célozza. Az álombeli haláljelek közül az általánosan ismertek találhatók itt.

A katolikus egyház tanítása olyan mély benyomást gyakorolt a hivekre a halál utáni purgatóriumban való gyötrődés eleven lefestése által, hogy minden erejükkel igyekeztek bűneikre haláluk előtt bocsánatot nyerni.

A Kárpát-medencébe a magyarok sámánizmusán át bekerült táltos hiedelemkör egyik legfontosabb eleme az ember-feletti erejű személy tudásának halál előtti átadása, valamint annak aludttejvel való táplálkozása. Ennek bagi megléte jól bizonyítja, hogy az itt lakó katolikusok hiedelmei közt is fellelhetők ezek az elemek.

Figyelemre méltó jelenség a bagiak halál esetén gyakorolt szokása, hogy fekete helyett - ami általános - fehérrel himzett fehér terítő került a tükörrre, az asztalra, az ágyakra és a ravatalra.

A fiatal halott lakodalmanak megülvése egyes elemeiben Bagon is fellelhető.

A kereszteléssel kialakult komásodási kapcsolatrendszer elszegényesedése a halál szokáskörének vizsgálatakor is jól kiábrázolódik. A kicsiny gyermek koporsójának a keresztanya által való temetőbe vitele még általános, de hogy a kereszt-szülőket a keresztfiak vigyék ki, már elmosódottan él. "Roknok viszik ki az öregek koporsóját" - mondják. Feltehetően amiatt történt itt a régi szokás átalakulása, mert a réteg-ződés megjelensévével és elmélyülésével elterjedt a rokonságon belüli komásodás. Társadalmi szempontból viszont mindenképpen visszafejldésként kell számbavennünk. Hiszen a valamikori komásodást azért kötötték szigoruan vérségi kapcsolaton kívül, hogy minél több szállal kötődjenek egymáshoz az em-

berek, amint ez a hagyományörző magyar nyelvterületeken napjainkban is szemlélhető még.

A halotti tor megtartását nehezményezi az egyház, de eltiltani nem tudja.

A temetés alkalmával gyakorolt szokások jelentős része a halott visszajárásának megakadályozását célozza, de sokan vannak, akik kedves halottjukra úgy gondolnak: "... hisz a lelke itt van köztünk, csak nem beszélhet."

A jelenkori túlzott temetőkultusz hágon is megtalálható. Mintha az emberek túlélési igénye a túlvilági helyett a földi javak felé irányulna.

J E G Y Z E T E K

- 1/ Arany János: Juliskához. /részlet/
- 2/ Jézussal álmodni a Kálvölgyében is halált jelent. Saját gyűjtés.
- 3/ Diószegi Vilmos kutatásai bizonyítják, hogy az aludttej a táltos eledele. Az itt felbukkanó kérdés jó bizonyítéka a magyarság körében ismert samanizmus elemeinek meglétére.
- 4/ Vö. Schram Ferenc 1957, 4.
- 5/ A halottól a másvilágra üzenést az alföldi reformátusság is gyakorolja. Saját gyűjtés v.ö. Madar: 1967. Néprajzi Közlemények 56.
- 6/ U.ott.
- 7/ A fehér vászonra fehérrel himzett "főköttő lepedő" másutt halottas lepedő a Palócföldön és a jugoszláviai magyarok körében is általános.
- 8/ V.ö. Schram F. i.m. 5.
- 9/ Ami Bagon "halottnézés" az Erdélyben és az Alföldön "halottlátás". Saját gyűjtés.
- 10/ Historia Domus, 30 lap. Megemlítendő itt, hogy a plébános gazdasszonya 1891-ben vásárolt 2 db gyászlobogót, de mivel a bagiakkal összekülönbözött, úgy ítélte meg, "... hogy ezek - t.i. a bagiak - nem méltók rá, hogy gyönyörködjenek benne," átvitte Hévizgyörkre.
- 11/ Historia Domus, 45. p.
- 12/ A sárrétudvariak a halott terhesasszony szülésének indoklását úgy adták meg: "Egy testben két lelket nem fogad be a föld" NK.
- 13/ Historia Domus, 32. lap.
- 14/ A szerető nem a mai jelentésében értendő, udvarlót jelentett, illetve feleségül kiszemelt lányt.
- 15/ A Nyitra megyei Alsó-Bodokon azonos módon állják körül a "hiányzó koszorulevél" koporsóját. Saját gyűjtés.
- 16/ A Nyitra megyében fekvő Zoboralja katolikus falvaiban csak a rózsaaanya koporsójára teszik fel a nagyszemű olvasót. Madar I.: Zoboralja társadalma, kézirat 75. p.
- 17/ Azért hozták lábbal előre a halottat, hogy ne lássa az utat, hogy vissza ne járhasson.
- 18/ Többek között a székelyföldi Szentegyházassz falu katolikus lakói a jelen század közepén még úgy ülték meg a fiatalon elhunytak lakodalmát, hogy a temetés után, a csürben tancot rendeztek a gyászmenetben résztvevő fiatalok számára. Saját gyűjtés.

FUNERAL HABBITS

In the habit-system connecting death the omens of evil portent and their shifting were the main points.

A pastore was called to the dying person, but relatives prayed too, alone and together, at home and at the church. At setting in of death women washed and dressed the deceased, prepared the bier. Meanwhile male relatives went to the parsonage to order ringing of the bells then they told the villagers the death.

In the evening after dark they held vigil by the dead body, where all the relations and acquaintances came for helping the salvation of the deceased's soul by pray and singing.

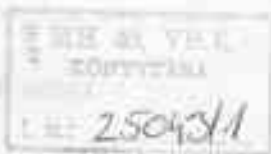
The grave was dig on the very day of the funeral in order to avoid its occupation by evil. Everybody took mourning clothes on this day. At the side of the coffin in determined rank stood the family members, beginning with the nearest at the dead's head.

The funeral march assembled in a similar way. The coffin was usually carried by the god sons, if a child's, by the god mothers. On the way everybody prayed and sang except the nearest relatives.

Having finished burying a feast was made where all drank to the rest of the dead. After funeral Bagians mourned for one year, but there are some people who swear eternal sorrow and walk through all their life in black.

Ilona Madar

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

Kiadja: Petőfi Múzeum - Aszód
Felelős kiadó: Dr. Asztalos István
Műszaki szerkesztő: Kiss Ferenc
Engedélyszám: 59255/87.
Formátum: B5. Terjedelem: 24,675 /A5/ iv.
Példányszám: 1000. Áfész Sokszorosítóüzem, Vác. 801.87.
Felelős vezető: Szilva István üzemvezető